

Új kihívások, új módszerek.
Filológia egy változó világban

Nyomárkay István-émléksorozat

3.

Új kihívások, új módszerek.
Filológia egy változó világban

Szerkesztette

NAGY SÁNDOR ISTVÁN

MTA Modern Filológiai Társaság
Budapest, 2023

Szerkesztette
NAGY SÁNDOR ISTVÁN

Társszerkesztő
Zachar Viktor

Lektorálta
Benő Attila
Zachar Viktor

ISBN 978-615-6448-23-1

© A szerkesztők, 2023
© Modern Filológiai Társaság, 2023

Kiadja
MTA Modern Filológiai Társaság
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/D

A kiadásért felelős
a Modern Filológiai Társaság elnöke, Nagy Sándor István

Nyomda
Bíró Family Nyomda és Könyvkiadó
1046 Budapest, Nádor u. 26.

TARTALOMJEGYZÉK

Lectori salutem	6
ALBERT SÁNDOR	
„Olyasmit jelent...” – fordítás-e a körülírás?	8
BALÁZS GÉZA	
Internet – kultúra – társadalom	20
BÁRÁNY ERZSÉBET – GAZDAG VILMOS	
Szemelvények az ukrán–magyar és magyar–ukrán kétnyelvűség- és kölcsönszókutatás XX. századi történetéből	31
BENŐ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN	
Romániai magyar műfordítás-irodalom 1970–1989 között	44
CS. JÓNÁS ERZSÉBET	
Orosz fordítástudomány a 20. századi filológiában	111
JÁSZAY LÁSZLÓ	
Gondolatok a nyelveírás kiindulópontjának kérdéséről (A nyelvi formától a jelentés felé vagy a jelentéstől a forma felé?)	120
KLAUDY KINGA	
Dokumentumok a Modern Filológiai Társaság Fordítástudományi Szakosztályának történetéből	131
NYOMÁRKAY ISTVÁN – NAGY SÁNDOR ISTVÁN	
Purizmus és nyelvújítás	145
PÁTROVICS PÉTER	
Filológiai tartalmak mint a térségi ismeretek (area studies) képzés fontos elemei, különös tekintettel a közép-európai stúdiumokra	159
SÁRVÁRI KINGA FANNI	
Lehet-e <i>Lied</i> a dal, ha nem német szöveggel éneklik? – Esettanulmány a vokális ekvivalencia vizsgálatáról német–oroszl viszonylatban	173
SOHÁR ANIKÓ	
Mit gondolnak a műfordítók a műfordítói kompetenciákról? Egy felmérés eredményei 3.	190
TUBOLY ÁGNES	
Kultúraközvetítés a <i>Bűn és bűnhődés</i> magyar fordításaiban	202
ZACHAR VIKTOR	
Műfaji változások napjaink társadalomtudományi és gazdasági szakfordítóképzésében	221

Lectori salutem

Társaságunk szervezésében minden évben a magyar nyelvtudomány színe-java összeül, hogy bemutassa kutatásai eredményét a nagyközönségnek. Nyomárkay István elnök úr érdeme volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia támogassa a Társaság működését, és ezáltal az éves konferenciakötetek kiadását. Ez azért is nagy dolog, mert a tudományos életben publikációk nélkül érvényesülni nem lehet. Szerencsére ez a gyakorlat tovább folytatódik, ez a kötet is az MTA támogatásával kerül az olvasóközönség elé.

Konferenciáinkon, minden év júniusában a filológia iránt érdeklődők, de bárki, aki foglalkozik a *Quo vadis philologia temporum nostrorum?* kérdésével, összejött a legendás Gólyavárban, hogy meghallgassa és megvitassa az előadásokat. Sajnos a világot megrengető járvány ebben az évben is közbeszólt, és immáron harmadik alkalommal, konferencia helyett a tudomány kerekasztala köré tudunk csak ülni, hogy megbeszéljük az általuk elért tudományos eredményeket. Az „Inter arma silent Musae” mondást ebben a pandémiás korban nem alkalmaztuk a tudomány világára, hiszen a tudomány hangja nem állhat le, folytatni kell a megkezdett munkát, végtelen még a feldolgozásra váró ismeretanyag.

A részvételre felszólító kérésünkre, szerencsére, megint sok szakember válaszolt igennel. Ismételten szerteágazó tematikáról esik szó a tanulmányokban, többek között nyelvtörténetről, fordítástudományról, nyelvészetről. Fontos kiemelni azt, hogy ismételten sikerült közös nyelvet találni, úgy is, hogy angol, német, francia, lengyel, magyar, orosz, román nyelven folyt a párbeszéd.

A modern filológia kerekasztalát olyan kollégák ülik körül, akik évtizedek óta megtisztelnek azzal, hogy eljönnek közénk: Albert Sándor, Balázs Géza, Bárány Erzsébet, Benő Attila, Cs. Jónás Erzsébet, Gazdag Vilmos, Jászay László, Klaudy Kinga, Pátrovics Péter, Sohár Anikó, Zachar Viktor. Itt vannak a fiatalok is (Sárvári Fanni, Tuboly Ágnes), akiket Klaudy Kinga professzor asszony készített fel.

Klaudy Kinga professzor asszony kötetünkben mutatja be a Társaságunk történetének egy fontos részét, a Fordítástudományi Szakosztály történetét. Kötetünkből nem marad ki a határon túli magyar irodalom bemutatása. Benő Attila és Nagy Sándor folytatja a *Romániai magyar műfordítói lexikon 1919–2019* kiadásához kapcsolódó irodalomtörténeti elemzéseket. Most a romániai magyar könyvkiadás történetében legnagyobb számban kiadott műfordítás-irodalmát mutatják be, az 1970–1989 közöttit. Folytatjuk Nyomárkay professzor úr kéziratban megmaradt tudományos műveinek a közreadását.

Sajnos tudományos kerekasztalunk egy jeles személyisége már nem lehet köztünk. Frank Tibor professzor úr, a Társaság alapító tagja, első elnöke 2022-ben elhunyt. Pótolhatatlan veszteség ez a magyar és nemzetközi tudományos életnek. A professzor úr elmaradhatatlan résztvevője volt rendezvényeinknek, ha nem is tudott előadást tartani, tudományos cikkeivel mindig megtisztelte köteteinket. Nyugodjon békében!

Ismételten köszönjük lektorainknak (Benő Attila, Zachar Viktor), akik segítettek abban, hogy megfelelő színvonalú előadások kerüljenek az olvasók elé, hiszen egy-egy közlemény értékét nem az határozza meg, hogy mely tudományos orgánumban látott napvilágot, hanem az elkészült munka színvonala. A színvonalat bizonyos mértékig az ellenőrzés, esetünkben a lektorálás garantálja.

Az előadások szerkesztett változatát tartalmazó jelen kötetet mindannyian forgathatják, akik érdeklődnek a filológia által felvetett sokrétű kérdések és a rájuk adható válaszok iránt. Kötetünket így mind tartalmi, mind formai tekintetben nyugodtan bocsátjuk a szakmai nyilvánosság elé.

Klaudy Kinga professzor asszony javaslatára a 2021-es *A nyelvtudomány aktuális kérdései. Tanulmányok Nyomárkay István emlékére* című kötetünktől számozva, az elnök úr tiszteletére, kiadványainkat *Nyomárkay István-emléksorozat* sorozatcím alatt fogjuk közölni. Így a kedves olvasó a sorozatunk harmadik kötetét tartja kezében.

Kedves olvasók, kedves tagtársak! A 2023-as év megint mérföldkövet fog jelenteni a Társaság életében – 40 évesek leszünk. Szeretnénk, ha a 2023-as év úgy alakulna, hogy végre jelenléti konferenciával tudjuk ezt az évfordulót ünnepelni. Bármit hoz a jövő, Társaságunk 2023-ban is tervez kiadni e jeles alkalomból egy újabb tudományos kötetet, erre az MTA-tól várható fedezet.

Budapest, 2023 februárja

A szerkesztők

„Olyasmit jelent...” – fordítás-e a körülírás?

ALBERT SÁNDOR

ny. egyetemi tanár, SZTE BTK Romanisztikai Intézet, Francia Tanszék

Résumé : L'objectif de cet article est d'éclaircir quelques problèmes concernant aussi bien la sémiotique et la sémantique que la théorie de la traduction. D'une part, l'article invite à réfléchir sur les questions telles que: la périphrase d'un mot peut-elle être considérée comme sa traduction adéquate capable d'exprimer la totalité du contenu sémantique de ce mot ? En quelle mesure le traducteur peut-il recourir à l'emploi de la périphrase lors de la traduction d'un mot qualifié d'intraduisible? L'article essaie de démontrer que, à propos de cette problématique vague et bien complexe, le point de vue de la linguistique est foncièrement différent de celui de la traductologie. Dans la perspective de cette dernière, les mots décontextualisés sont intraduisibles d'une langue à l'autre: les unités lexicales de deux langues n'étant pas les «traductions» au sens strict du terme, elles ne peuvent être que transcodées sur le plan des signifiants. En revanche, les textes (étant les résultats de la mise en discours de la langue), eux, sont toujours plus ou moins traduisibles. D'autre part, l'article vise à souligner la différence essentielle entre dénotation et connotation, sémiotique et sémantique, dont l'ignorance conduit souvent à des confusions terminologiques.

Mots-clés : sémantique lexicale, périphrase, mot/objet, dénotation/connotation, idée, intraduisible.

1. „Olyasmit jelent...”

Egy Robert Macfarlane nevű brit blogger azt írja egyik internetes tweetjében, hogy „a vízfelszínen tükröződő hold látványára a *kawaakari* szót is használhatnánk. Ez a japán kifejezés olyasmit jelent, mint 'sötétségben vagy félhomályban fénylő folyó, fényes vízfelület az árnyékban. [...] Utalhat a folyóvízben tükröződő holdfényre, de a szürkületben még utoljára felfénylő lemenő napra is'.” Egy nemrég megjelent könyv szerzőjétől azt is megtudjuk, hogy „Macfarlane úgy gyűjti ezeket a szavakat, mintha versek volnának, amelyek különös módon vegyítik az idegenséget és az otthonosságot: konkrét, magunk elé idézhető képek, melyek azonban nem könnyen definiálhatók. Meglepőek, mégis szakadatlan tekintetet nyitnak a valóságra” (Rasch 2022: 142).

Hogy egy szó mit és milyen módon *jelent*, mit és hogyan *jelöl*, mire *utalhat*, miképpen tükrözi vissza, hogyan képezi le a valóságot (milyen „tekintetet nyit a valóságra”) – ezek a nyelvfilozófia talán legbonyolultabb, legnehezebben megválaszolható kérdései. Kezdjük a filológiánál: nézzük meg, hogy a japán *kawaakari* szót valóban használhatjuk-e a vízfelszínen tükröződő hold látványára, és tényleg „olyasmit” jelent-e, mint „sötétségben vagy félhomályban fénylő folyó, fényes vízfelület az árnyékban, folyóvízben tükröződő holdfény vagy a szürkületben még utoljára felfénylő lemenő nap”. A Seigo Nakao által szerkesztett, nálunk is népszerű *Japanese–English, English–Japanese Dictionary*-ben nem szerepel a *kawaakari* szó. Összetett főnév, ezért ebben a formában nincs benne a szótárban, de az összetétel részeit külön-külön megtalálhatjuk: a

kawa 'folyót, áramlatot' jelent, az *akari* jelentése pedig 'fény, csillogás'.¹ Szó szerint a *kawaakari* tehát csak annyit jelent, hogy 'a folyó(víz) csillogása'. Ebből nem derül ki sem az, hogy milyen folyó vizéről van szó, sem az, hogy a holdfénytől, a lemenő nap fényétől vagy valami mástól csillog-e a víz.

Egy nyelv számos szava rengeteg minden leírására, érzékeltetésére vagy kifejezésére alkalmas. Jelentésük megvilágítására az adott nyelv más szavait használjuk fel, nagyjából ez minden körülírás lényege. Természetesen mondhatjuk, hogy a japán *kawaakari* szó „olyasmit jelent, mint sötétségben vagy félhomályban fénylő folyó, fényes vízfelület az árnyékban”. De biztosak lehetünk-e abban, hogy ez a szó *minden* japán beszélő számára ugyanazt jelenti, mint a brit blogger számára? Ez nagyon is kétséges. Az ugyanis, hogy egy szó „valami *olyasmit* jelent” (valakinek), nem egyenlő azzal, hogy „*azt* jelenti”, vagyis nem azonos sem a szó nyelvi (saussure-i kifejezéssel élve: *langue*-szintű) jelentésével, sem jeltárgyának leírásával. Az értelmező szótáraktól nem azt várjuk el, hogy ilyen szubjektív hangú „magyarázatokat” adjanak meg a bennük található szavakra, a szótárírók nem foglalkozhatnak azzal, hogy egy szó vagy kifejezés mit jelent *valakinek, valaki számára*. Ha ezt tennék, a szótár gyakorlatilag használhatatlanná válna, egy ponton túl a szavak jelentésének meghatározása teljes káoszba fulladna. Ezért kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy amit Macfarlane leír, az nem a *kawaakari* szó (lexikális) *jelentése*, hanem valamely – ehhez a szóhoz kapcsolódó vagy kapcsolható – kép², egy *situáció leírása*, poétikus körülírása.

Egy ilyen leíráshoz két módon is eljuthat a blogger. Az egyik, hogy meglát, elképzeli, álmodik vagy gondolatban felidéz valamilyen szituációt (például a vízen tükröződő telihold képét), és egy olyan szó után kutat a tudatában (mentális lexikonjában), amellyel ezt a vizuális élményt a legpontosabban ki tudja fejezni. „Egy képet kifejezni azt jelenti, hogy [...] szavakba öntök egy bennem lejátszódó mentális eseményt; egy olyan eseményt, amely bennem és velem éli a maga külön életét a maga külön idejében” (Schlanger 1996: 85).³ Ha a blogger nem talál rá egyetlen szót, akkor több szóval írja le (pontosabban: írja körül) ezt a szituációt. Ezeket a költői leírásokat, szubjektív gondolatokat az interneten százezrek olvassák, de szerzőjük néhány éve külön könyvben is összegyűjtötte és kiadta őket (Macfarlane 2016). Ebben az esetben a képtől, az *idée*-től vezet az út a szóhoz. A másik mód az, hogy a blogger leírja, mi jut eszébe egy szóról (például

---

¹ Seigo Nakao (ed.): *Japanese–English, English–Japanese Dictionary* (Random House, New York, 1997): *kawa* = stream; river, *akari* = light. A japán kiadású *Nouveau dictionnaire pratique japonais–français* szerint a *kawa* főnév jelentései: rivière, cours d'eau, fleuve; az *akarié* pedig lumière.

² A „kép” szó itt abban a jelentésében értendő, amit a francia nyelvű terminológia az *idée* [‘gondolat, elgondolás’] szóval jelöl. A „kép” (*idée*) nem azonos a „fogalommal” (*concept*). Erről részletesebben ld. Schlanger 1996: 122–124.

³ „Exprimer une idée [...] c'est mettre en mots un événement mental qui a lieu en moi; un événement qui vit en moi et avec moi, de sa vie propre, avec sa durée propre...” (Schlanger 1996: 85).

a *kawaakari*-ról): meglátja, olvassa valahol ezt a szót, vagy egyszerűen csak úgy, minden ok nélkül eszébe jut, és leírja, hogy ez a szó milyen képeket, milyen emlékeket, milyen vizuális élményt idéz fel benne, milyen korábbi tapasztalatok, élmények, érzések, gondolatok stb. fűződnek hozzá. (E kétféle mód egyfajta „ötvözetének” is tekinthetjük Marcel Proust emlékeinek felidézését a *madeleine* nevű süteménnyel kapcsolatban híres regényének első részében.) Ilyenkor a szótól vezet az út a képhez, az *idée*-hez. Értékes irodalmi mű is születhet így – a képzelet szerepét a művészi kreativitásban nehéz volna tagadni –, de filozófiai terminusokkal kifejezve mindkét esetben a szó–dolog–kép–jelentés viszonyával van dolgunk.

A klasszikus szemiotika szerint a nyelv szavai „rámutatnak”, utalnak, referálnak a valóság (valós vagy elképzelt, gondolati stb.) tárgyaira, dolgaira, létezőire. Ez az állítás azonban így nem teljesen pontos: nem a *szavak* utalnak a dolgokra, hanem a beszélő, a nyelvhasználó utal (valamilyen konkrét szituációban) a *szavakkal* a dolgokra. Ahogy Noam Chomsky megfogalmazta:

Nincs olyan tárgy a világon, amely pontosan megfelelne annak, amit mondunk róla, még a legegyszerűbb esetekben sem, és azt sem gondolhatja senki, hogy vannak ilyenek. Az *emberek* használnak fel szavakat arra, hogy bonyolult módon utaljanak a dolgokra, érdekeiket és a körülményeket tükrözve, de nem a *szavak* utalnak a dolgokra; nincs szó–dolog viszony... sem valamiféle még komplikáltabb szó–dolog–személy viszony... (Chomsky 1996: 52).⁴

Chomskynak ezt a megállapítását kiterjeszthetjük a szemantika területére is: a szavak nem úgy *általában*, mintegy a semmiben vagy az űrben keringve nyerik el jelentésüket, hanem a beszélő, a *nyelvhasználó számára* jelentenek *valamit*, az ő korábbi élményeihez, tapasztalataihoz, tudásához stb. kapcsolódnak. Első pillantásra ez az állítás ellentétben áll korábbi kijelentésünkkel, amely szerint a szótárírók a lexikális jelentés megadásakor nem vehetik figyelembe a szubjektív tényezőket. De ez az ellentmondás csak látszólagos. Minden nyelvnek van egy olyan közös alapszókinccse, amelyet az adott nyelvközösséghez tartozó beszélők ismernek, és a hétköznapi életben, napi kommunikációjuk során minden különösebb nehézség nélkül használnak. Ez azért lehetséges, mert valamely nyelvközösség tagjaiként az embereknek – lévén hogy mindannyian együtt élnek egy konkrét időben és térben – többé-kevésbé közősek a tapasztalataik és az élményeik, mindannyian ugyanazokat az eseményeket, élettörténeteket, sorsokat élik meg, osztoznak közös történelmükben. Egy adott nyelvi közösséghez tartozó emberek élete, sorsa tehát nemcsak különbözik, hanem hasonlít

---

⁴ „There need be no objects in the world that correspond to what we are talking about, even in the simplest cases, nor does anyone believe that there are. *People* use words to refer to things in complex ways, reflecting interests and circumstances, but the *words* do not refer; there is no word-thing relation... nor a more complex word-thing-person relation...” (Chomsky 1996: 52, kiemelések az eredetiben).

is egymásra. De ettől még a hétköznapi életben általuk használt alapszavak jelentése nem fog mindenben pontosan megegyezni a nyelvközösség tagjainak a tudatában. Nem is egyezhet meg, mivel minden egyes beszélőnek más és más tudása, élményei, tapasztalatai, emlékei vannak ugyanazzal a dologgal (szóval) kapcsolatban. A kutyáról például eltérő tapasztalatai és élményei vannak – hogy két szélsőséges példát említsünk – egy háziállatok között felnőtt tanyasi vagy falusi embernek és egy városlakónak, de még az előbbiek körében is más lesz a 'kutya' szó jelentése azok tudatában, akiket gyerekkorukban megharapott egy kutya, mint azokéban, akiket nem. „Úgy érzem – írja Takao Suzuki japán nyelvész –, hogy egy szó jelentését úgy lehetne meghatározni, mint az egyén egy bizonyos fonológiai formával kapcsolatos tapasztalatainak és tudásának összességét” (Suzuki 1984: 79).⁵ Bár ez így nem teljesen pontos, és kissé felületesnek is tűnik, de azért kétségtelenül van benne igazság.

2. Jeltárgy és jelentés, denotáció és konnotáció

Ebből a meghatározásból következik, hogy egy szó jelentése egyénenként olykor nagyon is eltérhet egymástól, hiszen egy adott nyelvközösségen belül nincs két ember, akinek az élettörténete, tudása, felhalmozott tapasztalatai, élményei *mindenben* pontosan megegyeznének. És noha a 'kutya' szó jelentése nem teljesen azonos minden egyes beszélő tudatában, mégsem fogja senki összetéveszteni a kutyát a macskával vagy a farkassal. Ennek az az oka, hogy a 'kutya' szó jeltárgya, *denotátuma* más, mint a 'macskáé' vagy a 'farkasé'. Nincs itt lehetőségünk ennek a bonyolult problémakörnek a részletes kifejtésére, csak jelezni próbáljuk, hogy a *jelölést* nem szabad összetéveszteni a *jelentéssel*. Hogy egy szó mit *jelöl* (a beszélők minek a megnevezésére használják), nem azonos azzal, hogy mit *jelent*. Egyes brit szemantikusok a 70-es években – nem sok sikerrel – megpróbálkoztak a „denotatív” és a „konnotatív” jelentés szétválasztásával. Geoffrey Leech 1974-ben megjelent, azóta számos kiadásban napvilágot látott *Szemantikájának* második fejezetében a jelentés hét típusát különbözteti meg, közülük a második az ún. „konnotatív jelentés” [*connotative meaning*] (Leech 1974: 10–27). John Lyons 1977-ben megjelent, még ma is népszerű kétkötetes *Szemantikájának* „Reference, sense and denotation” című 7. fejezetében részletesen foglalkozik a denotáció/konnotáció problémájával és a körülötte kialakult fogalmi-terminológiai zűrzavarral (Lyons 1977: 174–229). Csak emlékeztetünk, hogy a denotáció/konnotáció ellentétpárt John Stuart Mill vezette be 1843-as *A System of Logic* című művében. Két mondatot idézünk is ebből a műből (Szász Béla csaknem 150 évvel ezelőtt megjelent magyar fordításában, a korabeli terminológia és helyesírás megtartásával): „E szó: *fehér*, minden fehér dolgot megjelöl – a havat, papírt, a tenger habját, sat., s magában foglalja – vagy a mint a scholasticusok mondják, *együttjelzi* – a fehérség

---

⁵ „I feel that the meaning of a word should be as follows: the sum total of all the individual experience and knowledge we have in connexion with a certain phonological shape” (Suzuki 1984: 79).

tulajdonitmányát.” (Mill 1874: 40).⁶ Néhány oldallal később: „a jelentés nem abban gyökerezik, a mit a név *megjelöl*, hanem abban, a mit *együttjelez*” (Mill 1874: 46, kiemelések az eredetiben).⁷ Ebből kiderül, hogy John Stuart Mill – noha nem egészen a mai értelemben használta a „konnotáció” terminust⁸ – jól ráérezett a közöttük lévő különbségre. Ez a különbség nem mindig nyilvánvaló és nem is határozható meg mindig egyértelműen. Az egynyelvű szótárak összeállítói gyakran összekeverik a szemiotikai és a szemantikai szempontokat: olykor nehéz pontosan kideríteni, hogy amit magyarázatként megadnak egy-egy szóra, az az adott szó jelentése, definíciója vagy jeltárgyának többé-kevésbé pontos leírása. Csak egyetlen példa: ha egy értelmező szótárban azt olvassuk, hogy a „virágágyás” olyan kör, négyzet, téglalap vagy más geometriai formájú földterület, amelybe virágokat ültetnek, akkor nehéz egyértelműen eldönteni, hogy a „virágágyás” szó jelentését, definícióját, vagy az ezzel a szóval jelölt jeltárgy (denotátum) leírását adta-e meg a szótár szerzője. Ezért egyetértünk Takao Suzuki megállapításával: „Szerintem szükségtelen és nem is lehet különbséget tenni konnotatív és denotatív jelentés között” (Suzuki 1984: 80).⁹ Mi is úgy gondoljuk, hogy a „denotatív jelentés” fából vaskarika: ha nem is mindig nyilvánvaló és sokszor nehéz egyértelműen kimutatni, kétségtávol *van különbség* jelölés és jelentés között.¹⁰

3. A szó fordítása-e jelentésének (konnotációinak) körülírása?

Mindezt azért tartottuk fontosnak tisztázni, hogy világossá tegyük: a brit blogger nem a *kawaakari* szó denotátumát írja le (ebben az esetben ugyanis elég lett volna annyit írnia, hogy 'a folyó csillogása', de ez felesleges, mert benne van a szótárban), hanem – költői eszközökkel – a *konnotációit írta körül*. Amint láttuk, egy szó konnotációi egyénenként nagymértékben eltérnek, ami megnehezíti a

---

⁶ „The word white, denotes all white things, as snow, paper, the foam of the sea, etc., and implies, or as was termed by the schoolmen, *connotes*, the attribute *whiteness*” (Mill 1892: 25).

⁷ „... the meaning resides not in what they *denote*, but in what they *connote*” (Mill 1892: 28).

⁸ Szerinte „a nevek denotálják a dolgokat és konnotálják a dolgok tulajdonságait” [‘Names’ denote things and connote attributes of things] (vö. Skorupski 1998: 36).

⁹ „In my opinion, it is both unnecessary and impossible to make a distinction between connotative and denotative meaning” (Suzuki 1984: 80).

¹⁰ Egy szónak – főleg a tulajdonnevek esetében – olykor nagyon egyszerűen meghatározható a denotátuma, miközben szinte végtelen számú konnotációja van vagy lehet. A *Titanic*-kal kapcsolatos értelmetlen tragédiáról az elmúlt több mint száz év során irodalmi alkotások, könyvek, filmek, emlékezések tucatjai születtek. Pedig a *Titanic* szó jeltárgya (a konkrét hajó) a tragédia után sem változott meg, ugyanaz maradt, mint ami előtte is volt. A hajóval kapcsolatos konnotációkban azonban gyökeres változás állt be a tragédiát követően. Előtte a *Titanic* (amely nem véletlenül kapta ezt a titánokra emlékeztető nevet) a korabeli technikai tervezés, kivitelezés és luxus csúcsteljesítménye volt: ez a hajó volt a legnagyobb, emberi kéz által épített tárgy, amely úszni tudott a vízen, soha nem látott sebességgel haladt az óceánon, és elsüllyedhetetlennek tartották. A tragédia után mindez feledésbe merült, vagy inkább mellékessé vált.

fordító munkáját. Sylvia Durastanti francia műfordító ezt írja *Az árulás dicsérete* című könyvében:

A nyelvészet nem szívesen vesz tudomást a konnotációkról, amelyek kicsit kilógnak abból a tiszta és jól elrendezett képből, amelyet alkot magának a nyelvről. A nyelvészek szemében, akik gyakran csak azzal törődnek, hogy minden egyes szót akkurátusan a megfelelő helyére tegyenek, milyen lenne az ideális nyelv? Természetesen szigorúan denotatív, tökéletesen informatív. Olyan nyelv, amely megszabadul az ősi kolonctól, a konnotációk zavaros áradatától. Mert a konnotáció a nyelv legellenőrizhetetlenebb eleme. Végző soron mindenki valahogy megtanulja a nyelvét. [...] Aztán mindannyian többé-kevésbé egyetértenek az általuk ismert vagy a kommunikációjuk során használt szavak értelmét illetően. A konnotáció azonban a nyelvelsajátítástól szinte függetlenül alakul ki. A nyelv legszemélyesebb használata során jön létre. A konnotációk összessége egy, az egyén élményeiből összeállt szókinccset képez. [...] Ezek az egyéni szókinccsek elsősorban benyomásokra épülnek: elég összehasonlítani kettőt közülük. (Durastanti 2002: 49).¹¹

A kérdés most az, hogy a brit blogger által adott konnotációs leírások tekinthetők-e a *kawaakari* szó fordításainak? Ha műfordításról beszélünk, és a „fordítás” fogalmát a lehető legmesszebbre kitágítjuk, akkor a japán *kawaakari* szót természetesen – szerzőtől, műtől, szubjektumtól, kontextustól, műfajtól stb. függően – fordíthatjuk akár „folyóvízben tükröződő holdfénynek”, „a szürkületben még utoljára felragyogó napnak”, „sötétségben vagy félhomályban fénylő folyónak” és még sok másnak is. Egy *szórol* bárkinek bármi eszébe juthat, egy *szórol* bármikor bárki írhat akár egy több mondatból álló szöveget is. Ez azért lehetséges, mert a szó által felidézett kép (*idée*) és a szó jelentése egyaránt leválasztható fonológiai alakjáról. Ha nem így lenne, akkor mindenfajta fordítás lehetetlenné válna.¹² Ez a szóval kapcsolatos leírás azonban, legyen bármennyire költői is, a fordításelmélet szempontjából nem tekinthető a szó *fordításának*,

---

¹¹ „La linguistique préférerait ignorer les connotations, qui détonnent un peu dans le tableau lisse et bien rangé qu'elle se fait de la langue. Aux yeux des linguistes, souvent soucieux de vertement remettre chaque mot à sa place, quel serait le langage idéal ? Un langage bien sûr strictement dénotatif, parfaitement informatif. Bref, un langage débarrassé du parasitage anarchique, du flou brouillon des connotations. Car la connotation demeure l'élément le plus incontrôlable de la langue. Après tout, chacun apprend sa langue comme il peut. [...] Puis tous s'entendent peu ou prou sur le sens des termes qu'ils manient ou qu'ils échangent. Mais la connotation, elle, se forge presque indépendamment de l'apprentissage du langage. Elle ressort du maniement le plus personnel de la langue. Bref, l'ensemble des connotations constitue un lexique individuel d'impressions amassées. [...] Ces lexiques personnels s'avèrent éminemment impressionnistes : il suffit d'en comparer deux... (Durastanti 2002: 49).

¹² „If word and meaning would be inseparable, translation would be totally impossible” (Norimasa 2005: 40). Ezt nem nehéz belátnunk, ugyanis ha mondanak nekünk egy idegen szót, akkor a szó hangalakja (fonológiai formája) sértetlenül eljut hozzánk, de a jelentése többszöri ismétlés után is elérhetetlen marad számunkra.

nem minősíthető *fordításnak*! Ezt az állításunkat még akkor is fenntartjuk, ha tudjuk: minden nyelvben vannak más nyelvekre lefordíthatatlan szavak. „Vannak olyan szavak, amelyek annyira specifikusan kötődnek egy általuk leírt dologhoz (és ez a dolog annyira specifikusan kötődik helyi adottságokhoz vagy kulturális szokásokhoz), hogy képtelenség egy az egyben megtalálni a megfelelőjüket egy másik nyelvben”. Az azonban már nem ennyire magától értetődő kijelentés, hogy „bizonyos élmények, látásmódok vagy események nem is léteznének, ha egy nyelvben nem volnának meg a kifejezésükhöz szükséges szavak” (Rasch 2022: 143). Ez ugyanis meglehetősen vitatott feltevés. A „gémeskút ágasán való csimpaszkodás” élményében feltehetőleg nem részesült egyetlen svéd vagy norvég gyerek sem. (Ma már a magyar gyerek is csak akkor, ha a szülei elmegegy egy skanzenbe, és néhány percig felügyelet nélkül marad.) A kérdést leegyszerűsítve így fogalmazhatjuk meg: a svéd vagy norvég gyerek azért nem részesülhet ebben az élményben, mert a skandináv nyelvekben nincs „gémeskút” (-nak megfelelő) szó, vagy azért nincs „gémeskút” (-ra utaló) szó a svéd vagy norvég nyelvben, mert a svéd vagy norvég gyerek nem részesült az ágasán való csimpaszkodás élményében? Nyilvánvaló, hogy a skandináv nyelvekben azért nincs megfelelő szó a „gémeskútra”, mert nincs olyan jeltárgy, amit ezzel a szóval jelöltek volna, nem lévén szükség magára a gémeskútra mint jeltárgyra. Megfelelő jeltárgy hiányában tehát az északi országokban nem jött létre az erre utaló szó sem, vagyis nem lexikalizálódott.

A nyelvészetben a *lexikalizálódás* nagyon egyszerűen megfogalmazva azt jelenti, hogy egy adott nyelvben valaminek a megnevezésére létrejön, létezik egy szó vagy kifejezés. Hogy ez a szó hogyan, mikor jött létre, hangalakja és jelentése milyen változásokon ment át az idők folyamán, „magától” született meg vagy mesterségesen hozták létre, az a történeti lexikológia fontos kutatási területe. Mint tudjuk, a különböző nyelvek nem egyformán szegmentálják a valóságot, és hogy egy nyelvben mire *van* szó és mire *nincs*, az alapvetően a szociokulturális körülmények függvénye, és a szociológia, a néprajz, a szemiotika meg a manapság roppant divatos kulturális antropológia kutatási területe. A svéd vagy norvég nyelvben nem azért nincs szó a *gémeskútra*, a *kútágasra* vagy a *dűlőútra*, mert e nyelvek morfofonológiai sajátosságai nem teszik lehetővé az ilyen szavak létrejöttét, hanem azért, mert ezeknek a potenciális szavaknak az északi kultúrákban eddig nem volt (és ma sincs) referensük, jeltárgyuk. Ezért a *Toldinak* azok a sorai, hogy „*de felült Lackó a béresek nyakára*” vagy „*Ösztövért kútágas hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba, benne vizet kémel*”, akárhogy fordítgatjuk is, nem fognak túl sokat mondani a skandináv nyelvközség tagjai számára. A műfordítók a megmondhatóit, mennyit küszködnek az ilyen, kulturálisan erősen konnotált szavak, kifejezések más nyelvre való fordításával: ők a gyakorlatból, a mindennapi tapasztalatukból nagyon jól tudják, hogy ezek az ún. „kulturémák” csak hatalmas veszteségek árán, „langue” szintű átkódolással, körülírással, bonyolult kompenzációs eljárások segítségével, magyarázó jegyzetekkel, kommentárokkal stb. vihetők át (általában tökéletlenül és hiányo-

san) egy, a forrásnyelvitől gyökeresen eltérő nyelvi-szociokulturális közegbe.¹³ Ők mindennapi munkájuk során a saját bőrükön tapasztalják meg annak a – nyelvésztől, nem fordítótól (!) származó – mondásnak az igazságát, hogy „A szövegben minden konnotáció, még a denotáció is” (vö. Bastuji 1974: 31).¹⁴

Robert MacFarlane szerint az olyan szavakat, mint a *kawaakari* más nyelvekre nem lehet anélkül lefordítani, hogy ne hagynánk ki valamit, ezért „ilyenkor segítő mondatokra, példákra, képekre van szükség a jelentés átadásához” (Rasch 2022: 143). Az az állítás, hogy valamit *vagy* lehetséges egy az egyben lefordítani, *vagy* lefordíthatatlan, természetesen nem tartható. De nem is ez a probléma, ezt minden fordításelméletíró elfogadja. A kérdés az, hogy egy szó *fordításának tekinthető-e jelentésének (konnotációinak) le- vagy körülírása?* Ebben a kérdésben a vélemények megoszlanak.

Miért ne élhetne egy fordítás több szóval, ha egyszer nincs egyetlen megfelelő kifejezés? [...] A lefordíthatatlanság fogalma annyit tesz, hogy nincs két egyforma hely a világon. [...] Lehet, hogy bizonyos szavak csak egyetlen nyelvben és egyetlen földrajzi helyen léteznek, ez azonban nem jelenti azt, hogy a jelentésük elzárva maradna a világ többi részétől, amiért nincs megfelelőjük egy másik nyelvben. A fordítással való birkózás ilyen esetekben épp hogy felszabadítja azt a jelentésbőséget, ami az ilyen szavakba szorult. Ezeknek a szavaknak a különlegessége nem korlátozza, hanem egyenesen megsokszorozza a közlés erejét. (Rasch 2022: 143–144)

Kissé közhelyesnek tűnik, és wittgensteini áthallásokat ébreszt az olvasóban az a kijelentés, hogy „nincs két egyforma hely a világon”. Mert nemcsak helyből, hanem *semmitől* sincs két teljesen egyforma a világon. Ha bármiből lenne két *teljesen egyforma* a világon, akkor nem lenne szükség fordításra. Ebben a felfogásban egy nyelvnek nemcsak egyes, nagy „jelentésbőségű” szavai lennének lefordíthatatlanok más nyelvekre, hanem az *összes* szava ilyen lenne. De még az ugyanazon nyelven való körülírás sem biztosítaná a teljes megértést. Gondoljunk az olyan szavakra, mint a portugál *saudade*, a kínai *wu wei* vagy a magyar *tetemrehívás*. A problémát addig nem fogjuk tudni megoldani, amíg nem tisztáztuk: mit értünk fordításon? Mert a dekontextualizált szavak mint nyelvi egységek valóban fordíthatatlanok: jelentésük körülírása ezért nem fordítás, hanem magyarázat, kommentár, parafrázis, perifrázis stb. A kétnyelvű szótárban szereplő szavak nem egymás fordításai! A fordító azonban soha nem különálló *szavakat* fordít, mint az internetes bloggerek, hanem *szöveget*, és a forrásnyelvi *szóra* valamilyen módon célnyelvi *szót* kell találnia: nem írhatja körül minden

---

¹³ Nem vállalkozhatunk itt annak vizsgálatára, lehetséges (és jó) lenne-e az, ha a nyelvben *mindenre* lenne külön szó, nem tenné-e ez lehetővé a nyelv használatát, megtanulását és tanítását, nem futtatná-e zátonyra a kommunikációt. Érdemes lenne elgondolkodni ebben az összefüggésben a *'minden'* szó szemantikai tartalmán és referensén is.

¹⁴ „Tout, dans le texte, est connotation, y compris la dénotation” (Bastuji 1974: 31). A mondat egyébként egy Marie-Noëlle Gary-Prieur nevű nyelvész „La notion de connotation(s)” című, a *Littérature* francia folyóirat 1971/4. számában közölt tanulmányából származik.

egy- előfordulásakor. Hiába tudja, hogy két különböző nyelvben egy szó soha nem feleltethető meg pontosan egymásnak az összes jelentésében és konnotációiban. A fordítás szempontjából a legtöbb problémát nem annyira a szavak, mint inkább a *fogalmak* jelentik, amelyek *nyelvspecifikusak*: konkrét nyelvhez, szubjektumhoz, időhöz, térhez, nyelvhez, kultúrához, társadalomhoz és még sok más – sokszor megfogalmazhatatlan, irracionális – tényezőhöz kötődnek.

4. Fordíthatók-e a fogalmak? Egy konkrét példa: a 'saudade'

A *fogalmak* jeltárgyát csak körülményes körülírásokkal, nagy nehézségek árán lehet (több-kevesebb sikerrel) meghatározni. A fogalmak közvetlenül nem is vihetők át, nem fordíthatók le egyik nyelvről a másikra. A fordító azonban soha nem fogalmakat, hanem – különböző szövegekben, kontextusokban megjelenő – *szavakat* fordít. Ezek a szavak eltérő, sokszor egymástól nagyon távol eső fogalmi rendszerekhez, ún. fogalmi mezőkhöz (*champs conceptuels*) tartoznak, innen nyerik el jelentésük egy részét. Ezért eredeti kontextusukból kiszakítva jelentésük általában megváltozik, és ez ellen a fordítók sem tehetnek semmit. Kénytelen-kelletlen beletörődnek abba, hogy a *szót* talán többé-kevésbé, jól vagy rosszul visszaadhatják a célnyelven, de a *fogalmat*, a kulturális, történelmi, szociális, vallási stb. konnotációkat soha nem menthetik át teljes mértékben egyik szövegből a másikba.

Tipikusan ilyen szó a *saudade*¹⁵, a portugál kultúra egyik megkerülhetetlen alapfogalma, amely nem csupán az irodalmi alkotásokban, hanem a mindennapi nyelvhasználatban is gyakran előfordul. Elsőként I. Duarte portugál király (1391–1438) tett kísérletet e fogalom meghatározására *Leal conselheiro* („Hű tanácsnok”) című traktátusában, utalva arra is, hogy a kifejezés olyannyira egyedi, hogy semmilyen más nyelvben nincs rá megfelelő szó: „*E porem me parece este nome de ssuydade tam proprio, que o latim nem outro linguagem que eu saibha nom he pera tal sentido semelhante*” [‘Ezért úgy tűnik, hogy ez a „saudade” elnevezés annyira egyedi, hogy sem a latin, sem más, általam ismert nyelv nem tudja hasonló módon kifejezni ezt az érzést’] (Rákóczi & Salvi 1994: 153). Hasonló gondolatokat fogalmazott meg a XX. században Fernando Pessoa portugál költő is *Quadras ao gosto popular* (Népies négy sorosok) című kötetének egyik darabjában: „*Saudades, só portugueses / Conseguem senti-las bem. / Porque têm essa palavra / para dizer que as têm*” [‘Saudades, csak portugálok / érezhetik ezt igazán / mert van ez a szavuk arra / hogy kifejezzék ezt az érzést’] (Pessoa 1979: 112). Úgy tűnik, hogy a portugál *saudade* szó komplex jelentését a többi nyelv csak körülírásokkal tudja visszaadni. Ez a körülmény látszólag azt támasztja alá, hogy a szó önmagában lefordíthatatlan, sem a magyarban, sem más nyelvekben

---

¹⁵ A *saudade* a latin *solitas*, *-atis* (‘egyedüllet, magány’) szóból ered, mai szemantikai tartalma azonban jóval összetettebb. Érdekes, hogy ennek az ízig-vérig portugál szónak a jelentései szinte teljesen egybeesnek az ógörög *pothéo* igéből származó *póthosz* főnév jelentéseivel, ami jól bizonyítja a fogalom ősi és univerzális jellegét.

nem találjuk meg a pontos megfelelőjét. A brit *Today Translations* fordítóiroda 2004-ben nyelvészek körében végzett közvéleménykutatása szerint a *saudade* a világ hetedik „legnehezebben fordítható” szava. A. F. G. Bell 1912-ben megjelent, *In Portugal* című könyvében így ír erről a szóról: „The famous *saudade* of the Portuguese is a vague and constant desire for something that does not and probably cannot exist, for something other than the present, a turning towards the past or towards the future; not an active discontent or poignant sadness but an indolent dreaming wistfulness” [“A portugálok híres *saudade*-ja valamiféle homályos és állandó vágy valami iránt, ami nem létezik és valószínűleg nem is létezhet, valami iránt, ami más, mint a jelen, egyfajta múltba vagy jövőbe fordulás; nem aktív elégedetlenség vagy gyötrő szomorúság, hanem fájdalom nélküli álmodozó sóvárgás’].

Az egynyelvű szótárakból megtudjuk, hogy a *saudade* melankolikus érzés, távollévő személyek vagy dolgok, boldog idők, illetve a távoli haza iránt érzett szelíd, nosztalgikus szomorúság, mely a viszontlátás iránti vágyakozással jár együtt. Nem egyértelműen negatív, hanem sokkal inkább kettős, édes-bús érzés, amelyben egyszerre van jelen a bánat és a remény, a szomorúság és a bizakodás. Király Rudolf *Portugál-magyar szótára* az alábbi jelentéseket adja meg rá: 1. vágyódás, honvágy; 2. bánkódás, szomorkodás, mélabú, lehangoltság. Azonban a *saudade* ennél sokkal bonyolultabb és árnyaltabb jelentéstartalmú fogalom. Sylvie Durastanti a már említett *Az árulás dicsérete* című könyvében öt teljes oldalon át elemzi a *saudade* – és a fordításaként egyáltalán szóba jöhető francia nyelvű megfelelőinek – jelentését. Idézünk a könyvből néhány mondatot:

Minden nyelv azzal hivatkozik, hogy van néhány kizárólag neki fenntartott jelölője, amelyek érinthetetlenek és fordíthatatlanok, mivel sűrítve magukban hordozzák az adott kultúra lelkét, a világhoz való viszonyát. Nem könnyű kivonni magunkat a félművelt tudálékosok hatása alól, akik előszeretettel fetisizálják az ilyen szavakat. A portugálban az egyik legfontosabb ilyen fétis a *saudade*: mihez kezdjen vele a fordító? Hagyja benne portugálul egy francia mondat kellős közepén? [...] Még lehangolóbb a helyzet, ha a szótárhoz fordulunk segítségért. Megtudhatjuk belőle, hogy a *saudade* valamiféle kínzó vágy valami iránt, amitől meg vagyunk fosztva; a hiány, a távollét miatti sajnálkozás; szomorú, gyengéd emlék. De elsősorban azt, hogy ez egy kizárólagosan portugál szó. [...] A *saudade* eredetisége abban rejlik, hogy egyaránt vonatkozhat a múltra és a jövőre is, arra, amit egyszer már birtokoltunk, amit egyszer már élveztünk, de arra is, amit soha nem birtokoltunk, ami soha nem volt a miénk, de amit mégis szeretnénk megszerezni valamikor. Milyen lehet ez a jövő iránti nosztalgia, hogyan képzeljük el azt az érzést, amelyben a lelkesültség keveredik a sajnálkozással, a szomorúság a vággyal? (Durastanti 2002: 55–57)¹⁶

---

¹⁶ „Chaque langue se flatte de posséder quelques signifiants réservés, intouchables, intraduisibles car condensant l’âme même de sa culture, de son rapport au monde. Il est fort difficile de ne pas s’en laisser conter par des semi-spécialistes, volontiers prêts à fétichiser de tels termes. Dans le cas

A fordítónak nyilvánvalóan csak akkor van esélye lefordítani (vagy körülírni) ezt a szót, ha előzőleg megértette a fogalmát. De a siker még ebben az esetben is felettébb kétséges. Ugyanis minél jobban, minél mélyebben, minél több oldalról körüljárva érti meg a fogalmat, annál nehezebben fogja tudni lefordítani. Rádöbben, hogy pontos célnyelvi megfelelőt sehogyan nem lehet találni rá, az eredeti fogalom jelentéstartalmából valami mindig „kimarad” a fordításban, és a célnyelvi konnotációkat sem lehet teljesen kiküszöbölni. A kudarc előre kódolva van.

Egy, a 2000-es évek elején végzett portugál szakos egyetemi hallgatóval közösen írt cikkünkben (Albert & Szentváry-Lukács 2006) megnéztük, milyen megfelelőkkel adják vissza *Eça de Queirós* portugál író regényeinek magyar fordítói a *saudade* szót. Az alábbi főneveket találtuk: *vágyódás, vágyakozás, (gyötrő) sóvárgás, búskomor(ság), szomorúság, sajnálkozás, boldogtalanság, boldogság, mélabú, mélabús (vissza)emlékezés, nosztalgia, emlék, heves vágy, kínzó vágy, rokonszenv, fájdalom*. Igésített formában is előfordult néhányszor: *epedezik, előre hiányzik, visszasír*.

5. Konklúzió

A *saudade* tehát nem fordíthatatlan szó, legfeljebb az olyan nyelvészek és szemiotikusok számára, akik a fordítást a „szavak szintjén” képzelik el. A *saudade*-t nagyon sokféleképpen le lehet fordítani. Paradox módon a fordíthatatlanság bizonyos értelemben egyenlő a *sokféleképpen* fordíthatósággal. Ha egy nyelvi egység (önmagában, a nyelv szintjén) *fordíthatatlan*, az implicit módon azt jelenti, hogy (egy szövegben) *nagyon is sokféleképpen fordítható*. A *saudade* szóra a szótárakban is több célnyelvi megfelelőt találhatunk, a szövegek esetében pedig a virtuális célnyelvi ekvivalensek száma még tovább nő. Azt is tudomásul kell azonban venni, hogy a sok lehetséges célnyelvi ekvivalens között nem lesz egyetlen egy olyan sem, amely *minden* jelentésárnyalatában, összes konnotációjában teljes értékűen helyettesíteni képes a *saudade*-t: valamilyen veszteség tehát mindenképpen keletkezni fog.

Ezért az alábbi furcsa konklúziót fogalmazhatjuk meg: a portugál *saudade* legpontosabb „fordítása” (bármilyen célnyelven) a *saudade*. Ez maga az ideális megoldás: nyelviileg abszolút pontos, és megtartja az eredeti portugál szó összes kulturális, érzelmi és egyéb konnotációját is. Hátránya, hogy a portugálul nem

---

du portugais, l'un des fétiches suprêmes est le terme de *saudade* : alors que faire? Le laisser subsister en portugais au beau milieu d'une phrase française? [...] Il est encore plus décourageant de recourir au dictionnaire. Il vous apprendra que *saudade* est un désir ardent d'un bien dont on est privé ; un regret de l'absence ; un triste, tendre et doux souvenir ; un tendre regret. Mais surtout que c'est un terme exclusivement portugais. [...] Mais bien sûr, l'originalité de *saudade*, c'est qu'il porte aussi bien sur le passé que sur l'avenir, aussi bien sur ce qu'on a étreint, ce qu'on a possédé, ce dont on a joui, que sur ce qu'on n'a jamais étreint ni possédé, ce dont on aimerait seulement jouir un jour. Quelle serait cette nostalgie de l'à venir, comment qualifier ce regard où l'ardeur se mêle au regret, et la tristesse au désir?" (Durastanti 2002: 55–57)

tudók számára érthetetlen. Fordításelméleti szempontból vizsgálva a dolgot: a *saudade* eredeti nyelven való megtartása egy célnyelvi szövegben nem fordítás, hanem átkódolás (*transcodage*) a nyelv, a denotátumok szintjén. A *saudade* – a fordítók által alkalmazott – különböző célnyelvi megfelelői, vagyis a szövegekben található „fordításai” viszont nem adják vissza teljesen az eredeti portugál szó teljes jelentéstartalmát, portugál nyelvi és kulturális konnotációit, „*couleur locale*”-jét: valami mindig kimarad belőlük, ami a *saudade*-ban még benne volt. Ez ellen azonban aligha tudunk bármit is tenni: a fordító csak e két, egyformán rossz megoldás közül választhat. Ezért a *saudade* jelentésének mélyebb megismerése, átértékelése céljából a szótárak tanulmányozása helyett érdekesebb elolvasni Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényének legalább az első kötetét. Az egész mű erről szól.

Felhasznált irodalom

- Albert, S. & Szentváry-Lukács, M. 2006. Egy „fordíthatatlan” főnév és fordításai. *Fordítástudomány* VIII. évf. 2. szám. 46–61.
- Bastuji, J. 1974. Traduction et théorie linguistique. In: Robel, L. (sous la direction de): *La traduction en jeu*. Coll. „Change”, 19. Paris. Seghers/Laffont. 25–42.
- Chomsky, N. 1996. *Powers and Prospects*. Boston. South End Press.
- Durastanti, S. 2002. *Éloge de la trahison*. Paris. Le Passage.
- Leech, G. 1974. *Semantics*. London. Penguin Books.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*, vol. I-II. Cambridge – New York – London – Melbourne. Cambridge University Press.
- Macfarlane, R. 2016. *Landmarks*. London. Penguin Books.
- Mill, J. S. 1892 [1843]. *A System of Logic ratiocinative and inductive*. London. George Routledge and Sons, Ltd.
- Mill, J. S. 1874. *A deductiv és inductiv logika rendszere*. Első kötet. Fordította Szász Béla. Budapest. Kiadja Ráth Mór.
- Norimasa, S. 2005. *Origin, Reality and Root. The Theory of Meaning*. Tokyo, Chuokoron Jigyo Shuppan Inc.
- Pessoa, F. 1979. *Quadras ao gosto popular*. Lisboa. Edições Ática.
- Rasch, M. 2022. *Súrlódás. Etika a dataizmus korában*. Fordította Zákányi Viktor. Budapest. Typotex.
- Rákóczi, I. & Salvi, G. 1994. *Középkori portugál irodalmi antológia*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Schlanger, J. 1996. *Un art, des idées*. Coll. „Ouverture philosophique”. Paris. Éditions L’Harmattan.
- Skorupski J. 1998. Mill on language and logic. In: John Skorupski (ed). *The Cambridge Companion to Mill*. Cambridge. Cambridge University Press. 35–59.
- Suzuki, T. 1984. *Words in Context. A Japanese Perspective on Language and Culture*. Translated by Akira Miura. Tokyo – New York – London. Kodansha International Ltd.

Internet – kultúra – társadalom¹

BALÁZS GÉZA

egyetemi tanár, Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

Abstrakt: Informatik und Internet haben die Welt unserer Zeit von Grund auf verändert: die Lebensumstände, die Kultur, die Medien und die Gesellschaft. wobei sie auch Auswirkungen auf die Sozialisierung und die Sprache haben. Aus der Richtung der beobachteten sprachlichen Phänomene und Veränderungen haben wir unsere Forschungen nach und nach auch auf andere soziale-kulturelle Erscheinungen ausgeweitet. Die diese Bereiche erforschende Wissenschaft nennen wir Internetlinguistik. Die von der Internetlinguistik behandelten bedeutenderen Bereiche sind die folgenden: Veränderung der kommunikativen Daseinsformen, neue Technologien und Wissensgewinnung, E- oder digitale Rhetorik, Internetfolklore, Verschlechterung von Zeichen, Internetsprache, Netzwerke, Ethik, Geschichte, Hybridisierung, digitale Pädagogik und Internetphilosophie. Meine Übersicht bietet die Zusammenfassung einer universitären Vortragsreihe.

Schlüsselwörter: Internetlinguistik, Internetsprache, Internetphilosophie, Internetpädagogik

Bevezetés: tárgy, módszer

Az informatikai világ alapvető hatással van az emberre (a gondolkodásra, kultúrára, viselkedésre, s ezeken keresztül a politikai-történeti folyamatokra). Meglátásom szerint új evolúciós „megugrás” kezdődött (biológiai > kulturális > „tervezett” evolúció). Az evolúciós „megszaladás” az ember—információ viszonyában történő változással függ össze. Megváltozik (virtuálisan kiterjed, empirikusan szűkül) az emberi érzékelés és az időtapasztalat. Az átmenet kulturális váltással (válsággal) jár, melynek jelensége: a jelzavar, kommunikációs zavar. Tudományos alapok: antropológiai nyelvészet, hálózat kutatás, kultúraelméletek, médiaelméletek, szemiotika, szociálpszichológia. Módszertani alapállás: technológiai determinizmus (relativizmus), amely kapcsolatba hozható a Sapir–Whorf-hipotézissel (nyelvi determinizmus/relativizmus), lényege, hogy a „technológiák” befolyásolják, meghatározzák az üzenetet (információt). A kutatás megnevezése: (inter)netnyelvészet. Első magyarországi áttekintő tanulmánykötete: Balázs—Bódi 2005; a magyar szakirodalom további fontosabb munkái: Bódi 2004, Szűts 2018, 2020, Balázs 2011, 2015, 2023.

1. Kommunikációs létformák és ezek változása. A nyelv medialitása: hangzó és írott nyelv. A kommunikáció technológiája minden esetben módosította magát a kommunikációt. A 20. századot jellemzi az akusztikus, 1970-es évektől az ikonikus fordulat. A monomedialitás multimedialitásba vált át. Egy új kommunikációs

---

¹ Előadássorozataim ebben a témában: 2007—2012: ELTE BTK Informatika – média – nyelv; Multimedialitás, digitális kommunikáció; Online-kommunikáció; 2000—2012: Apáczai Kiadó, Celldömölk; 2015—2020: II. János Pál Pápa Katolikus Szakkollégium, Szombathely; 2016- Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2021. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont. Ez az összefoglaló tömör áttekintése, szűzsége *Az internet népe* (2023) című kötetemnek.

médium gyökeresen átalakítja a társadalmi lét minden területét. Az egymást követő kommunikációs létformák (médiumok) társadalom- és történelemalakító szereppel bírnak. A Gutenberg-galaxis (McLuhan 2002) formálta a gondolkodást, az Internet- vagy Google-galaxis ugyanezt teszi. A kommunikációs létformák és a kulturális rétegek (magas-, tömegkultúra, folklór) egymást váltják, illetve küzdelmet folytatnak. A kulturális javak vándorlása: hagyományozódás, folklór-elméletek (invariáns, variáns; folklorizmus, neofolklorizmus, folklorizálódás); terjedélméletek: mediális és informatikai térben való kultúraáramlás (micélium-elmélet), mémelmélet (Balázs 2015). Új szinkretikus kultúra (összkultúra) felé tartunk.

Kulturális rétegződés, átmenetek (Király 1983):

őszi, szinkretikus kultúra		
népi kultúra (folklór)	magas kultúra (művészet)	
népi kultúra	TÖMEGKULTÚRA	magas kultúra
új, szinkretikus összkultúra		

Az informatikai világ terminológiája: technokulturális, informatikai, digitális (>< predigitális), valamint metaforái: digitális bennszülött, bevándorló, írástudó, szakadék. További metaforikus megnevezések: információszupersztráda, internet népe, screenager, „okosodás”, böngészés, Gutenberg-árva, gamification, globális falu (világfalu), globális intimszféra, vírusmarketing, online-cselekedet, álhír (koholmány).

Az új technológiák a következő fő kommunikációs funkciókat ölelik föl: 1. levélszolgálat (sms, e-mail), 2. információkeresés (házilag, honlapok segítségével, Google, RRS – segített keresés, kép, mozgókép, zene, szöveg), 3. online elérések (média, Skype, MSN, Twitter), 4. megbeszélés-vita (fórum, komment), 5. kétirányúság: információfeltöltés – cserélés (fájlcserélés, „megosztó oldalak”), 6. információgyűjtés (új tudástárak, például Wikipédia), 7. kapcsolatápolás, közösségépítés (iWiW, Facebook).

Szóbeliség—írásbeliség paradigma főbb megnyilatkozástípusai

szóbeli
----

társalgás – pletyka – ker. média műsorvezetés – rádióinterjú – nyilvános előadás, prédikáció, beszéd

spontán	tudatos (tervezett)
---------	---------------------

firkálás – chat, tweet, komment – e-mail – jegyzőkönyv – blog – rádióhír – törvény, monográfia

írásbeli

Az internet szentje: Sevillai Szent Izidor (556–636) ókeresztény író, egyháztanító. Enciklopédikus munkáját tankönyvként használták. 1999-ben II. János Pál pápa Sevillai Szent Izidort nyilvánította az internet és a tudomány és a technika után érdeklődők védőszentjévé. Ünnepe április 4.

2. Új technológiák és az érzékelés megváltozása. A médiumok fejlődéstörténete az emberi tapasztalat szűkülésével jár együtt: $4D > 3D > 2D > 1D$. Haladunk a valós dimenziók nélküli (tapasztalhatatlan) világ felé.

$$4D > 3D > 2D > 1D$$

McLuhan (2002) szerint a média meghosszabbítja az emberi érzékelést; ám egyúttal csökken a valódi dimenziókban megélt tapasztalat.

Számítógépes kommunikáció (Terestyéni 2006):

1. sokak kommunikációja sokakkal	információkoncentráció és -megosztás
2. az információ mennyisége nő	hiperexpánzió, hipertextualitás
3. multimedialitás	vizuális, verbális, akusztikus, zenei
4. time-shift: időkérdés	szinkron (online) és aszinkron
5. osztott információtárolás	nem egy könyvtár, hanem hálózat
6. interaktivitás	passzív és aktív szerep egyaránt, két- és többirányú információáramlás
7. információszabadság	korlátlan, korlátozott (információs cégek vagy politikai intézmények)
8. digitalizáció, konvergencia	újszerű multimédia szövegek, komplex multimedialis eszköz (új- transzmédia)
9. mobilkommunikáció	megszűnik a helyhez kötöttség, virtuális világokban is mozoghat
10. a nyilvánosság átalakulása	sok csatorna, figyelemmegosztás, megszűnő közös tartalmak, fragmentálódás; mozaiknyilvánosság

Az internetkommunikáció képlete:

$$IK = 3 H + 1I$$

(hálózatosság, hipertextualitás, hiperexpánzió + interaktivitás)

A képlet esetleg további szempontokkal bővíthető is:

$$IK = 5 H + 1I$$

(hálózatosság, hipertextualitás, hiperexpánzió, hiperdimenzionalitás, hibriditás + interaktivitás)

3. E- vagy digitális retorika. Kathleen Welch (1999) terminusa, az e-retorika (elektronikus retorika) a digitális/elektronikus kultúra retorikáját jelenti. Más-ként: számítógép által mediatizált retorikus kommunikáció. Szűkebb értelemben a digitális/elektronikus térben felbukkanó régi, de változó és új retorikai gyakorlatot nevezzük az e-retorika körébe tartozónak. Az új technológiákból következnek az e- vagy digitális retorika legfontosabb jellemzői: 1. A sebesség: ennek „drámai” (szövegalkakító) hatása van a tartalomra és a retorikai gyakorlatra (a nyelvre), 2. Az elérés-hozzáférés: a hierarchia-mentes terjesztésnek köszönhetően a hozzáférés lehetősége megnő, ez az elrendezés gondosságáról, logikusságáról a mennyiségre helyezi a hangsúlyt. Kevésbé fontos a meggyőzés, mindennél fontosabb a befogadó elérése (például „megosztás”), 3. A névtelenség (anonimitás): az éthosszal és a stílussal kapcsolatos keveredésekhez és változásokhoz vezet; fölvetődik általa az illőség és hitelesség kérdése is, 4. Az interaktivitás: az e-retorika ennek növekvő terjedelmével (és az újfajta éthosz jelentőségével) közösségek épülését is szolgál(hat)ja, 5. A kairosz (kedvező, szerencsés pillanat): megnő azoknak a pillanatoknak, üzeneteknek a száma, amelyek megragadhatnak másokat. Az ember naponta reagál(hat) olyan üzenetekre, amelyek olyan megkapó vagy megmozdító információkat tartalmaznak (esetleg gyönyörködtetnek, megindítanak), amelyekhez a korábbi médiumban (vagy médiumok közvetítése által) ilyen gyakran és ilyen hatékonysággal (interaktivitással) nem találkozhatott, 6. A nyilvánosság: új típusú közélet alakul ki a retorikusok és rétorok számára egyaránt. Konkrét, dokumentált, elemzett példa: a 2002. évi magyarországi sms-választási kampány (Balázs 2004), vagy például az ún. „arab tavasz”, amelyet Facebook- vagy Twitter-forradalomnak is neveztek. Napjainkban a közösségi média politikaformáló szerepe kerül a középpontba.

4. Netfolklór. Az elektronikus térben megjelenő folklórjelenségeket gyűjtőfogalommal e-folklórnak nevezzük. A netfolklór a technokulturális (informatikai, digitális) korszak technikai eszközein intermediális módon (médiumváltással) megjelenő, hagyományon alapuló, változatokban terjedő, kommunikációs létmódját tekintve leginkább a másodlagos (vagy spontán) írásbeliségben (multimediális formában) terjedő folklór. Rokon értelmű megnevezés a cyberfolklór. Az sms (rövid szöveges üzenetküldő szolgáltatás) leginkább a mobilkommunikációhoz kötődik, ezért inkább az e-folklór része, folklorisztikus jelenségeit sms-folklórnak nevezzük, és egy konkrétan meghatározott (és „zsákutcás”) technológiai korszakhoz kapcsolódik. Az e-folklór egyik kiteljesedése napjainkban az online jelenlétet biztosító Facebook- vagy lájk-folklór (Balázs 2015, Veszelszki 2017).

5. Jelromás (a felejtés antropológiája). A jelenségek szemiotikai (jel tudományi) szempontból leírhatók úgy, mint a jelek vagy szimbólumok mértéktelen szaporodása, keveredése. A jelek vagy szimbólumok azért jöttek létre, hogy eligazodást és védelmet jelentsenek a világban. Elsajájtításuk időt: tanulást és beépülést igényel. Ha a jelek vagy szimbólumok gyors változásban, átalakulásban vannak,

elveszítik eligazító, védelmet nyújtó szerepüket. A szemiózis (jelezés) folyamatos és végtelen lehetőséget kínáló folyamat, de az ember jeltermelő és jelbefogadó képessége – az agy jellemzői folytán – véges. Ha pusztán csak a túlnépesedés, versenytűzés, érzelmi visszaszorulás, tradíciók lerombolása jelenségeket vizsgáljuk, ezek mind erős hatással vannak a társadalmakat összetartó jelrendszerekre.

6. Internet és nyelv (netnyelvészet). A szóbeliség–írásbeliség paradigma meghaladása történik, kontinuum-jelenségek jönnek létre. Kialakult a másodlagos szóbeliség (Ong 1982) és spontán módon a másodlagos írásbeliség (más szóval: írott beszéd, spontán írás, digilektus, netnyelv, CMC kommunikáció). A két kommunikációs létforma eltérő stratégiákat használ:

1. beszéd
2. írás
3. (1a.) másodlagos szóbeliség
4. (2a.) másodlagos írásbeliség

Alapvető nyelvilétmód-tipológiák (beszéd – írás – írott beszélt nyelv)
(Veszelszki 2017):

beszéd	írás	írott beszélt nyelv (másodlagos írásbeliség, spontán írás)
nincs eszköz	eszköz	eszköz
időben és térben korlátozott	időben és térben kevésbé korlátozott	időben és térben kevésbé korlátozott
szövegalkotó és -befogadó ugyanabban a térben	szövegalkotó és -befogadó különböző helyen	a szövegalkotó és -befogadó különböző helyen
szinkron	aszinkron	kvázi-szinkron/aszinkron
mulandó	rögzített, materiális, stabilabb	mulandó, de rögzíthető (elmenthető, kinyomtatható, sokszorosítható)
akusztikai	vizuális	vizuális
hang	betű	betű
kiegészít(het)i: testtartás, mimika, gesztusok...	a vizuális kép egészíti ki: tipográfia	vizuális kép, tipográfia, emotikon
a nyelv szupraszegmentális elemei is jellemzik	szupraszegmentális elemek áttételesen („megfagyott akusztikum”)	szupraszegmentális elemek közvetve (smiley)
folyamatos, hangkontinuum	szekvenciális	szekvenciális

időbeli	térbeli	térbeli és időbeli
deiktikus elemek	deiktikus elemek nélkül, anafora és katafora	dexis, anafora, katafora
implicit	explicit	inkább implicit
gyors gondolkodás, azonnali szövegezés	időt enged a gondolkodásra	viszonylag kevés idő a gondolkodásra (pl. cset)
csapongóbb, lazább szerkesztés	logikus, szabályosabb szerkesztés	logikus, a szóbeliséghez közelebb álló, lazább szerkesztés
ösztönösebb, normáktól jobban eltér(het)	tudatosabb, normák szigorúbb követése	az írásbeli normáktól jobban eltér(het)
lineáris	lineáris	ciklikus
többféle visszajelzés	korlátozott vagy késleltetett visszajelzés	a visszajelzés szövegformánként eltérő: e-mailben késleltetett, de gyors; csetelésnél azonnali
lehetőség az azonnali javításra, kiegészítésre, ismétlésre	nincs lehetőség az ismétlésre	késleltetett lehetőség az ismétlésre
dialogikus	monologikus	inkább dialogikus

A számítógépes szöveg jellemzője, hogy anyagtalan, az átemeléssel, törléssel gyakran kevésbé lineáris (vagyis: hipertext). A világháló gyakori nyelvi változata: internetszleng, netszleng, kiberszleng (cyberslang). A nyelvi jelenségek között feltűnő a gyakori hibázás (elütés) és a hibák iránti tolerancia, valamint a betűkkel-írásjelekkel-képekkel létrehozható jelek, ábrák (emotikonok) használata. Az ikonikus fordulatot szimbolizálja az emotikonok fejlődése: eleinte állóképek, statikus emotikonok, majd felbukkantak az állóképek sorozatát megjelenítő, mozgó, animált (dinamikus) emotikonok (vagy animatikonok).

A netnyelv vagy e-retorika körébe sorolható másodlagos írásbeliség általános (orto)grafikus jellemzői:

Helyesírástól való tudatos eltérés	kiejtés szerinti (mennyél), ly-tagadás (hüje), egybeírás (elmészteabúsba)
Rövidítések	nemtom, kb6ig, délbe
Ékezetlenítés	atmegyek hozzád
Grafostiliztika	kis- vagy nagybetűzés, betű-írásjel sokszorozás (Neeem, Mi???)
Hangulatjel (emotikon), animatikon (mozgó emotikon)	😊

Metakritikus betűk/jelek	@anarchia
Tagolatlan mondszerkesztés	Ajjaj! Naná!
Elliptikus (hiányos) szerkesztés	ma tali? ma online sörözés?
Beszélt nyelvi elemek	juhhé
Idegen (főleg angol) nyelvi elemek	no comment

7. Hálózatok a természetben, társadalomban, kultúrában és nyelvben. A hálózattudomány (hálózatelmélet, hálózat kutatás) új diszciplína, amely elmélet és módszer is lehet. Elméleti alapját természettudományos jelenségek adják (például Barabási 2010, Csermely 2005). Módszerként a különböző szaktudományok felhasználhatják saját kutatási területükön. A matematikai gráfelmélet, a hálózat kutatás alapelvei nyomán a kisvilágság, a skálafüggetlenség, az egymásbaágyazottság és a gyengekapcsoltság szempontjából vizsgálhatók a különböző jelenségek, köztük kulturális és nyelvi jelenségek is.

8. Internet és etika, új nyelvi korlátozások (politikai korrektség). A sajtó, majd a rádió után egy véleményt, életmódot, világlátást (ideológiát) átformáló technikai eszköz jelent meg: a televízió (következménye: képernyő-nemzedék), majd pedig az internet és az újmédia (polimédia). Az újmédia magába olvasztja a hagyományos médiát és közösségi médiát. Jelenségek: hírfolyam, komment, véleménybuborék, átverés, álhír (koholmány). Az internet jogi és etikai szabályozásának kérdései. A szabad véleménynyilvánítás határai. A politikai korrektség nyelvi törekvései, kritikája.

9. Internet és történelem. A média történelemformáló, kultúraalakító, korszakot jellemző, átformáló szerepe. (például a rádió és a diktatúra.) „Internetmigráció”: internet ösztönözte, irányította migráció.

McLuhan (2002) a társadalomra-gazdaságra gyakorolt „forradalmi” hatásuk miatt a technikai médiumok (technomédiumok) öt generációját különbözteti meg:

1.	korai kéziszerszámok	(munkamegosztás)
2.	erőátviteli rendszerek, írás	átalakuló munkaszervezés
3.	könyvnyomtatás (Gutenberg-galaxis)	könyv: az első tömegtermék; kapitalizmus
4.	energiafelszabadítás, jelátalakítás (fotográfia, film, telefon, rádió) és rendszerszervezés (gép, munka, termelés)	telekommunikáció, elektronikus média (diktatúrák)
5.	kibernetikai eszközök (energiatermelés, jeltermelés, programszervezés)	informatikai/digitális fordulat; posztmodern

A média történelemformáló, kultúraalakító, korszakot jellemző, átformáló szerepe (például a rádió és a diktatúra, „internetmigráció”, Facebook- vagy Twitter-forradalom):

médium (közvetítő közeg)	történelmi-társadalmi hatás
(tagolt) beszéd	(kumulatív) kulturális evolúció, memória, hagyományátadás
írás	kiszervezett memória, felejtés
nyomtatás, sajtó	kapitalizmus, polgári forradalom, közvélemény, analfabetizmus fölszámolása
elektromosság	éjjel látás, a test kiterjesztése
elektronikus technikák (rádió, televízió, film)	tömeg, tömegkultúra, a gyermekkor elvesztése, az empirikus tapasztalat szűkülése
rádió	20. századi tömegdiktatúrák (manipuláció), zenei kultúra
televízió	globalizmus, filmkultúra
film	ikonikus fordulat, globalizmus
fénymásolás, egyéni sokszorosítás	mindenki szerző és kiadó egyben
internet	hiperkommunikáció, hibrid társadalom, posztmodern személyiség, összkultúra, összművészet

10. Hibridizáció (társadalom, kultúra, politika). A dolgok, rendszerek, azon belül például a nyelvek, nyelvi elemek keveredése természetes, sőt valamiféle innovációt vagy kreativitást mutató jelenség. Hibrid-média:

A késő-modern médiakörnyezet eltérő paraméterek mentén leírható hibrid médiumok hálózatából áll. Hibrid médiumokból, hiszen a médiumokban bemutatott médiatartalmak klasszikus műfaji határainak összemosódása mellett maguk a médiumok is hibrid jegyeket hordoznak... A rádió, a televízió, a nyomtatott sajtó és az internet médiumainak elkülönítése értelmetlenné válik, hiszen a tartalmak vándorolnak az eltérő platformok között, a használók fogyasztási szükségleteihez és az adott platform technikai igényeihez igazodva (Myat 2010).

A posztmodern világ technológiája az internet; az ennek során alakuló posztmodern személyiség bizonytalan helyzetben van, „instabil, váratlan, gyors átalakulásokra képes”. Az internet és a hibriditás a technokulturális világ terméke. Ennek nyomán az emberiség fokozott interkulturális helyzetbe kerül, ennek következménye a kulturális sokk. Szemiotikai megközelítésben a hibriditás és a kulturális sokk voltaképpen jelzavar: jelrendszerek ütközése, jelekkel kapcsolatos ismeretek konfliktusa. Az interkulturális kommunikáció számos ilyen

jelenséget ír le. A hibrid világ új alkalmazkodási formákat követel meg. Kérdés, hogyan adaptálódik ehhez az ember, avagy egy-egy közösség.

Hagyományos és új kultúra

	hagyományos kultúra	új, informatikai kultúra
ismeretszerzés (olvasás)	(főleg) lineáris	nem lineáris, hibrid
haladás	folyamatos, időbeli	nem folyamatos, nem időbeli
gondolkodási sebesség	szinkron	aszinkron
változás	lassú, fokozatos	gyors, „megugrásos”
hagyomány	hagyománykövetés	hagyományváltás
tervezés	előrelátás	pillanatnyiség, jelenlételemény
kultúrabefogadás	írás alapú	írás+kép alapú
szövegek világa	intertextuális	hipertextualitás
nyelvi létmód	beszéd+írás	beszéd+írás+másodlagos szó- és írásbeliség
helyesírás	akadémiai	új (internetes, privát)
nyelvi változás	konvergencia (összetartó fejlődés; standardizálódás, norma)	divergencia (széttartó fejlődés; elmosódó nyelvi norma, több norma)
információ	korlátozott	korlátlan (hiperexpanszió)
tájékozódás	műveltség, tudás alapján	keresés alapján
kapcsolatteremtés	hagyomány (szokás) alapú	új formák

11. Digitális pedagógia. A digitalizáció és a hálózati lét pedagógiai vonatkozásai. Digitális pedagógián infokommunikációs eszközökre, adatbázisokra, tartalmakra épülő osztálytermi és távoktatási munkaformák, szervezési kérdések és módszertanok értendők.

Együttműködés	tudomány – oktatás – média – család
Generációelmélet	idős—fiatal, offline—online világ
	<1980 digitális bevándorló
	1980—2000 offline/online világ váltás
	1995> digitális bennszülött (always on)
Helyszínek	internet – osztályterem – távoktatás
Módszer	adatbázis-ismeret, memória, keresés, kritika

Területek	informatika – digitális tudomány (például bölcsészet) – digitális folklór – internetretorika – internetfilozófia
-----------	--

12. Internetfilozófia (összefoglalás) Ropolyi (2006) gondolatai alapján.

1. a társadalmi válság terméke	posztmodern, internet
2. a posztmodern filozófiája	internet
3. kultúraváltás	átalakuló kultúra, pl. olvasás, zene
4. a tudomány átalakul	e-filológia, e-retorika stb.
5. tudás társadalmi beágyazottsága	változik
6. az elvont tudás intézményei	szerepük gyöngül
7. a tudás új formái	enciklopédikus helyett „kereső” tudás
8. posztmodern személyiség	szabad; de instabil, kaotikus dinamika

Felhasznált irodalom

- Balázs, G. 2004. Választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. *Magyar Nyelvőr*, 2004/1. 36–53.
- Balázs, G. 2011. *Sms-nyelv és -folklór*. Budapest. Magyar Szemiotikai Társaság, Inter Kft., PRAE.HU.
- Balázs, G. 2015. Netfolklór – intermedialitás és terjedés. *Replika. Társadalom-tudományi folyóirat*. 2015/1–2. 171–186.
- Balázs, G. 2023. *Az internet népe*. Budapest. Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- Balázs, G. & Bódi, Z. (eds.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Budapest. Gondolat, Infonia.
- Barabási, A.-L. 2010. *Villanások. A jövő kiszámítható*. Budapest. Nyitott Könyvműhely.
- Bódi, Z. 2004. *A világháló nyelve. Internetező és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest. Gondolat.
- Csermely, P. 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest. Vince Kiadó.
- Király, J. 1983. *Mozifolklór és kameratöltőtoll. A populáris filmkultúra elméletéhez*. Budapest. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum.
- McLuhan, M. 2002. *A Gutenberg-galaxis*. Budapest. Trezor Kiadó.
- Myat, K. 2010. Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. *Médiakutató* 2010/2. https://www.mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/04_mediaelmelet
- Ong, W. J. 1982. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London—New York Methuen.
- Ropolyi, L. 2006. *Az internet természete*. Budapest. Typotex.
- Szűts, Z. 2018. *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest. Wolters Kluwer Hungary.
- Szűts, Z. 2020. *A digitális pedagógia elmélete*. Budapest. Akadémiai kiadó.
- Terestyéni, T. 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest. AKTI-Typotex.
- Veszelszki, Á. 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internetes nyelvhasználatba*. Budapest. L'Harmattan.

Welch, K. 1999. *Electric Rhetoric: Classical rhetoric, oralism, and a new literacy*.
Cambridge. The MIT Press.

Szemelvények az ukrán–magyar és magyar–ukrán kétnyelvűség- és kölcsönszókutatás XX. századi történetéből

BÁRÁNY ERZSÉBET

főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
Nyíregyházi Egyetem, Ukrán Nyelv és Kultúra Intézeti Tanszék

GAZDAG VILMOS

főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Abstract: Within the framework of this paper, we will try to give a broad outline of the history of the literature on the Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian bilingual situation in Transcarpathia and the results of the interlanguage research that has become established in the wake of this situation. It is important to emphasize that within the framework of this kind of writing we have tried to select only the most important research results, and thus to outline the trends that have determined the history of research on this topic in the 20th century. In any case, we can conclude that there is a rich literature on Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian language relations and the study of language interference. Many studies and monographs have been published, most of them in the second half of the 20th century. It is also evident that in the period under review, the attention of linguists was primarily oriented towards dialects.

Keywords: 20th century research history, Ukrainian-Hungarian; Hungarian-Ukrainian; bilingualism; loanword research.

1. Az ukrán–magyar és magyar–ukrán kétnyelvűség Kárpátalján

A kárpátaljai magyar–ukrán kétnyelvűség tipologizálásával Rot Sándor próbálkozott meg először, leszögezve, hogy „mindkét etnikai tömb határ menti sávján, a nyelvjárásszigeteken, valamint azon településeken, ahol vegyes ukrán–magyar lakosság van, magyar–ukrán, valamint ukrán–magyar szociális részleges vagy teljes kétnyelvűséggel találkozunk” (Rot 1967a: 188). Ő a következő kétnyelvűségi típusokat különítette el: (a) szociális részleges magyar–ukrán kétnyelvűség; (b) szociális részleges ukrán–magyar kétnyelvűség; (c) szociális teljes magyar–ukrán kétnyelvűség; (d) szociális teljes ukrán–magyar kétnyelvűség. Azonban a négy csoport valójában csak kettőt takar, mivel az a), c) illetve a b), d) típusok jellege azonos, s csak az érintett etnikumok kapcsán térnek el egymástól. Rot felhívja a figyelmet arra is, hogy „a részleges kétnyelvűség esetében az interferáló nyelvek behatolnak egymásba, és az anyanyelven beszélő egyének vagy etnikai csoportok nyelvében spontánul működnek a szomszéd nyelvből jött nyelvi elemek, tipológiai modellek” (Rot 1968a: 261). Ezzel szemben „a teljes kétnyelvűség esetében az interferáló nyelvek behatolnak egymásba, és ezek a kétnyelvű egyének vagy etnikai csoportok spontánul váltanak át az egyik nyelvről a másikra” (Rot 1967a: 189). A keleti szláv és a magyar kölcsönhatás eredményének tanulmányozása során Rot Sándor (1967b; 1973a, b, c) arra a következtetésre jutott, „hogy a nyelvi interferencia dinamikája, hatékonysága, a nyelvi szintekbe való behatolás mértéke a nyelvek genealógiai

és tipológiai alkatától, a nyelvi kontaktusok típusától, intenzitásától, időtartamától és más extern és intern nyelvi tényezőktől függ” (Rot 1975: 425). Véleménye szerint nem fér kétség ahhoz, hogy a XII. századtól kezdve Kárpát-Ukrajnában intenzív marginális és intraregionális nyelvi kontaktusok léteztek, melyek során mind a magyar, mind az ukrán nyelv hatással volt egymásra. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy a XIV. század óta különböző formákban létező nem marginális orosz–magyar kapcsolatok a Tanácsköztársaság idején érték el a legnagyobb intenzitást (Rot 1968b: 40–41).

2. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemeinek vizsgálatáról

Az anyaországi nyelvjáráskutatás politikai korlátok miatt nem terjedt ki a határon túli területekre. A kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálata így a helyi nyelvészekre hárult. Ugyanakkor ezt jelentős mértékben megnehezítette az intézményi háttér hiánya, s a rájuk is nehezedő politikai nyomás. Evégett egészen 1960-as évek derekáig, vagyis az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének a megnyitásáig lényegében nem is folytak a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot érintő tudományos kutatások (Csernicskó 1998: 19–20). A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei elsőként néhány nyelv-művelő célzatú szószedet formájában kerültek rögzítésre. Ilyen nyelv-művelő szószedet volt például Drávai Gizella *Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így* című írása, melyben közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönszót közölt szembeállítva magyar standardbeli megfelelőjükkel (Drávai 1969).

Rot Sándor a Kárpát-Ukrajnában érvényesülő magyar–ukrán, ukrán–magyar kétnyelvűségi kapcsolatok elemzése során az egyes nyelvi szinteket külön-külön is megvizsgálja. A lexikai szintet ért ukrán hatást néhány spontánul idézett szóval példázza, megjegyezve, hogy a felsorolás még hosszasan folytatható lenne (Rot 1967a: 189, 1968a: 255–256). Hasonló jellegű felsorolást közöl Petro Lizanec *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján* (1970: 38–39) című munkája is.

Fodó Sándor épp e munkák kapcsán jegyzi meg, bár Rot Sándor és Lizanec Petro munkájának sem elsődleges célja a magyar nyelvjárások vizsgálata, de igencsak sajnálatos, hogy lemondva a „felsorolt szavak tudományos tárgyalásáról, a vélemények és az idevágó irodalom idézéséről minden magyarázat és etimologizálás nélkül” közlik szólistájukat, főleg mivel több szót is tévesen sorolnak az ukrán eredetű szavak közé. Tanulmányában több, Lizanec és Rot által szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját (Fodó 1973: 42). Fodó Sándor kutatásai elsősorban a Felső-Tisza-vidékének magyar nyelvjárásaira korlátozódtak. Ezen belül azonban igen szerteágazó vizsgálatokat végzett. Foglalkozott például a terület szláv eredetű földrajzi terminológiájával (1971) a juhtenyésztés (1977), a szövés (1978), illetve az erdészet (1982) szókincsében meghonosodott szlavizmusok vizsgálatával is. Egy korábbi tanulmányában (1972) Visk és Técső nyelvjárása alapján készít egy 50 szóból álló kiegészítő listát Kniezsa István (1955) munkájához. Szólistája olyan szavakat tartalmaz, melyek Kniezsa

munkájában: 1. nem szerepelnek; 2. más a jelentésük; 3. más a hangalakjuk; 4. eredetük megítélése szerinte eltér a Kniezsa által rögzített etimológiától (Fodó 1972: 259–260). A *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* c. tanulmányában a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról és az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról adott rövid ismertetést követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé (Fodó 1973: 43–52).

Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálatával foglalkozó kutatásai (1965, 1969, 1972 stb.) az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel 1974-ben megvédett kandidátusi értekezésével teljesedtek ki (nyomtatásban: Kótyuk 2007). E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülének számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel 30 év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és színvonalú munka. Az orosz nyelvű disszertációban a szerző az Ungvári járás 18 településén gyűjtött ukrán nyelvi kölcsönzések részletes etimológiai elemzését adja. A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Ám Kniezsa István a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba. Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, melyről csak további részletes kutatás révén lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárásba.

Perduk János a kender megmunkálásának terminológiáját vizsgálja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Kutatásai során kitér az ott használatos szláv eredetű lexikai elemek vizsgálatára is (Perduk 1982).

Györke Magdolna a kárpátaljai magyar nyelvjárások öltözködéssel kapcsolatos szókincsrétégét vizsgálta. Kutatásai során külön is foglalkozott a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv eredetű ruhanéveivel (Györke 1979, 1982), s arra a következtetésre jut, hogy csak kevés olyan ruhanév használatos a kárpátaljai magyarok körében, melyek hiányoznának az anyaországi nyelvváltozatokból. Az ilyen ruhanévek általában ukrán vagy orosz átvételek, s többségük 1945 után került meghonosodásra (Györke 2002). A *kárpátaljai magyar szaknyelvek* c. tanulmányában a melegházi gazdaságok, a cipészek, a gyertyakészítők, és a diákság nyelvhasználatában meghonosodott szláv elemeket mutatja be néhány példával illusztrálva (Györke 1991: 70–71).

Lizanec Péter munkáiban annak ellenére, hogy ő a szláv–magyar két-nyelvűségi kapcsolatokat elsősorban a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárások lexikai hungarizmusai felől vizsgálja, rendre megtalálhatók a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavaiból összeállított szólisták is (Lizanec 1987: 10–11, 1993: 53–55). Ugyancsak az ő nevéhez kötődik a kárpátaljai magyar nyelvet ért szláv hatások kutatásának egyik jelentős eredménye, nevezetesen az általa szerkesztett háromkötetes *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* (Lizanec 1992, 1996, 2003), mely a magyar nyelvjárásai elemek mellett közel kétszáz szláv eredetű kölcsönszót is feltérképezett.

Csernicskó István a kétnyelvűség külső jeleiként értékeli a nyelvhasználatban felfedezhető másodnyelvi jelenségeket, melyeket számos példával illusztrálva a lexikális és morfológikus hatás csoportjaként különít el (Csernicskó 1995: 139–144). A Csernicskó István és Beregszászi Anikó szerzőpáros által írt *...itt mennyit ér a szó?* című kötet *Kárpátaljai szójegyzéke* „azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket tartalmazza, amelyek 'kárpátaljai magyar' megjelöléssel bekerültek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott, 2003-ban megjelent kiadásába” (Beregszászi&Csernicskó 2004: 137–138). E szavak többsége a szláv nyelvekből kölcsönzött jelentésbővüléssel jött létre.

Borbély Edit tanulmányában (2000) 120 a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott orosz és ukrán eredetű betű- és mozaikszót, valamint rövidítést adatul.

Márku Anita a kárpátaljai magyar fiatalok kommunikációs stratégiáinak vizsgálata során természetesen a kölcsönzavak használatát is érinti (Márku 2004). A 2008-ban megjelent monográfiájában közöl egy 82 szót tartalmazó kölcsönzőlistát is, melynek elemeit az általa készített interjúkból gyűjtötte ki (Márku 2008: 80–84).

Gazdag Vilmos a Beregszászi járás településeinek készített irányított beszélgetések hanganyagait vizsgálta meg, s gyűjtötte ki belőlük az elhangzott orosz/ukrán lexikai elemeket. Az adatolt szavakat a vizsgált interjúkból vett példamondatokkal illusztrált értelmező-etimológiai szótári-adatállomány keretében adja közre, egyidejűleg elvégezve azok eredet szerinti, szófaji és fogalomköri csoportosítását is (Gazdag 2010a, b; 2012). A kutatások eredményeinek összefoglalásaként megvédett doktori értekezése 2021-ben önálló monográfiaként került kiadásra (Gazdag 2021).

3. A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak vizsgálatáról

A kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusai kutatásának több évszázados múltja van. Két szinten történtek a vizsgálatok: az egyik a nyelvjárásokra irányult, a másik az írott szövegekre.

2003-ban napvilágot látott Dóhovics Bazil addig majd 170 éven át kéziratban lévő korszakalkotó munkája: *„Kijegyzése azon szóknak, amellyek hason hangzatúak v[agy] és értelményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben”*. A Dóhovics Bazil által elemzett 378 szóból közel 240 szlavizmus. A szerző minden szláv szó mellé 'Θ' jelet tesz, ami azt jelenti: orosz. Magyar jövevényszavak is nagy mennyiségben szerepelnek közöttük, számuk meghaladja a hatvanat a kárpátaljai „orosz” nyelvben (azaz a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban).

Csopey László *„Magyar szók a rutén nyelvben”* (1881) című tanulmányával elkezdődött a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása – állapította meg Mokány Sándor (1966: 6). Az írásában Csopey László (1881: 294) megjegyzi, hogy 537 magyar eredetű szót talált Kárpátalja rutén nyelvjárásaiban, s „a népi nyelvben a magyar elemek felvétele még folyvást tart...”. A cikk végén 27 állatnevet sorol fel, amelyek az ukrán nyelvjárásokban magyar eredetűek.

Csopey László elsőként figyelt fel a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban meghonosodott magyar szavak magán- és mássalhangzó-szubsztitúciójára. Két évre rá, 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító *Rutén–magyar szótára* húszezer szócikkkel.

Bonkáló Sándor 1916-ban megjelent tanulmánya 23 hungarizmust elemez nyelvföldrajzi adatokkal és hangtani variánsokkal, a hangsúlyt, illetve az elemzett szó genitivus singularis alakját is közli. A szerző meggyőződése, hogy a magyar ruténok nyelvében körülbelül 2000 magyar jövevényszó van (Bonkáló 1916: 465). Az írott szövegek magyar elemeinek kutatásával először Bonkáló Sándor foglalkozott a *Magyar elemek a rutén irodalomban* című 1934-ben megjelent tanulmányában, felhívva a kutatók figyelmét arra, hogy a rutén irodalmi- és nyelvelmékek tanulmányozása során milyen kincs vár kiaknázásra. A szerző meggyőződése, hogy a legtöbb magyar szót a XVI–XVIII. században vették át a rutének. A *kárpátalji rutén irodalom és művelődés* című (1935) munkájában választ ad arra a kérdésre, hogy milyen oknál fogva hatott a magyar a „rutének” nyelvére:

A földrajzi viszonyok fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéreiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéreiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sűrűbben érintkeztek a magyarsággal s ennek folytán idővel a külföldi ruténektől sokban eltérő, hungarizmusoktól átítatott nyelvre s egyben-másban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzsé fejlődtek, melynek nyelve, világfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától” (Bonkáló 1935: 8).

Hodinka Antal sokáig ismeretlen kézírata, amelynek címe *Ruszin-magyar ige-tár* (pontos címe „Глаголиця. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатско-русинського языка. Собравъ, упорядивъ и передословіе написавъ Тоній Романувъ”) Ungvár, 1922-es dátummal (kiadva Nyíregyháza, 1991) összképet nyújt a XIX. végi – XX. század eleji ruszin nyelv helyzetéről. Hodinka Antal célja elsősorban az volt, hogy összegyűjtse a ruszin nyelv igeállományát (mintegy 7500 ige és több mint 600 igeváltozat található), amely elősegíti a ruszinok irodalmi nyelvfejlődését.

Ivan Pan’kecyč a Pidkarpats’ka Rus’ ukrán nyelvjárásait vizsgálva először az erős idegen nyelvi hatásról tesz említést (1938: 13), később a magyar nyelvi hatásra tért ki (uo. 26). A szerző megjegyzi, hogy azokban a régiókban, amelyek a magyar etnikai területtel határosak, az erősebb magyar nyelvi hatás a jellemző.

A. Stankanynec *Маляризми в українській мові на Закарпатті* (Magyar szavak az ukrán nyelvben Kárpátalján) (1938: 333) a következőt írja: „A magyarok többéves uralkodása alatt Kárpátalján lassan és észrevétlenül számos magyar szó került az ukrán nyelvbe”. Ennek a folyamatnak három fő okát különbözteti meg: 1. a hivatalok; 2. a hétköznapi élet; 3. az iskola (uo. 333). Megállapítása szerint a legnagyobb hatást az iskola gyakorolta, mivel 1879-ben minden iskolában

kötelező volt a magyar nyelv oktatása (uo. 334). A. Stankanyec Munkács környékéről 102 magyar eredetű szót gyűjtött össze.

Dezső László az ötvenes évek első felében kezdte gyűjteni a kárpátaljai ukrán írásbeliség magyar elemeit. 1958-ban írt tanulmányában a XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvelmékek magyar jövevényszavai fonetikai jelenségeit mutatja be (1958: 75–94). A magyar jövevényszavakkal kapcsolatban Dezső László (1958: 75) fontos időbeli következtetésre jut: a magyar jövevényszavak többsége a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba a XVI–XVIII. században került. Egy részük viszont még az ómagyar és közép-magyar korban is bekerülhetett az említett nyelvjárásokba. A *XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvelmékek magyar jövevényszavai* című monográfia összesítő munka, amelyben a szerző (1989: 3) körülbelül ötszáz hungarizmust gyűjtött össze, felhívva az olvasók figyelmét arra, hogy a XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvelmékek magyar elemeinek száma ennél jóval több.

Josyp Dzendzelivskij (1958, 1960, 1993) háromkötetes *Nyelvatlaszának* anyagában számos magyar jövevényszót közöl nyelvföldrajzi vizsgálatai alapján.

A galíciai ukrán nyelvjárás hungarizmusaira elsőként Balezcy Emil hívta fel a figyelmet *О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича)* (1963: 337–386) című tanulmányában. A szerző a galíciai–magyar kapcsolatok kezdetét a fejedelmi Rus' korszakától számítja. A szerző megjegyzi, hogy a magyar jövevényszavak megtalálhatók még J. Fed'kovič, L. Martovyč, I. Franko, O. Kobyl'ans'ka, M. Čeremšyna, P. Kozl'an'uk műveiben egyaránt (uo. 337).

A Felső-Borzsa-vidéki nyelvjárások magyar eredetű szuffixumait kutatta Vasil' Nimčuk (1963: 79–88). A m. eredetű -os, -as, -ság, -ász szuffixumok használatát vizsgálja, amelyek nem csak a magyar eredetű szavak képzőiként funkcionálnak, de gyakran az ukrán szavakhoz is csatlakoznak.

Vasyl' Oros (1964) a kárpátaljai Huszti járáshoz tartozó Visk falu szókincsét vizsgálva megállapította, hogy a kölcsönelemek között legtöbb a magyar eredetű. Az általa felsorolt 13 pontban elemzi a kölcsönszavak használati szféráját, gyakoriságát, egyesek archaizálódását, fonetikai és morfológiai jellegzetességeit, 2 pontban pedig felvázolja a viski magyar nyelvjárás szláv elemeit, azon belül az ukrán nyelvi hatást. Vasyl' Oros felhívta a figyelmet arra, hogy egyes kölcsönszavak az írott forrásokból kerültek a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba (Oros 1964: 41).

Petro Lizanec leginkább a Kárpátalja területén élő ukránok beszélt nyelvében vizsgálta a magyar elemek előfordulását. Négy tanulmányt szentelt az irodalmi művekben meghonosodott, főként bukovinai és kárpátaljai írók által használt lexikai hungarizmusok feltárásának (vö. Lizanec 1964: 37–48, 1965a: 51–55, 1965b: 71–75, 1966: 106–111).

A magyar jövevényszavak vizsgálatának a máramarosi ukrán nyelvjárásokban több hasznos és úttörő munkát szentel Mokány Sándor. Vizsgálatai a máramarosi ukrán nyelvjárás magyar jövevényszavainak feltárása irányultak (1966; 1977:

100–124). Az ukránba átkerült magyar kölcsönszavak vizsgálata terén egy kandidátusi disszertáció látott napvilágot: *Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области* (A kárpátaljai máramarosi ukrán nyelvjárás magyar jövevényszavai) Mokány Sándor tollából (1966). A disszertáció téziseiben Mokány Sándor megindokolja a témaválasztást, kiemelve azt a fontos tényezőt, hogy a magyar nyelv mély nyomokat hagyott a kárpátaljai ukránok szókincsében, ezzel ellentétben a téma tudományos kutatása csak gyerekcipőben jár.

A XX. század második felétől számos etimológiai vizsgálat is napvilágot látott, amelyek kutatási tárgyát a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavai képezték (vö. Balczyk 1957: 223–233; Mokány 1969: 61–62; 1970: 281–285; 1971: 45–46; Lizanec 1979: 241–246).

A magyar hatás nyomott hagyott a kárpátaljai ukrán személynevek állományán is. Pavlo Čučka több tanulmányában is vizsgálja e kérdést (vö. 1965: 33–36; 1966: 169–181). A 2005-ben megjelent 753 oldal terjedelmű *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник* (A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti-etimológiai szótár) több évtizedes munka eredménye, amely több mint 11500 családnevet tartalmaz.

A magyar–kárpátukrán nyelvi interferencia a zoonimikon terén is megmutatkozott. Mihajlo S’usko több tanulmányt is szentelt e téma vizsgálatának (Сюсько 1982: 97–109; 1990: 39–41). A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a kárpátaljai ukrán régió gazdag és szerteágazó zoonimikon rendszerében észlelhető az ukrán–magyar, ukrán–román, ukrán–lengyel, ukrán–szlovák stb. interferencia.

Udvari István munkássága az egyik legfontosabb a kárpátaljai népnyelvű irodalom hungarizmus-kutatása tekintetében (vö. Udvari 1997a: 255–267; 1997b: 423–436; Udvari 1997c: 425–434; 2006: 483–488). Udvari István a 90-es évek elejétől kezdett el foglalkozni a kárpátaljai ruszin népnyelven írott művek hungarizmusával. Elsőként irányította a nyelvészek figyelmét a kárpátaljai ukrán (általa leggyakrabban ruszinnak nevezett) népnyelven írott művek, szótárak hungarizmusaira. Az ukrán tudományos világ számára értéktelen népnyelvű irodalomra ő figyelt fel elsőként, felbecsülte irodalmi, de leginkább nyelvészeti értékét és a tudományos kutatások tárgyává tevését javasolta, elvégezve az első legfontosabb lépéseket.

Az utóbbi években a témakör kapcsán elsősorban Bárány Erzsébet munkássága révén születnek új (2009, 2017 stb.), illetve tudománytörténeti (2016, 2018 stb.) szempontokat is figyelembe vevő munkák. Ezeket a szerző a 2021-ben napvilágot látott *Hungaro-Ucrainica. Magyar–ukrán kapcsolatok: nyelvi interferenciák és nyelvészeti kapcsolatok [Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв’язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти]* című ukrán nyelvű monográfiájában foglalta össze.

4. Összefoglalás

Jóllehet, egy ilyen jellegű munka nem nyújthat teljes körű képet a kárpátaljai ukrán–magyar és magyar–ukrán kétnyelvűségi helyzettel és az e helyzet nyomán meghonosodott kölcsönszókutatás eredményeivel foglalkozó szakirodalom történetét illetően, de összegzésként annyit mindenképp megállapíthatunk, hogy a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, illetve a nyelvi interferencia tanulmányozása gazdag irodalommal rendelkezik. Számos tanulmány és monográfia látott napvilágot, a legtöbb a XX. század második felében. Az is jól megmutatkozik, hogy az általunk áttekintet időszakban a nyelvészek figyelme elsősorban a nyelvjárásokra orientálódott.

Felhasznált irodalom

- Baleczky, E. 1957. = Балецкий Э., Из наблюдений над значением и распространением слова *d'ug*. *Studia Slavica* 3 223–233.
- Baleczky, E. 1963. = Балецкий Э. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. *Studia Slavica* IX. 337–386.
- Bárány, E. 2009. = Барань, Є. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. *Українська Мова* 2009/2. 56–69.
- Bárány, E. 2016. = Барань, Є. Ласло Деже – дослідник української діалектології. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 61: 2. 387–396.
- Bárány, E. 2017. Magyar szavak az óukránban. In: Csehily, J.&Végyvári, V.&Wolosz, R. (eds.) *A magyar-szláv kapcsolatok: múlt és jelen című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete*: Pécs, 2016. október 13–14. Pécs, Magyarország: Pécsi Tudományegyetem BTK Szláv Filológia Tanszék. 27–35.
- Bárány, E. 2018. Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató. In: Karmacs, Z.&Máté, R. (eds.) *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben*. Ungvár, Ukrajna: RIK-U Kiadó. 122–131.
- Bárány, E. 2021. = Барань, Є. *Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти*. ТОВ «РІК-У», Ужгород.
- Beregszászi, A.&Csernicskó, I. 2004: Kárpátaljai szójegyzék (az ÉKSz.²-ben megjelent kárpátaljai szavak és szójelentések). In: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 137–138.
- Bonkáló, S. – Bonkáló, A. 1916. Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. *Archiv für Slavische Philologie*. Band XXXVI. Berlin. 464–475.
- Bonkáló, S. 1934. Magyar elemek a rutén irodalomban. In: Beke, Ö.&Benedek, M.&Turóczy-Trostler, J. (eds.) *Emlékkönyv Balassa Józsefnek* Budapest. 42–45.
- Bonkáló, S. 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs. Egyetemi könyvkiadó.
- Borbély, E. 2000. Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. In: *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*. Ungvár. Ungvári állami egyetem magyar filológiai tanszék hungarológiai központ. 113–119.
- Čučka, P. 1965. – Чучка П. П. Про угорські імена в українських говорах Закарпаття. *Тези доповідей до XIX наукової конференції. Серія мовознавча*. Ужгород. 33–36.

- Čučka, P. 1966. – Чучка П. П. О венгерских антропонимах и зоонимах в украинских говорах Закарпатья. *Вопросы финно-угорского языкознания*. Москва. 169–181.
- Čučka, P. 2005. – Чучка П. П. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Львів.
- Csernicskó, I. 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai, I. (ed.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézete. 129–145.
- Csernicskó, I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csopey, L. 1881. Magyar szók a rutén nyelvben. In: *Nyelvtudományi közlemények* XVI. 1881. 270–294.
- Csopey, L. 1883. *Rutén–magyar szótár. Русько мадярський словарь*. Budapest. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Dezső, L. 1958. – Дژه Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica* IV. 71–96.
- Dezső, L. 1989. *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvmélekek magyar jövevényszavai*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Dóhóvics, B. 2003. *Kijegyzése azon szóknaк, amelyek hason hangzatuak v[agy] és értékenyűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben*. [Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах]. In: Дзендзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я. (eds.) *Василь Довгович — зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень*. Ужгород. Гражда.
- Drávai, G. 1969. Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. In: *Kárpáti Kalendárium*. Uzshorod. Kárpáti Könyvkiadó. 65., 91., 135.
- Dzendzelivskij, J. 1958, 1960, 1993. – Дзендзелівський Й. О. *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*. Частина I–III.
- Fodó, S. 1971. – Фодо, Ш. Славянские заимствования в географической терминологии венгерских говоров района Верхней Тисы. In: *Труды по русской и славянской филологии. Т. XIX. Серия лингвистическая*. Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 275. Тарту, 84–96.
- Fodó, S. 1972. – Фодо, Ш. Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы) In: *Карпатская диалектология и ономастика*. Москва. Издательство Наука. 258–276.
- Fodó, S. 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet/1973, 41–52.
- Fodó, S. 1977. – Фодов, Ш. Л. Наблюдения над овцеводческой терминологией венгерских говоров района Верхней Тисы. In: *Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками и литературами народов СССР* (Тезисы докладов Всесоюзного научного совещания финно-угроведов) 27–30 октября. Ужгород, 79–80.
- Fodó, S. 1978. – Фодов, Ш. Л. До питання про українські елементи в угорській ткацькій термінології. In: *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*. Ужгород. Тези доповідей. 190–191.
- Fodó, S. 1982. – Фодов, Ш. Л. Українські запозичення в галузі лісорубської термінології в угорських говорах р-ну Верхньої Тиси /говірки Вишкова й Тячева/.

- In: *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Ужгород. Тези доповідей. 146–147.
- Gazdag, V. 2010a. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Fábri, I.&Kötél, E. (eds.) Budapest. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 124–160.
- Gazdag, V. 2010b. Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban. In: Kozmács, I.&Vančoné Kremmer, I. (eds.) *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*. Nyitra. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 109–130.
- Gazdag, V. 2012a. Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában. In: Bárdosi, V. (ed.) *A szótól a szövegig az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai Budapest, 2011. jún. 21–22*. Budapest. Tinta Kiadó Budapest. 75–86.
- Gazdag, V. 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint. Termini Egyesület.
- Györke, M. 1979. – Дэрке М. Славянизмы, связанные с названиями одежды в венгерских говорах Ужгородского района Закарпатской области УССР. In: *Тезисы докладов XVI всесоюзной конференции финно-угроведов*. Сыктывкар. 101–102.
- Györke, M. 1982. – Дэрке М. Славянизмы в названиях женской одежды в венгерских говорах Закарпатья. In: *Лексика української мови її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Ужгород. Тези доповідей. 126–127.
- Györke, M. 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* Budapest. Széchenyi Társaság és Pszicholingva Nyelviskola. 70–71.
- Györke, M. 2002. – Дерке Магдалина. *Назви одягу в угорських говорах Закарпаття*. Ужгород Кандидатська дисертація. Ужгородський національний університет.
- Hodinka, A. 1922. *Ruszin–magyar igetár. Szerk. és kiadásra előkészítette Udvari István*. Nyíregyháza, Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 1991.
- Kniezsa, I. 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Kótyuk, I. 1965. – Ковтюк С. Славянские заимствования в бытовой лексике венгерского говора Ужгородского района. In: *Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції. Романо-германська та угорська філолопя*. Ужгород. 73–77.
- Kótyuk, I. 1969. – Ковтюк С. Славянизмы в венгерском говоре с. Ратовцы Ужгородского района. In: *Всесоюзная конференция по финно-угроведению. Тезисы докладов и сообщений*. Йошкар-Ола. 40–42.
- Kótyuk, I. 1972. – Ковтюк С. Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области (лексика, связанная с названиями физических и психических особенностей человека). In: *Вопросы советского финно-угроведения. Языкознание*. Саранск, 115–117.
- Kótyuk, I. 2007. – Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Ниредьхаза. Под редакцией и с предисловием А. Золтана.
- Lizanec, P. 1964. – Лизанец П. М. До питання про мадьяризми в українській мові (На матеріалі творів О. Кобилянської). *Тези доповідей та повідомлення до наукової*

- конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження О. Ю. Кобилянської. Ужгород. 37–48.
- Lizanec, P. 1965a. – Лизанець П. М. Лексичні мадяризми в художніх творах О. Духновича. *Літературна та педагогічна спадщина О. Духновича. Тези доповідей та повідомлень до наукової сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті О. Духновича*. Ужгород. 51–55.
- Lizanec, P. 1965b. – Лизанець П. М. Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М. І. Томчання „Жменяки”. *Тези доповідей до XIX наукової конференції. Серія мовознавча*. Ужгород. 71–75.
- Lizanec, P. 1966. – Лизанець П. М. Лексичні мадяризми та їх стилістичні функції у новелах М. Томчання. – Розвиток української радянської новели. *Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції*. Ужгород. 106–111.
- Lizanec, P. 1970. – Lizanec Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Uzshorod. USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma – Uzshorodi Állami Egyetem.
- Lizanec, P. 1979. – До етимології слів «бадор» і «газда» в українських говорах Закарпаття. *Studia Slavica XXV*. Budapest. 241–246.
- Lizanec, P. 1987. – P. N. Lizanec: Украинско-венгерские межязыковые (междиалектне) связи. *Hungarian Studies, a Journal of the International Association of the Hungarian Studies, Volume 3. Number 1–2*. 1–17.
- Lizanec, P. 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Lizanec, P. 1993. – Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest. Intemix Kiadó. 50–56.
- Lizanec, P. 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár. Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec, P. 2003: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen. Ethnica Kiadó.
- Márku, A. 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi, A. & Csernicskó, I. (eds.) *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár. PoliPrint. 44–55.
- Márku, A. 2008. *Érvényes történetek Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII*. Ungvár – Beregszász. PoliPrint Kft. – KMF.
- Мокáнь, S. 1966. = Мокань А. А. *Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области* (a kandidátusi disszertáció tézisei). Тарту.
- Мокáнь, S. 1969. – Мокань А. А. Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). *Вопросы финно-угорской филологии*. Ленинград. 49–60.
- Мокáнь, S. 1970. – Мокань А. А. Замечания к этимологии восточнословацкого и закарпатско-украинского карига 'ворота'. In: *Советское финно-угроведение VI*. Таллин. 281–285.
- Мокáнь, S. 1971. – Мокань А. А. К этимологии закарпатско-украинского (мараморошского) хu-tar. *Советское финно-угроведение VII*. Таллин. 45–46.

- Mokány, S. 1977. – Мокань А. А. Лексические унгаризмы в мараморошских украинских говорах. *Вопросы финно-угорской филологии*. Ленинград. Выпуск 3. 100–124.
- Nyitčuk, V. 1963. – Німчук В. В. З іншомовних запозичень у закарпатських верхньоадборжавських говірках. *Дослідження з мовознавства*. Київ. 79–88.
- Oros, V. 1964. – Орос В. І. До питання українсько-угорських мовних контактів. In: *Тези доповідей та повідомлення міжвузівської конференції з питань теорії та методики викладання іноземних мов* (грудень 1964). Ужгород. 40–43.
- Paп'кевуč, I. 1938. – Панькевич І. *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних облатсей* (З приложенням 5 діалектологічних мап). Praha. Част. I. Звучня і морфологія.
- Perduk, J. 1982. – Пердук И. Славянские заимствования, связанные с обработкой конопли в венгерских говорах Ужгородского района. In: *Лексика української мови її зв'язках з сусідними слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Ужгород. Тези доповідей. 138–139.
- Rot, S. 1967a. – Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. 185–191.
- Rot, S. 1967b. – А. М. Рот. Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского бассейна и венгерско-украинская языковая интерференция. *Studia Slavica* XIII. 247–268.
- Rot, S. 1968a. – Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod. Ragyanszka Skola.
- Rot, S. 1968b. – Rot A. M. A magyar nyelv keleti szláv jövevényszavai fonológiai meghonosodásának kérdései. *Magyar Nyelv* 64. évf. 1. sz. 38–47.
- Rot, S. 1973a. – Рот А. М. *Венгерско-восточнославянские языковые контакты*. Будапешт.
- Rot, S. 1973b. – А. М. Рот. *Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского ареала*. Ужгород. Ужгородский гос. университет.
- Rot, S. 1973c. – А. М. Рот. Структурно-типологические особенности языков и диалектов карпатского ареала и проблемы языкового сродства. In: *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания /24-26 апреля 1973 г./*. Тезисы докладов и сообщений. М.: Издательство Наука. 46–48.
- Rot, S. 1975. A kárpátizmusok és a magyar jelentéstan nyelvtipológiai jelenségei. *Magyar Nyelv* 71. évf. 4. sz. 424–432.
- Sius'ko, M. 1982. – Сюсько М. І. Наслідки міжмовних та міждіалектних взаємодій в українському зооніміконі району Карпат. *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*. Ужгород. 97–109.
- Sius'ko, M. 1990. – Сюсько М. І. Украинско-венгерское взаимодействие в зоонимии (отантропонимийные зоонимы). Лизанець П. М. гол. ред. *Acta Hungarica*. 39–41.
- Stankanynets', A. 1938. – Станканинець А. Мадяризми в українській мові на закарпатті. *Рідна мова*. VI. 7–8. Варшава. 333–338.
- Udvari, I. 1997a. Egy ruszin verseskötet magyar lexikai elemei. In: Mihalovics, Á.&Máté, É. (eds.): *Könyv Dezső Lászlónak*. Nyíregyháza. Bessenyei György Tanárképző Főiskola. 255–67.
- Udvari, I. 1997b. A ruszin (kárpátukrán)–magyar együttélés nyelvi tükröződése Dmitro Keselya „Hoszundragosi” című művében. In: Kiss, G.&Zaicz, G. (eds.) *Szavak – nevek*

- szótárak. *Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézet. 423–36.
- Udvari, I. 1997c – Удвари И. Языковое отражение русинско-венгерского сожительства. (На основе поэтического тома “Наші співанки”). *Studia Slavica Hungarica*. 42. 425–434.

Romániai magyar műfordítás-irodalom 1970–1989 között

BENŐ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN

egyetemi tanár, BBTE BTK, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár – BBTE, Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola, Kolozsvár

Abstract: Based on the data of the forthcoming *The Dictionary of Hungarian Literary Translators living in Romania* (1919-2019), the article describes which Hungarian publishers and literary translators published literary translations in Romania between 1970 and 1989, and how the publishing situation developed. It is also presented the political and economic context of publishing. The authors analyse some of the characteristics of the works published: the source language of the publications, the translators, the frequency of publication, the distribution of anthologies and selected works editions.

Keywords: Hungarian literary translation in Romania, history of literary translation, literary connections

1. A Romániai magyar műfordítói lexikon – előzmények

Papp Andrea és Vihar Judit vetette fel egy magyar műfordítói lexikon ötletét, és készítette el annak tervezetét (Papp–Vihar 2012: 201). A korábban megkezdett munkát Benő Attila vezetésével együtt folytatjuk 2019 februárjától az erdélyi bibliográfiai adatok feldolgozásával *Romániai magyar műfordítói lexikon (1945–2018)* projektcímmel. A készülő lexikon munkálatairól, módszertani problémáiról részletesen beszámoltunk a Társaság elmúlt éveinek konferenciáin, illetve kötetekben (Nagy 2019; Benő–Nagy 2020; Benő–Nagy 2021; Benő–Nagy 2022). A kutatás előrehaladtával a feldolgozott időszak 1919–2019-re bővült, és ezáltal is igazodtunk a romániai magyar műfordítás XX. századi értelméhez.

A lexikonhoz szükséges adatgyűjtésben és feldolgozásban a következő eredményeket jelezhetjük: az 1945–2019-es időszak szócikkeinek alapjául szolgáló adatok gyűjtése az 2022–23 tanév őszi félévének végére várhatóan megvalósul. Az 1919–1944-es időszak szócikkei adatainak gyűjtését és feldolgozását 2023 őszére tervezzük befejezni. Kutatásunk mostani állapota szerint elmondható, hogy ismerjük a teljes lexikon időszakához tartozó fordítók számát, és ez összesen 884 fő. Olyan fordítókról van szó, akik legalább egy műfordítói kötetet jelentettek meg a vizsgált időszakban, vagy szerepeltek fordítóként válogatáskötetben, antológiában. Adataink szerint a műfordítást megjelentető könyvkiadók száma elérte az 523-at.

A lexikon munkálataiba tartozik a kapcsolódó korszakok könyvkiadásának a vizsgálata, különös tekintettel a műfordításkötetekre. A vonatkozó irodalom-, kultúr- és könyvkiadás-történeti háttérrel eddig nagyon kevés elemzés jelent meg. Ezért gondoltuk, hogy elindítunk egy olyan cikksorozatot, amely bemutatja a műfordítói lexikon könyvkiadási vonatkozásait. Ennek részeként a Társaság kötetekben bemutattuk először a romániai magyar fordításirodalom 1944–1960 közötti időszakát (Benő–Nagy 2021), majd pedig az 1960 és 1970 közötti év-

tizedet (Benő–Nagy 2022), különös tekintettel a politika- és kultúrtörténeti háttérre.

Az elemzés szempontjából a soron következő időszak az 1970 és 1989 közötti. Mivel 1989 decemberében olyan jelentős változások következtek be Románia politikai és társadalmi életében, amelyek gyökeresen átalakították a könyvkiadás, és ezáltal a műfordítás helyzetét, az 1990-es és 2000-es évek ilyen szempontú vizsgálata egy másik elemzés körébe tartozik.

Jelen tanulmányunkban ismertetjük, hogy 1970–1989 között milyen romániai magyar kiadók és műfordítók jelentettek meg műfordításokat, hogyan alakult a könyvkiadás helyzete. Ismertetjük a kiadott művek néhány jellegzetességét: a kiadványok forrásnyelvét, a fordítók személyét, kiadási gyakoriságokat, antológiák, válogatáskötetek megoszlását.

2. Románia politikai-kulturális helyzete 1970–1989 között

Nicolae Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülése jelentős politikai fordulatot jelentett a román politikai-kulturális életben. Az irodalomban, így a fordítás-irodalomban nyitási folyamat kezdődött, ami egyfelől a kiadványok számának a növekedésével, illetve a forrásnyelvi művek kiszélesedésével járt. Az addigi elsősorban orosz és román nyelvű művek mellett egyre nagyobb arányban vannak jelen a más nyelvterületről érkező szerzők.

1971-ig Romániában, a keleti blokk többi országaihoz képest, az írók az addigi diskurzushoz viszonyítva sokkal merészebb témákról írhattak (Deleanu 2015: 525), amelyek fordításban a magyar olvasókhöz is eljuthattak. Az írók fellélegeztek attól, hogy mekkora alkotói szabadságot tett lehetővé az új vezetés, de ezzel egy új irányzatú propaganda kurzus részei lettek. Az új „ifjú főtitkár” a demokratikus átalakítások sorozatát vezette be, ugyanakkor egyre inkább a nacionalizmus elveit helyezte előtérbe. Mindez nemcsak a román értelmiség felé volt gesztus, hanem a nyugati világ felé is. Ceaușescu azzal is növelte népszerűségét, hogy a kommunista országokhoz képest egy egyéni, önálló politikát kezdeményezett (Preutu 2015: 537). Románia javította viszonyát az Egyesült Államok és a nyugati országok felé, ami jó hatással volt a közhangulatra. Felismerte a kultúra szerepét a nép támogatásának a megszerzésében és támogatása érdekében. De ez a folyamat a 70-es évek elejére kezdett megváltozni. Ennek fontos része volt, hogy az átalakításokat politikai vonalon is kihirdessek. Ezt képviselték az „1971. júliusi tézisek”. 1971 júliusában ugyanis Ceaușescu a politikai-ideológia tevékenység javítását célzó intézkedéseket jelentett be. Az eredeti előterjesztés 17 javaslatot tartalmazott.¹ Ceaușescu 1971 május-júniusában Kínai, Népi Koreai, Vietnámi és Mongóliai látogatása során szerzett tapasztalatai lehettek a fő kiindulópontjai ennek a folyamatnak. Az említett országokban abban az időben határozott kommunista irányvonal volt

---

¹ „Javaslatok a politikai-ideológiai, a párttagok, minden dolgozó ember marxista-leninista nevelésére irányuló tevékenység javítására” címmel Nicolae Ceaușescu 1971. július 6-án nyújtotta be a Román Kommunista Párt (PCR) Végrehajtó Bizottságához (Comitetul Executiv). (Beta 2013)

hatalmon, amely erőteljes nacionalista hozzáállással egészült ki, mert többször összetűzésbe kerültek a Szovjetunióval. Ezek az eszmék köszönnek vissza ebben a javaslatban.

Az intézkedések érintették többek között az kulturális intézményekben folyó politikai-ideológiai munka fokozását, a politikai propaganda nagyobb mértékű megjelenítését a nyomtatott sajtóban, kiadói tevékenységben. Az 1965-ös liberalizációt elítélték, és létrehoztak egy olyan nyilvántartást, amely azokat a szerzőket és könyveket tartalmazta, amelyeket nem lehetett megjelentetni.²

A kultúra, főleg a könyvkiadás, és ezáltal a fordításirodalom területén is változásokat hozott ez az intézkedéscsomag. De ezek nem voltak azonnaliak, csak fokozatosan kerültek megvalósításra (Preutu 2015: 546). Az előkészített kéziratosokat még kiadhatták. A 70-es évek közepéig a politikai ideológia nem befolyásolta határozottan a kiadványok megjelenhetőségeit. Ez jelentősen megváltozik 1974-től, amikor kialakulnak az ideológiai irányzatot ellenőrző szervek, majd ez a folyamat folytatódik 1977 után, amikortól az állampárt és szervezetei teljesen átveszik az ideológiai irányítást a romániai magyar könyvkiadás területén is.

A következő lépés az volt, amit a kommunista propaganda a nemzeti kérdés alkotó módon történő megoldásának nevezett, hogy létrehozták a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsait. Ennek első alelnöke a Kriterion Könyvkiadó igazgatója, Domokos Géza lett.

Nicolae Ceaușescu 1971 őszén fejezte be az új elvekhez való csatlakozást jelentő újjító intézkedések sorozatát, azzal, hogy a Művelődési Minisztériumot felváltotta a Szocialista Kultúra és Oktatás Tanácsával, amelyik az RKP Központi Bizottságának és a Minisztertanácsnak volt közvetlenül alárendelve. Ez a szerv ellenőrizte minden Romániában folyó kulturális tevékenységet (Deleanu 2015: 531). A kiadóknál működő pártszervezetek határozták meg, hogy mi jelenhetett meg, és mi nem, felelősek voltak az RKP kulturális politikájának megvalósításáért.

A Ceaușescu által erőltetett új kulturális modell egy nacionalista román állami hatalom kiterjesztésére és megerősítésére szolgáló intézkedéscsomag volt. Politikai-ideológiai haszonelvű jellegű, amelynek központjában az állami centralizáció állt.

Összességében elmondható, hogy a 70-es évek igen gazdagnak mondhatók a könyvkiadás területén. Ez gyökeresen megváltozott a 80-as évek elejétől, a vizsgált időszak végére nemcsak a kiadványok száma csökkent jelentősen, de az ideológiai hatás is erősen rányomta a bélyegét a romániai magyar könyvkiadásra.

3. Romániai magyar könyvkiadás 1970–1989 között

A vizsgált időszak politikai és könyvkiadási hátterét részletesebben mutatjuk be, mint az előző két időszakét, mivel ez az időszak hozta a legnagyobb számú

---

² Az ideológia, a kultúra és oktatás területén tevékenykedő pártaktívával 1971. július 9-én tartott tanácskozáson egyhangúlag elfogadtatták Ceaușescu javaslatait

könyvkiadási példányszámot és sokszínűséget a második világháború utáni időszakban, és ehhez az újonnan létrehozott több kiadó tevékenysége is hozzájárult.

1969 végén egy minisztertanácsi határozattal új könyvkiadó hálózat jön létre (David 2010). 1969. december 9-én jelenik meg a 2215. számú határozat a romániai könyvkiadói tevékenység általános átalakításáról (Benő–Nagy 2022: 42).

Nicolae Ceaușescu hatalomra kerülése (1965) után elindított egy látszólagos liberalizációs folyamatot, amely a könyvkiadás, a fordításkötetek szélesebb körű lehetőségeiben nyilvánult meg. A folyamat, bár főképpen a román nemzeti örökség feltámasztására irányult, de a lakosság minél szélesebb körű támogatottságának megszerzése érdekében a pártvezetés a romániai magyarság irányába is számos kulturális engedményt tett. Ennek része volt a romániai magyar könyvkiadás reformja.

Ebben a politikai kontextusban hozták létre Bukarestben 1969 végén a Kriterion Könyvkiadót. Romániában ezzel először létesítettek állami nemzetiségi kiadót, amely a magyar kiadványokon kívül német, szerbhorvát, ukrán és jiddis, 1978-tól szlovák és orosz, 1980-tól tatár, 1981-től török nyelven jelentetett meg könyveket (Györffy 2008: 10). A kiadó vezetésével Domokos Gézát bízták meg, aki az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének vezetőjeként 1961–1968 között már tapasztalatot szerzett a könyvkiadás terén. Az új könyvkiadói rendszer azt eredményezte, hogy a Romániában megjelenő magyar könyvek több mint felét a Kriterion adta ki.

A hetvenes évek elején azonban a magyar könyvkiadáshoz még számos újonnan létrehozott kiadóvállalat járult hozzá. A kolozsvári Dacia irodalmi, művelődési és tudományos műveket adott ki, az Ifjúsági Könyvkiadó jogutódai, a Ion Creangă és az Albatrosz Kiadó főleg a gyermek- és ifjúsági irodalom terén jelentetett meg műveket, az 1972-ben alapított temesvári Facla szépirodalmi, tudományos, politikai és műszaki könyvekkel gazdagította a választékot. Az Eminescu Kiadónak 1971–1974 között magyar szerkesztősége is volt. Az Előre Kiskönyvtára 1971-ben indult, és a sorozat 1976-os megszüntetéséig 44 kötetet adott ki. A továbbiakban ezeknek a kiadóknak a működését külön alfejezetekben ismertetjük.

A nyolcvanas években a romániai művelődés a teljes politikai kiszolgáltatottság helyzetébe került. A pártfőtitkár személyi kultusza, az értelmiségre nehezedő folyamatos ideológiai nyomás, a pártpropaganda egyeduralkodó jelenléte gyakorlatilag lehetetlenné tette a politikailag el nem kötelezett alkotói tevékenységet (Györffy 2008: 13). Ez a folyamat megjelent a könyvkiadás területén is.

A romániai könyvkiadást gazdasági jellegű rendelkezésekkel is sújtották. Az úgynevezett önfinanszírozási politika megvonta az állami támogatás egy részét a könyvkiadóktól, ezért fennmaradásukat a hetvenes évek végétől egyre inkább a piacfüggő bevételek határozták meg. Ily módon a kiadók működését tulajdon-

képpen kettős, egymásnak ellentmondó megszorítás akadályozta: egyfelől előírták számukra, hogy részben függetlenek legyenek az állami szubvenciótól, másfelől olyan propagandakönyvek kiadására kötelezték őket, amelyek gazdasági szempontból veszteségesek voltak, és korlátozták a sikerkönyvek példányszámát.

A Politikai Könyvkiadó bukaresti magyar szerkesztőségét 1984-ben számolták fel, ami azért hatott meglepetésként, mert az ott megjelentetett politikai kiadványokat a kommunista hatalom végig kedvezményezett bánásmódban részesítette, a kiadás nyelvétől függetlenül. Ezt követően a kiadó által gondozott propagandaanyagokat a Kriterion adta ki.

Így itt jelentek meg a párt politikáját népszerűsítő kollektív riportkötetek is (például *Ember és föld. Riportok az agrárforradalom hétköznapijaiból*; *Hazánk új arculata. Történelmi évtizedek krónikájából*), hazafias versgyűjtemények (*Augusztusi dombormű*; *Himnusz a Békéhez*; *Óda a Köztársasághoz*). Két alkalommal a főtítkár születésnapját ünneplő kötet kiadását is vállalnia kellett (*Köszöntjük Románia elnökét, Tisztelgő szó*).

1986 után már nem jelentetett meg magyar könyveket a temesvári Facla, a bukaresti Eminescu, a Minerva, a Műszaki Kiadó és a Ceres Kiadó sem. Az 1970-ben kijelölt tizenkilenc kiadó közül 1986-ra már csak nyolc adott ki magyar könyveket. Azoknak a magyar nyelvű könyveknek a kiadását, amelyek ezeknél a kiadóknál voltak tervezés szintjén, a Kriterion kapta meg, noha ezért kiegészítő anyagi támogatást nem kapott.

A megmaradt magyar könyvkiadás számadatainak csökkenéséhez a szerkesztőségekben végzett ellenőrzések is hozzájárultak. A Kriterion tevékenységének vizsgálata során a cenzúra szervei megállapítják, hogy egyes könyvek kiadása politikai tévedés volt. Egyre növekszik azoknak a kéziratoknak a száma, amelyek nem kapnak kiadási engedélyt. Az ellenőrző mechanizmus részlegei – Könyvközpont, Művelődési Tanács, Párttörténelmi Intézet, Központi Bizottság – leginkább a kijelölt politikai szempontokra figyeltek, már az éves tervek jóváhagyása fázisától kezdve.

Mindez ahhoz vezetett, hogy kéziratok sokasága került várólistára. Sokukat nem is adták ki. Például Domokos Géza említi, hogy 1987-re több mint 35 olyan kézirat volt előterjesztve az éves kiadási tervben a Kriterion kiadónál, amelyek publikálásra vártak. Nagy részük nyomdakészen már rég a kiadóban várt, és megjelenhettek volna, ha a szerzők személye vagy könyvük témája nem került volna hatósági index hatálya alá. A szerző felsorolásában egy fordításkötetet találtunk: *Kazki* címmel Eudzszen Mihajcsuk 240 lap terjedelmű ukrán népmese-gyűjteménye és -feldolgozása. Kutatásaink szerint a kötet a későbbiekben sem jelent meg (Domokos 2000: 154–155).

A nyolcvanas években tehát a Ceaușescu-rendszer nacionalizmuson alapuló ideológiája következtében a romániai magyar könyvkiadás tematikai összetétele kényszerű módosulásokat szenvedett, a hatalom egyre erőteljesebben érvényesítette a kisebbségi identitás lebontásának politikáját a könyvkiadás révén.

3. 1. Román irodalom magyarul

A nemzetiségi kiadó megjelenésével a fordításirodalom megélné, hiszen ez állami „elvárás” is volt. Az évenként kiadott fordításkötetek száma meghaladta a nyolcvanot. Ez a tendencia folyamatosan fennállt 1974-ig, amit követett egy szinten tartás, majd csökkenés a nyolcvanas évektől. Az újonnan létesített kiadóknak évenként megszabott számú román írók kellett megjelentetni magyar nyelven. Így a legnagyobb számban szereplő fordításokat román nyelvből adták ki. A bukaresti Kriterion Könyvkiadó vállalta ezek nagy részét. Ennek keretében indította el a *Román költők*, illetve *Román írok* sorozatot. A román szerzőktől a kortárs román költők és prózaírók műveit is megjelentette (Farkas 2008).

Néhány példa: Nichita Stănescu: *Víziorgona* (ford. Szilágyi Domokos) (KRITK, Buk., 1974); Marin Sorescu: *Kéményeink füstje. La lilieci. Versek* (ford. Éltető József) (KRITK, Buk., 1980); Alexandru Ivasiuc: *A madarak. Regény* (ford. Csíki László) (KRITK, Buk., 1973); Alexandru Ivasiuc: *Áradat. Regény* (ford. Csíki László) (KRITK, Buk., 1976); Augustin Buzura: *Gőg. (Orgolii). Regény* (ford. Kolozsvári Papp László) (KRITK, Buk., 1982, Román írok); Ana Blandiana: *Homokóra. Ötven vers* (ford. Hervay Gizella) (KRITK, Buk., 1971); Ana Blandiana: *Valaki engem álmodik* (ford. Farkas Árpád) (KRITK, Buk., 1985, Román költők); Mircea Horia Simionescu: *Századunk elején, déltájban. Elbeszélések* (ford. Papp Ferenc) (KRITK, Buk., 1979); Marius Robescu: *Átvilágítás. Versek* (ford. Németi Rudolf) (KRITK, Buk., 1986, Román költők); Mircea Ciobanu: *Tanúk. A favágó. Két kisregény* (ford. Németi Rudolf) (KRITK, Buk., 1984) (Román írok).

1984-től az erőszakos asszimiláció és a totalitarizmus politikai kurzusa keretében szorítják vissza a publikálandó kiadványok számát, csupán a klasszikusok újrakiadása lehetséges, de abból is alig néhány kötet (Berki 2017: 171).

A román szerzők fordításainak kiadásával kapcsolatban megemlíthető, hogy míg a hatvanas években még a fordítók ajánlották a kiadónak a megjelentetésre érdemes műveket, a hetvenes évektől már a kiadóknak jelölték ki, kik a fordítandó szerzők. Annyira tervszerű folyamat volt, hogy 1973-tól már tízéves kiadói tervek készülnek a klasszikus román irodalom magyar nyelvű publikálásáról. A romániai magyar fordítók nagy része a román irodalomnak lesz tolmácsolója. Néhány példa: Panait Istrati: *Pusztai bogáncsok. Három kisregény. (Cosma, Codin)* (ford. Domokos János) (KRITK, Buk., 1983, 1986, Román írok); Mateiu Caragiale: *Remember. Óvárosi gavallérok* (ford. Lőrinczi László, Szenczei László) (KRITK, Buk., 1984, Román írok); Victor Eftimiu: *Prométheusz. Drámai költemény öt felvonásban* (ford. Veress Zoltán) (KRITK, Buk., 1971, Drámák); Victor Eftimiu: *121 szonett* (ford. Veress Zoltán) (KRITK, Buk., 1977); Liviu Rebreanu: *Tallérok. Válogatott novellák* (ford. V. András János) (KRITK, Buk., 1985, Román írok); Ionel Teodoreanu: *Szélvészben* (ford. Gáldi László) (EURK, Bp., 1970); Ionel Teodoreanu: *Vidéki vakációk 1. Felhőtlen nyár. Regény* (ford. Papp Ferenc) (KRITK, Buk., 1983, Román írok); Ionel Teodoreanu: *Vidéki vakációk 2. A szerelem nyara* (ford. Papp Ferenc) (KRITK, Buk., 1984, Román írok); Ionel Teodoreanu: *Vidéki vakációk 3. Szelek sodrában. Regény* (ford. Papp Ferenc) (KRITK, Buk.,

1985, Román írok); *Csillagok születése. A mai román költészet antológiája* (DACK, Kolozsvár 1972), *Áprily Lajos*: Tudor Arghezi, Lucian Blaga. *Jékely Zoltán*: Tudor Arghezi; Mihai Beniuc; Lucian Blaga; Demostene Botez.

A korszak magyar nyelven publikált román irodalma kapcsán megemlítendő, hogy egyre fontosabb szerephez jut a fordítások lektorálásának kérdése (Berki 2017: 174). Példa lehet erre Anton Holban *Romanul lui Mirel. Parada dascălilor* című kötetének magyar változatainak fordítása. Az 1972-ben készült fordítás (szerzőjéről nincs információ) nem nyeri el a kijelölt lektor tetszését, az más fordítást javasol. Az 1978-ban készült fordításról már pozitív vélemény készült. 1978-ban Kántor Erzsébet fordításában jelenik meg a Kriterion Kiadónál ez a kötet, ezt veszi át az Európa Könyvkiadó is: Anton Holban: *Értelmetlen halál. Kisregények. Mirel regénye, Értelmetlen halál, Ioana* (KRITK, Buk., 1978) (ford. Kántor Erzsébet).

A két ország könyvkiadásainak területén jellemző változás az is, hogy egy kötetet egyetlen fordító magyarít, továbbá, hogy új fiatal fordítók jelentkeznek ebben az időszakban, amint ezt az alábbi adatok jelzik:

Csiki László: Alexandru Ivasiuc: *A madarak* (KRITK, Buk., 1973); Anton Pann: *Beszédmeze mesebeszéd* (ICK, Buk., 1974); Ion Dodu Bălan: *Egy Ikarosz gyermekkorára* (KRITK, Buk., 1976); Paul Drumaru: *A szerzet* (ICK, Buk., 1976); Alexandru Ivasiuc: *Áradat* (KRITK, Buk., 1976); Anton Pann: *Beszédmeze mesebeszéd* (ICK, Buk., 1976); Hortensia Papadat-Bengescu: *Ledér szűzek* (KRITK, Buk., 1978); Mihail Sadoveanu: *Margareta kisasszony. Haia Sanis. Két kisregény* (DACK, Kolozsvár, 1980); Fănuș Neagu: *Bolondok becsülete. Áltanulmány a szerelemről* (KRITK, Buk., 1981); Mircea Dinescu: *A jóság rémuralma. Versek* (KRITK, Bp., 1982); Ion Bănuță: *A sátán könnye* (KRITK, Buk., 1983).

Bogdán László: Petre Stoica: *Nyulak és évszakok. Versek* (KRITK, Buk., 1978).

Jancsik Pál: Ion Vinea: *Sóhajok paradicsoma. Novellák, elbeszélések* (DACK, Kolozsvár, 1975); Ioan Alexandru: *Legszebb versei* (ALBK, Buk., 1976).

Sigmond István: Anton Holban: *Dánia játékai. Regény* (DACK, Kolozsvár, 1976); Constantin Cubleșan: *Szerelmeim városa. Regény* (DACK, Kolozsvár, 1977); Laurențiu Fulga: *Bizarr mennyország. Három elbeszélés* (KRITK, Buk., 1979).

Szilágyi Domokos: Nichita Stănescu: *Víziorgona. Szilágyi Domokos átültetésében* (KRITK, Buk., 1974); Lucia Olteanu: *Tessék mosolyogni* (ICK, Buk., 1975).

Kerekes György: Petre Ispirescu: *Mesék* (ICK, Buk., 1973, 1981); Liviu Rebreanu: *A tánc. Regény* (DACK, Kolozsvár, 1975); Gheorghe Brătescu: *A tábornok úr és neje őnagysága érkezik. Karcolatok, elbeszélések* (FACK, Temesvár, 1978); Constantin Cubleșan: *Margareta Panzió. Ifjúsági regény* (ICK, Buk., 1985).

Szávai Géza: Ioan Grigorescu: *A szennyezett éden* (KRITK, Buk., 1976); Marin Sorescu: *Egyszer repülni akartam. Novellák. Versek* (ICK, Buk., 1982).

3. 2. A román–magyar közös könyvkiadás

A II. világháború befejezése után az első kulturális egyezmény 1947. november 25-én jött létre Magyarország és Románia között. 1948. január elején ismételt

Budapestre érkezik dr. Petru Groza miniszterelnök és küldöttsége, hogy aláírja a magyar–román barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt (Enyedí 1991: 105).³ A közös könyvkiadásról a megállapodásokat 1951-ben kötötték meg. Ennek keretében meghatározták, hogy azokat a világirodalmi klasszikus műveknél, amelyeket Magyarországon adtak ki, csere keretében, utánnomásukat Romániában végzik. Ez enyhített a magyarországi papírellátási nehézségeken, de gondot is okozott, mert a román fél mereven ragaszkodott a könyvek 1:1 arányú cseréjéhez. A megállapodás mindkét ország olvasóközönsége számára több előnnyel szolgált. Például a román kulturális hatóságok a világirodalmi művek viszonylag gazdag választékból válogathattak a romániai magyarság számára, a magyar olvasó pedig hozzájuthatott a nagyszámú Romániában magyar nyelven kiadott román könyvhöz, s mellé választékként felsorakozhattak a romániai magyar irodalom legújabb termékei.

A szépirodalom területén lényeges lendületet vett a közös könyvkiadás a nemzetiségi kiadók 1969 év végi megalakulásával. A Kriterion, Dacia, Ion Creangă kiadók úgy tudták világirodalmi és kalandregény-sorozatuk kiadásait elindítani, hogy felhasználhatták a már megjelent magyarországi fordításokat. Erre szükség is volt, mert a romániai magyar fordítók nem tudtak volna megbirkózni csak maguk ezzel a feladattal. Legnagyobb mértékben a Kriterion Könyvkiadó favorizálta a világirodalmi könyvek magyar kiadását. A kiadó a hetvenes években több tíz kiadványt exportál a Magyar Népköztársaságba, köztük magyarra fordított román és német nyelvű irodalmat, ezáltal a nyugati magyarok számára is hozzáférhetővé téve a romániai irodalmat. A budapesti Európa Könyvkiadóval közösen publikált, románból magyarra fordított munkák, azaz 756 mű 6 143 593 példányszámban került kivitelre, főként Magyarországra (Berki 2017: 172).

A román kulturális szervek nagyon kevés mű behozatalát vállalták az eredeti magyar művek kategóriájában, inkább vettek műszaki, természettudományos és orvosi szakkönyveket. Ezzel szemben a magyar fél minden lényeges korlátozás nélkül vette át az eredeti román műveket, noha ezek jelentős részére csak nagyon szerény volt a magyarországi kereslet. A közös könyvkiadáson belül a hatvanas években a csúcst 1968-ban érték el; ekkor Romániában 334 címet adtak ki 427 537 példányban.

A nyolcvanas évek román politikai helyzetének a változásai elérték a közös könyvkiadás kereteit is. A román fél mindent megtesz, hogy a magyar könyv-

---

³ Az egyezményt a két ország törvénykezése 1948-ban fogadta el. Magyar részről 1948. július 17-én hirdették ki: *1948. évi IX. törvénycikk a kulturális együttműködés tárgyában Bukarestben 1947. évi november hó 25. napján aláírt magyar–román egyezmény becikkelyezéséről*: (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43#ljb0idb157>).

Román részről a jogszabályt a Román Parlament Képviselőháza 1948. január 20-i ülésén fogadta el, majd 1948. április 21-én hirdették ki: *Convenție din 25 noiembrie 1947 de Colaborare Culturală între România și Republica Ungariei*. Emitent Parlamentul României.

(Publicat în Monitorul Oficial nr. 94 din 21 aprilie 1948.

<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/26583>)

kiadás termékei a nyolcvanas évek közepétől a legkisebb mértékben jussanak el Romániában. A dolgok odáig fajulnak, hogy a határforgalomban sem engednek át bizonyos kiadványokat.

A közös könyvkiadási egyezmény keretében 1985-ben a román fél 209 címet vett át, több mint 350 000 példányban, ebből 87 cím a világirodalmi, ami a kiadványok 41,6%-át jelentette. Némileg kedvezőbb volt a gyermek- és ifjúsági könyvek helyzete (például 34 címet importáltak a Móra Kiadótól), a klasszikus magyar irodalom jelen volt, ha nem is a szükséges arányban, a kortárs magyar irodalom részaránya elenyésző. Ekkoriban az évi közös forgalom körülbelül 300 000 példány volt, ami egy olvasóra elosztva évi 0,176 könyvet jelentett az alaposan megcsappant romániai magyar könyvek mellé (Erdélyi 1991: 107).

Nem a Kriterion az egyetlen kiadó, amelytől műveket vett át az Európa, hanem a Dacia és Albatrosz Kiadók munkái is érdekelték. Viszont a Kriterion volt a legmozgékonyabb Európa-szerte, erős hálózatot épített ki Románia határain túl is (Berki 2017: 177).

A romániai kiadók által megjelentetett sorozat magyarországi exportját az Európa Könyvkiadó fizette. Bár a sorozat nem kimondottan a román irodalmi alkotások fordítására figyelt, hiszen azokat az 1964-ben indított *Román írók* sorozat már kezdte közölni, mégis fontos abban a kulturális közvetítésben, amelyet a hetvenes években tovább folytat az Európa Könyvkiadó.

Az Európa Könyvkiadó jelezte, melyik műveket szeretne közös kiadásban kiadni, és azt a Kriterion elkészítette. Ezen belül a Kriterion Könyvkiadó válogatta ki a román szerzőket, majd azokat a kiadványokat lefordíttatta. Az Európa Könyvkiadó idővel saját sorozatot hozott létre *Lyra Mundi* címmel, amelybe román költőket is beválogatott. A Kriterion Könyvkiadó közreműködésével szerveződött sorozat fordítóit már ők bízzák meg, de szerepet kapnak a kötetek fordításában a romániai magyar fordítók is. A sorozatban egy román költőtől jelent meg végül kötet: Mihai Eminescu: *Eminescu versei* (1974): (ford. Áprily Lajos, Berde Mária, Csávossy György, Deák Tamás, Dsida Jenő, Franyó Zoltán, Gáldi László, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Kálnoky László, Kányádi Sándor, Képes Géza, Kiss Jenő, Kormos István, Lőrinczi László, Majtényi Erik, Oláh Gábor, Szabó Lőrinc, Szemlér Ferenc, Szilágyi Domokos, Tóth István). Néhány példa arra, hogy erdélyi fordítók művei is megjelentek a sorozat köteteiben: *Robert Burns versei* (1972) (Áprily Lajos, Jékely Zoltán); *Cyprian Norwid versei* (1982) (Jékely Zoltán); *Emily Brontë versei* (1988) (Szegő György).

3. 3. Cenzúra a vizsgált időszakban

Az eddig vizsgált időszakokhoz képest ebben az időszakban alakult át, a szocialista időszakra jellemzően, a cenzúra intézménye a legtöbbször, illetve jelentősebben. A könyvkiadásra is érvényes, hogy a kezdeti, viszonylagos, liberalizációt követték az egyre szigorúbb ellenőrzési formák, amelyek az 1980-as évek végére érték el a legmarkánsabb formájukat. Ezért ezt a folyamatot, egy kicsit részletesebben elemezzük.

Kronológiai értelemben a kultúra, és ezzel a könyvkiadás területén a romániai cenzúra három időszakát különbözteti meg a szakirodalom: 1. 1944–1949 – a szovjet tanácsadók által koordinált cenzúra; 2. 1949–1977 a Sajtóigazgatóság (Sajtó- és Kiadványok Főigazgatósága – Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, DGPT) cenzúrája; 3. 1977–1989 a párt és a Securitate cenzúrája (Corobca 2021).

A legnagyobb fordulat azonban 1977-ben történt, amikor az Írószövetség kongresszusán Ceaușescu váratlanul bejelentette a cenzúra „eltörlését”, illetve felszámolták a Sajtóigazgatóságot (Comitetul pentru Presă și Tipărituri, CPT). Ez az Államtanács (Consiliul de Stat) 472/1977. december 24-i rendeletével válik hivatalossá.⁴ Az intézményesített cenzúrát felváltotta egy sokkal keményebb, szerteágazóbb cenzúratevékenység. A szervezeti átalakulás tulajdonképpen azt jelentette, hogy 1977 után az előzetes cenzúra megkétszereződött, ugyanis már nemcsak egy központi szervezet (Sajtóigazgatóság) végzi ezt a feladatot, hanem még kettő (Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, SZMNT és a Párt).

Később újabb ellenőrző szerv tűnik fel. A Könyvközpont (Centrala Cărții) létrehozása azt bizonyítja, hogy a hatalom fokozott stratégiai jelentőséget kezdett tulajdonítani a könyvkiadásnak. Az intézmény 1970-ben jön létre a Könyvkiadói és Könyvterjesztési Tanács (Consiliul Editorilor și Difuzării Cărții) átszervezése után. A kiadói tervek és példányszámok jóváhagyására vonatkozó hatásköre nyomán a Könyvközpont jelentős szerepet játszik a könyvkiadás alakításában.

Az 1970-es évek elején létesített kiadók irányítására már az ellenőrzésre szakosított szervek alakultak meg. A szerkesztőségeken belül működő kiadói tanácsokba a nomenklatúra oszlopos tagjait nevezik ki, akik részt vesznek az éves tervek kialakításában és a könyvkiadás meghatározásában. Például a Kriterionnál a Kiadói Tanács irányítója Szilágyi Dezső, az *Előre* főszerkesztője volt, tagjai között a párt megbízható emberei: Hajdú Győző, aki az *Igaz Szó* főszerkesztőjeként a párt hierarchiájában is folyamatosan jelentős tisztségeket töltött be, Koppándi Sándor, az RKP sajtóosztályának, valamint Pezderka Sándor, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsnak a cenzorai. A kiadói tanácsok belső szabályzata előírta, hogy a kiadó csak akkor jelentethet meg egy könyvet, ha ehhez a tagok egyöntetűen hozzájárulnak.

A másik olyan kiadó, ahol nagy számban jelentek meg magyar nyelvű könyvek, a Dacia Kiadó volt, amelynek a többségben román történészekből álló kiadói tanácsának egyetlen magyar tagja 1977-ig Létay Lajos volt, ezt követően pedig kizárólag román tagokból állt. A kiadói tervek kialakításánál a „demokratikus szavazás” rendszere működött, amely révén már az intézményen belül jelentősen megszürték a megjelenésre javasolt könyveket (Györffy 2008: 11).

Az ellenőrzés rendszere az évek múltával egyre inkább sokoldalúvá vált. A kiadók tevékenységének központosított adminisztrálására létrehozott Könyv-

---

⁴ Decret nr. 472 din 24 decembrie 1977 cu privire la încetarea activității Comitetului pentru Presă și Tipărituri. Emitent: Consiliul de Stat. Publicat în Buletinul Oficial nr. 138 din 26 decembrie 1977. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/23981>.

központnak is volt egy ellenőrző osztálya. Emellett az állambiztonsági szerv, a Securitate is aktívan részt vett a könyvek ellenőrzésében. A kiadást általában a különböző intézmények „szakvéleményezései” következtében tiltották le. Ebben fontos szerepet játszott a hetvenes években létrehozott úgynevezett Szintézis Iroda (Biroul de Sinteză), amelynek az volt a feladata, hogy véleményezéseket készítsen a cenzúrahivatal számára a kiadásra javasolt könyvekről. Ettől a véleményezéstől függött nagy mértékben a jóváhagyás vagy a visszautasítás.

A Sajtóügyi igazgatóság fennállása időszakában a cenzúrahivatal a kiadóvállalatok vezetésével tárgyalt az egyes művek kiadását illetően. A nyomtatási engedély kibocsátásához a kéziratok minden oldalán szerepelnie kellett a jóváhagyó pecsétnek. A cenzúra elleni harcot ebben az időszakban a kiadók vívták meg a szerzők nevében.

A szerkesztőségek egyértelműen azon a véleményen voltak, hogy az új rendszer egyértelműen rosszabb, mint az előző. A szűrők megsokszorozódtak, az ellenőrzési folyamat időben meghosszabbodott, a szabályozás, pontosabban a döntések, egyre kiszámíthatatlanabbá és következetlenebbé váltak.

Az új szabályozás-ellenőrzés önkényes jelleget idézett. A könyvkiadók szerkesztői, sőt maguk a szerzők is pontosan tudták, melyek azok a kényes témák, amelyek megjelentetése akadályokba ütközhet; ennek ellenére sokszor még az íratlan szabályoknak megfelelő szövegeket is leállítottak, jelentéktelen pártfunkcionáriusok feljelentése alapján.

A belső cenzúra részévé vált a kiadók életének, amelyek gyakorlatilag megannyi cenzúrahivatallá változtak. Az ellenőrzés ily módon sokkal közelebb került magához a szöveghez. Az öncenzúra ugyanakkor jellemző összetevőjévé vált az alkotói folyamatnak; a megrovások, publikálási lehetőség megvonása, honoráriumok elmaradása iránti félelemből származó, túlélést biztosító belső kontrollá alakult. Például a hetvenes-nyolcvanas években számos esetben alkalmazták a párt szempontjából „nem túl aktuális” témájú kötetek kisebb példányszámú forgalmazásának a módszerét.

A formális és informális úton gyakorolt szerkesztőségi cenzúra olyan mértékben volt jelen a Sajtóügyi igazgatóság működése idején is, hogy már-már túltett a hivatásos cenzorok tevékenységén is. Az 1980-as évek elején feltétellé vált szakértői véleményt csatolni egyes, ellenőrzésnek alávetett kéziratokhoz. A szakértőt néha az ellenőrző fórum jelölte ki, máskor a kiadó/szerkesztő választotta (Kiss 2012: 197).

A cenzúra hatékonyságát egyre inkább a személyes felelősségen alapuló félelem biztosította. Az öncenzúrából eredő tartalmi csonkításokon túl a lapok vagy könyvek szövegére vonatkozó alkudozások egyre több kompromisszumot követeltek. Az engedményekre nem hajlandó szerzők lemondanak a publikálásról, vagy olyan tudományos területekre menekülnek, ahol az ideológia jelenléte kevésbé volt tetten érhető.

A kiadás esélyeit akkor lehetett növelni, ha volt egy olyan „jó főszerkesztő”, aki összetetten tudott gondolkodni. Hivatalos szempontból a főszerkesztő

feladata specifikus utasításokra fordítani a Párt általános szinten megfogalmazott irányelveit. A jó főszerkesztő minden rendelkezésére álló mozgásteret igyekezett kihasználni, hogy az adott kiadvány kiadásra kerüljön. Például jól tudott manőverezni a nyílt és rejtett politikai akadályokkal teletűzdelt területeken, azonosította és kihasználta az adódó lehetőségeket, úgy, hogy alapos tájékozottsággal rendelkezett az aktuális politikai kérdésekben. Adott célok elérése érdekében megfelelő kapcsolatokat ápolt, illetve jól beszélt a politikai partnerek által elvárt nyelvet.

A „jó véleményezés” egy olyan személy tollából származott, akit pártkörökben hűségesként ismertek (Kiss 2012: 201). Az 1980-as évek elején feltételé vált szakértői véleményt csatolni az ellenőrzésre kijelölt kéziratokhoz. Ezt a szakértőt néha az ellenőrző fórum jelölte ki, máskor a kiadó vagy szerkesztő választotta. A kiadás esélyeit növelte a „jó főszerkesztő”. A véleményezőnek fel kellett ismernie a kézirat valódi értékét, azaz pozitívan bírálta el és kiadásra javasolta a művet. Ugyanakkor képesnek kellett lennie az elvárt ideológiai zsargon nyelvén megfogalmaznia a javaslatait, úgy, hogy a kiadandó termék tökéletes összhangot sugalljon a Párt aktuális álláspontjával.

4. Romániai magyar műfordítók 1970–1989 között

Az elemzett időszakban összesen 313 romániai magyar fordítótól jelentek meg fordítások különböző romániai, magyarországi és szlovákiai kiadóknál. A fordítók listája az *1. számú mellékletben* olvasható.

Az eddig vizsgált időszakok közül itt volt a legtöbbet publikáló fordító. A második világháborút követő, 1944 és 1960 közötti időszakban 133, az 1960–1970 közöttiben ez a szám 232-re emelkedett. A korszak növekedő fordítás-irodalmának a visszatükrözése ez a szám, illetve annak, hogy kialakult egy olyan fordítói réteg, amelyik háború utáni korszakban szerezte meg a szükséges fordítói ismereteket. Gazdagabb nyelvismeretük lehetővé tette, hogy a világirodalom széles palettáját képesek legyenek magyarra fordítani.

5. Könyvkiadók, ahol 1970–1989 között romániai magyar műfordítók publikáltak

A vizsgált időszakban 53 kiadónál jelentek meg olyan műfordítás-kötetek, amelyben romániai magyar fordítók művei találhatóak: Románia 23, Magyarország 28, Csehszlovákia 2. Cikkünkben a lexikonban használt rövidítésekkel szerepeltetjük a kiadókat.⁵

---

⁵ **Románia:** Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest (ALBK, Buk.); Cartea Românească, Bukarest (CR, Buk.); Ceres Könyvkiadó, Bukarest (CERK, Buk.); Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Mureș, Marosvásárhely (CCESJM, Marosvásárhely); Dacia Kiadó, Kolozsvár (DACK, Kolozsvár); Előre Kiadása, Bukarest (ELK, Buk.); Eminescu Kiadó, Bukarest (EMK, Buk.); Facla Kiadó, Temesvár (FACK, Temesvár); Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, Bukarest (ICEDK, Buk.); Ion Creangă Kiadó, Bukarest (ICK, Buk.); Köpeci Bányavállalat, Sepsiszentgyörgy (KBV, Sepsiszentgyörgy); Kriterion Kiadó, Bukarest (KRITK, Buk.); Minerva Könyvkiadó, Bukarest (MINK, Buk.); Népi

6. Romániai magyar könyvkiadók 1970–1989 között

Az 1969-es rendeletben jóváhagyott nemzetiségi könyvkiadás új struktúrájának kialakításához lehetőséget és anyagi fedezetet biztosított a bukaresti kormányzat. A korábbi állami kiadói hálózattal szemben bizonyos területeken a minisztertanácsi határozat megszüntette a kiadói egyeduralmat (két ifjúsági, három irodalmi kiadó keletkezett), csökkentette a kiadók Bukarest-központúságát, lehetőséget nyújtva arra, hogy bizonyos, hagyományokkal rendelkező vidéki városok saját kiadóikkal bekapcsolódjanak az országos keretekbe. Az 1969-es rendeletben kijelölt városok mellett 1972-ben további két város (Temesváron a *Facla Könyvkiadó*, Craiován a *Scrisul Romanesc Kiadó*) kapott könyvkiadási engedélyt. A craiovai kiadó magyar nyelvű fordításköteteket nem adott ki.

A felsorolt romániai kiadók közül csak azoknak a magyar műfordítás-kiadását mutatjuk be, amelyek nem csak alkalmanként, kisebb számban adtak ki ilyeneket.

6. 1. Kriterion Könyvkiadó

A *Kriterion Könyvkiadó* bukaresti központtal, kolozsvári fiókszerkesztőséggel jött létre 1970 januárjában. Profilja a romániai többnyelvű nemzetiségi könyvkiadás zavartalan biztosítása, ezért magyar, német, szerb, ukrán, jiddis és román

---

Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányító Központja. Népi Alkotások Hargita Megyei Háza (NATH, Csíkszereda); Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Irányító Központja. Népi Alkotások Központi Háza, Bukarest (NAKH, Buk.); Népi Alkotások Tartományi Háza, Kolozsvár (NATH, Kolozsvár); Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Maros Megyei Irányító Központja. Népi Alkotások Maros Megyei Háza, Marosvásárhely (NATH, Marosvásárhely); Népi Alkotások Hargita Megyei Háza, Nagyvárad (NATH, Nagyvárad); Népi Alkotások Tartományi Háza, Nagybánya (NATH, Nagybánya); Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Temes Megyei Irányító Központja. Népi Alkotások Temes Megyei Háza, Temesvár (NATH, Temesvár); Népi Alkotások Tartományi Háza, Sepsiszentgyörgy (NATH, Sepsiszentgyörgy); Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács Etnológiai Kutatóintézete, Bukarest (SZMNTEK, Buk.).

Magyarország: Akadémiai Kiadó (AKADK, Bp.); Baranya Megyei Könyvtár, Pécs (BARMK, Pécs); Csiky Gergely Színház, Kaposvár (CSGSZ, Kaposvár); Európa Könyvkiadó, Budapest (EURK, Bp.); Gondolat Könyvkiadó, Budapest (GONDK, Bp.); Helikon Könyvkiadó, Budapest (HELK, Bp.); Helikon Stúdió Könyvkiadó, Gyomaendrőd (HELK, Gyomaendrőd); Interpress Kiadó, Budapest (INTPK, Bp.); Kossuth Könyvkiadó, Budapest (KOSSK, Bp.); Könyvkuckó Kiadó, Budapest (KONYVKK, Bp.); Könyvmolyképző Kiadó, Szeged (KONYKK, Szeged); Kozmosz Könyvkiadó, Budapest (KOSZK, Bp.); Magvető Könyvkiadó, Budapest (MAGVK, Bp.); Magyar Könyvklub, Budapest (MKK, Bp.); Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest (MHK, Bp.); Magyar Nők Országos Tanácsa, Budapest (MNOT, Bp.); Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest (MFK, Bp.); Országos Béketanács, Budapest (OBT, Bp.); Osiris Könyvkiadó, Budapest (OSIK, Bp.); Református Zsinat Iroda Sajtóosztálya, Budapest (RZSIS, Bp.); Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (SZEPIRK, Bp.); Sziget Könyvkiadó, Budapest (SZIGK, Bp.); Szigligeti Színház, Szolnok (SZSZ, Szolnok); Tankönyvkiadó, Budapest (TANKK, Bp.); Tinódi Könyvkiadó, Budapest (TINK, Bp.); Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok (VFMK, Szolnok); Zeneműkiadó, Budapest (ZENEK, Bp.); Zrínyi Könyvkiadó, Budapest (ZRK, Bp.).

Csehszlovákia: Madách Könyvkiadó, Pozsony (MADK, Pozsony); Mladé Léta, Pozsony (MLL, Pozsony)

lektorátussal alakult meg. A kiadó igazgatója Domokos Géza, főszerkesztői pedig Bodor Pál (ő fél év múlva a bukaresti nemzetiségi TV-adásokhoz kerül), Häuser Hédi, majd Botár Emma, Szász Béla. Az igazgató Fassel József volt.

Az 1970–1989 időszakra 1816 kiadványt kaptunk, ebből 438 műfordítás idegen nyelvről magyarra (24,1%). 1986 utáni időszakról 635 kiadványt, ebből 66 műfordítás idegen nyelvről magyarra (10,4%). Vizsgálatunk alapján 1970 és 1989 között a Kriterion Könyvkiadó 2451 könyvet adott ki, ebből 504 műfordítás idegen nyelvről magyarra (20,56%).

A rendelkezésre álló adatok alapján, az évente kiadott magyar kötetek száma, kisebb-nagyobb ingadozást leszámítva, 1980-ig folyamatosan növekedett: 1970: 92 kötet, 1971: 101, 1972: 111, 1973: 120, 1974: 106, 1975: 102, 1976: 104, 1977: 113, 1978: 103, 1979: 110, 1980: 106. (Erdélyi 1991: 101). Ezután a Kriterion kiadóra is jellemző lett a többi, magyar könyvet megjelentető kiadó helyzete, folyamatosan csökkent az évente megjelent könyvek száma.

A Kriterion kiadó könyvkiadásának elemzése kapcsán is kijelenthető, hogy 1988 után jelentősen csökkent a kiadott könyvek száma általában, és ezzel együtt az idegen nyelvből magyarra történő műfordítások száma. 1988–1990 között 216 könyvet adtak ki, ebből csak 39 volt műfordítás-kötet (18%).

A vizsgált időszakban a kiadó több száz idegen nyelvről magyarra fordítás-kötetet jelentett meg. Ki kell emelni, hogy a kiadó a magyar művek (például a *Magyar klasszikusok* sorozat) mellett számos romániai magyar szerző művét adta ki német és román fordításban (például Majtényi Erik: *Die Betonfalle. Betonkelepce. Abenteuerroman* (1971-ben 4 500 példányban) (ford. Helga Reiter); Bálint Tibor: *Maimuța plângăreață* (1972-ben 8 000 példányban) (ford. Paul Drumaru); Tamási Áron: *Obșteasca înviere* (1979-ben 4 000 példányban) (ford. Francisc Păcurariu).

A kiadó önálló fordításköteteinek teljes körű bemutatására ebben a tanulmányban, terjedelmi okok miatt, nincs lehetőségünk, az több száz kötetet foglal magában. Azért is, mert cikkünk készítésekor a lexikonhoz tartozó önálló fordításkötetek feldolgozási szintje még nem teljes, ezért ezekből csak néhányat mutatunk be. A többi (antológia- és válogatás-) kötet feldolgozása előbbre tart, ezért most azokra helyezük a hangsúlyt.⁶

Bemutatunk a kiadó antológia-, válogatás-köteteiből, illetve a korszak nagy magyar fordítóinak fordításköteteiből néhány példát. Ugyancsak bemutatjuk a

---

⁶ Mivel cikkünk készítésekor nem állnak rendelkezésünkre hivatalos romániai kiadói adatok, ezeket az elérhető adatbázisokból gyűjtöttük ki. Az 1970–1986 időszakról felhasználtuk Berki Tímea: *A román irodalom magyar bibliográfiája, 1970–1980*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum–Egyesület, 2017 (könyv formában elérhető), illetve Réthy Andor, Újvári Mária, Váczy Kálmánné: *Romániai magyar könyvkiadás 1960-1986* (RMK 1960–1986) elektronikusan elérhető bibliográfiát. Az 1986 utáni kiadásokról Romániában nem jelent meg kiadvány, az 1986 utáni kiadások adatait a MOKKA közös katalógus – Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (mokka.odr) adatbázisából gyűjtöttük ki. Ezért is szerepelnek külön is ezek az adatok. Antológiai-kötetknél, terjedelmi okok miatt, csak a romániai magyar fordítók fordításait közöljük.

kiadó két olyan sorozatát (*Horizont, Horizont könyvek*), ahol a legnagyobb számban jelentek meg műfordítás-kötetek. Jeleztünk néhány sorozatot (*Drámák, Lektúra, Minden gyerek könyve, Román írók, Téka*), ahol még jelentek meg műfordítások, de terjedelmi okok miatt, ezeket most nem tudjuk külön bemutatni. A forrásnyelvek tekintetében kijelenthető, hogy a világ szinte valamennyi nyelvéből jelentek meg fordítások. Ehhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a román–magyar könyvkiadási egyezmény keretében számos neves magyar fordító műve is hozzáférhetővé vált a romániai magyar olvasók számára.

6. 1. 1. Fordításkötetek példányszámai

A vizsgált időszakban az átlagos kiadási példányszámok 10 000–15 000 közöttiek voltak.⁷ Néhány példa: Fănuș Neagu: *Bolondok becsülete. Áltanulmány a szerelemről* (1981) (ford. Csíki László, 10 000 példány); Ileana Vulpescu: *Az utolsó névjegykártya. Regény* (1982) (ford. Lendvay Éva, *Román írók* sorozat, 10 250 pld.); Kenneth Grahame: *Szél lengeti a fűzfákat* (1974) (ford. Szemlér Ferenc, 12 250 pld.); Garabet Ibrăileanu: *Adela. Töredékek Emil Codrescu naplójából. 189... július-augusztusa* (1980) (ford. Békési Ágnes, 13 150 pld.).

Jelentek meg kisebb példányszámokban is fordításkötetek. Ezek a kor könyvkiadásának a jellegzetességeit figyelembe véve viszonylag alacsony számoknak tekinthetők. Néhány példa: Eugen Jebeleanu: *Hannibál* (1975) (ford. Király László, 900 pld.); Victor Eftimiu: *Prométheusz. Drámai költemény öt felvonásban* (1971) (ford. Veress Zoltán, 1 500 pld.); Geo Bogza: *Orion. Költemények* (1981) (ford. Király László, 1 720 pld.); Tudor Arghezi: *Ének az emberről* (1980) (ford. Szemlér Ferenc, 2 400 pld.); Carlo Goldoni: *Különös történet. Vígjáték három felvonásban* (1977) (ford. Oláh Tibor, 2 600 pld.); Ioan Slavici: *Jószerencse malma* (1970) (ford. Lőrinczy László, 4 800 pld.).

Átlag feletti kiadásokra néhány példa: Augustin Buzura: *Gőg. (Orgolii). Regény* (1982) (ford. Kolozsvári Papp László, 25 000 pld.); Leonardo Sciascia: *Majorana eltűnése. Három kisregény* (1982) (ford. Lontay László, Lőrinczy László, Szénási Ferenc, 35 000 pld.); Daniel Defoe: *Robinson. Regény* (1986) (ford. Vajda Endre, 40 000 pld.); Jules Verne: *A Barsac-expedíció különös története. Regény* (1978) (ford. Dáné Tibor, 58 000 pld.).

6. 1. 2. Önálló fordításkötetek

A vizsgált időszakban jelentek meg a legnagyobb számban jeles romániai magyar fordítók önálló fordításkötetei. Ezek többsége a Kriterion könyvkiadó gondozásában láttak napvilágot.

Néhány példa (időrendi sorrendben): Ioan Slavici: *Jószerencse malma* (1970) (ford. Lőrinczy László); Ana Blandiana: *Homokóra. Ötven vers* (1971) (ford.

---

⁷ Kiadási példányszám-adatokat csak az RMK 1960–1986-ban találtunk, ott is csak a kiadványok egy részében tüntették fel ezeket az adatokat. Ez érvényes valamennyi romániai kiadó feldolgozott adataira.

Hervay Gizella); Victor Eftimiu: *Prométheusz. Drámai költemény öt felvonásban* (1971) (ford. Veress Zoltán) (Drámák sorozat); Henry de Montherlant: *Spanyolország bíborosa. Don Juan. Két színmű* (1971) (ford. Deák Tamás) (Drámák); Szarvasokká vált fiúk. *Román kolindák* (ford. Kiss Jenő); Dagmar Elsner: *Krisztinka esernyője* (1971) (ford. Majtényi Erik); Dagmar Elsner: *Katinka az óvodában* (1972) (ford. Majtényi Erik); Titus Popovici: *Ipu két halála* (1972, 1986) (ford. Forró László); Wolfgang Goethe: *Götz von Berlichingen. Színmű* (1972) (ford. Vajda Miklós) (Drámák); Mihai Beniuc: *Az égő sas. Versek* (1973) (ford. Kiss Jenő); Mihail Sadoveanu: *Jött egy malom a Szereten. Regény* (1974, 1990) (ford. Szabédi László); Kenneth Grahame: *Szél lengeti a fűzfákat* (1974) (ford. Szemlér Ferenc); Oriana Fallaci Oriana: *Ha meghal a nap. Riportregény* (1974) (ford. Karsai Lucia) (Lektúra); Eugen Jebeleanu: *Hannibál* (1975) (ford. Király László); Virgil Teodorescu: *Messziről messzire. Versek* (1975) (ford. Majtényi Erik); Dumitru Radu Popescu: *Királyi vadászat* (1975, 1988) (ford. Fodor Sándor); John Milton: *A küzdő Sámson. Tragédia* (1975) (ford. Jánosházy György); Ion Luca Caragiale: *Az elveszett levél. Vígjáték négy felvonásban* (1975) (ford. Deák Tamás) (Drámák); *Egy madárka ül vala. Es sase ein kleines Waldvögelein. Erdélyi szász népköltészet. Kétnyelvű kiadás* (1977) (ford. Kányádi Sándor); Ion Gheorghe: *A zöld elixír. Költemények* (1976) (ford. Lászlóffy Csaba); Ion Marin Sadoveanu: *Századvég Bukarestben* (1976) (ford. Fáskerthy György); Carlo Goldoni: *Különös történet. Vígjáték három felvonásban* (1977) (ford. Oláh Tibor) (Drámák); Eugen Barbu: *A gödör* (1978) (ford. Bálint Tibor); Jules Verne: *A Barsac-expedíció különös története. Regény* (1978) (ford. Dáné Tibor) (Lektúra); Thomas Otway: *A megóvott Velence vagy az elárult összeesküvés. Tragédia öt felvonásban* (1979) (ford. Jánosházy György) (Drámák); Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon: *Saint-Simon herceg emlékiratai* (1979) (ford. Réz Pál) (Téka); Laurențiu Fulga: *Bizarr mennyország. Három elbeszélés* (1979) (ford. Sigmond István). (Román írok); Tudor Arghezi: *Ének az emberről* (1980) (ford. Szemlér Ferenc); Mircea Eliade: *Serampuri éjszakák. Elbeszélések* (1980) (ford. Székely János) (Román írok); Garabet Ibrăileanu: *Adela. Töredékek Emil Codrescu naplójából. 189... július-augusztusa* (1980) (ford. Békési Ágnes) (Román írok); Platon Pardău: *A kör. Regény* (1980) (ford. Németi Rudolf) (Román írok); Ioan Slavici: *A világ, amelyben éltem* (1980) (ford. Dávid Gyula) (Téka); Geo Bogza: *Orion. Költemények* (1981) (ford. Király László); Bacovia George: *Ólom. Versek* (1981) (ford. Kiss Jenő); Fănuș Neagu: *Bolondok becsülete. Áltanulmány a szerelemről* (1981) (ford. Csiki László); Ileana Vulpescu: *Az utolsó névjegykártya. Regény* (1982) (ford. Lendvay Éva) (Román írok); Paul Georgescu: *Penaru doctor. Regény* (1982) (ford. Papp Ferenc) (Román írok); Augustin Buzura: *Gőg. (Orgolii). Regény* (1982) (ford. Kolozsvári Papp László) (Román írok); Romulus Cioflec: *Örvényben. Regény* (1983) (ford. Dávid Gyula); Leonardo Sciascia: *Majorana eltűnése. Három kisregény* (1982) (ford. Lontay László, Lőrinczi László, Szénási Ferenc) (Lektúra); Liviu Rebreanu: *Ion. Regény* (1983) (ford. Oláh Tibor) (Román írok); Ciobanu, Mircea: *Tanúk – A favágó. Két kisregény* (KRITK–EURK, 1984)

(ford. Németi Rudolf); Alexandru Kirițescu: *Szarkafészek. Komédia három felvonásban* (1985) (ford. Jánosházy György) (Drámák); Paul Anghel: *Ottomán éjszaka. Regény* (1986) (ford. Vallasekné Dáné Márta) (Román írók); Tudor Arghezi: *Boldogasszony mosolya. Költemények prózában. Levelek Aretina Panaitescuhoz* (1986) (ford. Lőrinczi László); Daniel Defoe: *Robinson. Regény* (1986) (ford. Vajda Endre); Bogza, Geo: *Szeizmográf* (KRITK. –EURK, 1987) (ford. Papp Ferenc); Vasile Voiculescu: *Bölcényfej. Elbeszélések* (KRITK – EURK, 1988) (ford. V. András János); Duiliu Zamfirescu: *Falusi életképek* (1989) (ford. Jánky Béla); Mircea Dinescu: *Titanic – valcer. Versek* (1989) (ford. Szlafkay Attila).

6. 1. 3. A Kriterion Könyvkiadó Horizont sorozata

A Bukaresti Irodalmi és Művészeti Kiadó 1966-ban indított *Horizont* című (elsősorban) világirodalmi sorozatának folytatása. A sorozat kötetei elérhetővé tették a romániai magyar olvasók részére a világirodalom számos jelentős alkotása mellett több jelentős magyarországi alkotó műveinek megismerését. A sorozathoz tartozó valamennyi mű, ahol magyarországi fordítók munkái találhatóak, a román–magyar könyvkiadási egyezmény keretében került kiadásra. Számos könyv a budapesti Európa könyvkiadónál jelent meg eredetileg.

A vizsgált időszak első részében, 1960–1986 között, összesen 153 tételt találtunk, ebből 10 magyar szerző műve. 1987 és 1990 között 25 tétel, ebből egy magyar. Gyűjtésünk alapján ebben a sorozatban összesen 178 kötet jelent meg, ebből 154 fordítás. A legtöbb kötet 1970-ben, a sorozat első évében jelent meg (14 kötet), majd 1971-ben és 1973-ban (egyenként 13–13 kötettel). A legkevesebb kötetet 1980-ban és 1984-ben tették közé, négy-négy kötettel.

Ebben a sorozatban a kiadó antológiákat nem jelentetett meg, csak válogatásköteteket (14 kiadvány) találhatóak. (A sorozat köteteinek felsorolása a 2. számú mellékletben található.)

A vizsgált időszak romániai magyar könyvkiadásának másik fontos jellemzője, hogy a kiadványok egy része szép, művészién kidogozott, színes borítóval jelent meg. Néhány olyan illusztrátor neve, akik ezt lehetővé tették: Árkossy István, Bardócz Lajos, Cseh Gusztáv, Domokos Péter, Paulovics László, Szőcs Ágnes. A sorozatok egységes borítóarculattal jelentek meg. Ezekből is mutatunk be néhány példát.

1. ábra. A Kriterion Könyvkiadó *Horizont* sorozatában megjelent kötetek borítóra néhány példa.

6. 1. 3. 1. Kiadások száma évenkénti eloszlásban, a közös kiadások száma

Jelentős számban vannak a közös kiadású könyvek, ezeket külön jeleztük az adott műveknél. Valamennyi közös kiadás a budapesti Európa Könyvkiadóval való együttműködésben valósult meg. A közös kiadások vizsgálata a feldolgozott bibliográfiai források alapján történt, a tényleges szám eltérhet, mert nem biztos, hogy ezt az adatot ott lejegyezték. Eszerint 20 kötet jent meg ebben a formában. Az első Albert Camus: *Közöny. A bukás. Két kisregény* (1972) (ford. Gyertyai Albert, Szávai Vándor), az utolsó Déry Tibor: *G. A. úr X.-ben. Regény* (1989). Évenként eloszlásban: 1970, 1971: 0; 1972 (8 kötetből/1); 1973 és 1974: 0; 1975 9/1; 1976: 0; 1977: 11/2; 1978 és 1979: 0; 1980: 4/1; 1981: 6/2; 1982: 5/2; 1983: 0; 1984: 4/1; 1985: 5/1; 1986: 9/1; 1987: 9/4; 1988: 7/4; 1989: 5/2. Több olyan év volt, amikor nem volt közös kiadás (1970, 1971, 1973, 1974, 1978, 1979, 1983), a legtöbb 1987, 1988-ban (egyaránt 4–4). A többi kötetnél is döntő arányban voltak azok, ahol magyarországi fordítók szerepeltek.

6. 1. 3. 2. Romániai magyar fordítók által jegyzett művek

Összesen 24 fordításkötet jelent meg, a művek nyelvenkénti eloszlása: angol 3, francia 6, német 3, olasz 1, orosz 6, portugál 1, román 4. Kronológiai sorrendben ezek a következők: E. G. Kazakevics: *A kék füzet* (1970) (ford. Nikodemusz Elli); Mihail Sebastian: *Menedék* (1970) (ford. Domokos János); Ivan Szergejevics Turgenyev: *A küszöbön.* (1970) (ford. Áprily Lajos); Georges Perec: *A dolgok, történet a hatvanas évekből.* (1970) (ford. Réz Pál); André Gide: *A pénzhamisítók* (1970) (ford. Réz Pál); Erich Maria Remarque: *Három bajtárs.* (1970) (ford. Majtényi Erik); George Călinescu: *Násznapok. Regény* (1971) (ford. Papp Ferenc); Charles-Roux Edmonde: *Feledni Palermót* (1971) (ford. Oláh Tibor); Bernard

Malamud: *A mesterember* (1973) (ford. Réz Ádám); Sadoveanu Mihail: *A Nyest fiak. Történelmi regény* (1974) (ford. Lőrinczi László); George Călinescu: *A titokzatos lány.* (1975) (ford. Lőrinczi László); Hermann Broch: *A kísértő.* (1975) (ford. Vajda Endre); Cesare Pavese: *Az ördög kastélya. Három kisregény* (1976) (ford. Lontay László, Lőrinczi László); F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű.* (1977) (ford. Makai Imre); José Maria Eça de Queirós: *Amaro atya bűne.* (1977, 1982) (ford. Ábel Olga, Kordás Ferenc); Artyom Veszjolij: *Vérmosta Oroszország. Regény. Töredék* (1979) (ford. Balogh József); I. Sz. Turgenyev: *Rugyin. Nemesi fészek. Két regény* (1981) (ford. Áprily Lajos); John Cowper Powys: *Wolf Solent.* (1982) (ford. Vajda Endre); André Malraux: *Az ember sorsa* (1983) (ford. Réz Pál); Honoré de Blzac: *Betti néni. Pons bácsi* (1985) (ford. Réz Ádám); Mihail Solohov: *Emberi sors – A hazáért harcoltak* (1986) (ford. Makai Imre); Alexandre Dumas: *Húsz év múlva. „A három testőr” folytatása* (1987) (ford. Jékely Zoltán); Johann Wolfgang von Goethe: *Versek* (1988) (ford. Dsida Jenő, Fodor András, Fodor József, Franyó Zoltán, Jékely Zoltán, Tompa László, Vajda Endre) KRITK – EURK; Walt Whitman: *Ének magamról. Válogatott versek* (1989) (ford. Babits Mihály, Bakucz József, Fodor József, Franyó Zoltán, Füst Milán, Görgei Gábor, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kardos László, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Szilágyi Domokos, Vámosi Pál, Vas István).

6. 1. 3. 3. Kiadási példányszámok

A rendelkezésre adatok alapján ezek általában 20 000–30 000 között változtak. A legkisebb példányszám a 7 250, illetve a 9 500. A legnagyobb általunk ismert példányszám az 50 000. Kijelenthető, hogy a sorozat könyvei nagyon magas kiadványszámban jelentek meg, ezáltal biztosítva, hogy rendkívül széles olvasóréteghez eljussanak. Néhány példa: Mihail Sadoveanu: *A Nyest fiak. Történelmi regény* (1974) (ford. Lőrinczi László) 7 250 pld.; George Călinescu: *A titokzatos lány.* (1975) (ford. Lőrinczi László) 9 500 pld.; Erich Maria Remarque: *Három bajtárs* (1970) (ford. Majtényi Erik) 18.500 pld.; W. M. Thackeray: *Hiúság vására* (1970) (ford. Vas István) 20 000 pld.; Victor Hugo: *A nevető ember* (1971) (ford. Németh Andor) 26 000 pld.; Henry Fielding: *Tom Jones* (1971) (ford. Julow Viktor) 26 200 pld.; Guy de Maupassant: *Gyöngy kisasszony.* (1973) (ford. Benedek Marcell, Benyhe János, Dániel Anna) 32 400 pld.; Stendhal: *A pármái kolostor.* (1971, második kiadás 1987) (ford. Illés Endre) 33 600 pld.; Katherine Porter Anne: *Bolondok hajója.* (1972) (ford. Róna Ilona) 37 200 pld.; Moldova György: *Malom a pokolban.* (1976) 37 500 pld.; Gustave Flaubert: *Bovaryné.* (1972) (ford. Gyertyai Albert) 40 000 pld.; H. D. Lawrance: *Szülők és szeretők.* (1977) (ford. Rónai Ilona) 45 000 pld.; *Az Ezeregyéjszaka meséi* (1977) (ford. Honti Rezső) 47 000 pld.; Lion Feuchtwagner: *A csúnya hercegnő* (1978) (ford. Dormándi László) 48 000 pld.; José Maria Eça de Queirós: *Amaro atya bűne.* (1982) (ford. Ábel Olga, Kordás Ferenc) 48 000 pld.; Gustave Flaubert: *Érzelmeik iskolája.* (1981) (ford. Gyertyai Albert) 50 000 pld.

Több esetben a romániai magyar fordítók írtak elő- vagy utószavakat a kiadásokhoz.⁸ Számos kiadás esetében, ha a szerző vagy a fordító nem romániai volt, az előszavakat vagy utószavakat neves romániai magyar fordítók jegyezték.⁹

6. 1. 4. A Kriterion Könyvkiadó Horizont könyvek sorozata

Hivatalosan nem szerepel ez a sorozatnév a Kriterion Könyvkiadó által kiadott köteteken, a felhasznált könyvészeti forrásokban néhány mű esetében található meg ez az elnevezés. Több olyan kötet van, amelyik megjelent a *Horizont* sorozatban is. Ezzel a névvel futott egy, zömében világirodalmi művek fordításait tartalmazó sorozat a hatvanas évek végén a Bukaresti Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában.

Összesen 56 kötet jelent meg. Magyar szerzőktől 11, külföldiektől 35 (62,5%). Nagyobb számban vannak magyar szerzők művei, mint a korábbi *Horizont* sorozatban.

Ebben a sorozatban jelent meg több világirodalmi antológia, szám szerint kilenc. Ebből négyben jelen vannak a romániai magyar fordítók művei, a többiben csak magyarországi fordítók művei szerepelnek. Terjedelmi okok miatt csak ott szerepeltetjük a fordítókat, ahol vannak romániaiak. Fontos kiemelni itt is, hogy nagyon fontos volt az olvasóközönség számára, hogy magyarul is el tudják olvasni a világirodalom remekeit, de ehhez kellett a magyarországi fordítók műveinek a felhasználása. És nemcsak a fordítások esetében, hanem a magyar nyelvű művek esetében is, mert ezekben a kiadványokban ilyenek is szerepelnek. A magyarországi fordítók nevei jelen vannak a részletesen bemutatott antológiákban is.

A sorozat köteteit, illetve azokat az antológiákat, ahol romániai magyar fordítók művei is megjelentek a 3. számú mellékletben soroljuk fel.

---

⁸ Néhány példa: Mihail Sadoveanu: *A Nyest fiak 1-3. Történelmi regény* (Fordította és az utószót írta: Lőrinczi László) (1974); George Călinescu: *A titokzatos lány. Regény* (Fordította és az utószót írta: Lőrinczi László) (1975); Cesare Pavese: *Az ördög kastélya. Három kisregény* (Fordította: Lontay László, Lőrinczi László. Az utószót Lőrinczi László írta) (1976); Artyom Veszjolij: *Vérmosta Oroszország. Regény. Töredék* (Fordította és az utószót írta: Balogh József) (1979).

⁹ Néhány példa: F. M. Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés. Regény* (Fordította: Görög Imre, G. Beke Margit. Az utószót írta: Deák Tamás) (1973); Marguerite Duras: *Naphosszat a fákon. Három kisregény* (Fordította Gyergyai Albert. Az utószót írta: Szilágyi Júlia) (1973); Choderlos de Laclos: *Veszedelemes viszonyok* (Fordította: Örkény István. Utószót írta: Deák Tamás) (1973); Stendhal: *Vörös és fekete. Krónika 1830-ból* (Fordította: Illés Endre. Az utószót írta: Horváth Andor) (1973); Fejes Endre: *Rozsdatemető – Jó estét nyár, jó estét szerelem* (Az utószót írta: Zirkuli Péter) (1974); Carlo Levi: *Krisztus megállott Ebolinál* (Fordította: Mária Bála. Az utószót írta: Lőrinczi László) (1974); Henrik Pontoppidan: *Szerencsés Péter. Regény* (Fordította: Hajdu Henrik. Az utószót írta: Veress Dániel) (1974); Gabriel García Márquez: *Száz év magány. Regény* (Fordította: Szakács Vera. Az utószót írta: Jánosházy György) (1975); Franz Werfel: *A Musza Dagh negyven napja* (Fordította: Beck Erzsébet. Az utószót írta: Szász János) (1978).

2. ábra. A Kriterion Könyvkiadó *Horizont* könyvek sorozatának néhány borítója

6. 1. 5. A Kriterion Könyvkiadó antológia- és válogatás-fordításkötetei

A vizsgált időszakban összesen 48 antológiakötetet, illetve 37 válogatáskötetet adott ki a kiadó. Néhány példát a 4. számú mellékletben közlünk. Legnagyobb számban román szerzők műveiből antológia kötetet, például *Körutazás. Román novellák, karcolatok* (KRITK, Buk., 1977); *Körutazás. Román novellák, karcolatok* (KRITK, Buk., 1977), vagy válogatásköteteket, többek között Ion Luca Caragiale: *Ötórai tea. Novellák, cikkek, jelenetek* (KRITK, Buk., 1972) vagy Ion Vinea: *Árnyékok malma. Válogatott versek* (KRITK, Buk., 1976).

Az eddig vizsgált időszakokhoz képest nagy számban adtak ki a világirodalom alkotásaiból összeállított antológiát, például *Az Ó hangja. Versantológia* (KRITK, Buk., 1975), illetve válogatáskötetet, például Wilhelm Hauff: *Wilhelm Hauff legszebb meséi* (KRITK, Buk., 1988).

A korszak egyik legjelentősebb antológiakötetének tekinthető az 1973-ban kiadott *Az Erdélyi Helikon költői. 1928–1944*, című, amelyik az első olyan, ahol a két világháború közötti romániai magyar irodalmi legfontosabb körének saját alkotásait és fordításait mutatták be.

6. 1. 6. A Kriterion Könyvkiadó által kiadott romániai magyar fordítók műfordításköteteire néhány példa

Ebben az időszakban jelent meg a legtöbb olyan kötet, amely a kor legjelentősebb fordítóinak a világirodalom széles skálájából összegyűjtött fordításait tartalmazta. Az évek során kialakult egy nagyobb, olyan romániai magyar fordítókból álló kör, akiknek fordításaiból már önálló köteteket is ki lehetett adni.

Itt is már teret kapnak nemcsak a román nyelvből történt fordítások (például román satirikus-humoros írások Ferencz László tolmácsolásában), hanem magyar tolmácsolásban olvashatja az olvasóközönség a világirodalom számos remekművét. Például a jugoszláv költőkét Bácski György, az óegyiptomi, sumer, akkád (asszír), ógörög, római, arab, perzsa, indiai és kínai költőkét vagy osztrák költők verseit Franyó Zoltán, modern katalán költők műveit Jánosházy György tolmácsolásában.

De jelentek meg fordításkötetek Kiss Jenőtől vagy Majtényi Eriktől is, amelyek több nyelvből tartalmaztak alkotásokat.

A Kriterion Könyvkiadó által kiadott romániai magyar fordítók műfordítás-köteteire néhány példát az 5. számú melléklet tartalmaz.

3. ábra. Néhány borító a Kriterion Könyvkiadónál megjelent antológia- és összegyűjtött fordításkötetek borítójára

6. 2. Dacia könyvkiadó

Az 1969. december 9-i minisztertanácsi határozatban engedélyezték a kolozsvári Dacia Könyvkiadó megalakulását és kiadói tevékenységét is. Létrejötté után ennél a kiadónál jelent-meg, a Kriterion Könyvkiadó után, a legtöbb magyar nyelvű, illetve magyar nyelvre fordított kiadvány. Alapításakor az erdélyi magyar irodalom, a művelődés és a tudomány eredményeinek országos szintű és igényű közvetítését tűzte ki céljául román, magyar és német nyelvű kiadványaival. (Beke 1973)

A kiadó igazgatója Alexandru Căprariu író, a magyar szerkesztőség vezetője megalakulásakor Lászlóffy Aladár, majd Kerekes György (1970-től), munkatársai: Dáné Tibor, Gál Anna (1972–74), Jancsik Pál, Keresztesi Éva (1970–72), Varró János. (Bodor 1980)

1970 és 1980 között összesen 336 művet adtak ki magyar nyelven. Magyar nyelvű kiadásoknak több mint egyharmada eredeti szépirodalom (106 mű) és szépirodalmi fordítás (17 mű, a szépirodalmi művek 16%-a), egyharmada a közép-iskolai oktatás igényeihez közvetlenül kapcsolódó *Tanulók Könyvtára* (92 mű, az összes magyar nyelvű könyvkiadás 27,3%-a). (Balogh 1981)

6. 2. 1. A Dacia Könyvkiadó Tanulók könyvtára sorozata

A bukaresti Ifjúsági könyvkiadó által az 1960-as években kiadódott azonos nevű sorozatának a folytatása. A vizsgált időszakban ebben a sorozatban 206 kötet jelent meg, ebből 21 műfordítás. A kötetek többsége (200, ebből 19 műfordítás) 1985-ig jelent meg. Ezután ennél a sorozatnál is jelentősen csökkent a kiadványok száma, mindösszesen hat kötet jelent, amelyből csak kettő volt műfordítás.

Kiadástörténeti érdekességként megemlítjük, hogy voltak olyan kiadványok, amelyek puha és kemény könyvborítóval is megjelentek egyazon évben (például Tudor Arghezi *Illő igék* című válogatás kötete 1980-ban), akár nagy példányszámban is (az 1978-ban kiadott *Tenger és alkonyég között. Angol költők antológiája* 5 620 puha, illetve 2 000 kemény borítós példányt adtak ki).

A kötetekben a romániai magyar műfordítók nagy része szerepelt, de az antológiák révén az olvasóközönség számára elérhetővé váltak a magyarországi fordítók színe-javának alkotásai (többek között Babits Mihály, Károlyi Amy, Képes Géza, Kosztolányi Dezső, Lator László, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Weöres Sándor), de közölték a nagy elődök fordításait is (például Ady Endre, Arany János, Kazinczy Ferenc, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály). Például az *Áldott a nap. Olasz költők antológiája* (1985) című kétkötetes antológia, amelyet szintén kiadtak puha, illetve kemény borítóval, nem kevesebb mint 60 fordítótól tartalmaz műveket: Arany János, Babits Mihály, Baranyi Ferenc, Barna Imre, Bede Anna, Berczeli A. Károly, Bittei Lajos, Bóka László, Csokonai Vitéz Mihály, Csorba Győző, Dayka Gábor, Dsida Jenő, Eörsi István, Faludi György, Fodor András, Garai Gábor, Hárs Rezső, Jankovich Ferenc, Jánosházy György, Jánosy István, Jékely Zoltán, Justus Pál, Kálnoky László, Kardos Tibor, Károlyi Amy, Kazinczy Ferenc, Képes Géza, Kerényi Grácia, Kiss Irén, Kopré József, Kosztolányi Dezső, Lakatos István, Lator László, Lothár László, Majtényi Zoltán, Mária Béla, Rab Zsuzsa, Rába György, Rákos Sándor, Rónai Mihály András, Rónay György, Rózsa Zoltán, Sárközi György, Simon Gyula, Szabó Ede, Szabó Lőrinc, Szabolcsi Éva, Székely Magda, Szomráky Sándor, Takács Zsuzsanna, Telegdi Polgár István, Tellér Gyula, Timár György, Tótfalusi István, Tóth István, Vajda Ende, Végh György, Vidor Miklós, Weöres Sándor, Zsámboki Zoltán.

A sorozat fordításköteteit a 6. számú mellékletben soroljuk fel.

4. ábra. A Dacia Könyvkiadó *Tanulók könyvtára* sorozat borítóira példák

6. 2. 2. A Dacia Könyvkiadó fordítók önálló fordításkötetei

Az elemzett időszakban a Dacia Könyvkiadónál két fordítótól adtak ki önálló fordításkötetet. Tóth István fordításaiból ez volt a harmadik, a másik kettő a Kriterion Kiadónál jelent meg (Tóth István: *Írásjelek a földön. Francia nyelvű belga költők* (KRITK, Buk., 1972); Tóth István: *Múzsák fellegvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája* (KRITK, Buk., 1977)), méltó összefoglalásaként az addigi alkotásainak. Fontos kiemelni, hogy itt adták ki a vizsgált időszak egyetlen Áprily Lajos-fordításkötetét.

Tóth István: *Alkinoosz kertje. Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig* (1970): Balog János; Baranyai Décsi Csímor János; Bathuzi Benedek; Beregszászi Péter; Bocatius János; Bogáth Miklós; Bornemisza Ferenc; Brassai Flechner Gáspár; David Ferenc; Deidrich György; Filiczky János; Garázda Péter; Honterius János; Hunyadi Demeter; Hunyadi Ferenc; Istvánfi Pál; Janus Pannonius; Kassai Dávid Zsigmond; Laskai Csókás Péter; Magyi Sebestyén; Megyericséi János; Nicolaus Olahus; Paksi Mihály; Piso Jakab; Georgius Reicherstorfer; Georgius Schesaeus; Sepsiszentgyörgyi Márk András; Ioannes Sommerius; Szamosközy István; Székely Ferenc; Szikszai Fabricius Balázs; Szilvási János; Taurinus István; Thúri György; Thurzó Zsigmond; Varsányi Mihály; Wagner Bálint; Adrianus Wolphardus; Hilarius Wolphardus; Zsámboki János.

Áprily Lajos: *Őszi muzsika. Versek, műfordítások* (1976): Tudor Arghezi; Ignacy Balinsky; Johannes Robert Becher; Lucian Blaga; Robert Burns; Gottfried August Bürger; Caj jen George Coşbuc; Richard Dehmel; Joseph von Eichendorff; Mihai Eminescu; Paul Fort; francia népköltészet; Stephan George; Johann Wolfgang Goethe; Klaus Groth; Heinrich Heine; Jevgenyij Jevtusenko; Maria Konopnicka; Ivan Andrejevics Krilov; Nicolaus Lenau; Mihail Jurjevics Lermontov; Detlev von

Liliencron; Alexandru Macedonski; Maurice Maeterlinck; Eduard Mörike; Nyikolaj Alekszandrovics Nyekraszov; Ştefan Octavian Iosif; Janus Pannonius; Alekszandr Szergejevics Puskin; Pierre Ronsard; Armand Sully-Prudhomme; Rabindranath Tagore; Ernst Toller; Ivan Szergejevics Turgenyev; William Butler Yeats; Nyikolaj Zabolockij.

6. 3. Ion Creangă Könyvkiadó

A harmadik legtöbb magyar könyvet megjelentető kiadó az 1969-es romániai könyvkiadási reform után a bukaresti székhelyű Ion Creangă Könyvkiadó volt a vizsgált időszakban.

Az 1970 és 1986 közötti időszakban 290 könyvet adott ki, ebből 139 fordítást (a kiadványok 48%-a) gyermekirodalom és tudományos-fantasztikus műfajban.

A gyermekirodalom területén két nagy sorozatban jelentek meg magyar, illetve fordításkötetek: a *Minden gyermek könyve*, illetve a *Nagyapó mesefája*.

A többi fordításkötet többsége egyéni kötet, de voltak, amelyek a kiadó többi sorozata részeként jelentek meg (*ABÉCÉ*, *Az én első könyvem*, *Beszélő tükör*, *Mesetarisznya*). Az új könyvkiadási lehetőségeknek köszönhetően, ezek a világ-irodalom számos nyelvéből készülhettek, romániai magyar fordítók közreműködésével, de legnagyobb számban román szerzők művei jelentek meg magyar nyelven.

Néhány példa ezekre a fordításkötetre:

Afrikai nyelvek: *Karinda éneke. Afrikai mesék* (ford. Bajor Ella) (1971, *Mesetarisznya*).

Angol: William Makepeace Thackeray: *A rózsza és a gyűrű meséje* (ford. Korda István) (1974); James Matthew Barrie: *Peter Pan a Kensington Parkban. Pan és Wendy* (ford. Szilágyi Domokos) (1976).

Francia: Sophie Ségur, comtesse de: *Tündérmesék* (ford. Lendvay Éva) (1981); Jules Verne: *Fekete Indiák* (ford. Szegő György) (1983).

Német: Josef Haltrich: *A csodafa. Erdélyi szász népmesék* (ford. Kovács István) (1970, *Mesetarisznya*); Robert Münchgesang: *Répacsósz – a hegyi szellem. Német mondák és regék* (ford. Fodor Sándor) (1970); *A varázserdő. Német népmesék. I. Musaus feldolgozásában* (ford. Méhes György) (1970, *Mesetarisznya*); *Répacsósz. Német mesék* (ford. Fodor Sándor) (1971); Wilhelm Busch: *Pliss és Plum. Verses mesék* (ford. Majtényi Erik) (1971); *Schilda város polgárai. Mesék* (ford. Majtényi Erik) (1973, *Az én első könyvem 7.*); *A sellő hatalmában. Klasszikus német mesék* (ford. Szegő György) (1977); Heidi Hauser: *Sok hűhó a kamilláért és más mesék* (ford. Fodor Sándor) (1979).

Orosz: *Kalevioep. Az észti népeposz alapján újramesélte Dánielisz Endre.* (1970, *Mesetarisznya*); N. Radlov: *Mulatságos történetek* (ford. Jancsik Pál) (1970); L. Geraszinka: *Viktor kalandjai* (ford. Bajorné Makfalvi Ella) (1977); *Tűzanya. Szovjet népek meséiből* (ford. Szilveszter László) (1983).

Román: Victor Efimiu: *A kővé vált lovag. Mesék* (ford. Majtényi Erik) (1970); Florea Marian Simion: *Madárregék* (ford. Forró László) (1971, *Az én első*

könyvem 1.); Ion Luca Caragiale: *Abu Hasszán. Mese* (ford. Kerekes György) (1971); Ion Creangă: *A dísznő meséje* (ford. Sütő András, Kiss Jenő) (1973, *Az én első könyvem 8.*); Anton Pann: *Beszéd-mese mesebeszéd* (ford. Csíki László) (1974); Ovidiu Zotta: *Ló a pincében. Regény* (ford. Cseke Gábor) (1975, *Beszélő tükör*); Francisc Munteanu: *A kis szeplős. Ifjúsági regény* (ford. Kormos Gyula) (1979, *Beszélő tükör*); Ion Crînguleanu: *Pionír vagyok szocialista hazámban* (ford. Rácz Aladár) (1980, *ÁBÉCÉ sorozat*); Iuliu Rațiu: *A haza sólymai* (ford. Rácz Aladár) (1980, *ÁBÉCÉ sorozat*); Marin Sorescu: *Egyszer repülni akartam. Novellák. Versek* (ford. Szávai Géza) (1982).

Spanyol: *A furfangos táviró. Spanyol népi adomák* (ford. Györgyjakab János) (1970, *Mesetarisznya*).

Ukrán: *A kesztyű. Ukrán népmese* (ford. Marton Lili) (1971, *Mesetarisznya*).

6. 3. 1. Az Ion Creangă kiadó *Nagyapó mesefája* sorozata

A vizsgált időszak egyik legjelentősebb magyar nyelvű gyerekirodalmi könyvsorozata a *Nagyapó mesefája*, amely 1971–1990 között Petre Judit gondozásában jelent meg 16 kötetben. A 300–400 oldalas, A5-ös formátumú könyvek fedőlapját Cseh Gusztáv, majd Kalab Ferenc tervezte.

A magyar és a világirodalom számos gyerekirodalmi alkotását tolmácsolták az olvasók felé. A fordítók között jelentős számban vannak romániaiak is. Minden kötetben voltak magyar szerzők és fordítások is (David 2002).

A sorozatot 1999-ben folytatták a Ion Creangă és a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó közös kiadásában.

A sorozat kötetében megjelent fordítások felsorolását a 7. számú melléklet tartalmazza.

5. ábra. Az Ion Creangă könyvkiadó *Nagyapó mesefája* sorozatának néhány borítója

6. 3. 2. Az Ion Creangă kiadó *Minden gyermek könyve* sorozata

Az Ion Creangă Könyvkiadó *Minden gyermek könyve* gyermekkönyv-sorozatát 1971–1988 között adták ki 10–14 éves gyermekek számára. A magyar és a világirodalom klasszikus műveiből nyújtott olvasnivalót.

A kiadó román sorozatáról (*Biblioteca pentru toți copiii*) másolt grafikai elképzelésű köteteiben magyar szerzők mellett a román és világirodalom elbeszéléseivel, meséivel, ifjúsági regényeivel, valamint egy, a klasszikus német mesékből álló antológiával ismerkedhetett meg az ifjú olvasó. A köteteket rövid előszavak vezették be, hogy a gyermekolvasókat tájékoztassák a mű tartalmáról (Dávid 1994). Nagy érdeme a sorozatnak, hogy néhány új fordítással hozzájárult a romániai magyar fordításirodalmunk gyarapításához (*Andersen meséit* Szilágyi Domokos, Jack London *Fehér agyar* című regényét Semlyén István, Edmondo de Amicis *A szív* című regényét Székely Erzsébet e sorozat számára fordította magyarra).

Az 1980-as évek második felében a sorozat köteteinek száma megritkult, az előszókról lemondtak, s takarékosági megfontolásból a kötetek kiállítása is szerényebbé (sőt szegényesebbé) vált. Két fordításkötetről tudunk (reklámozták az 1988-as Mihail Sadoveanu-kötet hátsó borítóján), amelyek, általunk nem ismert okok miatt, már nem jelentek meg: Petre Ispirescu: *Aleodor király* és Victor Hugo: *A tenger munkásai*. Petre Ispirescu meséinek válogatása megjelent ennél a kiadónál Kerekes György fordításában 1987-ben, valószínűleg ennek az újabb kiadása lett volna.

A sorozatban kiadott magyar szerzők: Asztalos István, Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Nagy István.

A sorozatban megjelent fordításkötetek: Ion Creangă: *Gyermekkorom emlékei* (ford. Kiss Jenő, ICK, Buk., 1971) – *Minden gyermek könyve 2.*; Ion Luca Caragiale: *Az élehetetlen Cănuță. Mesék* (ford. Bálint Tibor, Kerekes György, Méhes György, ICK, Buk., 1972) – *Minden gyermek könyve 4.*; Mark Twain: *Tom Sawyer kalandjai* (ford. Karinthy Frigyes, ICK, Buk., 1972) – *Minden gyermek könyve 5.*; Mihai Eminescu: *Mesék* (ford. Fényi István, Franyó Zoltán, Jancsik Pál, Nagy Géza, ICK, Buk., 1972, 1980) – *Minden gyermek könyve 6.*; E. T. A. Hoffmann: *Aranycserep. Mese az új időkben* (ford. Szegő György, ICK, Buk., 1972) – *Minden gyermek könyve 7.*; Edmondo De Amicis: *Gyermekszív* (ford. Székely Erzsébet, ICK, Buk., 1973) – *Minden gyermek könyve 8.*; Ioan Slavici: *Erdei Florica. Mesék* (ford. A. Nagy Géza, ICK, Buk., 1973) – *Minden gyermek könyve 9.*; Emil Gîrleanu: *Az első fájdalom. Elbeszélések és karcolatok* (ford. Beke György, ICK, Buk., 1974) – *Minden gyermek könyve 10.*; Jack London: *Fehér agyar* (ford. Semlyén István, ICK, Buk., 1974), ez a második kiadás, az első a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál jelent meg 1970-ben) – *Minden gyermek könyve 11.*; Cezar Petrescu: *Fram, a jegesmedve* (ford. Vígh Károly, ICK., Buk., 1975) – *Minden gyermek könyve 13.*; Hans Christian Andersen: *A hókirálynő. Mesék* (ford. Szilágyi Domokos, ICK, Buk., 1976) – *Minden gyermek könyve 15.*; Eusebiu Camilar: *Hősökről szól a rege. Elbeszélések* (ford. Vígh Károly, ICK., Buk., 1976) – *Minden gyermek könyve 16.*; *A sellő hatalmában. Német klasszikus mesék* (Szerzők: Theodor Storm, Clemens Brentano, Johann Wolfgang Goethe, Ludwig Tieck, Bettina von Arnim, Christoph Martin Wieland, E. T. A. Hoffmann, Julius Mosen, Eduard Mörike, Marie von Ebner-Eschenbach), (ford. Szegő György, ICK, Buk.,

1977) – *Minden gyermek könyve 18.*; Alexandru Mitru: *Mesék* (ford. Veress Zoltán, ICK, Buk., 1978) – *Minden gyermek könyve 19*; Kenneth Grahame: *Szél lengeti a fűzfákat* (ford. Szemlér Ferenc, ICK, Buk., 1979, második kiadás Móra Ferenc könyvkiadó, Budapest, 1988) – *Minden gyermek könyve 19.*; Octav Pănuț: *Közeleg az este. Mesék* (ford. Szilveszter László, ICK, Buk., 1981) – *Minden gyermek könyve 21.*; Mihail Sadoveanu: *Lehunyt szemmel. Mesék, elbeszélések* (ford. Vígh Károly, ICK., Buk., 1982) – *Minden gyermek könyve 24.*

6. ábra. Az Ion Creangă kiadó *Minden gyermek könyve* sorozatának néhány borítója

6. 4. Albatrosz Könyvkiadó

A bukaresti Albatrosz Könyvkiadó 1971 januárjában kezdte el kiadói tevékenységét. Elődje a bukaresti Ifjúsági kiadó (Editura Tineretului), amelyik 1952 és 1970 között működött. Az elődjéhez képest, amelyik gyerek- és ifjúsági irodalmat publikált, az Albatrosz kiadó a kiadási palettáját bővítette román és világirodalmi általános és irodalmi művekkel.

A vizsgált időszakban összesen 118 kiadott könyvtételt találtunk a felhasznált bibliográfiai forrásokban. Ebből idegen nyelvről magyarra műfordítás-kötet 40 (34%).

Számos magyar szerző műve mellett (többek között Beke György, Oltyán László, Szemlér Ferenc), érdekességként megemlíthetjük, hogy több magyar szerző román nyelvre fordítása is itt jelent meg. Például Karinthy Frigyes: *Alo! Cine-i acolo?* (1972) (ford. Constantin Olariu).

Az irodalmi, ezáltal a műfordítási kiadványok közül kiemelkedik a *Legszebb Versek* könyvsorozat, amely a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó 1962-ben indított sorozatának a folytatása (román párja az ugyanott megjelent *Cele mai frumoase*

poezii). Nemcsak magyar szerzők művei (többek között József Attila, Kányádi Sándor, Oláh István, Szabó Lőrinc), hanem fordításkötetek is jelentek meg itt.

Az önálló fordításkötetek, egy angol fordítás kivételével, román nyelvből történtek. A *Legszebb Versek* sorozat kötetei a világirodalom széles köréből kerültek ki, angol, francia, olasz, orosz, román, spanyol szerzők legszebb verseit tartalmazzák.

6. 4. 1. Példányszámok

Az ismert kiadási példányszámok széles skálán változnak. Az átlagos példányszámok négy–ötezresek. Például Petre Bokor: *Kihajolni veszélyes!* (1976) (ford. K. Bodor András) 4 600 példány; Radu Tudoran: *Dagadó vitorlákkal. Regény* (1973, 1986) (ford. Vígh Károly) 6 200 pld. Kis példányszámban adták ki Ioan Alexandru: *Ioan Alexandru legszebb versei* (1976) (ford. Jancsik Pál) 800 pld.; George Bacovia: *George Bacovia legszebb versei* (1972) (ford. Kiss Jenő) 1 450 pld.; Vasile Voiculescu: *Shakespeare utolsó kitalált szonettjei képzelt tolmácsolásban* (1976) (ford. Deák Tamás) 1 860 pld.; Thomas Stearns Eliot: *T. S. Eliot legszebb versei* (1970) (ford. Lőrinczi László, Szász János, Szemplér Ferenc) 2 000 pld. Átlagon felüli példányszámra néhány példa: Mihail Sadoveanu: *A parasztkapitány* (1972) (ford. Lőrinczi László) 8 650 pld.; Abdalla Kalanga: *Az istenek és a dzsungel. Regény* (1978) (ford. Vajda Béla) 11 600 pld.; Lucian Blaga: *Lucian Blaga legszebb versei* (1970) (ford. Áprily Lajos, Baranyai Ferenc, Franyó Zoltán) 15 000 pld. Legnagyobb példányszámban (31 800) Angheliescu Sămărghitan–Cecilia Sămărghitan: *Fiam szíve* (1977) (ford. Vajnovszki Kázmér) című művét adták ki. A kis példányszámban kiadott művek számai igen alacsonynak számítanak az abban az időszakban kiadott többi magyar nyelvű kiadványokhoz hasonlítva.

6. 4. 2. Önálló fordításkötetek

Az Albatrosz kiadónál megjelent valamennyi önálló fordításkötet román nyelvből történt: Octavian Păscăluț: *A gyilkos színre lép.* (1971) (ford. Bodor András); Ecaterina Lazăr: *Tizennyolc évesen.* (1972) (ford. Fodor Sándor); Mihail Sadoveanu: *A parasztkapitány* (1972) (ford. Lőrinczi László); Radu Tudoran: *Dagadó vitorlákkal.* (1973, 1986) (ford. Vígh Károly); Radu Tudoran: *Évszakok.* (1974) (ford. K. Bodor András); Marin Sorescu: *Kerámia.* (1975) (ford. Balogh József); Eugen Barbu: *A fejedelem.* (1975) (ford. Veress Zoltán); Vasile Voiculescu: *Shakespeare utolsó kitalált szonettjei képzelt tolmácsolásban* (1976) (ford. Deák Tamás); Petre Bokor: *Kihajolni veszélyes!* (1976) (ford. K. Bodor András); Angheliescu Sămărghitan–Cecilia Sămărghitan: *Fiam szíve* (1977) (ford. Vajnovszki Kázmér); Abdalla Kalanga: *Az istenek és a dzsungel* (1978) (ford. Vajda Béla); Paul Drumaru: *A szerzet. Regény* (1979) (ford. Csíki László); Florin N. Năstase: *Az élet sodrában* (1979) (ford. Ferencz László); Cătălin Bursaci: *Első könyv, utolsó könyv.* (1980) (ford. Vajnovszki Kázmér); Nichita Stănescu: *A szavak ellen* (1982) (ford. Balogh József); Victor Beda – Gheorghe Ene: *Következő kilométer* (1983) (ford. Kerekes György, Varró János); Florin Mugur: *Kötelező élet*

(1984) (ford. Balogh József); Fănuș Neagu: *Balkániába veszett* (1984) (ford. Kántor Erzsébet); Rafael Sabatini: *Blood kapitány viszontagságai* (1984) (ford. Varró János); Pavel Bojan: *Forgatagban* (1988) (ford. Vajnovszki Kázmér).

6. 4. 3. Az Albatrosz kiadó Legszebb versek sorozata

A kiadó *Legszebb versek* sorozatában a következő fordításkötetek jelentek meg: *Nicolae Labiş legszebb versei* (1970) (ford. Kányádi Sándor); *Lucian Blaga legszebb versei* (1970) (ford. Áprily Lajos, Baranyai Ferenc, Franyó Zoltán); *Thomas Stearns Eliot legszebb versei* (1970) (ford. Lőrinczi László, Szász János, Szemlér Ferenc); *Ion Barbu legszebb versei* (1971) (ford. Jánki Béla, Jánosházi György, Kányádi Sándor); *Alexandru Macedonski legszebb versei* (1972) (ford. Áprily Lajos, Baranyi Ferenc, Fodor András, Franyó Zoltán, Galdi László, Hegyi Endre, Ignác Rózsa, Jékely Zoltán, Szemlér Ferenc, Takács Tibor); *Janus Pannonius legszebb versei* (1972) (ford. Áprily Lajos, Berezei Anzelm Károly, Csorba Győző, Fodor András, Gáspár Endre, Gerézdi Rábán, Hegedűs István, Illyés Gyula, Kálnoky László, Kardos Tibor, Kerényi Grácia, Muraközy Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Lőrinc, Takács Gyula, Tellér Gyula, Vajda Endre, Végh György, Weöres Sándor); *George Bacovia legszebb versei* (1972) (ford. Kiss Jenő); Giuseppe Ungaretti: *Giuseppe Ungaretti legszebb versei* (1973) (ford. Lőrinczi László); *Octavian Goga legszebb versei* (1974) (ford. Fodor András, Jékely Zoltán, Rab Zsuzsa, Szemlér Ferenc); *Szergej Jeszenyin legszebb versei* (1974) (ford. Balogh József); *Casare Pavese legszebb versei* (1974) (ford. Lőrinczy László); *Vasile Alecsandri legszebb versei* (1975) (ford. Szemlér Ferenc); *Walt Whitman legszebb versei* (1975) (ford. Szilágyi Domokos); *Ioan Alexandru legszebb versei* (1976) (ford. Jancsik Pál); *Eugéne Guillevic legszebb versei* (1978) (ford. Tóth István); *Salvatore Quasimodo legszebb versei* (1979) (ford. Lőrinczi László); Marin Sorescu: *Kábulat. Marin Sorescu legszebb versei* (1987) (ford. Balogh József, Franyó Zoltán, Kovács András Ferenc, Lendvay Éva, Majtényi Erik, Markó Béla); *Johannes Bobrowski legszebb versei* (1988) (ford. Adonyi Nagy Mária); Federico García Lorca: *Andalúz poétika hat húrra. Federico García Lorca legszebb versei* (1989) (ford. András László, Eörsi István, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Kovács András Ferenc, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Rab Zsuzsa, Somlyó György, Vas István, Veress Miklós, Weöres Sándor).

7. ábra. Az Albatrosz kiadó kiadványainak borítóira néhány példa

6. 5. Eminescu Könyvkiadó

A romániai könyvkiadói tevékenység általános átalakításáról szóló 1969-es decemberi minisztertanácsi határozat létrehozta a bukaresti székhelyű Eminescu Könyvkiadót. Az országos kiadási engedéllyel rendelkező kiadót Mihai Eminescu költőről nevezték el. A kiadó a román nyelv és irodalomhoz tartozó területekből adott ki könyveket, volt magyar nyelvű könyvkiadása is, kiadási számok alapján az Albatrosz kiadó után következnek.

A kiadónál 45 tételt találtunk a bibliográfiai forrásainknál. Ebből 9 olyan kötet, amelyben idegen nyelvből magyarra történő műfordítások találhatóak (20%). Kiemeljük, hogy itt jelent meg Lendvai Éva műfordításait tartalmazó kötet. Fontos megjegyezni, hogy magyar nyelvű fordításkötetek csak 1985-ig jelentek meg.

Kiadási adatok fordításkötetekről:

Mihai Eminescu: *Poezii alese. Válogatott költemények* (1972) (ford. Áprily Lajos, Bajor Andor, R. Berde Mária); Mihai Eminescu: *Versek* (1973) (ford. Franyó Zoltán); Pavel Bojan: *Az én időmben. Emlékiratok* (1973) (ford. Ferencz László); Zaharia Stancu: *Játék a halállal. Regény* (1974) (ford. V. András János); Alexandru Simion: *Lehetséges évszakok. Regény* (1977) (ford. Sugár Erzsébet); Nicolae Jianu: *A mélyből. Regény* (1979) (ford. Ferencz László); Dinu Săraru: *A pillanat. Regény* (1980) (ford. Bodor Pál); Alexandru Căptariu: *Versek* (1985) (ford. Franyó Zoltán, Jancsik Pál, Kerekes György).

Lendvai Éva: *Kutak. Műfordítások klasszikus és mai román költők verseiből* (EMK, Buk., 1981): Maria Banuş; Ion Barbu; Mihai Beniuc; Lucian Blaga; Ana Blandiana; Geo Bogza; Emil Botta, Nina Cassian; Otilia Cazimir; Ştefan Augustin Doinaş; Geo

Dumitrescu; Dumitru M. Ion; Eugen Jebeleanu; Ion Minulescu; Vasile Nicolescu; Adrian Păunescu; Ion Pillat; Ioanid Romanescu; Marin Sorescu; Radu Stanca; Zaharia Stancu; Nichita Stănescu; Ion Vinea.

6. 6. Facla Könyvkiadó

A temesvári Facla Könyvkiadót 1972. január 26-án hozták létre. Ez volt az egyedüli, országos könyvkiadói jelleggel rendelkező kiadó, amelyik Románia nyugati részén (Bánság és a Partium) működött az elemzett időszakban. Kiadványainak többsége román nyelvű szerzők műve, de jelentek meg magyar és német nyelven író szerzőké is (Petniceanu 2011).

A két bibliográfiai forrás alapján a vizsgált időszakban a kiadó 83 kötetet adott ki, ebből hét műfordítás idegen nyelvből magyarra (9%). Valamennyi fordítás román nyelvből történt. Kiemeljük, hogy a kevés fordításkötet része volt három antológia is.

6. 6. 1. Önálló és válogatáskötetek

Mihai Eminescu: *Luceafărul. Der Abendstern. Az esthajnalcsillag* (1972) (ford. Franyó Zoltán); Gheorghe Brătescu: *A tábornok úr és neje önagysága érkezik. Karcolatok, elbeszélések* (1978) (ford. Kerekes György); Zaharia Stancu: *Homokra, vízre...* (1979) (ford. Gherasim Emil); Anghel Dumbrăveanu: *Izelin* (1979) (ford. Pongrácz P. Mária).

6. 6. 2. Antológiák

Gherasim Emil: *Emelt fővel. Versek, műfordítások* (1973): Victor Eftimiu; Zaharia Stancu; Mihai Beniuc; Demostene Botez; Geo Dumitrescu; Alexandru Jebeleanu; Adrian Păunescu; Pavel Bellu; Traian Lalescu; Nicolae Dragoș; Marin Gaiseanu; Mircea Micu.

Himnusz a román földhöz. Költők a hazáról, a pártról (1977) (ford. Gherasim Emil): George Alboiu; Petre Anghel; Alexandru Andrițoiu; Christache Arnăutu; Horia Bădescu; Teofil Bălaj; Ion Dodu Bălan; Ion Bănuță; Pavel Bellu; Mihai Beniuc; Nikolaus Berwanger; Ana Blandiana; Ion Brad; Virgil Carianpol; Ion Căliman; George Chirilă; Andrei Ciurunga; Vladimir Csokov; Traian Dorgoșan; Ștefan Augustin Doinaș; George Drumur; Anghel Dumbrăveanu; Geo Dumitrescu; Mihai Duțescu; Victor Eftimiu; Eugen Frunză; Grigore Hagiu; Iordache, Claudiu; Alexandru Jebeleanu; Eugen Jebeleanu; Ion Lotreanu; Angela Marinecu; Iv Marinovici; Emil Manu; Ivo Mincsan; Mara Nicoară; Vasile Nicolescu; Victor Nistea; Ion Petrache; Dimitrie Rachici; Victor Rusu; Grigore Scarlat; Nicolae Sîrbu; Zaharia Stancu; Nichita Stănescu; George Țârnea; Valentin Tudor; Victor Tulbure; Paul Tutungiu; Damian Ureche; Vasile Versavia; Vasile Zamfir.

Franyó Zoltán: *A kőben a tanúság. A kortárs román költészet kisantológiája* (FACK, Temesvár, 1977): Alexandru Jebeleanu; Ioan Alexandru; Alexandru Andrițoiu; A. E. Baconsky; Ion Dodu Bălan; Cezar Baltag; Maria Bănuș; Ion Bănuță; Vlaicu Barna; Pavel Bellu; Mihai Beniuc; Ana Blandiana; Geo Bogza; Radu Boureanu; Contanța Buzea; Alexandru Caprariu; Radu Cârnecki; Nina Cassian; Crișu Dascălu; Ștefan Doina; Nicolae Dragoș; George Drumur; Anghel

Dumbrăveanu; Geo Dumitrescu; Victor Felea; Petre Ghelmez; Aurel Gurghianu; Grigore Hagi; Ion Horea; Dumitru M. Ion; Eugen Jebeleanu; Haralmbie Jugui; Traian Iancu; George Macovescu; Torna George Maiorescu; Gelu Naum; Vasile Nicolescu; Petre Pascu; Adrian Păunescu; Florin Mihai Petrescu; Dușan Petrovici; Alexandru Philippide; Dumitru Popescu; Veronica Porumbacu; Nicolae Prelipceanu; Aurel Rău; Marius Robescu; Petru Șfetca; Marin Sorescu; Nichita Stănescu; Petre Stoica; George Suru; Virgil Teodorescu; Damian Ureche; Tiberiu Uțan; Mircea Vaida; Horia Zilieru.

6. 7. Előre kiskönyvtára

Az *Előre* című napilap égisze alatt jelent meg egy könyvsorozat, amelyben fordításkötetek is helyet kaptak. A kiadási példányszámokról nincsenek adataink. Az *Előre* az 1947. szeptember 1-jén Bukarestben indult *Romániai Magyar Szó* című „Országos demokratikus napilap” folytatásaként jelent meg. 1953. április 1-től A Román Népköztársaság, 1965 szeptemberétől Románia Szocialista Köztársaság néptanácsainak lapja, alcímei „Országos politikai napilap”, 1973. december 1-től „A Szocialista Egységfront Országos Tanácsának napilapja”, majd „A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja Országos Tanácsának napilapja”.

Az *Előre kiskönyvtára* sorozatának első kiadványa, mindjárt egy műfordítás, 1971-ben jelent meg, és a sorozat 1976-os befejezésig összesen 44 kötet jelent meg. A sorozat fordításkötetei a következők: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe. Regény* (1971) (ford. Vajda Endre) (*Előre Kiskönyvtára 1.*); Haralamb Zincă: *És akkor ütött az óra. Vallomások 1944. augusztus 23-áról* (1972) (ford. Márton Ráchel) (*Az Előre Kiskönyvtára 4–5.*); Jules Verne: *Várkastély a Kárpátokban. OX doktor ötlete. Két regény* (1972) (ford. Huszár Imre, Mikes Lajos) (*Az Előre Kiskönyvtára 6.*); Jules Verne: *Sándor Mátyás. Regény* (1972) (ford. Vázsonyi Endre) (*Az Előre Kiskönyvtára 12–13.*); Alexandre Dumas: *A királyné lovagja. Pamphile kapitány. Regény* (1973) (ford. Békés Ágnes) (*Az Előre Kiskönyvtára 18–19.*); *Reszket a bokor. Két és fél ezer év szerelmes versei* (1973) (ford. Lászlóffy Aladár, Majtényi Erik) (*Az Előre Kiskönyvtár 23.*); *Egyszer volt, hol nem volt. A legszebb mesék könyve* (1974) ford. Bajor Andor, Bálint Tibor, Benedek Elek, Domokos Eszter, Fáy András, Hervay Gizella, Kányádi Sándor, Majtényi Erik, Méhes György) (*Az Előre Kiskönyvtára 26–27.*); Horia Matei: *Évezredek kalózkronikája* (1974) (ford. Mátray Erzsébet) (*Az Előre Kiskönyvtára 31–32.*); *Öt világrész utasai* (1974) (ford. Kulcsár Róbert) (*Az Előre Kiskönyvtára 33.*); Julian Szemjonovics Szemjonov: *A Stirlitz dosszié. Regény* (1975) (ford. Dalos György) (*Az Előre Kiskönyvtára 36.*).

7. Antológiai kötetek 1970–1989 között

A vizsgált időszakban összesen 187 antológia jelent meg romániai és magyarországi kiadóknál.

Ország és kiadók szerinti eloszlásban:

Romániai kiadóknál összesen 90 kötet 12 kiadónál: CCESJM, Marosvásárhely (1), CERK (1), DACK (15), ELK, (1), EMK (1), FACK (3), ICEDK (1), ICK (19), KRITK (44),

MINK (1), NATH, Marosvásárhely (2), NATH Sepsiszentgyörgy (1). Összegzésként kijelenthető, hogy a romániai magyar antológiakiadás több-sége három kiadónál összpontosult, Dacia, Ion Creangă és Kriterion), összesen 78 kötettel (87%).

Magyarországi kiadóknál összesen 97 kötet 16 kiadónál: AKADK (1), EURK (41), GONDK (2), HELK (1), KOSSK (2), KOSZK (10), MAGVK (4), MFK (21), MHK (7), MNOT (1), OBT (1), RZSIS (1), SZEPIRK (1), TANKK (1), ZENEK (1), ZRK (2). A magyarországi kiadásoknál ugyanez a helyzet. Az Európa, Kozmosz és Móra Ferenc kiadóknál jelent meg az antológiák többsége, 72 kötettel (74%).

Az 187 antológiakötet nyelvenkénti eloszlása: vegyes (84), angol (8), német (12), francia (7), olasz (4), orosz (8), román (41), latin (14), moldován (2), finn (1), szlovén (1), jugoszláv (1), spanyol (2), eszperantó (1).

Az antológia kötetek műfaj szerinti eloszlása: próza (60), vers (68), dráma (15), népi irodalom (8), népi balladák (3), gyerekirodalom (33).

Néhány antológiakötetet többször kiadták a vizsgált időszakban: Benedek Elek: *Az Ezeregyéjszaka legszebb meséi* (IK, Bp., 1954; IK, Bp.-SZLOVSZK, Pozsony, 1956; MFK, Bp., 1959, 1966, 1974, 1976, 1978, 1981, 1988, 2014; KRITK, Buk., 1992; PUEK, Bp., 2000; GPK, Bp., 2003, 2005; FAPK, Bp., 2010); *Carmina Burana. Középkori diákdalok* (MHK, Bp., 1960, 1979; EURK, Bp., 1985; INTPK, Bp., 1993; KOTK, Nyíregyháza, 1996); *Kisgyermek nagy mesekönyve* (MFK, Bp., 1963, 1965, 1968, 1972, 1975, 1981; AUSAK, Bp., 1999); *Fecskeköszöntő. Gyermekversek a világirodalomból* (MFK, Bp., 1971, 1975, 1977, 1979, 1982, 1987); *Templomablak. Istenes versek és műfordítások* (RZSIS, Bp., 1972, 1975, 1980); *A világirodalom legszebb versei. Az ókortól a XX. századig* (EURK, Bp., 1978, 1988); *A fizikusok. Öt modern dráma* (EURK, Bp., 1982, 1985, 1986, 1988, 1992, 1996, 1999, 2001, 2002, 2005, 2006).

A román–magyar könyvkiadási egyezmény lehetőségeit felhasználva, két kötet közös kiadásban jelent meg: *Vitéz János. Aranyhajú Széplegény. Magyar és román mesék* (ICK, Buk. – MFK, Bp., 1974); *Korszellem és önismeret: Válogatás a két világháború közötti román esszéirodalomból* (KRITK, Buk., 1988; GONDK, Bp., 1988).

Kétnyelvű kiadásokra is sor került ebben az időszakban. Kettő román–magyar (*Mi-am regăsit patria. Poezii de poezii români și maghiari. Hazára találtam. Román és magyar költők versei* (OBT, Bp., 1980); *Pe pîrîu de rouă. Balade populare românești. Rétek harmatában. Román népballadák* (DACK, Kolozsvár, 1985), egy orosz–magyar (Lev Tolsztoj – Vitalij Bianki: *A tűzoltó kutya. Пожарные собаки* (MFK, Bp., 1989).

Az ebben az időszakban kiadott olyan antológiakötetek teljes listáját, ahol romániai magyar fordítók művei találhatóak, a 8. számú melléklet tartalmazza.

8. Válogatáskötetek 1970–1989 között

A vizsgált időszakban összesen 171 válogatáskötet jelent meg csehszlovákiai, magyarországi és romániai kiadóknál.

Ország és kiadók szerinti eloszlásban:

Romániai kiadóknál 73 kötet jelent meg nyolc kiadónál: ALBK (9), CERK (1), CR (2), DACK (8), EMK (3), ICK (12), KRITK (36), MINK (2). A válogatáskötetek nagy része az Albatrosz, Dacia, Ion Creangă és a Kriterion könyvkiadónál jelent meg (65–89%), a többi kiadónál megjelent könyvek száma nagyon kicsi. Az antológiakötetekkel szemben elmondható, hogy kevesebb kiadó több kötetet adott ki.

Magyarországi kiadóknál összesen 91 kötet jelent meg 20 kiadónál: BARMK (1), CSGSZ (1), EURK (37), HELK (1), HELSK (1), GONDK (1), INTERKK (2), KONYVKK (1), KOSZK (5), KOSZMK (1), MAGVK (1), MFK (15), MHK (10), OSZIK (3), SZEPIRK (5), SZIGK (1), SZSZK-VFMK (1), TANKK (2), TINK (1); ZRK (1). A magyarországi kiadók nagy száma azzal van összefüggésben, hogy a vizsgált időszak utolsó éveiben, 1988-tól, a piacon megjelent számos új társasági forma, amelyek közül többen kiadási tevékenységgel is foglalkoztak. A fordításkötetek többsége továbbra is az Európa, Magyar Helikon, Kosmosz és Szépirodalmi kiadónál jelent meg (57–63%). A hét csehszlovák kiadás két kiadóhoz köthető: hat a Madách, egy a Mladé Léta kiadónál. A Madách kiadónál megjelent válogatáskötetek mindegyike magyarországi kiadóval történő közös kiadás.

A válogatáskötetek fordításai a következő nyelvekből történtek: angol 20, bolgár 2, cseh 1, francia 18, holland 1, kínai 1, latin 3, lengyel 2, német 17, olasz 2, orosz 14, román 47, spanyol 2, szlovák 1.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a romániai könyvkiadásnál a román nyelvből történő fordítások száma továbbra is messze kiemelkedik a többiekhez képest. De az a folyamat is egyértelműen megfigyelhető, hogy jelentősnek mondható a nyugati nyelvek fordításainak növekedése, elsősorban angol, francia, német nyelv esetében.

Műfaj szerint próza 72, versek 74, dráma 12, gyerekirodalom 12, népköltészet 1. A kötetek döntő hányada a próza és vers műfajához tartozott, 146 (85%).

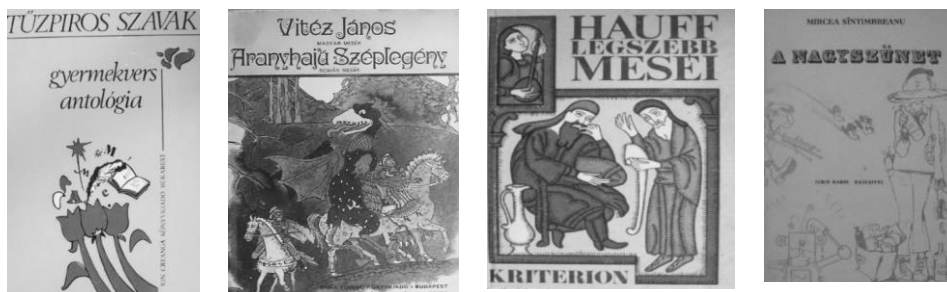
8. 1. Néhány jellegzetesség

A vizsgált időszakban, az előző évekhez képest, gyakoriak az újrakiadások. Néhány példa: Mihai Eminescu: *Mesék* (ICK, Buk., 1972, 1980, 1986, 1989) (ford. Jancsik Pál, Jékely Zoltán, Fényi István, Franyó Zoltán, Nagy Géza); Panait Istrati: *Pusztai bogáncsok. Négy kisregény.* (EURK, Bp., 1961, 1965, 1975, 1981; IMK, Buk., 1968; SZEPIRK, Bp., 1970) (ford. Domokos János, Horváth Henrik); Wilhelm Hauff: *Wilhelm Hauff legszebb meséi* (MFK, Bp., 1959, 1962, 1966, 1979, 1983; KRITK, Buk., 1988) (ford. Jékely Zoltán, Rónay György, Szinnai Tivadar); Mircea Sîntimbreanu: *A nagyszünet. Karcolatok, történetek* (ICK, Buk., 1980; 1988) (ford. Bajor Andor, Bán Péter, Bustya Endre, Szilveszter László, Paizs Tibor, Marton Lili, Sz. Nagy Géza)

Több mű is országok közötti közös kiadásban jelent meg:

Honoré de Balzac: *Betti néni. Pons bácsi* (EURK, Bp., 1985; KRITK, Buk., 1985) (ford. Kilényi Mária, Réz Ádám); Julius Fučík: *Emberek, legyetek éberek!* (EURK, Bp.; MADK. Pozsony, 1985) (ford. Balla Kálmán, Palotai Erzsébet, Réz Ádám,

Zádor Margit); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Lírai költemények* (EURK, Bp., KRITK., Buk., 1978) (ford. Áprily Lajos, Csuka Zoltán, Devecseri Gábor, Eörsi István, Fodor András, Franyó Zoltán, Garai Gábor, Gáspár Endre, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Képes Géza, Kocsy Margit, Kormos István, Lányi Sarolta, Lothár László, Németh Emil, Orbán Ottó, Rab Zsuzsa, Rónay György, Szabó Lőrinc, Szegő György, Urbán Eszter, Vajda Endre, Weöres Sándor); Arthur Rimbaud: *Arthur Rimbaud versei* (EURK, Bp., MADK, Pozsony, 1981) (ford. Babits Mihály, Illyés Gyula, Jánosy István, Franyó Zoltán, Jánosy Zoltán, Jékely Zoltán, József Attila, Kardos László, Kosztolányi Dezső, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Radnóti Miklós, Rónay György, Somlyó György, Szabó Lőrinc, Szekeres György, Tóth Árpád, Weöres Sándor).

8. ábra. Antológia- és válogatáskötetek borítóira példa

Az ebben az időszakban kiadott olyan válogatáskötetek listáját, amelyekben romániai magyar fordítók műveik találhatóak, a 9. számú melléklet tartalmazza.

9. Összegezés

Az időszak könyvkiadásának műfaji eloszlásának adatait összegezve elmondható, hogy legnagyobb arányban szépirodalmi műveket adtak ki. Nemcsak az eredeti népköltészeti alkotások, hanem a fordítások száma is csökkenő tendenciát mutat az előző időszakokhoz képest. A romániai magyar kiadók könyvkiadási terveit, azt, hogy mi jelenhetett meg a vizsgált időszakban, az aktuálpolitika befolyásolta.

A forrásnyelvek alapján meghatározó szerepe van a román nyelvből történő kiadásoknak. Ez összefügg a Ceaușescu-rendszer által kialakított román nemzeti tudat elsőbbségét hirdető irányzatnak. A román irodalomból nemcsak a klasszikusok, hanem kortársak is jelen vannak. Olyan sorozatok, mint *Román írók* (Kriterion Kiadó), *Román drámák* (Kriterion Kiadó), *Legszebb versek* (Albatrosz kiadó) jelzik ezt. A 80-as években sorra adják ki a hazafias versek gyűjteményeit (például *Himnusz a román földhöz. Költők a hazáról, a pártról.* (FACK, Temesvár, 1977); *Óda a köztársasághoz. Versantológia* (KRITK, Buk., 1987), a gyermekirodalom területén ide sorolhatók az Ion Creangă kiadó *ABÉCÉ sorozatában* kiadott fordítások.

Nagy számban kerülnek kiadásra olyan román szerzők, akik a román irodalmi vagy politikai életben is meghatározó szerepet vállalnak (Mihai Beniuc, Zaharia

Stancu). Olyan román szerzők prózai alkotásai is kiadásra kerülnek, akiket a magyar olvasók főleg költőként ismernek (Mihai Eminescu prózai művei és meséi, illetve Tudor Arghezi rövid prózái), ami az irodalmi műfajok szélesebb megismeréséhez vezethetett.

Ellenőrző szervein keresztül a Ceaușescu-rendszer meghatározta a román társadalom mindennapjainak működését. Ez érvényes a romániai magyar könyvkiadás mennyiségi és tartalmi összetételében is. Ez a kiadványok számának, a példányszámok csökkentésében jelentkezik elsősorban. Több kiadó nem ad ki több magyar nyelvű kiadványt (Eminescu, Facla). A cenzúra teljhatalmú ellenőrzése a könyvkiadás minden lépését szigorúan szabályozza.

A romániai magyar értelmiség számos tagja végleg elhagyta az országot, kivándorolt, a fordítók többsége Magyarországra. Romániában egyre jobban érződött a gazdasági recesszió hatása. Ennek következtében egyre kevesebb és kivitelezésében rossz minőségű román és magyar nyelvű könyv jelent meg, amelyek már a változás előszeleit mutatták.

A román politika változása kedvezőtlen hatással van a román–magyar kapcsolatok minden területére, így a fordításirodalom romániai kiadási lehetőségeire is. Ebben a folyamatban hoznak gyökeres változásokat az 1989. decemberi romániai események.

Az *Romániai magyar műfordítók lexikonja 1919–2019*-hoz kapcsolódó eddigi tanulmányainkban mindig kerek évekkel zártuk a vizsgált időszakot. Az 1989. december végi forradalmi események a romániai társadalmi-kulturális élet teljes átalakulásához vezettek. A romániai magyarság számára egy új korszak kezdődött, ami tükröződött a könyvkiadásban és a fordításirodalomban is. Ezért a mostani ismertetést az 1989-es év végével zárjuk.

A kommunista rendszer bukásával a romániai magyarság helyzete is teljesen átalakult, így ismét megindulhatott az anyanyelvi könyvek nagyarányú terjesztése. Magyarországról nagy számban érkeztek kiadványok, amelyek elárasztották a romániai magyar könyvpiacot. A szocialista gazdaságról Románia áttért egy, a piacgazdaság jeleit nagymértékben magába foglaló, teljesen új korszakba, ami teljesen átalakította, új környezetbe helyezte a romániai magyar könyvkiadást.

Felhasznált irodalom

Balogh, E. (eds.) 1981. *Romániai magyar irodalmi lexikon I. (A–F)*. Bukarest. Kriterion Könyvkiadó.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/d.htm#DaciaK%C3%B6nyvkiad%C3%B3>

Beke, Gy. 1973. Kolozsvári könyvkiadó. Kérdez Beke György, válaszol Kerekes György. In: *Utunk 1973/1*.

Benő, A.–Nagy, S. I. 2020. A Romániai magyar műfordítói lexikon (1945–2018) munkálatai. Nyomárkay, I., Nagy S. I. (eds.) *Etimológia és jelentésfejlődés*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 31–42.

- Benő, A.–Nagy, S. I. 2021. Romániai magyar fordításirodalom 1944–1960 között. In: Nagy, S. I. (ed.): *A nyelvtudomány aktuális kérdései. Tanulmányok Nyomárkay István emlékére*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 97–129.
- Benő, A.–Nagy, S. I. 2022. Romániai magyar fordításirodalom 1960 és 1970 között. In: Nagy, S. I. (ed.): *A nyelv mint lelkünk tükré. Szavak, szövegek, gondolatok*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 2022. 38–68.
- Berki, T. 2017. *A román irodalom magyar bibliográfiája, 1970–1980*. Kolozsvár. Erdélyi Múzeum–Egyesület.
- Berki, T. 2017. Kiadói tervek és román irodalmi export az 1970-es években. In: Egyed, E.&Gálfi, E.&Weisz, A. (eds.) *CERTAMEN IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi-Múzeum Egyesület I. szaksztyályában*. Kolozsvár. Erdélyi Múzeum–Egyesület.
- https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/30748/EME_Certamen4_012-BerkiT-KiadoiTervek.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Beta, L. 2013. „Tezele din iulie” 1971 –ultima etapă a reformelor inițiate de Ceaușescu în 1967. *adevarul.ro*, 2013. március 28. In: *Az 1971. „júliusi tézisek” – a Ceaușescu által 1967-ben kezdeményezett reformok utolsó szakasza*. EuroCom – Romániai Sajtófigyelő. Válogatás romániai román és magyar kiadványokból. 2013. május 23. <https://eurocom.wordpress.com/2013/05/23/az-1971-juliusi-tezisek-a-ceausescu-altal-1967-ben-kezdemenyezett-reformok-utolso-szakasza-adevarul/>
- Bodor, P.. 1980. A D. magyar könyvei 1970–1980. *A Hét* 1980/39.
- Corobca, L. 2021. Cenzura. Ce a fost și ce a rămas. In: *Dilema Veche* nr. 876 din 21–27 ianuarie 2021. <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/ce-a-fost-si-ce-a-ramas-631891.html>
- Dávid, Gy. (eds.) 1994. *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III. kötet (Kh–M)* Bukarest. Kriterion Könyvkiadó. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>
- Dávid, Gy. (eds.) 2002. *Romániai magyar irodalmi lexikon. IV. kötet (N–R)* Bukarest Kriterion Könyvkiadó – Kolozsvár. Erdélyi Múzeum–Egyesület. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#Nagyap%C3%B3mesef%C3%A1ja>
- David, Gy. 2010. *Adatbank. Erdélyi magyar elektronikus könyvtár. Könyvkiadás 1970–1989*. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=118>
- Deheleanu, A. 2015. Istoria vieții culturale și literare în România comunistă. In: *Analele Aradului*. Arad. vol.1. 517–543. https://www.ccja.ro/ccja/analele-aradului/pdf/037_Adrian_Deheleanu_Istoria_vietii_culturale.pdf
- Enyedi, S. 1991. A romániai magyar könyvkiadás (1944–1989). In: *Magyar Könyvszemle*. 1991/1–2 sz. 88–108. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00345/pdf/mk_1991_1-2_088-108.pdf
- Farkas, J. 2008. A román irodalom magyar recepciója. *Korunk*. 3. folyam, 19. évf. 8. sz. (2008. augusztus). <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00140/farkasj.html>
- Györffy, G.. 2008. A romániai magyar könyvkiadás a kommunista cenzúra és propaganda korában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. LII. évf. 1. szám. 3–25. <http://www.sztanyi.ro/download/nyirk08-1.pdf>

- Kiss, Á. 2012. Informális gyakorlatok a romániai kommunista cenzúra-rendszerben. *Magyar Kisebbség*. 2012/1–2. 185–221.
http://epa.oszk.hu/02100/02169/00042/pdf/2012_1-2_010_185-221_Muhely_Kiss.pdf
- Nagy S. I. 2019. Papp Andrea munkássága és a Romániai magyar műfordítói lexikon (1945–2018) tervezete. In: Nyomárkay, I., Nagy S. I. (eds.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 201–212.
- Nagy S. I. (ed.) 2021. *A nyelvtudomány aktuális kérdései. Tanulmányok Nyomárkay István emlékére*. Budapest. MTA Modern Filológia Társaság.
- Papp, A., Vihar, J. 2012. Az irodalom napszámosai – Ki kicsoda a magyar műfordításban? In: Bárdosi, V. (ed.) *A szótól a szövegig. Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai. Budapest, 2011. június 21-22.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 201–206.
- Petniceanu, N. D. . 2011. Editura „Facla” și unele oferte... In: *Vestea nr. 2 (serie nouă)*.. 2011. iunie. Timișoara
<https://vestea.wordpress.com/about/opinii/nicolae-danciu-petniceanueditura-%E2%80%9Cfacla%E2%80%9D-si-unele-oferte/>
- Preutu, C. 2015. „Tezele” din iulie 1971 și redefinirea ideologică a regimului comunist. In: *Revista istorică* 2015/5–6. 537–547.
https://www.academia.edu/48894736/Tezele_din_iulie_1971_%C8%99i_redefinirea_a_ideologic%C4%83_a_regimului_comunist
- Réthy, A.&Újvári, M.&Váczy, K. 2009. *Romániai magyar könyvkiadás 1960–1986*.
<https://rmk.adatbank.ro/index.php?action=keres>
Editura Tineretului
<https://isfdb.org/cgi-bin/publisher.cgi?34650>
- MOKKA közös katalógus – Országos Dokumentum-ellátási Rendszer
<http://www.odrportal.hu/web/guest>

1. számú melléklet

Romániai magyar műfordítók 1970 1989 között

Ábel Olga, Ádám Zsigmond, Adonyi Nagy Mária, Ady Endre, Almás Mária, Anavi Ádám, Antalffy Endre, Áprily Lajos, Aradi Nóra, Aranyossi Pál, Árkossy István, Árvay Árpád, Asztalos István, Asztalos József, Asztalos Lajos, Bácski Anna, Bácski György. Bágyoni Szabó István, Bajor Andor, Bajor Ella, Balázs Lajos, Bálint Elek, Bálint Imre, Bálint István, Bálint Tibor, Balla Ernő, Balla Zsófia, Balogh József, Balogh Zsigmond, Bán Ernő, Bán Péter, Banner Zoltán, Barabás Dezső, Barabás Sándor, Baranyai Ferenc, Bardócz Árpád, Bartók Béla, Beke György, Beke Mihály András, Békési Ágnes, Belia György, Benamy Sándor, Benedek Bálint, Benedek Elek, Benedek Gergely, Benkő Ottó, R. Berde Mária, Bihari András, Bihari László, Bitay Ödön, K. Bodor András, Bodor Pál, Bogdán László, Bokor Katalin, Borsi Kálmán Béla, Borsné Fejér Gizella, Bölöni Sándor, Bözödi György, Brassay János, Bréda Ferenc, Bretter György, Bustya Endre, C. Cutean Éva, Csávossy György, Csehi Gyula, Cseke Gábor, Cselényi Béla, Cselényi Erzs, Cseresznyés Gyula, Csire Gabriella, Csíki László, Dáné Tibor, Dankanits Ádám, Dániel István, Dávid Gyula,

Dauer T András, Deák Tamás, Debreczeni Denderle József, Delnei B. József, Demlyén István, Domokos Eszter, Domokos Géza, Domokos János, Domokos Sámuel, Egyed Péter, Elekes Ferenc, Emőd Tamás, Endre Károly, Engel Károly, Enyedi Béla, Éltető József, Faragó Borbála, Farkas Árpád, Farkas Jenő, Farkas László, Fábrián Lajos, Fáskerthy György, Fehérvári László, Ferencz L. Imre, Ferencz László, Ferencz Lászlóné Jagamas Ilona, Ferenczes István, Fényi István, Fodor András, Fodor Ernő, Fodor József, Fodor Sándor, Forró László, Franyó Zoltán, Frigyes Lili, Gaál György, Gáldi László, Gellért Sándor, Gera György, Gergely Géza, Gergely István, Gherasim Emil, Gyöngyi László, Gyöngyösi Gábor, Hajdu Zoltán, D. Harasztosi Éva, Hegyi Endre, Hervay Gizella, Horváth Andor, Horváth Henrik, Horváth Imre, Horváth Loránd, Horváth Sz. István, Hubay Miklós, Hunyadi András, Huszár Sándor, Huszti József, Hürkecz István, Ignác Rózsa, K. Jakab Antal, Jakó Zsigmond Pál, Jancsik Pál, Jánky Béla, Jánosházy György, Jánosy István, Janovits Pál, Jékely Zoltán, Józsa János, Justus Bernát Pál, Kacsir Mária, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Kahána Mózes, Kakassy Endre, Kántor Erzsébet, Kányádi Sándor, Kardalus János, Kardos Körtvélyfáy László, Kászoni Zoltán István, Katona Erzsébet, Kemény Katalin, Kenéz Ferenc, Kerekes György, Keresztesi Éva, Király László, Kisgyörgy Zoltán, Kiss Jenő, Klacsmányi Sándor, Klumák István, Klein Elza, Koczka György, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kolozsvári Papp László, Kopáncsi Ágnes, Kóra Ilona, Korda István, Kordás Ferenc, Kormos Gyula, Kormos István, Korvin Sándor, Kovács Albert, Kovács András Ferenc, Kovács Ferenc, Kovács István, A. Kovács Sándor, Kulcsár Róbert, Kürtösi György, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Lázár György, Lendvay Éva, Lengyel Ákos, Létay Lajos, Lőrinczi László, Magyar Lajos, Majtényi Erik, Makai Imre, Maksay Albert, Mandics György, Márki Zoltán, Markó Béla, Marcoviciu Ovidiu, Marton Lili, Máthé Gábor, Méliusz József, Mihálka György, Mihály László, Mikó Imre, Miklós László, Miszti László, R. Molnár Erzsébet, Molnár Szabolcs, Molnár Tibor, Molnos Lajos, Muzsnayné Csizmadia Gabriella, Nadányi Zoltán, Nagy Annamária, Nagy Béla, Nagy Elek (Méhes György), Nagy Erzsébet, Sz. Nagy Géza, A. Nagy Géza, Nagy Sándor, Nemes Mária, Nádor Imre, Németh László, Németi Rudolf, Nikodémusz Elli, Oláh Tibor, Óváry Géza, Óváry-Óss József, Paál János, Paizs Tibor, Pap Ferenc, Papp Ferenc, Páskándi Géza, Pongrácz P. Mária, Possonyi László, Pödör László, Puskás Lajos, Raáb György, Rác Aladár, Ráduly János, Réz Ádám, Réz Pál, Rózsa Ágnes, Rubin Péter, Sala József, Sallay Géza, Salló István, Saszet Géza, Sándor Pál, Schiff Júlia, Schuller Rudolf, Schütz István, Sebestyén Ágnes, Semlyén István, Seprődi Kiss Attila, Sigmond István, Soltész József, Sombori Sándor, Sugár Erzsébet, Sütő András, Szabédi László, Szabó Álmos, Szabó György, Szamosi István, Szász Béla, Szász János, Szávai Géza, Szebeni Zsigmond, Szegő György, Szegzárdy-Csengery József, Székely János, Székedi Ferenc, Székely Erzsébet, Szekernyés László, Szemplér Ferenc, Szenczei László, Szilágyi Domokos, Szilágyi Szabolcs, Szilveszter János, Szilveszter László, Szlafkay Attila, Szőcs Ráchel, Szűcs Olga, Takács Tibor, Tamás Gábor, Tamás Menyhért, Tarisznyás György, Tamás Gáspár, Tamás Mária, Tátrai Barna, Telegdi Magda, Tompa

László, Tótfalussy V. Béla, Tóth István, Tóth Vass Mária, Tömöri Péter, Sz. Török Ilona, Vajda Béla, Vajda Endre, Vajda Miklós, Vajnovszki Kázmér, Vallasekné Dáné Márta, Vályi-Nagy Ágnes, Varró János, Vasile V. Flutar, Veress István, Veress Zoltán, Victor Marian, Vigh Károly, Vistai András János, Wagner István, Wildner Ödön, Zágoni Zoltán, Zirkuli Péter.

2. számú melléklet

A Kriterion Könyvkiadó *Horizont* sorozatának kiadványai időrendi sorrendben

E. G. Kazakevics: *A kék füzet* (1970) (ford. Nikodemusz Elli); Mihail Sebastian: *Menedék* (1970) (ford. Domokos János); Ivan Szergejevics Turgenyev: *A küszöbön. Regény* (1970) (ford. Áprily Lajos); Dymphna Cusack: *Ketten a halál ellen. Regény* (1970) (ford. Vásárhelyi Miklós); Antoine de Saint-Exupéry: *A déli futárgép. Az ember földje. Éjszakai repülés* (1970) (ford. Rónay György); Jean Cocteau: *Vásott kölykök. Regény* (1970) (ford. Gyergyai Albert); Saul Bellow: *Herzog* (1970) (ford. Balabán Péter); Theodore Dreiser: *Amerikai tragédia. Regény* (1970) (ford. Szöllősy Klára); William Golding: *A legyek ura. A torony. Regények* (1970) (ford. Déry Tibor, Göncz Árpád); Georges Perec: *A dolgok, történet a hatvanas évekből. Regény* (1970) (ford. Réz Pál); André Gide: *A pénzhamisítók* (1970) (ford. Réz Pál); Jack Kerouac: *Úton. Regény.* (1970) (ford. Déry György); William Somerset Maugham: *Az oroszlánbőr* (1970) (ford. Benedek András, Csanádi Katalin, Csák István); Raymond Radiguet: *A test ördöge. Orgel gróf bálja. Regény* (1970) (ford. Zigány Miklós, Benyhe János); Erich Maria Remarque: *Három bajtárs.* (1970) (ford. Majtényi Erik); W. M. Thackeray: *Hiúság vására* (1970) (ford. Vas István); Theodore Dreiser: *Carrie drágám. Regény* (1971) (ford. Vajda Miklós, Vajda Gábor); Henry Fielding: *Tom Jones* (1971) (ford. Julow Viktor); Victor Hugo: *A nevető ember. Regény* (1971) (ford. Németh Andor); Franz Kafka: *Amerika. A kallódó fiú* (1971) (ford. Kristóf Nagy István); Kardos G. György: *Avram Bogati hét napja. Regény* (1971); Nikosz Kazantzakis: *Zorbász, a görög* (1971) (ford. Papp Árpád, Szabó Kálmán); Pär Lagerkvist: *A hóhér, A törpe, Barabás. Három kisregény* (1971) (ford. Birkás Endre, Kuczka Péter, Szalay Sándor); Alain Robbe-Grillet: *Útvesztő* (1971) (ford. Farkas Mária); John Steinbeck: *Érik a gyümölcs. Regény* (1971) (ford. Benedek Marcell); Stendhal: *A páрмаi kolostor. Regény* (1971, második kiadás 1987) (ford. Illés Endre); Saul Bellow: *Herzog* (1971) (ford. Balabán Péter); George Călinescu: *Násznapok. Regény* (1971) (ford. Papp Ferenc); Charles-Roux Edmonde: *Feledni Palermót* (1971) (ford. Oláh Tibor); Gustave Flaubert: *Bovaryné. Regény* (1972) (ford. Gyertyai Albert); Nathaniel Hawthorne: *A skarlát betű. Regény* (1972) (ford. Bálint György); Thomas Mann: *A Buddenbrook ház. Egy család alkonya. Regény* (1972) (ford. Lányi Viktor); Kathrine Porter Anne: *Bolondok hajója. Regény* (1972) (ford. Róna Ilona); Stanislaw Reymont Wladislaw: *Parasztok. Regény* (1972) (ford. Tomcsány János) (A sorozat 100. könyve) Émile Zola: *A patkányfogó. Regény* (1972) (ford. Antal László); Mihail Bulgakov: *A mester és Margarita* (1972) (ford. Szöllősy Klára); Albert Camus: *Közöny. A bukás. Két kisregény* (1972) (ford.

Gyertyai Albert, Szávai Vándor) KRITK – EURK; Joseph Conrad: *A Narcissus négere. Három kisregény* (1973) (ford. Vámosi Pál); Jerzy Andryjewski: *Hamu és gyémánt. Regény* (1973) (ford. Mészáros István); F. M. Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés. Regény* (1973) (ford. Görög Imre, G. Beke Margit); Marguerite Duras: *Naphosszat a fákon. Moderato contabile. Andesmas úr délutánja. Három kisregény* (1973) (ford. Gyergyai Albert); Galambos Lajos: *Isten őszi csillaga. Regény* (1973); Choderlos de Laclos: *Veszedelmes viszonyok* (1973) (ford. Örkény István); Bernard Malamud: *A mesterember* (1973) (ford. Réz Ádám); Thomas Mann: *Egy szélhámos vallomásai* (1973) (ford. Lányi Viktor); Guy de Maupassant: *Gyöngy kisasszony. Elbeszélések* (1973) (ford. Benedek Marcell, Benyhe János, Dániel Anna); Hans Erich Nossack: *A d'Arthez-ügy. Regény* (1973) (ford. Tandori Dezső); Stendhal: *Vörös és fekete. Krónika 1830-ból* (1973) (ford. Illés Endre); Fejes Endre: *Rozsdatemető. Jó estét nyár, jó estét szerelem Két regény* (1973); Wolfgang Goethe: *Vonzások és választások. Regény* (1973) (ford. Vas István); I. A. Goncsarov: *Oblomov. Regény* (1974) (ford. Németh László); Ernest Hemingway: *Akiért a harang szól. Regény* (1974) (ford. Sótér István); Gottfried Keller: *A seldwylai emberek. Elbeszélések* (1974) (ford. Jánosy István, Lányi Viktor, Ottlik Géza, Schöpflin Aladár); Carlo Levi: *Krisztus megállott Ebolinál* (1974) (ford. Mária Bála); Henrik Pontoppidan: *Szerencsés Péter. Regény* (1974) (ford. Hajdu Henrik); Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában. Swann* (1974) (ford. Gyergyai Albert); Sadoveanu Mihail: *A Nyest fiak. Történelmi regény* (1974) (ford. Lőrinczi László); William Styron: *Nat Turner vallomásai. Regény* (1974) (ford. Göncz Árpád); Thornton Wilder: *Szent Lajos Király hídja. Ceasar* (1974) (ford. Kosztolányi Dezső, Németh László); Émile Zola: *Életöröm. Regény* (1974) (ford. Gellért György); George Călinescu: *A titokzatos lány. Regény* (1975) (ford. Lőrinczi László); Cao-Hszüe-csi: *A vörös szoba álma. Regény* (1975) (ford. Lázár György) KRITK – EURK; John Dos Passos: *Manhattani kalauz* (1975) (ford. Bartos Tibor); F. M. Dosztojevszkij: *Ördögök. Regény* (1975) (ford. Makkai Imre); Füst Milán: *A feleségem története. Störr kapitány feljegyzései* (1975); Gabriel García Marquez: *Száz év magány. Regény* (1975) (ford. Szakács Vera); Ivo Andrić: *A kisasszony. Nyuszk. Két kisregény* (1975) (ford. Herczeg János, Csuka Zoltán); Katherine Mansfield: *Egy csésze tea. Novellák* (1975) (ford. Szöllősy Klára); Hermann Broch: *A kísértő. Regény* (1975) (ford. Vajda Endre); Faulkner William: *A hang és a téboly. Két regény* (1976) (ford. Géher István, Göncz Árpád); Ny. V. Gogol: *Holt lelkek. Regény* (1976) (ford. Devecseriné Guthi Erzsébet); Julien Green: *Leviathan. Regény* (1976) (ford. Benedek Marcell); Moldova György: *Malom a pokolban. Két regény* (1976); Cesare Pavese: *Az ördög kastélya. Három kisregény* (1976) (ford. Lontay László, Lőrinczi László); Edgar Allan Poe: *Az elveszett lélegzet. Fantasztikus történetek* (1976); (ford. Babits Mihály, Fóthy János, Kuczka Péter, Pásztor Árpád, Vermes Magda); Italo Svevo: *A vénülés éve. Két regény* (1976) (ford. Lontay László, Telegdi Polgár István); Joseph Conrad: *Lord Jim. Regény* (1976) (ford. Örkény István); Denis Diderot: *Az apáca. Rameau unokaöccse* (1977) (ford. Bartócz Ilona, Máthe Klára) KRITK – EURK; F. M.

Dosztojevszkij: *A félkegyelmű. Regény* (1977) (ford. Makai Imre); José Maria Eça de Queirós: *Amaro atya bűne. Regény* (1977) (ford. Ábel Olga, Kordás Ferenc) KRITK – EURK; *Az Ezeregyéjszaka meséi* (1977) (ford. Honti Rezső); Anatole France: *A fehér kövön. Thais. Két regény* (1977) (ford. Lakis Pál, Szerb Antal); Jaroslav Iwaszkiewicz: *Máter Johanna és más elbeszélések* (1977) (ford. Murányi Beatrix, Sebők Éva); James Joyce: *Iffjúkori önarckép. Regény* (1977) (ford. Szobotka Tibor); H. D. Lawrance: *Szülők és szeretők. Regény* (1977) (ford. Rónai Ilona); Thomas Mann: *Lotte Weimarban. Regény* (1977) (ford. Lányi Viktor); Ottlik Géza: *Iskola a határon. Regény* (1977); Aléchem Sólem: *Tóbiás, a tejesember. A Motl gyerek* (1977) (ford. Brodszky Erzsébet); Déry Tibor: *A befejezetlen mondat. Regény* (1978); Lion Feuchtwanger: *A csúnya hercegnő* (1978) (ford. Dormándi László); Franz Kafka: *Elbeszélések* (1978) (ford. Györffy Miklós, Szabó Ede, Tandori Dezső); Honoré de Balzac: *Elveszett illúziók. Regény* (1978) (ford. Benedek Marcell); Franz Werfel: *A Musza Dagh negyven napja* (1978) (ford. Beck Erzsébet); Thornton Wilder: *A teremtés nyolcadik napja. Regény* (1978) (ford. Szöllősy Klára); Jorge Luis Borges: *A titokban végbement csoda. Novellák* (1978) (ford. Benczik Vilmos, Benyhe János, Bognár Lajos, Hargitai György); Dobos László: *Egy szál ingben. Regény* (1979); Graham Green: *A csendes amerikai. Három regény* (1979) (ford. Szász Imre, Szöllősy Klára, Ungvári Tamás); Heinrich von Kleist: *Eljegyzés Santo Domingón. Elbeszélések* (1979) (ford. Antal László, Kardos László, Kászonyi Ágota, Szabó Ede); François Mauriac: *Tékozló szív. Thérèse Desqueyroux. Thérèse az orvosnál. Thérèse a szállodában. Az éjszaka vége* (1979) (ford. Brodszky Erzsébet, Pór Judit); Kóbó Abe: *A homok asszonya. Regény* (1979) (ford. Csalló Jenő); Artyom Veszjolij: *Vérmosta Oroszország. Regény. Töredék* (1979) (ford. Balogh József); Alejo Carpentier: *A fény százada. Regény* (1979) (ford. Dankó Éva); P. Csehov: *A főkertész elbeszélése. Elbeszélések és kisregények* (1979) (ford. Devecseriné Guthi Erzsébet, Lányi Sarolta, Rab Zsuzsa, Szabó Endre, Szöllősy Klára, Wessely László); Gion Nándor: *Latroknak is játszott. Virágos katona. Rózsaméz* (1980); Malcolm Lowry: *Vulkán alatt. Regény* (1980) (ford. Göncz Árpád) KRITK – EURK; Elias Canetti: *Káprázat. Regény* (1980) (ford. Sárközy Elga); Cervantes: *Az elmés nemes Don Quichote de la Mancha* (1980) (György Vilmos fordítását átdolgozta: Benyhe János, a verseket Somlyó György fordította); Gustave Flaubert: *Érzelmek iskolája. Regény* (1981) (ford. Gyergyai Albert) KRITK – EURK; Günter Grass: *A bádogdob. Regény* (1981) (ford. Szíjgyártó László); Sarkadi Imre: *Az önámító halála. Válogatott írások* (1981); Mesa Selimoci: *A dervis és a halál* (1981) (ford. Csuka Zoltán); I. Sz. Turgenyev: *Rugyin. Nemesi fészek. Két regény* (1981) (ford. Áprily Lajos) KRITK – EURK; Csingiz Ajtmatov: *Az első tanító. Kisregények* (1981) (ford. Árvay János, Fehér János, Láng Anikó, Tarisznyás György); José Maria Eça de Queirós: *Amaro atya bűne. Regény* (1982) (ford. Ábel Olga, Kordás Ferenc) KRITK – EURK; Miroslav Krleža: *Filip Latinovicz hazatérése. Regény* (1982) (ford. Illés Sándor); Rjunoszuke Akutagava: *Az éneklő borz. Novellák* (1982) (ford. Gergely Ágnes, B. Fazekas László) KRITK – EURK; John Cowper Powys: *Wolf Solent. Regény* (1982) (ford. Vajda Endre); I. B.

Singer: *A sátán Gorajban – A rabszolga. Két regény* (1982) (ford. Walkóné Békés Ágnes); John Galsworthy: *A Forsyte saga* (1983) (ford. Szabó Magda, Szobotka Tibor); Homérosz: *Iliász* (1983) (ford. Devecseri Gábor); Illés Endre: *Erős fényben. Novellák* (1983); André Malraux: *Az ember sorsa* (1983) (ford. Réz Pál); Herman Melville: *Mody Dick vagy a Fehér Bálna* (1983) (ford. Szász Imre); Johannes Bobrowski: *A vízimalom balladája. Avagy harmincnégy mondat nagyapámról* (1983) (ford. Sárközy Elga); Heinrich Böll: *Csoportkép hölgyel. Regény* (1983) (ford. Bor Ambrus); Julio Cortázar: *Az összefüggő parkok. Elbeszélések* (1983) (ford. Barta Zsuzsa, Benczik Vilmos, Csépp Attila, Csuday Csaba, Dész Mihály, Dorogman György, Halász Tünde, Hargitai György, Litvai Nelli, Nagy Mátyás, Scholz László, Szőnyi Ferenc, Tomcsányi Zsuzsa, Tóth Éva, Xantus Judit); Duba Gyula: *Vajúdó parasztvilág* (1984) KRITK – EURK; Homérosz: *Odüsszeia* (1984) (ford. Devecseri Gábor); Stendhal: *Vörös és fehér* (1984) (ford. Illés Endre); Virginia Woolf: *Orlande. Regény* (1984) (ford. Szávai Nándor); John Galsworthy: *Modern komédia. A fehér majom. Csendes vallomás. Az ezüstkánál. Röpketárlkozás. Hattyúdall* (1985) (ford. Szabó Magda, Szobotka Tibor); Makszim Gorkij: *Az Artamonovok. Regény* (1985) (ford. Gellért Hugó); Mészöly Miklós: *Magasiskola. Regények és elbeszélések* (1985); Honoré de Blazac: *Betti néni. Pons bácsi* (1985) (ford. Réz Ádám) KRITK – EURK; Dante Alighieri: *Isteni színjáték* (1985) (ford. Babits Mihály); Csingiz Ajtmatov: *Az évszázadnál hosszabb ez a nap. Regény* (1986) (ford. Rab Zsuzsa); D. H. Lawrence: *Szivárvány. Regény* (1986) (ford. Róna Ilona); George Sand: *Consuelo* (1986) (ford. Szávai Nándor); Mihail Solohov: *Emberi sors. A hazáért harcoltak* (1986) (ford. Makai Imre); W. M. Thackeray: *Henry Esmond története. Regény* (1986) (ford. Vas István); *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek* (1986) (ford. Rákos Sándor); Joseph Conrad: *A titkosügynök. Regény* (1986, második kiadás 1989) (ford. Gy. Horváth László) KRITK – EURK; Émile Zola: *Tisztes úriház. (Pot-bouille). Regény* (1987) (ford. Bartócz Ilona); Frédéric de Stendhal: *A pármái kolostor* (1987) (ford. Illés Endre) KRITK – EURK; Alexandre Dumas: *Húsz év múlva. „A három testőr” folytatása* (1987) (ford. Jékely Zoltán); Hans Fallada: *Mi lesz veled, emberke? Regény* (1987) (ford. Braun Soma) KRITK – EURK; Alessandro Manzoni: *A jegyesek* (1987) (ford. Révay József); Ivan Bunyin: *Arszenyev élete. Regény* (1987) (ford. Gellért György); Francois Villon: *Francois Villon összes versei* (1987) (ford. Illyés Gyula, József Attila, Kálnoky László, Mészöly Dezső, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor) KRITK – EURK; Virginia Woolf: *Hullámok. Regény* (1987) (ford. Mátyás Sándor) KRITK – EURK; Vaszilij Makarovics Suksin: *Hajnali eső. Kisregények, elbeszélések* (1988) (ford. E. Gábor Éva, Elbert János, Fazekas László, Füzesi Gyula, G. Lányi Márta, Galvács Adél, Gerencsér Zsigmond, Kertész Erzsébet, Péter Ágnes, Rab Zsuzsa, Szabó Mária, Szépe Borbála); Bolesław Prus: *Bábu* (1988) (ford. Mészáros István); Francesco Petrarca: *Francesco Petrarca daloskönyve* (1988) (ford. Keresztury Dezső, Majtényi Zoltán, Takáts Gyula, Weöres Sándor); Johann Wolfgang von Goethe: *Versek* (1988) (ford. Dsida Jenő, Fodor András, Fodor József, Franyó Zoltán, Jékely Zoltán, Tompa László, Vajda Endre) KRITK – EURK;

Lev Tolsztoj: *Anna Karenina* (1988) (ford. Németh László) KRITK – EURK; Virginia Woolf: *Hullámok. Regény* (1988) (ford. Mátyás Sándor) KRITK – EURK; Emily Bronte: *Üvöltő szelek* (1988) (ford. Sötér István) KRITK – EURK; Edgar Allan Poe: *A kút és az inga. Elbeszélések* (1989) (ford. Babits Mihály, Ferencz Győző, Fóthy János, Göncz Árpád, Kuczka Péter, Pásztor Árpád); Joseph Conrad: *A titkosügynök. Regény* (1989) (ford. Gy. Horváth László) KRITK – EURK; Victor Hugo: *Kilencvenhárom. Regény* (1989) (ford. Aranyossi Pál); Walt Whitman: *Ének magamról. Válogatott versek* (1989) (ford. Babits Mihály, Bakucz József, Fodor József, Franyó Zoltán, Füst Milán, Görgei Gábor, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kardos László, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Szilágyi Domokos, Vámosi Pál, Vas István); Déry Tibor: *G. A. úr X.-ben. Regény* (1989) KRITK – EURK.

3. számú melléklet

A Kriterion Kiadó *Horizont* könyvek sorozatának kötetei időrendi sorrendben:

Mihail Sebastian: *Akácok városa* (1971) (ford. Papp Ferenc); Mikszáth Kálmán: *A két koldusdiák* (1971); Jack London: *Aranyásók Alaszkában* (1972) (ford. Bart István); Ethel Voynich: *A Bögöly* (1972) (ford. Kilényi Mária); H. G. Wells: *Bealby* (1972) (ford. Szinnai Tivadar); Alexandre Dumas: *A régens lánya* (1972) (ford. Görög Lívia); Alexandre Dumas: *A fekete tulipán* (1973) (ford. Hevesi Sándor); Charles Dickens: *Twist Olivér* (1973) (ford. Bálint György); *Anne Frank és Dawid Rubinowicz naplója* (1973) (ford. Frank László, Sebők Éva, F. Solti Erzsébet); John Steinbeck: *Kedves csirkefogók* (1973) (ford. Gál Zsuzsanna); Krúdy Gyula: *Rózsa Sándor* (1973); *Alagút a világ alatt. Tudományos-fantasztikus novellák* (1975); *Édes keserűség. 23 szerelmes novella* (1973); Felix Salten: *Bambi. Bambi gyermekei* (1974) (ford. Fenyő László, György Ferenc); Tyihon Szjomuskin: *Alitet eltűnik* (1974) (ford. Devecseriné Guthi Erzsébet); Nagy Borbála: *A csíki boszorkány* (1974); Walter Scott: *Ivanhoe* (1975) (ford. Szinnai Tivadar); *Volt egyszer egy háború. Kisregények, novellák, haditudósítások 1939–1945* (1975); Alexandre Dumas: *Monte-Cristo grófja* (1976) (ford. Csetényi Erzsi); Szántó György: *Esze Tamás talpasai* (1976); Charles Dickens: *Copperfield Dávid* (1977) (ford. Szinnai Tivadar); Stanislaw Lem: *Solaris* (1977) (ford. Murányi Beatrix); Varró János: *Ki csatát nyer, koronát nyer* (1977); *Áldozati báránycomb. 13 detektívtörténet* (1977); Gerald Durrell: *Családom és egyéb állatfajták* (1978) (ford. Kacsó Judit); Korda István: *A nagy út* (1978); *Úti portrék tengeri tájjal. Szovjet elbeszélések* (1979); Mark Twain: *Egy jenki Artúr király udvarában* (1980) (ford. Réz Ádám); Hevesi Lajos: *Jelky András kalandjai* (1980); *Éjszakai ügyelet. Tíz detektívtörténet* (1980); Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (1981); Jack London: *Fehér Agyar* (1982) (ford. Szász Imre); Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk* (1982); *Csendes háború. Hírszerzés és elhárítás* (1982); James Fenimore Cooper: *Vadölő. Az utolsó mohikán* (1983) (ford. Réz Ádám); Jules Verne: *Grant kapitány gyermekei* (1983) (ford. Bartócz Ilona); George Sbârcea: *A bécsi keringő meséje* (1983) (ford. Fehérvári László); Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig* (1983); James Fenimore Cooper: *Nyomkereső. Bőrharisnya* (1984) (ford. Kacsó Judit); P.

Lengyel József: *Bagolyvár* (1984); *Piknik a senkiföldjén. Tudósok sci-fi írásai* (1984); Mark Twain: *Tom Sawyer. Huckleberry Finn* (1985) (ford. Karinthy Frigyes, Koroknay István); Robert Louis Stevenson: *A Kincses sziget* (1985) (ford. Devecseri Gábor); Daniel Defoe: *Robinson* (1986) (ford. Kacsó Judit); Victor Hugo: *A nevető ember* (1986) (ford. Németh Andor); Jules Verne: *Sztrogof Mihály* (1986) (ford. Supka Géza); Joseph Rudyard Kipling: *A dzsungel könyve* (1986) (ford. Benedek Marcell, verseket Weöres Sándor); Radu Tudoran: *Dagadó vitorlával* (1986) (ford. V. András János); Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember* (1986); *Morel találmánya* (1986); Alexandre Dumas: *A három testőr* (1988) (ford. Jékely Zoltán); Alexandre Dumas: *Húsz év múlva* (1988) (ford. H. Szabó Gyula); Fekete István: *Tüskevár* (1988); Victor Hugo: *Kilencvenhárom* (1989) (ford. Aranyosi Pál); Harriet Beecher Stowe: *Tamás bátya kunyhója* (1989) (ford. Réz Ádám); Charles és Mary Lamb: *Shakespeare mesék* (1990) (ford. Vas István).

A Kriterion Kiadó *Horizont könyvek* sorozatában megjelent antológiakötetek, ahol romániai magyar fordítók művei is megjelentek

Édes keserűség. 23 szerelmes novella (KRITK, Buk., 1973): Alekszandr Kuprin: *Szulamit* (ford. Gellért György); *Az Ezeregy éjszaka meséi: Az ébenfa paripa* (ford. Honti Rezső); Pancsatantra: *A takács és a királyleány* (ford. Schmith József); Arisztainetosz: *Az aranyalma* (ford. Révay József); Pu Szung-ling: *A zöldrühás leány* (ford. Tőkei József); Giovanni Boccaccio: *Dekameron* (ford. Révay József); Navarrai Margit: *Heptameron* (ford. Antal László); Thomas Mann: *Elcserélt fejek* (ford. Horváth Henrik); Ivan Turgenyev: *A diadalmas szerelem dala* (ford. Antal Miklós, Áprily Lajos, Árokháti Zsuzsa, Gasparics Gyula, Hajdú Csaba, Hima Gabriella, Soproni András); Guy de Maupassant: *Az üvegház* (ford. Illés Endre); Mihail Sadoveanu: *Ének az elhagyott sírhalomról* (ford. Ignác Rózsa); Colette: *Gigi* (ford. Brodszky Erzsébet); Konsztantyin Pausztovszkij: *Az éjszakai delizsánsz* (ford. Szöllősy Klára); Móricz Zsigmond: *Kézfogó lesz*; Gala Galaction: *A mi partunktól Kladovóig* (ford. Kardos-Körtvélyfáy László); Emilijan Sztanev: *A baracktolvaj* (ford. Juhász Péter); Gelléri Andor Endre: *Ifjúsgági számár*; Katherine Mansfield: *Egy csésze tea* (ford. Szöllősy Klára); Bernard Malamud: *A tó tündére* (ford. Balassa Klára); Carlos Fuentes: *Aura* (ford. Hargitai György); Truman Capote: *Virágos ház* (ford. Katona Tamás); Vladimír Páral: *Csoda a legényszálláson* (ford. Hosszú Ferenc); Déry Tibor: *A fehér pillangó*.

Úti portrék tengeri tájjal. Szovjet elbeszélések (KRITK, Buk., 1979): Csingiz Ajtmatov: *A tengerparton futó tarka kutya* (ford. Árvay János); Arcsil Szulakauri: *Fel és le* (ford. G. Lányi Márta); Viktor Asztafjev: *A csepp* (ford. Balla Gyula); Anatolij Alekszin: *Az az örült Jevdokija* (ford. E. Gábor Éva); Fazil Iszkander: *Így kezdődött* (ford. Szépe Borbála); Valerij Murzakov: *A család* (ford. Nyilasy Balázs); Borisz Vasziljev: *A veterán* (ford. Szentmihályi Szabó Péter); Anatolij Glagylin: *A novemberi prognózis* (ford. Nikodémusz Elli); Viktor Konyeckij: *Úti portrék tengeri tájjal* (ford. Makai Imre); Vaszilij Belov: *Amerikai rulett* (ford. Doboss Gyula); Vaszilij Suksin: *Perpétum mobile* (ford. Makai Imre).

Piknik a senkiföldjén. Tudósok sci-fi írásai (KRITK, Buk., 1984): Johannes Kepler: Álom (ford. Mann Lajos); Norbert Wiener: Az Agy (ford. Karig Sára); Fred Hoyle: A Fekete Felhő (ford. Kuczka Péter); Ivan Jefremov: A hellén titok (ford. Kónya Lilla); Louis N. Ridenour: Az apokalipszis jelzőlámpái (ford. Kászoni Zoltán István); Szilárd Leó: A Mark Gable-alapítvány (ford. Simóné Avarosy Éva); Mircea Eliade: Egy nagy ember (ford. Zirkuli Péter); Martin Gardner: A nullaoldalú professzor (ford. Walkóné Békés Ágnes); Isaac Asimov: A tréfamester (ford. Walkóné Békés Ágnes); Arthur C. Clarke: A csillag (ford. Borbás Mária); James McConell: Tanulásemélet (ford. Kászoni Zoltán István); Julian Huxley: A szövettanyészeti királya (ford. Vallasekné Dáné Márta); J. B. S. Haldane: Az aranycsinálók (ford. Karig Sára); Arkagyij Sztrugackij – Borisz Sztrugackij: Piknik a senkiföldjén (ford. Bojtár Anna).

Morel találmánya. Tudományos-fantasztikus írások (KRITK, Buk., 1986): Voltaire: *Mikromegasz* (ford. Benedek Marcell); Guy de Maupassant: *Horia* (ford. Illés Endre); Alexandru Macedonski: *Oceania-Pacific-Dreadnought* (ford. Ágoston Hugó); Arthur Conan Doyle: *A dezintegrátor* (ford. Baróti István); Guillaume Apollinaire: *Amphion, az Ál-Messias* (ford. Réz Pál); Babits Mihály: *Két fantázia. A Kristóf-darazsak. A „kutya”*; Karácsony Benő: *Ember a csillagok alatt*; Victor Eftimiu: *Hazafias gyilkosság* (ford. Halász Anna); Adolfo Bioy Casares: *Morel találmánya* (ford. Benczik Vilmos); Majtényi Erik: *A Kékek Tanácsa*.

4. számú melléklet

A Kriterion Könyvkiadó antológia-fordításköteteire néhány példa

(terjedelmi okok miatt a szerző nevét és a fordítóét jelezzük, ez utóbbit zárójelben)

Az Erdélyi Helikon költői. 1928–1944 (KRITK, Buk., 1973): Vasile Alecsandri (ford. Bardócz Árpád); Abu Hamid Al-Ghazali (ford. Horváth Imre); Tudor Arghezi (ford. Dsida Jenő, Szemlér Ferenc); George Bacovia (ford. Szemlér Ferenc); Ion Barbu (ford. Szemlér Ferenc); Charles Baudelaire (ford. Szabédi László); Johannes Robert Becher (ford. Méliusz József); Mihai Beniuc (ford. Kiss Jenő); Richard Billinger (ford. Jékely Zoltán); Lucian Blaga (ford. Kádár Imre, Szemlér Ferenc); William Blake (ford. Somlyó György); William Bourdillon, (ford. Antalffy Gyula); William Stanley Braithwaite (ford. Makay Albert); Georg Britting (ford. Jékely Zoltán); Giosué Carducci (ford. Mihály László); Catullus Caius Valerius (ford. Dsida Jenő); Geoffrey Chaucer (ford. Szemlér Ferenc); Gilbert Keith Chesterton (ford. Raics István); Mihail Codreanu (ford. József Attila); Hilda Conkling (ford. Antalffy Gyula); Joseph Seamon Cotter (ford. Makay Albert); Stephen Crane (ford. Antalffy Gyula, Makay Albert); Adelaide Crapsey (ford. Antalffy Gyula); Countée Cullen (ford. Maksay Albert); John Donne (ford. Szemlér Ferenc); Dsámi (ford. Antalffy Gyula); Günther Eich (ford. Jékely Zoltán); Paul Éluard (ford. Jánosházy György); Mihai Eminescu (ford. Dsida Jenő, Fekete Tivadar, Szabédi László); Elena Farago (ford. József Attila); Johann Wolfgang Goethe (ford. Földessy Gyula, Kovács László, Maksay Albert, Tompa László); Octavian Goga (ford. Kádár Imre); Ivan Goll

(ford. Maksay Albert); Paul Heyse (ford. Tompa László); Langston Hughes (ford. Szombati-Szabó István); Emil Isac (ford. Dsida Jenő, Szemlér Ferenc); Francis Jammes (ford. Áprily Lajos); Janus Pannonius (ford. Berczeli A. Károly, Geréb László); Szergej Jeszenyin (ford. Vass László); Vachel Lindsay (ford. Maksay Albert); Li Tai-Po (ford. Horváth Imre); Amy Lowell (ford. Antalfy Gyula, Maksay Albert); Conrad Ferdinand Meyer (ford. Tompa László); Ion Minulescu (ford. Szemlér Ferenc); Max Mohr (ford. Jékely Zoltán); Ada Negri (ford. Dsida Jenő); Ion Pillat (ford. Szemlér Ferenc); Sextus Propertius (ford. Dsida Jenő); Rainer Maria Rilke (ford. Endre Károly, Szemlér Ferenc); Alex Rogers (ford. Maksay Albert); Carl Sandburg (Antalfy Gyula, Maksay Albert); Friedrich Schiller (ford. Áprily Lajos, Kovács László); Theodore Henry Shackelford (ford. Maksay Albert); Percy Bysshe Shelley (ford. Szemlér Ferenc); Philip Sidney (ford. Szemlér Ferenc); Juljusz Slowacki (ford. Bardócz Árpád); Edmund Spenser (ford. Szemlér Ferenc); Ernst Stadler (ford. Maksay Albert); Zaharia Stancu (ford. József Attila); Ernst Toller (ford. Dsida Jenő); Jean Star Untermeyer (ford. Antalfy Gyula); Paul Valéry (ford. Franyó Zoltán); Vergilius (ford. Csengery János); Walther von der Vogelweide (ford. Áprily Lajos); William Butler Yeats (ford. Maksay Albert); Japán költők – Akisuke, Basho, Buson, Csukanyuki, Dein, Nike Horogucsi, Kibino, Konnahi, Micsune, Misisuna, Ozi, Sarumaru, Yaha (ford. Kosztolányi Dezső); Román népballadák (ford. Kádár Imre); Báréi Csujogatások (ford. Szabédi László); Skót népballadák (ford. Jékely Zoltán, Somlyó György).

Az Ő hangja. Versantológia (KRITK, Buk., 1975): Homérosz (ford. Devecseri Gábor, Rákos Sándor) Szapphó (ford. Devecseri Gábor); Aiszkhülosz (ford. Devecseri Gábor); Euripidész (ford. Devecseri Gábor); Kallimakhosz (ford. Devecseri Gábor); Leónidász (ford. Somlyó György); Bión (ford. Szepessy Tibor); Salamon király (ford. Babits Mihály); Vén Kiün (ford. Franyó Zoltán); Ismeretlen kínai költő (ford. Kosztolányi Dezső); Lucretius (ford. Vas István); Ovidius (ford. Kurcz Ágnes); Muveilik Elmezmum (ford. Franyó Zoltán); Amaru (ford. Weöres Sándor); Tu-Fu (ford. Kosztolányi Dezső); Walter von der Vogelweide (ford. Babits Mihály) Szádi (ford. Bodrogligeti András, Képes Géza); Neidhart von Reuenthal (ford. Kálnoky László); Tannhäuser (ford. Rab Zsuzsa); Dante (ford. Képes Géza); Petrarca (ford. Károlyi Amy); Ómagyar Mária-siralom; Román népballada (ford. Illyés Gyula); Háfiz (ford. Vas István); Villon (ford. Vas István); Ronsard (ford. Tóth Árpád); Louise Labé (ford. Lányi Viktor); Gongóra (ford. Lator László); Cervantes (ford. Franyó Zoltán); Balassi Bálint; Ismeretlen német költő (ford. Szabó Lőrinc); Shakespeare (ford. Szabó Lőrinc); William Cowper (ford. Szabó Lőrinc); Goethe (ford. Szabó Lőrinc); Blake (ford. Devecseri Gábor); Burns (ford. Szabó Lőrinc); Berzsenyi Dániel; Alfred de Vigny (ford. Szabó Lőrinc); Byron (ford. Szabó Lőrinc); Shelley (ford. Szabó Lőrinc); Keats (ford. Szabó Lőrinc); Heine (ford. Babits Mihály); Puskin (ford. Áprily Lajos); Vörösmarty Mihály; Mörike (ford. Szabó Lőrinc); Elizabeth Barrett Browning (ford. Babits Mihály); Poe (ford. Babits Mihály); Lermontov (ford. Áprily Lajos); Arany János; Whitman (ford. Weöres Sándor); Baudelaire (ford. Szabó Lőrinc); Petőfi Sándor; C. F. Meyer (ford.

Szabó Lőrinc); Ibsen (ford. Sebestyén Károly); Verlaine (ford. Ady Endre); Mihai Eminescu (ford. Jékely Zoltán); Rimbaud (ford. Szabó Lőrinc); Reviczky Gyula; Verhaeren (ford. Szegzárdy-Csengery József); Tagore (ford. Kosztolányi Dezső); Maeterlinck (ford. Franyó Zoltán); Yeats (ford. Kosztolányi Dezső); George Coşbuc (ford. Franyó Zoltán); Jammes (ford. Kosztolányi Dezső); Valéry (ford. Szabó Lőrinc); Œt. O. Josif (ford. Áprily Lajos); Rilke (ford. Kosztolányi Dezső); Ady Endre; Apollinaire (ford. Vas István); Tudor Arghezi (ford. Jánosházy György); Juhász Gyula; Joachim Ringelnatz (ford. Kosztolányi Dezső); Babits Mihály; Ishikawa Takuboku (ford. Kosztolányi Dezső); Kosztolányi Dezső; Áprily Lajos; Kassák Lajos; Claude McKay (ford. Franyó Zoltán); Ion Pillat (ford. Szilágyi Domokos); Várnai Zseni; Jeszenyin (ford. Urbán Eszter); Déry Tibor; Éluard (ford. Somlyó György); Lucian Blaga (ford. Áprily Lajos); Sinka István; Brecht (ford. Lőrinczi László); Broniewski (ford. Lator László); Szabó Lőrinc; Frantisek Halas (ford. Szabó Lőrinc); Roy Campbell (ford. Hárs Ernő); Quasimodo (ford. Lőrinczi László); Zaharia Stancu (ford. Szemplér Ferenc); Nazim Hikmet (ford. Lányi Sarolta); Illyés Gyula; Pablo Neruda (ford. Somlyó György); József Attila; Szemplér Ferenc; Beniuc (ford. Kiss Jenő); Vapcárov (ford. Kardos László); Radnóti Miklós; Méliusz József; Horváth István; M. R. Paraschivescu (ford. Majtényi Erik); Eugen Jebeleanu (ford. Franyó Zoltán); I. G. Kovacic (ford. Kerényi Grácia); Weöres Sándor; Jékely Zoltán; Maria Banuş (ford. Majtényi Erik); Magda Isanoş (ford. Majtényi Erik); Geo Dumitrescu (ford. Lászlóffy Aladár); Pilinszky János; Nina Cassian (ford. Kiss Jenő); A. E. Baconsky (ford. Kányádi Sándor); Vinokurov (ford. Rab Zsuzsa); Nagy László; Szécsi Margit; Juhász Ferenc; Székely János; Kányádi Sándor; Csoóri Sándor; Nichita Stănescu (ford. Páskándi Géza); Jevtusenko (ford. Képes Géza); Hervay Gizella; Ladányi Mihály; Nicolae Labiş (ford. Kányádi Sándor); Marin Sorescu (ford. Szemplér Ferenc); Szilágyi Domokos; Ana Blandiana (ford. Lászlóffy Csaba); Anemone Latzina (ford. Majtényi Erik); Király László; Bari Károly; Farkas Árpád.

Körutazás. Román novellák, karcolatok (KRITK, Buk., 1977): Ion Heliade Rădulescu (ford. Fodor Sándor); Costache Negruzzi (ford. Engel Károly); Vasile Alecsandri (ford. Engel Károly); Ion Creangă (ford. Kiss Jenő); Ion Luca Caragiale (ford. Fodor Sándor); Ioan Slavici (ford. Fodor Sándor); Dului Zamfirescu (ford. Fodor Sándor); Alexandru Vlahuţă (ford. Kiss Jenő); Barbu Ştefănescu Delavrancea (ford. Fodor Sándor); Alexandru Macedonski (ford. Fodor Sándor); Dimitrie Anghel (ford. Papp Ferenc); Calistrat Hogaş (ford. Molnár Tibor); Ioan Brătescu-Voineşti (ford. Papp Ferenc); Ion A. Bassarabescu (ford. Molnár Tibor); Emil Gârleanu (ford. Fodor Sándor); Mihail Sadoveanu (ford. Fodor Sándor, Domokos János); Ion Agârbiceanu (ford. Fodor Sándor); Gala Galaction (ford. Klumák István); Dimirie D. Pătrăşcanu (ford. Szász Béla); Liviu Rebreanu (ford. V. András János); Hortensia Papadat-Bengescu (ford. Papp Ferenc); Tudor Arghezi (ford. Fodor Sándor); Ion Vinea (ford. Papp Ferenc); Urmuz (ford. Fodor Sándor); Gib Mihăescu (ford. Fodor Sándor); Ionel Teodoreanu (ford. Papp Ferenc); Alexandra O. Teodoreanu (ford. Molnár Tibor); Cezar Petrescu (ford. Papp

Ferenc); Gheorghe Brăescu (ford. Fodor Sándor); Anton Holban (ford. Fodor Sándor); Mircea Eliade (ford. Papp Ferenc); Victor Papilan (ford. Molnár Tibor); Pavel Dan (ford. Papp Ferenc); Geo Bogza (ford. Jánosházy György); George Călinescu (ford. Papp Ferenc); Zaharia Stancu (ford. V. András János); Marin Preda (ford. Fodor Sándor); Eugen Barbu (ford. Fodor Sándor); Dumitru Radu Popescu (ford. Fodor Sándor).

Kortárs román drámák (KRITK, Buk., 1983): Titus Popovici (ford. Domokos Géza); Dumitru Solomon (ford. Molnár Tibor); Ion Băieșu (ford. Forró László); Marin Sorescu (ford. Zirkuri Péter); Aurel Baranga (ford. Molnár Tibor); Dumitru Radu Popescu (ford. Fodor Sándor); Paul Everac (ford. Veress Zoltán); Horia Lovinescu (ford. Molnár Tibor); Romulus Guga (ford. Bajor Andor, Tóthfalussy V. Béla)

Hajónapló. Fiatal román költők antológiája (KRITK, Buk., 1990): Romulus Bucur (ford. Farkas Árpád); Mircea Cărtărescu (ford. Kenéz Ferenc); Ioana Crăciunescu (ford. Kenéz Ferenc); Daniela Crăsnaru (ford. Király László); Traian T. Coșovei (ford. Király László); Dan Damaschin (ford. Németi Rudolf); Mircea Dinescu (ford. Bágyoni Szabó István); Aurelian Titu Dumitrescu (ford. Bogdán László); Nichita Danilov (ford. Molnos Lajos); Dinu Flămând (ford. Király László); Magdalena Ghica (ford. Molnos Lajos); Bogdan Ghiu (ford. Kenéz Ferenc); Florin Iaru (ford. Molnos Lajos); Ioana Ieronim (ford. Egyed Péter); Ion Bogdan Lefter (ford. Egyed Péter); Mariana Marin (ford. Farkas Árpád); Ion Mircea (ford. Molnos Lajos); Ioan Morar (ford. Markó Béla); Ion Mureșan (ford. Ferenczes István); Alexandru Mușina (ford. Lendvay Éva); Marta Petreu (ford. Molnos Lajos); Adrian Popescu (ford. Király László); Petru Romoșan (ford. Kovács András Ferenc); Elena Ștefoi (ford. Bágyoni Szabó István); Liviu Ioan Stoiciu (ford. Markó Béla); Eugen Suciu (ford. Molnos Lajos); Grete Tartler (ford. Király László); Doina Uricariu (ford. Molnos Lajos); Liliana Ursu (ford. Balla Zsófia); Lucian Vasiliu (ford. Ferenczes István); Matei Vișniec (ford. Kovács András Ferenc).

A Kriterion Könyvkiadó válogatás-fordításköteteire néhány példa

Ion Luca Caragiale: *Ötőrai tea. Novellák, cikkek, jelenetek* (KRITK, Buk., 1972) (ford. Ignácz Rózsa, Kerekes György, Kiss Jenő, Lőrinczi László, Méhes György, Nagy Géza);

Mihail Eminescu *Szegény Dionis Prózai írások* (KRITK, Buk., 1975) (ford. Jékely Zoltán, Szamosi István);

Ion Vinea: *Árnyékok malma. Válogatott versek* (KRITK, Buk., 1976) (ford. Farkas Árpád, Király László, Márki Zoltán, Molnár Szabolcs, Szemplér Ferenc, Szilágyi Domokos);

Alekszandr Szergejevics Puskin: *Lírai költemények* (KRITK, Buk., EURK, Bp., 1978) (ford. Áprily Lajos, Csuka Zoltán, Devecseri Gábor, Eörsi István, Fodor András, Franyó Zoltán, Garai Gábor, Gáspár Endre, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Kardos László, Képes Géza, Kócsvay Margit, Kormos István, Lányi Sarolta, Lothár László, Németh Emil, Orbán Ottó, Rab Zsuzsa, Rónay György, Szabó Lőrinc, Szegő György, Urbán Eszter, Vajda Endre, Weöres Sándor);

Wilhelm Hauff: *Wilhelm Hauff legszebb meséi* (KRITK, Buk., 1988) (ford. Jékely Zoltán, Rónay György, Szinnai Tivadar).

5. számú melléklet

A Kriterion Könyvkiadó által kiadott romániai magyar fordítók műfordításköteteire néhány példa

Bácski György: *Hol vannak azok a tengerek. Mai jugoszláv költők* (KRITK, Buk., 1973): Mira Aleckovic; Petre M. Andreevski; Ivo Andric; Desimir Blagojevic; Matej Bor; Dobrisa Cesaric; Enver Colakovic; Milos Crnjanski; Oskar Davico; Mak Dizdar; Nikola Drenovac; Marin Franicevic; Jure Franicevic-Plocar; Nusret Idrizovic; Drago Ivanisevic; Nada Iveljic; Slavko Janevski; Jure Kastelan; Dragan Kolundzija; Dusan Kostic; Miroslav Kosuta; Lojze Krakar; Gustav Krklec; Miroslav Krleža; Vuk Krnjevic; Skender Kulenovic; Tone Kunter; Ivan V. Lalić; Zvonimir Majdak; Desanka Maksimović; Vito Markovic; Mateja Matevski; Dusan Matic; Janez Menart; Ivan Minatti; Cedomir Milenović; Mile Nedelkoski; Mart Ogen; Vesna Parun; Miodrag Pavlocic; Radovan Pavlovski; Branislav Petrovic; Vasko Popa; Ante Popovski; Cveto Prezelj; Josip Pupacic; Stevan Raickopvic; Tomislav Sabljak; Izet Sarajlic; Ivan Slamnig; Milivoj Slavicek; Joze Smit; Oto Solc; Aco Sopov; Georgi Stalev; Florica Stefan; Dragutin Tadijanovic; Sas Vegri; Grigor Vitez; Sime Vucetic; Dane Zajc; Ciril Zlobec.

Franzó Zoltán: *Ősi örökség Az óegyiptomi, sumer, akkád (asszír), ógörög, római, arab, perzsa, indiai és kínai költészetből* (KRITK, Buk., 1973): Óegyiptomi költészet; Echnaton; Sumer és akkád költészet; Kallinosz; Terpandrosz; Lekedaimón; Arkhilokhosz; Türt Aiosz; Alkman; Sapphó; Alkaios; Asziosz; Arión; Sztészikhorosz; Szolón; Amorgoszi Szémónidész; Mimnermosz; Xenophanész; Hippónax; Theognisz; Attikai szkoloínok; Ógörög népdalok; Ibükosz; Anakreón; Keoszi Szimónidész; Timokreón; Korinna; Aiszkhülosz; Szophoklész; Euripidész; Pratinasz; Bakkhülidész; Hübriasz; Praxilla; Khioszi ión; Kritiasz; Platón; Timotheosz; Arisztotelész; Thébai kratész; Erinna; Phanoklész; Hermoklész; Krétai Rhianosz; Arátosz; Arkhelaosz; Eratoszthenész; Kallimakhosz; Theokritosz; Moszkkhosz; Bión; Rhodoszi Szimiasz; Mellinó; Anakreóni dalok; Rhuphinosz; Antipatrosz Szidoniosz; Philodémosz; Dionúsziosz Szophisztész; Krinagorasz; Mészomédész; Caius Valerius Catullus; Quintus Horatius Flaccus; Albus Tibullus; Sextus Propertius; Publius Ovidius Naso; 'Abd Al-málék Ibn 'Abd Ar-Rahim Al-Háarithi; Antara Ibn Saddád; Hátim Ibn Abdulláh Tá'i; Jazíd Ibn Konafa; Tarafa Ibn Al-Abd; Dzsámri Milha; Nábigha Ad-Dhujáni; Zuhair Ibn Abí Szulmá Al-Muzáni; Imrul Kaisz Ibn Hodzsr; Asz-Szamaual Ibn Adíya; Labíd Ibn Rabia'a; Tumádir Al-Khansza; Dhu'R-Rumma; Abdulláh Ibn Aufá; Ádi Ibn Zaid; Muveilik Elmezmum; Abu'l Ga-tammás; Omár Ibn Abi Rabi'a; Al-Akhtal; Dzsamíl Ibn Abdulláh; Abu Nuvász Al-haszán; Al-Mutanabbi Abu T'ájjib Ahmed Ibn Hoszain; Abu'l-Alá Al-Ma'Arri; Abu'l Haszán Rúdakí; Kiszá'i; Omár Khajjám; Szená'i; Feríd Ed-Dín Attár; Moszliho'd-Dín Sza'Dí; Dzelál Ed-Dín Rúmi; Khoszrev Emír; Mahmud Ibn Jemin Ed-Dín Fardzsudmendi; Muhamed Szamsz'Ed-Dín Háfiz; Abdu'R-Rahmán Dzsámí;

A Rig-Véda himnuszából; Kalidásza; Csánakja; Bhartrihari; Amaru; Szerelmi epigrammák a Kavjadarszából; Sankára Acsárja; Dzsajadéva; Dhammapadá-ból; Theragathá-ból; A legrégebb kínai népdal; Kínai Si-King dalaiból; Csü Jüan; Mej Seng; Han Vu-Ti; Ven Csün; Hszi Csün; Pan Csie-Jü; Tao Jüan-Ming; Liang Jüan-Ti; Vang Vej; Li Taj-Po; Vang Csang-Ling; Tu Fu; Li Ji; Tao Han; Po Csü-Ji; Li Sang-Jin; Cao Szung; Cu Jang-Hsziu; Vang An-Si; Szu Tung-Po.

Ferencz László: *Tűzijáték. Román satírikus-humoros írók* (KRITK, Buk., 1978): Tudor Arghezi; Ion Băieșu; Vasile Băran; Jean Bart; Ioan A. Bassarabescu; Geo Bogza; Gheorghe Brăescu; Ion Luca Caragiale; Alexandru Cazaban; Laurențiu Cernetș; N. D. Cocea; Radu Cosașu; Mircea Damian; Nicolae Gane; Silviu Georgescu; Ion Gorun; Petre Locusteanu; Teodor Mazilu; Dimitrie D. Pătrășcanu; Vasile Pop; George Ranetti; Liviu Rebreanu; Radu D. Rosetti; Mihail Sadoveanu; Valentin Silvestru; Mircea Horia Simionescu; Dumitru Solomon; Nicuța Tănase; Dumitru Teleor; Al. O. Teodoreanu; Nicolae Țic; George Topârceanu; Rodica Tott; Alecu Urechia.

Franz Zoltán: *Bécsi látomás. Osztrák költők versei* (KRITK, Buk., 1976): Ilse Aichinger; Gerhard Amanshauser; Hans-Carl Artmann; Ingeborg Bachmann; Otto Basil; Rudolf Bayr; Richard Billinger; Felix Braun; Käthe Braun-Prager; Christine Busta; Paul Celan; Franz Teodor Csokor; Klaus Demus; Georg Drozdowski; Jeannie Ebner; Albert Ehrenstrein; Herbert Eisenreich; Rudolf Felmayer; Vera Ferra-Mikura; Georg Wolfgang Fischer; Siegfried Freiberg; Erich Fried; Gerhard Fritsch; Alfred Gesswein; Alfred Gong; Lenz Grabner; Felix Grafe; Franz Grillparzer; Johan Gunert; Michael Guttenbrunner; Albert Paris Gütersloh; Hans Heinz Hahnl; Peter Handke; Carry Hauser; Rudolf Henz; Martha Hofman; Hugo von Hofmannsthal; Hugo Huppert; Ernst Jandl; Ernst Jirgal; Ina Jun-Broda; Franz Kiessling; Kurt Klinger; Hertha Kräftner; Theodor Kramer; Chritine Lavant; Josef Leitgeb; Nikolaus Lenau; Alexander Lernet-Holenia; Emil Lerperger; Karl Anton Maly; Friederike Mayröcker; Max Mell; Conny Hannes Meyer; Erika Mitterer; Adelbert Muhr; Doris Mühringer; Walther Maria Neuwirth; Andreas Okopenko; Heidi Pataki; Paula von Preradovic; Werner Rilke Riemerschmid; Rainer Maria Rilke; Alexander Sacher-Masoch; Ernst Schönwiese; Walter Josep Sommer; Herta F. Staub; Josef Strelka; Wilhelm Szabo; Ilse Tielsch-Felzmann; Walter Toman; Friedrich Torberg; Georg Trakl; Peter von Tramin; Johannes Urzidil; Bertold Viertel; Ernst Waldinger; Wilhelm Waldstein; Karl Wawra; Josef Weinheber; Franz Werfel; Anton Wildgans; Paul Wimmer; Juliane Windhager; Herbert Zand; Stefan Zweig.

Franz Zoltán: *Atlanti szél. A középkor latin, olasz, francia, provanszi, belga, spanyol, angol, ír, flamand, svéd, svéd nyelvű finn, finn és norvég költészetéből* (KRITK, Buk., 1978): Középkori latin költők; Carmina Burana gyűjteményből; Cambridge-i daloskönyvből; Archipoeta; Cecco Angiolieri; Dante Alighieri; Gabriele D'Annunzio; Umberto Saba; Dino Campana; Vincenzo Cardarelli; Giuseppe Ungaretti; Eugenio Montale; Ignazio Buttitta; Salvarore; Cesare Pavese; Franco Fortini; Maria Spazioni; Francis Villon; Louise Labé; Alfred de Musset;

Charles Baudelaire; Stephane Mallarmé; Paul Verlaine; Tristan Corbière; Maurice Rollinat; Jean-Arthur Rimbaud; Rémy de Gourmont; Albert Samain; Gustave Kahn; Jules Laforgue; Romain Rolland; Francis Jammes; Paul Claudel; Paul Valéry; Alfred Jarry; Max Jacob; Comtesse Anne de Noailles; Léon-Paul Fargue; Oscar Venceslas de Lubicz-Milosz; Guillaume Apollinaire; Valéry Larbaud; George Duhamel; Jules Supervielle; Jules Romains; Blaise Cendrars; Saint-John Perse; Pierre-Jean Jouve; Pierre Reverdy; Jean Cocteau; Paul Éluard; André Breton; Tristan Tzara; Louis Aragon; Joé Bousquet; Henri Michaux; Robert Desnos; Jacques Prévert; Jean Follain; Raymond Radiguet; Pierre Seghers; René Char; Eugène Guillevic; André Frénaud; Patrice de la Tour Du Pin; Pierre Emmanuel; Claude Roy; Alain Bosquet; René-Guy Cadou; Yves Bonnefoy; Gérard Cléry; André Liberati; Jean Guerrin; Jacques Roubaud; Christian Rapin; Jean Journot; Roger Lapassade; Philippe Gardy; Charles van Lerberghe; Max Elskamp; Maurice Maeterlinck; Albert Mockel; Franz Hellens; Miguel de Cervantes Saavedra; Antonio Machado; Juan Ramón Jiménez; Pedro Salinas; Jorge Guillén; Gerardo Diego; Dámaso Alonso; Federico García Lorca; Vicente Aleixandre; Rafael Alberti; Luis Cernuda; Manuel Altolaguirre; Miguel Hernandez; Luis Rosales; Gabriel Celaya; José Hierro; Angel Crespo; Manuel Arce; William Shakespeare; William Blake; John Galsworthy; Walter John de la Mare; John Drinkwater; David Herbert Lawrence; Edith Sitwell; Edwin Muir; Thomas Stearns Eliot; Wilfred Owen; Robert Graves; Edmund Blunden; Cecil Day Lewis; Wystan Hugh Auden; Louis Macneice; Kathleen Raine; Stephen Spender; Lawrence George Durrell; George Barker; Ronald Stuart Thomas; Dylan Thomas; Alun Lewis; David Emery Gascoyne; Keit Douglas; Dennis Joseph Enright; Philip Arthur Larkin; Kingsley Amis; Danie Abse; Howard Sergeant; Thom Gunn; Ted Hughes; Sylvia Plath; Ír ismeretlen költő; Cille Colum; Raftery; William Butler Yeats; Joseph Campbell; Pádraic Colum; Herman Perk; Fabrice Jacques; Martinus Nijhoff; Paul van Ostaijen; Wies Moens; Maurice Gilliams; René Verbeeck-Mecheln; Gerrit Achterberg; Karel Jonckheere; André Demedts; Margareta Vasalis; Adriaan Morrien; Guillaume van der Graft; Paul Rodenko; Gerrit Kouwenaar; Hans Lodeizen; Lucebert; Hans Andreus; Hugo Claus; Remco Campert; Paul Snoek; Bo Bergman; Pär Lagerkvist; Hjalmar Gullberg; Karin Boye; Harry Martinson; Johannes Edfelt; Artur Lundkvist; Gunnar Bengt Ekelöf; Erik Lindegren; Karl Vennberg; Maria Wine; Stig Carlson; Lars Forssell; Paul Andersson; Ingvar Orre; Lars Gustafsson; Arvid Mörne; Gunnar Björling; Edith Södergran; Solveig von Schoultz; Lasse Söderberg; Arvo Turtiainen; Helvi Juvonen; Anna-Maija Raittila; Paavo Haavikko; Pentti Saarikoski; Knut Hamsun; Tarjei Vesaas; Nordahl Grieg; Carl Keilhau; Paal Brekke; Erling Christie.

Jánosházy György *Körtánc fantomokkal. Modern katalán költők.* (KRITK, Buk., 1972): Josep Carner; Carles Riba; J. V. Foix; Joan Salvat-Papasseit; Mariá Manent; Pere Quart; Bartomeu Rosselió-Pórcel; Salvador Espriu; Joan Vin Yol Yoli; Gabriel Ferrater.

Kiss Jenő: *A műfordító emlékeiből. Visszatekintések és kiadatlan versfordítások* (KRITK, Buk., 1986): Lucian Blaga; Ioana Dăncuș; Mihai Eminescu; Vaszilij Fjodorov; Nikolaj Gribacsov; Aurel Gurghianu; David Ignatov; Negoiță Irimie; James Joyce; Szilva Kaputyikjan; David Herbert Lawrence; Teodor Mazilu; Veronica Porumbacu; Nina Cassian; George Meniuc; Dmitro Pavlovicsko; Aurel Rău; Jánnisz Ritszosz; Walter Scott; Sztjepan Scsipacsov; Costin Sebastian; Cristian Sîrbu; Aurel Storin; Anatolij Szofronov; Nevena Sztepanova; Alekszej Szurkov; Mihail Sztvetlov; Alexandru Toma; Bahtyijar Vagabzagyev; Kosztász Várnálsz; Violeta Zamfirescu.

Majtényi Erik: *Emberek, lakások lakói. Versek, műfordítások* (KRITK, Buk., 1983): Dimitrie Anghel; Guillaume Apollinaire; Louis Aragon; Maria Bănuș; Peter Barth; Mihai Beniuc; Pierre Jean de Béranger; Demostene Botez; Ion Budai-Deleanu; Adelbert von Chamisso; Mihai Eminescu; Jean de la Fontaine; Benjamin Fundoianu; Dan Georgakas; Giurgiuca, Emil; Heinrich Heine; Johann Christian Friedrich Hölderlin; Emil Isac; Magda Isanoș; Ernst Jandl; Eugen Jebeleanu; Erich Kästner; Ernst Kühlbrandt; Latin siratóének; Friedrich von Logau; Conrad Ferdinand Meyer; Christian Morgenstern; Gellu Naum; Janus Pannonius; Miron Radu Paraschivescu; Jacques Prévert; Ion Eliade Rădulescu; Rainer Maria Rilke; Joachim Ringelnatz; Peter Rühmkorf; Friedrich Schiller; Marin Sorescu; Alfred Margul-Sperber; Antonim Dvorák; Nichita Stănescu; Theodor Storm; Virgil Teodorescu; John Updike; Alexandru Vlahuță.

Tóth István: *Írásjelek a földön. Francia nyelvű belga költők* (KRITK, Buk., 1972): Albert Ayguesparse; Armand Bernier; Roger Bodart; Guy de Bosschére; Pierre Bourgeois; Roger Brucher; Constant Burniaux; Maurice Carême; Achille Chavée; Henri Cornélus; Jacques Crickillon; Roger Desaise; Lucienne Desnoues; Louis Dubrau; Pierre Della Faille; Paul Février; Pierre-Louis Flouquet; André Gascht; Jósé Gers; Róbert Goffin; Róbert Guette; Arthúr Haulot; Franz Hellens; Philippe Jones; Hubert Juin; Anne-Marie Kegels; Géo Libbrecht; Georges Linze; René Meurant; Nestor Miserez; Jean Mogin; Jeanine Moulin; Paul Neuhuys; Géo Norge; Pierre Nothomb; Gérard Prévot; Raymond Quinot; Carlos de Raditzky; Noël Ruet; Dávid Scheinert; Andrée Sodenkamp; Marcel Thiry; Jean Tordeur; Edmond Vandercammen; Fernand Verhesen; Élie Willaime; Liliane Wouters.

Tóth István: *Múzsák fellegvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája* (KRITK, Buk., 1977): Adrianus Wolphardus; Almási Benjámín; Baczoni Máté; Baranyai Decsi Csímor János; Békés Horváth János; Bethlen Miklós; Bodoki István; Bogáthi Miklós; Bogáti Fazekas Miklós; Bonyhai György; Christophorus Girschneurs; Christian Schesaeus; Cunradus Rittershusius; Csanádi János; Császmai István; Csepregi Turkovics Mihály Ifj; David Conte; Dávid Ferenc; Decsi Gáspár; Deidrich György; Filiczki János; Pasor, Georgius; Remus, Georgius; Gyulafi Lestár; Gyulai Pál; Hagymás Máté; Heltai Gáspár; Herceg János; Hilarius Wolphardus; Hunyadi Ferenc; Istvánfi Pál; Jacobinus János; Joachimus Vadianus; Joannes Sommerus; Johannes Piscator; Johannes Rodlfus Wetstenius; Johannes-Henricus Alstedius; Johannes-Henricus Bisterfeldius; Károlyi András; Károlyi

Péter; Kassai Dávid Zsigmond; Kolosi Török István; Kolozsvári Serarius György; Kopácsi Ferenc; Kornis György; Laskai Csókás Péter; Laurentius Parvus Bistriciensis; Martinus Haczius; Martonosi Mihály; Mihai Halici; Miklósvári (Sebe) Miklós; Miskolci Csulyak Ferenc; Miskolczi Puah Pál; Molnár Gergely; Némethi János; Pápai Páriz Ferenc; Péchi János; Petki János; Sombory Sándor; Szamosközy István; Szathmári Pap János; Szathmárnémeti Sámuel; Székely Ferenc; Szenczi Molnár Albert; Szentmártoni Bodó János; Szikszai Fabricius Balázs; Szokolyai A. István; Szőlősi István; Taurinus István; Técsi (L.) Mihály; Telegdi Pap Sámuel; Thomas Roth Colosvarinus; Thordai János; Thordai Máté; Thury Farkas Pál; Titus Amicinus; Tolnai Bálint; Tolnai Balog János; Tordai Ádám; Toroczka Máté; Varsányi Mihály; Verancsics Antal; Vízaknai Berenczk György; Was Ferenc; Zákány Balázs; Zilahi János; Zsámboki János.

6. számú melléklet

Dacia Könyvkiadó Tanulók könyvtára sorozatának fordításkötetei

Alkinoosz kertje. Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig (1970) (ford. Tóth István): Balog János, Baranyai Décsi Csímor János, Bathuzi Benedek, Beregszászi Péter, Bocatius János, Bogáth Miklós, Bornemisza Ferenc, Brassai Flechner Gáspár, David Ferenc, Deidrich György, Filiczky János, Garázda Péter, Honterius János, Hunyadi Demeter, Hunyadi Ferenc, Istvánfi Pál, Janus Pannonius, Kassai Dávid Zsigmond, Laskai Csókás Péter, Magyi Sebestyén, Megyericséi János, Nicolaus Olahus, Paksi Mihály, Piso Jakab, Georgius Reicherstorfer, Christian Schesaeus, Sepsiszentgyörgyi Márk András, Ioannes Sommerius, Szamosközy István, Székely Ferenc, Szikszai Fabricius Balázs, Szilvási János, Taurinus István, Thúri György, Thurzó Zsigmond, Varsányi Mihály, Wagner Bálint, Adrianus Wolphardus, Hilarius Wolphardus, Zsámboki János; Jack London: *Fehér agyar* (1970) (ford. Semlyén István); Mihai Eminescu: *Kék virág. Versek* (1973) (ford. Áprily Lajos, Bajor Andor, Berde Mária, Franyó Zoltán, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Képes Géza, Kiss Jenő, Székely János, Szemplér Ferenc, Tátray Barna); *Görög drámák. Aiszkülosz, Szophoklész, Euripidész, Arisztophanész* (1973) (ford. Szabó György); *Egy gazdátlan püspöki szék. Válogatás a XX. század antiklerikális irodalmából* (1974): Anatole France (ford. Kolozsvári Grandpierre Emil); Tudor Arghezi (ford. Kerekes György); Jaroslav Hasek (ford. Réz Ádám); John Reed (ford. Réz Ádám); Jean-Paul Sartre (ford. Justus Pál); Alexandru Sahia (ford. Dáné Tibor); *Az aranyhármás. Válogatás a mai román ifjúsági prózából* (1974): Vladimir Colin (ford. Méhes György); Fănuș Neagu (ford. Sz. Nagy Géza); Mircea Sîntimbreanu, (ford. Sz. Nagy Géza); Cezar Petrescu, (ford. Vígh Károly); Octav Panu-Iași (ford. Frigyes Lili); Constantin Chiriță (ford. Deák Tamás); Iuteș Gica (ford. Méhes György); Radu Tudoran (ford. Vígh Károly); Tănase Nicuța (ford. Gergely István); Eugen Barbu (ford. Sz. Nagy Géza); Nicolae Velea (ford. Sz. Nagy Géza); Mihail Sadoveanu (ford. Réz Ádám); Dumitru Radu Popescu (ford. Veress Zoltán); Francisc Munteanu (ford. Sz. Nagy Géza); Ion Băieșu (ford. Sz. Nagy Géza); Constantin Cubleşan (ford. Sz. Nagy Géza); Marin Preda: (ford.

Huszár Sándor); Titus Popovici ford. Nagy Bálint); Geo Bogza (ford. Jánosházy György); Mihail Sadoveanu: *Jött egy malom a Szereten* (1974) (ford. Szabédi László); Zaharia Stancu: *Mezítláb. Regény* (1976) (ford. Szemlér Ferenc); *Katonáink. Román írók a függetlenségi háborúról.* (1977): Vasile Alecsandri (ford. Szemlér Ferenc); George Coşbuc (ford. Jancsik Pál, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Takáts Tibor, Szabó Magda, Vajda Endre, Veress Zoltán); Gala Galaction (ford. Antalffy Endre); Mihail Sadoveanu (ford. Sz. Nagy Géza); Emil Gârleanu (ford. Vallasek Márta); Duliu Zamfirescu, (ford. Vallasek Márta); Victor Tulbure (ford. Veress Zoltán); Radu Boureanu (ford. Veress Zoltán); Nicolae Tăutu (ford. Csordás Elemér); *Tenger és alkonyég között. Angol költők antológiája* (1978): Fodor András (Thomas Wyatt, Robert Burns, William Wordsworth, John Keats); Jánosházy György (William Wordsworth, Thomas Moore, Elizabeth Barrett Browning, Christina Georgina Rossetti); Jékely Zoltán (Thomas Gray, Robert Burns, Rudyard Kipling); Szemlér Ferenc (Edmund Spenser, Philip Sidney, John Donne, Benjamin Johnson, Anne Finch (Countess of Winchilsea), William Blake, Alfréd Tennyson, Matthew Arnold, Siegfried Sassoon, Rupert Brooke, Thomas Stearns Eliot, Richárd Aldington, Dávid Emery Gascoyne); Tóth István (William Henry Davies, James Joyce); Vajda Endre (Dante Gábor Rossetti, Rudyard Kipling); Ion Agârbiceanu: *Dura lex. Elbeszélések* (1979) (ford. Telegdi Magda, Veress Zoltán); Tudor Arghezi: *Illő igék. Versek.* (1980) (ford. Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Lőrinczi László, Szemlér Ferenc); *Szavak májusa. Francia költők antológiája* (1980): Ady Endre (Paul Verlaine); Áprily Lajos (Jean de la Fontaine); Dsida Jenő (Charles Baudelaire); Franyó Zoltán (Charles Baudelaire; Louise Labé); Jékely Zoltán (Tristan Corbière, André Frénaud, Jules Laforgue, Olivier de Magny, Gérard de Nerval, Antoine Girard de Saint-Amant); Justus Pál (Pierre Reverdy); Lőrinczi László (Guillaume Apollinaire); Majtényi Erik (Guillaume Apollinaire); Szabédi László (Charles Baudelaire); Szegárdy-Csengery József (Alfred de Musset); Szemlér Ferenc (Guillaume Apollinaire); Szilágyi Domokos (Guillaume Apollinaire); Tóth István (Max Jacob, Guillaume Apollinaire, Pierre Jean Jouve, Saint-John Perse, Louis Aragon, Francis Ponge, Henri Michaux, Jacques Prévert); Ioan Slavici: *Anyja lánya. Regény* (1981) (ford. Kacsó Sándor); *Talált kincs. Német költők antológiája* (1981): Áprily Lajos (Gottfried August Bürger, Walther von der Vogelweide); Dsida Jenő (Heinrich Heine); Fodor András (Joseph von Eichendorff, Justinus Kerner, Novalis, Friedrich Rückert); Jancsik Pál (német népköltészet; Heinrich Heine, Johann Christian Friedrich Hölderlin); Jékely Zoltán (német népköltészet, Paul Fleming, Christian Hofmann von Hofmannswaldau, Christian Weise, Johann Christian Günther, Friedrich Gottlieb Klopstock, Christian Friedrich Daniel Schubart); Kányádi Sándor (német népköltészet); Majtényi Erik (Johann Christian Friedrich Hölderlin); Tóth István (Martin Opitz von Boberfeld, Joannes Camers, Conrad Celtis, Heinrich Heine, Novalis, Friedrich Schiller, Joachimus Vadianus); *Kutassátok az írásokat. Román krónikáirók munkáiból* (1983) (ford. Varró János): Grigore Ureche, Macarie, Azarie, Neagoe Basarab, Nicolaus Olahus, Mihail Moxa, Vasile esperes, Miron

Costin, Radu Greceanu, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Radu Tempea, Ion Neculce; Liviu Rebreanu: *Akasztottak erdeje. Regény* (1983) (ford. Böződi György); Alexandru Odobescu: *Pszeudokinegetikosz és más írások* (1984) (ford. Tátrai Barna); *Áldott a nap. Olasz költők antológiája* (1985): Baranyi Ferenc (Eugenio Montale, Antónia Vivaldi); *Dsida Jenő* (Ada Negri); *Fodor András* (Vittore, Fiore, Roberto Roversi); *Jánosházy György* (Sibilla Aleramo, Cecco Angiolieri, Francesco Berni, Giovanni Boccaccio; Matteo Maria Boiardo, Giordano Bruno, Chiaro Davanzati, Guido Gozzano, Guido Guinizelli, Olasz ismeretlen költőnő, Giovanni Pascoli, Pier Paolo Pasolini, Ceasare Pavese, Francesco Petrarca, Cino da Pistoia, Umberto Saba); *Jékely Zoltán* (Dante Alighieri, Cecco Angiolieri, Giovanni Boccaccio, Giosue Carducci, Ugo Foscolo, Guido Gozzano, Eugenio Montale, Olasz népköltészet, Francesco Petrarca, Umberto Saba, Jacopo Sannazzaro, Torquato Tasso, Giuseppe Ungaretti); *Justus Pál* (Mario Luzi, Eugenio Montale, Elio Pagliarani, Giovanni Pascoli, Sandro Penna, Giuseppe Ungaretti); *Lőrinczi László* (Ceasare Pavese, Salvatore Quasimodo, Giuseppe Ungaretti); *Tóth István* (Achilles Phileros Bocchius Bononiensis, Vittoria Aganoor, Manutius Aldus, Baptista Guarinus Guarini Filius, Giunió Gradi, Giovanni Pascoli, Julius Caesar Scaliger, Rocco Scotellaro, Torquato Tasso); Radnóti Miklós: *Versek és műfordítások* (1985). (Sappho, Anakreon, Catullus, Horatius, Tibullus, Sulpicia, Walter von der Vogelweide, Shakespeare, Jean de La Fontaine, Shelley, Arthur Rimbaud, Francis Jammes, Adolf Meschendörfer, Reiner Maria Rilke, Guillaume Apollinaire, Georg Trakl, Jean Cocteau); Isac Emil: *Az örök dal. Költemények* (1986): (ford. Dsida Jenő, Franyó Zoltán, Gáldi László, Jancsik Pál, Jékely Zoltán, Jékely Zoltán, Kerekes György, Kiss Jenő, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Majtényi Erik, Marton Lili, Székely János).

7. számú melléklet

Az Ion Creangă kiadó *Nagyapó mesefája* sorozatában megjelent fordítások

Nagyapó mesefája 1. (1971): *Bácski Anna* (Perrault mese); *Bán Péter* (Nazim Hikmet mesék); *Korda István* (Bechstein mesék); *Pávai Mihály* (Perrault mesék); *Szabó Álmos* (román népmesék); *Szilágyi Domokos* (H. C. Andersen mesék, Grimm testvérek meséje); *Szócs Ráchel* (néger mesék).

Nagyapó mesefája 2. (1972): *A. Nagy Géza* (Ioan Slavici mesék); *Áprily Lajos* (Lev Tolstoj mesék); *Bán Péter* (bolgár népmesék); *Bustya Endre* (bánsági népmese); *Lőrinczi László* (Italo Calvino mesék); *Méhes György* (Eusebiu Camilar meséje).

Nagyapó mesefája 3. (1973): *Asztalos Lajos* (japán népmesék); *B. Delnei József* (Nicolae Filimon mesék); *Bán Péter* (lett népmesék); *Bán Péter* (Szergej Jeszenyin meséje); *Enyedi Béla* (orosz népmesék); *Szilágyi Domokos* (Alexandru Odobescu meséje).

Nagyapó mesefája 4. (1974): *Asztalos Lajos* (brazíliai indián mesék, grönlandi eszkimó mesék); *Bálint Imre* (Ion Luca Caragiale meséje); *Bán Péter* (litván mesék, orosz népmese); *Benedek Gergely* (szlovák népmesék); *Bokor Katalin* (Fănuș Neagu meséje); *Ferenc Imre* (Iulia Hașdeu mesék); *Kerekes György* (Ion Vlasiu

mesék); *Szilágyi Domokos* (H. C. Andersen meséje); *Tamás Mária* (Dorina Rădulescu mesék).

Nagyapó mesefája 5. (1975): *Asztalos Lajos* (japán népmesék, kínai népmesék, Vu Kan vietnami író meséje, floresi indonéziai mese); *Bokor Katalin* (Alexandru Mitru meséje); *Ferencz László* (cseh népmese); *Kerekes György* (Petre Ispirescu meséje); *Szegő György* (Johann Wolfgang von Goethe meséje); *Szilveszter László* (orosz népmesék); *Tamás Mária* (George Mihail Zamfirescu mesék).

Nagyapó mesefája 6. (1975): *Asztalos Lajos* (spanyol népmesék és műmesék); *Bán Péter* (mordvin népmesék); *Csire Gabriella* (Mihail Eminescu meséje, Victor Eftimiu meséje, Görög Odüsszeja részlet, finn eposz, német eposz, perzsa eposz, portugál eposz, sumér eposz, szanszkrit eposz részletek); *Ferencz Imre* (George Niculescu Mizil meséje); *Kerekes György* (Petre Ispirescu meséje); *Szilveszter László* (Mihail Jurjevics Lermontov meséje).

Nagyapó mesefája 7. (1976): *Benedek Elek* (román népmese); *Bokor Katalin* (Alexandru Mitru meséje); *Dáné Tibor* (dobrudzsai tatár mesék); *Ferencz Imre* (Ion Acsan mesék); *Korda István* (erdélyi szász népmesék); *Lőrinczi László* (moldovai román népmese); *Szilveszter László* (kínai népmesék, orosz népmesék).

Nagyapó mesefája 8. (1977): *Asztalos Lajos* (argentín népmese, bolíviai mesék, chilei népmesék, dán népmesék, ecuadori mesék, észt népmesék, finn népmesék, flamand népmese, görög népmese, holland népmesék, hondurasi népmese, iráni népmese, izlandi népmese, kolumbiai mesék, kubai mesék, lett népmesék, maori népmese, marokkói szefárd mese, német mese, norvég népmese, orosz népmesék, panamai mese, paraguayi mesék, perui mesék, román népmesék, svéd népmese, uruguayi népmese).

Nagyapó mesefája 9. (1978): *Bán Péter* (Euard Mezelaitis meséje); *Farkas László* (Eduard Laboulaye meséje); *Muzsnayné Cs. Gabriella* (német népmese); *Nagy Géza* (Ioan Slavici meséje); *Sütő András* (Ion Creangă meséje); *Szász Béla* (Nestor Ureche meséje); *Szilveszter László* (orosz népmesék); *Vallasek Dáné Márta* (angol ballada).

Nagyapó mesefája 10. (1979): *Benedek Elek* születésének 120. évfordulóján adták ki, valamennyi fordításnak ő a szerzője (albán mese, angol mese, arab mese, cseh mese, dán mese, finn mese, francia mese, görög-római mese, indiai mese, izlandi mese, japán mese, kalmük mese, kirgiz mese, lapp mese, német mese, niasszi mese, orosz mese, román mese, skót mese, spanyol mese, svájci mese, svéd mese, szerb mese, szicíliai mese, tatár mese, török mese, újjörög mese, zsidó mese).

Nagyapó mesefája 11. (1981): *Bán Péter* (kazah népmesék); *Benedek Elek* (izlandi mese, német mese, spanyol mese, szicíliai mese, török mese, újjörög mese); *Cseke Gábor* (Ion Rațiu mesék); *Majtényi Erik* (Petre Ispirescu meséje); *Muzsnayné Cs. Gabriella* (Theodor Storm meséje); *Sütő András* (Ion Creangă mesék); *Szávai Géza* (Marin Sorescu mesék); *Szilveszter László* (orosz népmesék); *Vallasekné Dáné Márta* (angol lovagrege).

Nagyapó mesefája 12 (1983): *Marton Lili* (Viniciu Gafița meséi); *Mihálka György* (dobrudzsai török népmesék); *Pongrátz Mária* (Mircea Șerbănescu meséi); *R. Molnár Erzsébet* (Eugenia Zaimu meséi); *Soltész József* (Vasile Gh. D. feldolgozásai); *Török Ilona* (Charles Perrault meséi).

Nagyapó mesefája 13 (1984): *Kerekes György* (macedoromán népmesék); *Sütő András* (Ion Creangă meséje); *Sz. Török Ilona* (Charles Perrault meséi); *Szilveszter László* (orosz népmesék); *Vajnovszki Kázmér* (Florian Cristescu meséi); *Vallasek-Dáné Márta* (angol lovagrege).

Nagyapó mesefája 14 (1985): *Bokor Katalin* (Fănuș Neagu meséje, Pavel Bujtar meséje); *Csire Gabriella* (Alexandru Odobescu meséje); *Sütő András* (Ion Creangă meséje); *Vajnovszki Kázmér* (Florian Cristescu meséi).

Nagyapó mesefája 15 (1986): *Bán Péter* (észti mese); *Csire Gabriella* (Ion Lila meséi); *Farkas László* (Edouard Laboulaye török mese feldolgozása); *Sütő András* (Ion Creangă meséje); *Szilveszter László* (orosz népmese); *Vallasekné-Dáné Márta* (angol lovagrege).

Nagyapó mesefája 16 (1990): *Asztalos Lajos* (angol, dán, svéd mesék); *Bán Péter* (orosz népmesék); *Benedek Elek* (francia, kínai mese, koreai mesék); *Jancsik Pál* (román népmesék); *V. Gál Ilona* (olasz, portugál mesék).

8. számú melléklet

Antológiakötetek, ahol romániai magyar fordítók művei találhatóak, 1970–1989 között

Benedek Elek: *Arany mesekönyv. A világ legszebb meséi* (ATHK, Bp., n.a.; KRITK, Buk. 1973, 1975; KMK, Bp., 2000; BWK, Bp., 2003; PAAN, Gyöngyös 2004; SCK, Bp., 2009); Benedek Elek: *Ezüst mesekönyv. A világ legszebb meséiből* (ATHK, Bp., n.a.; KRITK, Buk., 1975; SCK, Bp., 2010); Benedek Elek: *Piros mesekönyv. Csudalámpa. A világ legszebb meséi* (ATHK, Bp., 1912; KRITK, Buk., 1972; CICK, Bp., 1999); Benedek Elek: *Kék mesekönyv. A világ legszebb meséi* (ATHK, Bp., 1921; KRITK, Buk., 1971, 1990, 2016; SCK, Bp., 2011); Benedek Elek: *Az Ezeregyéjszaka legszebb meséi* (IK, Bp., 1954; IK, Bp.-SZLOVSZK, Pozsony, 1956; MFK, Bp., 1959, 1966, 1974, 1976, 1978, 1981, 1988, 2014; KRITK, Buk., 1992; PUEK, Bp., 2000; GPK, Bp., 2003, 2005; FAPK, Bp., 2010); *Szegény ember okos leánya. Román népmesék* (EURK, Bp., 1955, 1974; ÁIMK, Buk., 1958); *Carmina Burana. Középkori diákdalok* (MHK, Bp., 1960, 1979; EURK, Bp., 1985; INTPK, Bp., 1993; KOTK, Nyíregyháza, 1996); *Tibullus és Propertius összes költeményei* (MHK, Bp., 1962, 1976); *Kisgyermek nagy mesekönyve* (MFK, Bp., 1963, 1965, 1968, 1972, 1975, 1981; AUSAK, Bp., 1999); *Balladák könyve. Válogatás a világirodalom balladáiból* (EURK, Bp., 1967, 1972); *Második meséskönyvem. Mesék, versek és verses mesék* (MFK, Bp., 1969, 1974, 1981, 1986); R. Berde Mária: *Versek, műfordítások* (KRITK, Buk., 1970); *Kóbor poéta vallomása. Középkori vágáns költők és névtelen szerzők versei* (KRITK, Buk., 1970); *Erdélyi szász népmesék* (ICK, Buk. 1970); *A szépség lányai. Angol szerelmes versek* (MHK, Bp., 1970); *Klasszikus vígjátékok* (NATH, Marosvásárhely, 1970); *Huszonöt év, huszonöt novella* (EURK,

Bp., 1970); *A román mese kincsestárából* (CERK, Buk., 1970); *Alkinoosz kertje. Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig* (DACK, Kolozsvár, 1970); *Nagyapó mesefája 1.* (ICK, Buk., 1971); Kiss Jenő: *Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák* (KRITK, Buk., 1971); *Kardok, villogjatok! Versek a párizsi komünről* (MHK, Bp., 1971); *Verses világjárás* (KOSZK, Bp., 1971); *Fecskeköszöntő. Gyermekversek a világirodalomból* (MFK, Bp., 1971, 1975, 1977, 1979, 1982, 1987); *Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák* (KRITK, Buk., 1971); *Pokolkő. Mai angol elbeszélők* (EURK, Bp., 1971); *Köpenyes, kardos komédiák* (NATH, Marosvásárhely, 1971); *Kagylók tengerzúgása. Román aforizmák* (KRITK, Buk., 1971); *Tűvétevéők. Egyfelvonásosok / Hét egyfelvonásos* (NATH, Sepsiszentgyörgy, 1971); *Az esti futár. Mai román egyfelvonásosok* (EURK, Bp., 1972); *Vízesés. Mai moldován elbeszélők* (EURK, Bp., 1971); *Olasz reneszánsz komédiák* (GONDK, Bp., 1972); *Nagyapó mesefája 2.* (ICK, Buk., 1972); *Templomablak. Istenes versek és műfordítások* (RZSIS, Bp., 1972, 1975, 1980); *Az aranyhármás. Válogatás a mai román ifjúsági prózából* (DACK, Kolozsvár, 1972); *Csillagok Suomi egén. Finn költők magyarul* (KRITK, Buk., 1972); *Égtájak 1972. Öt világrész elbeszélései* (EURK, Bp., 1972); *Csillagok születése. A mai román költészet antológiája* (DACK, Kolozsvár 1972); *A háromnyakú palack titka. Tíz izgalmas novella* (DACK, Kolozsvár, 1972); *Nagyapó mesefája 3.* (ICK, Buk., 1973); *Az esti futár. Mai román egyfelvonásosok* (EURK, Bp. 1972); Tóth István: *Írásjelek a földön. Francia nyelvű belga költők* (KRITK, Buk., 1972); *A szlovén irodalom kis tükre* (EURK, Bp., 1973); *Énekek éneke. Az örök szerelem versei. A világirodalom szerelmes verseiből* (EURK, Bp., 1973); Bácski György: *Hol vannak azok a tengerek. Mai jugoszláv költők* (KRITK, Buk., 1973); *Ósi örökség: az óegyiptomi, sumer, akkád (asszír), ógörög, római, arab, perzsa, indiai és kínai költészetből* (KRITK, Buk., 1973); *Világirodalmi antológia* (TANKK, Bp., 1973); Franyó Zoltán: *Ósi örökség Az óegyiptomi, sumer, akkád (asszír), ógörög, római, arab, perzsa, indiai és kínai költészetből* (KRITK, Buk., 1973); *Népek költészete Antológia a világ népköltészetéből* (KOSZK, Bp., 1973); *Az orosz dráma klasszikusai* (EURK, Bp., 1973); *A zene szava. Versek a zenéről* (ZENEK, Bp., 1973); *Az Erdélyi Helikon költői. 1928-1944* (KRITK, Buk., 1973); *A sóragyogású bánat. Mai nyugatnémet költők* (EURK, Bp., 1973, 1977); *Valaki tüzet kér. Romániai német elbeszélők* (KRITK, Buk., 1973); *Márk vitéz. Román népballadák* (KRITK, Buk., 1973); *Játék és valóság* (CCESJM, Marosvásárhely, 1973); *Reszket a bokor. Két és fél ezer év szerelmes versei* (ELK, Buk., 1973); *Édes keserűség. 23 szerelmes novella* (KRITK, Buk., 1973); Gherasim Emil: *Emelt fővel. Versek, műfordítások* (FACK, Temesvár, 1973); *Énekek éneke. Az örök szerelem versei. A világirodalom szerelmes verseiből* (EURK, Bp., 1974); Franyó Zoltán: *Válogatott műfordítások* (MAGVK, Bp., 1974); *Nagyapó mesefája 4.* (ICK, Buk., 1974); *Vitéz János/Aranyhajú Széplegény. Magyar és román mesék* (MFK, Bp. – ICK, Buk., 1974); Kormos István: *Fehér mágia. Műfordítások* (EURK, Bp., 1974); Charrière, Christian: *Helyettem kis virág.* Lallier, Bernard-Paul: *Vérbosszú. Japrisot, Sébastien: A hölgy az autóban, szemüveggel és puskával.* (MAGVK, Bp. 1974); *Márk vitéz. Román népballadák*

(KRITK, Buk., 1974); *Egy gazdátlan püspöki szék. Válogatás a XX. század antiklerikális irodalmából* (DACK, Kolozsvár, 1974); *Színkép. Új nemzedékek műfordításaiból* (KOSZK, Bp., 1974); *Az Ő hangja. Versantológia* (KRITK, Buk., 1975); *Nagyapó mesefája 5.* (ICK, Buk., 1975); *Nagyapó mesefája 6.* (ICK, Buk., 1975); *Koncert. Versek a zenéről* (KOSZK, Bp., 1975); *A zöld madár. Válogatás a világ legszebb meséiből* (MFK, Bp., 1975); *Mai román drámák* (DACK, Kolozsvár, 1975); *Az átlépett látóhatár. Román tudományos-fantasztikus elbeszélések* (DACK, Kolozsvár, 1975); *Galaktika. Tudományos-fantasztikus antológia. 12.* (KOSZK, Bp., 1975); Franyó Zoltán: *Aranykor. Román hazafias versek antológiája* (MK, Bukarest, 1975); *Népek költészete. Antológia a világ népköltészetéből* (KOSZK, Bp., 1973); *Nagyapó mesefája 7.* (ICK, Buk., 1976); *A túlélés iróniája. Mai román kisregények* (EURK, Bp., 1976); Áprily Lajos: *Őszi muzsika Versek és műfordítások* (DACK, Kolozsvár, 1976); Franyó Zoltán: *Bécsi látomás. Osztrák költők versei* (KRITK, Buk., 1976); Kiss Jenő: *Három testvér, kilenc sárkány. Román fantasztikus balladák* (KRITK, Buk., 1976); *Különös kalandok. Tudományos fantasztikus elbeszélések* (MFK, Bp., 1976); *A kék hó balladája. Mai moldován költők* (EURK, Bp., 1976); Franyó Zoltán: *A kőben a tanúság. A kortárs román költészet kisantológiája* (FACK, Temesvár, 1977); *Klasszikus német költők. A középkortól a XX. századig* (EURK, Bp., 1977); *Nagy a május hatalma. Német szerelmes versek* (MHK, Bp., 1977); *Katonáink. Román írók a függetlenségi háborúról* (DACK, Kolozsvár, 1977); Szegő György: *A sellő hatalmában. Klasszikus német mesék* (ICK, Buk. 1977); *A végtelenség szomszédja. Hatvan év szovjet költészetéből* (KOSZK, Bp., 1977); *Nagyapó mesefája 8.* (ICK, Buk., 1977); *Mindenkori mesterek. „...csak leírtam azt, amit elmondtam volna az ismeretlen olvasónak, ha együtt olvassuk a verset, együtt nézzük a képeket.”* (MAGVK, Bp., 1977); *Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet* (EURK, Bp., 1977); *Körutazás, román novellák, karcolatok* (KRITK, Buk, 1977); Korvin Sándor: *A néma számvető. Összegyűjtött írások, versek, műfordítások, cikkek, tanulmányok, feljegyzések* (KRITK, Buk., 1977); *Ima az Akropoliszon. A francia esszé klasszikusai* (EURK, Bp., 1977); *Himnusz a román földhöz. Költők a hazáról, a pártról.* (FACK, Temesvár, 1977); *Áldozati báránycomb. 13 detektívtörténet* (KRITK, Buk., 1977); Tóth István: *Múzsák fellegvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája* (KRITK, Buk., 1977); *Nagyapó mesefája 9.* (ICK, Buk., 1978); *Klasszikus orosz költők* (EURK, Bp. 1978); Ferencz László: *Tűzijáték. Román satírikus-humoros írások* (KRITK, Buk., 1978); *21 színjáték* (ICEDK, Buk., 1978); Franyó Zoltán: *Atlanti szél. A középkor latin, olasz, francia, provanszi, belga, spanyol, angol, ír, flamand, svéd, svéd nyelvű finn, finn és norvég költészetéből* (KRITK, Buk., 1978); *A világirodalom legszebb versei. Az ókortól a XX. századig* (EURK, Bp., 1978, 1988); *Harmadik meséskönyvem* (MFK, Bp., 1978); *Az eltemetett katona. Elbeszélések az első világháborúról* (EURK, Bp., 1978); *Más fény nem kell nekem. Spanyol szerelmes versek* (MHK, Bp., 1978); *Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája* (AKADK, Bp., 1978); *Nagyapó mesefája 10.* (ICK, Buk., 1979); *Szerelemről álmodozva. Olasz szerelmes versek* (MHK, Bp., 1979); Franyó Zoltán: *Földi üzenet.*

Román költők versei (KRITK, Buk., 1979); *Jó éjszakát* (MFK, Bp., 1979); *A régi tükör* (KRITK., Buk., 1979); *Úti portrék tengeri tájjal. Szovjet elbeszélések* (KRITK, Buk., 1979); *Szavak májusa. Francia költők antológiája* (DACK, Kolozsvár, 1980); *Az erőd bevétele. Válogatás a világirodalom legjobb katona elbeszéléseiből. 1800-1945* (ZRK, Bp., 1980); *Macskavári Menyhárt* (MFK, Bp., 1980); *Az idő lovai* (KOSZK, Bp., 1980); *Mi-am regăsit patria. Poezii de poezi români și maghiari. Hazára találtam. Román és magyar költők versei* (OBT, Bp., 1980); *Egy égbolt alatt. Szovjet-orosz költők* (EURK, Bp., 1981); *Nagyapó mesefája 11.* (ICK, Buk., 1981); *Állatok farsangja* (MFK, Bp., 1981); *Stefan George és Hugo von Hofmannsthal versei* (EURK, Bp., 1981); *Állatok farsangja* (MFK, Bp., 1981); *A hamis malvázia. Romániai német elbeszélők* (EURK, Bp., 1981); *Drága illúzió. Mai angol elbeszélők* (SZEPIRK, Bp., 1981); *Firenzei éjszakák. XIX. századi kisregények* (EURK, Bp., 1981); *Lendvai Éva: Kutak. Műfordítások klasszikus és mai román költők verseiből* (EMK, Buk., 1981); *Talált kincs. Német költők antológiája* (DACK, Kolozsvár, 1981); *Román költők antológiája* (KOSZK, Bp., 1982); *Kiss Jenő: Pe pîrîu de rouă. Balade populare românești–Rétek harmatában. Román népballadák* (DACK, Kolozsvár, 1981); *Szabédi László: Rózsahullató fa. Versek, műfordítások* (DACK, Kolozsvár, 1982); *Aki legdrágább, aki legszebb... Százhusz vers a szerelemlről* (KOSSK, Bp., 1982); *Hoppá élünk! Német expresszionista drámák* (EURK, Bp., 1982); *Német költők. Az NDK lírája/XX. századi német költészet* (EURK, Bp., 1982); *A fizikusok. Öt modern dráma* (EURK, Bp., 1982, 1985, 1986, 1988, 1992, 1996, 1999, 2001, 2002, 2005, 2006); *Tűzpiros szavak. Gyermeekvers antológia* (ICK, Buk., 1982); *Nagyapó mesefája 12.* (ICK, Buk., 1983); *Száz vers. Görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása* (MAGVK, Bp. 1983); *Kortárs román drámák* (KRITK, Buk., 1983); *Majtényi Erik: Emberek, lakások lakói. Versek, műfordítások* (KRITK, Buk., 1983); *Halhatatlan szerelmesek. Tizenkilencedik századi elbeszélések* (EURK, Bp., 1983); *Mondd csak, apu!* (MFK, Bp., 1983); *Roskad a kormos hó...* (MFK, Bp., 1983); *Doromboló* (MFK, Bp., 1983); *Asszonyaink arca. Irodalmi antológia* (MNOT, Bp. – KOSSK, Bp., 1983); *Asztalos Lajos: A teknősbéka tilinkója. Népmesék és mondák* (ICK, Buk., 1983); *Manon Lescaut. Három francia szerelmes regény* (KRITK, Bp., 1983); *Akárki. Misztériumjátékok-Mirákulumok-Moralitások* (EURK, Bp., 1984); *Kortárs román vígjátékok* (KRITK, Buk., 1984); *Nagyapó mesefája 13* (ICK, Buk., 1984); *Akik ki akarták merni a tengert* (MFK, Bp., 1984); *XIX. századi orosz elbeszélők* (EURK, Bp., 1984); *Száz szerelmes szonett* (DACK, Kolozsvár, 1984); *Járom és csillag: Latin-amerikai költők antológiája* (KOSZK, Bp., 1984); *Augusztusi dombormű. Versek a hazáról* (KRITK, Buk., 1984); *Piknik a senkiföldjén. Tudósok sci-fi írásai* (KRITK, Buk., 1984); *Nagyapó mesefája 14.* (ICK, Buk., 1985); *Áldott a nap. Olasz költők antológiája* (DACK, Kolozsvár, 1985); *Hardy, Thomas – Hopkins, Gerard Manley: Thomas Hardy és Gerard Manley Hopkins versei* (EURK, Bp., 1985); *Pe pîrîu de rouă. Balade populare românești Rétek harmatában. Román népballadák* (DACK, Kolozsvár, 1985); *Novalis és a német romantika költői* (EURK, Bp., 1985);

Szigetraj. Mai román rövidpróza (KRITK, Buk., 1985); *XX. századi angol drámák* (EURK, Bp., 1985); *Nagyapó mesefája 15.* (ICK, Buk., 1986); *Morel találmánya. Tudományos-fantasztikus írások* (KRITK, Buk., 1986); *Modern nyugatnémet, osztrák és svájci költők* (EURK, Bp. 1986); *Klasszikus angol költők a középkortól a XX. századig* (EURK, Bp., 1986); *A három pillangó* (MFK, Bp., 1986); *Ismerem ezt a földet. Versek a hazáról* (KRITK, Buk., 1986); Kiss Jenő: *A műfordító emlékeiből. Visszatekintések és kiadatlan versfordítások* (KRITK, Buk., 1986); *Rajtaütés. Válogatás az orosz és a szovjet-orosz irodalom katonaelbeszéléseiből* (ZRK, Bp., 1987); *Óda a köztársasághoz. Versantológia* (KRITK, Buk., 1987); *Utam a világban: Eszperantó irodalmi antológia* (EURK, Bp., 1987); *Tört álmok. Ír költők antológiája* (KOSZK, Bp., 1988); *Klasszikus francia kisregények* (EURK, Bp., 1988); *Viasz és pecsét: Huszadik századi román esszék* (EURK, Bp., 1988); *Korszellem és önismeret: Válogatás a két világháború közötti román esszéirodalomból* (KRITK, Buk., 1988; GONDK, Bp., 1988); *Szívem. Szerelmes versek minden égtájról Feledy Gyula rajzaival* (MFK, Bp., 1989); *Az okos lány* (MFK, Bp., 1989); Tolsztoj, Lev – Bianki, Vitalij: *A tűzoltó kutyák / Пожарные собаки* (MFK, Bp., 1989); *Nagyapó mesefája 16.* (ICK, Buk., 1990).

9. számú melléklet

Válogatáskötetek, ahol romániai magyar fordítók művei találhatóak, 1970–1989 között

A román mese kincsestárából. Kifestőkönyv (CERC, Buk., 1970); Edward Albee: *Drámák* (EURK, 1971); Louis Althusser: *Olvassuk Marxot* (KRITK, Buk., 1977); Guillaume Apollinaire: *Guillaume Apollinaire válogatott művei* (EURK, Bp., 1967, 1973, 1980, 1991, 1993); Guillaume Apollinaire: *Guillaume Apollinaire versei* (EURK, Bp., 1980, 1991, 1993; SZIGK, Bp., 2008); Louis Aragon: *Louis Aragon versei* (EURK, Bp., 1984); Tudor Arghezi: *Illő ígék. Versek* (DACK, Kolozsvár, 1980); George Bacovia: *Legszebb versei* (ALBK, Buk., 1973); George Bacovia: *Ólom. Versek* (KRITK., Buk., 1981); Honoré de Balzac: *Elveszett illúziók* (KRITK, Buk., 1978); Honoré de Balzac: *Betti néni. Pons bácsi* (EURK, Bp., 1985; KRITK, Buk., 1985); Ion Bănuță: *A sátán könnye* (KRITK, Buk., 1983); Ion Barbu: *Legszebb versei* (ALBK, Buk., 1971); Ion Barbu: *Másod-játék* (EURK, Bp., 1985); Johannes Robert Becher: *Johannes R. Becher versei* (EURK, Bp., 1978); Samuel Beckett: *Drámák* (EURK, Bp., 1970); Mihai Beniuc: *Az égő sas. Versek* (KRITK., Buk., 1973); Lucian Blaga: *Mágikus virradat. Válogatott versek* (EURK, Bp., 1965); Lucian Blaga: *Legszebb versei* (ALBK, Buk., 1970); Lucian Blaga: *Lucian Blaga versei* (EURK, Bp., 1979); Lucian Blaga: *Novemberi nyár. Válogatott versek* (KRITK, Buk., 1987); William Blake: *William Blake versei* (EURK, Bp., 1977); Johannes Bobrowski: *Johannes Bobrowski legszebb versei* (ALBK, Buk., 1988); Jorge Luis Borges: *A titokban végbement csoda. Novellák* (KRITK, Buk., 1978); Heinrich Böll: *A nyolcadik parancsolat* (MAGVK, Bp., 1985); Ion Brad: *Fehér vadászat. Versek* ((KRITK, Buk., 1971); Ion Brad: *Emil Isac, új eszmék szószólója* (DACK, Kolozsvár, 1975); Ioan Alexandru Brătescu-Voinești: *A fűrjifőka* (ICK, Buk., 1971); Bertold

Brecht: *Drámák* (EURK, Bp., 1971, 1985); Bertold Brecht: *Bertold Brecht versei* (EURK, Bp., 1976); Arnolt Bronnen: *A púpos frígiai. Aiszóposz regénye* (GONDK, Bp., 1972); Valerij Akovlevic Brusov: *A városhoz: válogatott versek* (EURK, Bp., 1975); Robert Burns: *Robert Burns legszebb versei* (IK, Buk., 1954; EURK, Bp., 1973, 1979, 1990; MFK, Bp., 1993); Robert Burns: *Robert Burns versei* (EURK, Bp., 1979); Alexandru Căptariu: *Versek* (EMK, Buk., 1985); Ion Luca Caragiale: *Az élehetetlen Cănuța. Novellák* (ICK, Buk., 1972); Ion Luca Caragiale: *Ötőrai tea. Novellák, cikkek, jelenetek* (KRITK, Buk., 1972); Paul Chaulot: *Az arcok fala* (EURK, Bp., 1982); James Fenimore Cooper: *Nagy indián könyv* (MFK, Bp., 1965, 1974, 1983; KONYVKK, Bp., 1996); Daniela Crăsnaru: *A babiloni oroszlánok* (KRITK, Buk., 1985); Ion Creangă: *A disznó meséje* (ICK, Buk., 1973); Ion Creangă: *Gyermekkorom emlékei. Válogatott írások* (DACK, Kolozsvár, 1989); Augustin Deac: *Lenin a romániai értelmiség tudatában* (DACK, Kolozsvár, 1970); John Donne: *Negatív szerelem* (HELK, Gyomaendrőd, 1987); Victor Eftimiu: *A kővé vált lovag. Mesék* (ICK, Buk., 1970); Mircea Eliade: *Különös kalandok. Tudományos fantasztikus elbeszélések* (KOSZK, Bp., 1976); Thomas Stearns Eliot: *Eliot versei* (EURK, Bp., 1978); Mihai Eminescu: *Az estcsillag* (CR, Buk., 1984); Mihai Eminescu: *Kék virág. Költemények* (DACK, Kolozsvár, 1973); Mihai Eminescu: *Mesék* (ICK, Buk., 1972, 1980, 1986, 1989); Mihai Eminescu: *Poezii alese. Válogatott költemények* (EMK, Buk., 1972); Mihai Eminescu: *Versek* (EMK, Buk., 1973); Mihai Eminescu: *Mihai Eminescu versei* (EURK, Bp., 1974); Mihai Eminescu: *Szegény Dionis. Prózai írások* (KRITK, Buk., 1975); Mihai Eminescu: *Mesék 6.* (ICK, Buk., 1980); Mihai Eminescu: *Az estcsillag* (CR, Buk., 1984); Sergej Aleksandrovic Esenin: *Válogatott művei* (EURK, Bp., 1977); Sergej Aleksandrovic Esenin: *Válogatott versei* (KOSZK, Bp., 1979); Afanasij Afanasevic Fet: *Bukó napként. Válogatott versek* (MHK, Bp., 1973); Jean de la Fontaine: *Mesék és széphistóriák* (MHK, Bp., 1979; OSIK, Bp., 2008); Max Frisch: *Drámák* (EURK, Bp., 1978); Julius Fučík: *Emberek, legyetek éberek!* (EURK, Bp. – MADK. Pozsony, 1985); Gala Galaction: *A régi tükör* (KRITK, Buk., 1979); Emil Georgica: *Távozások. Válogatott versek* (KRITK, Buk., 1972); Michel de Ghelderode: *Drámák* (EURK, Bp., 1982); Jean Giono: *Valaki a hegyekből/Ennemonde* (EURK, Bp., 1970); Emil Giurgiuca: *Távozások. Válogatott versek* (KRITK, Buk., 1972); Johann Wolfgang von Goethe: *Faust* (MHK, Bp., 1959, 1961, 1967, 1971; EURK, Bp., 1963, 1964, 1967, 1974, 1976, 1979, 1980, 1986, 1992, 1995, 1999, 2001, 2003, 2006, 2009; INTERK, Bp., 1993, 1995); Johann Wolfgang von Goethe: *Goethe versei* (EURK, Bp., 1972); Johann Wolfgang von Goethe: *Római elégiák* (EURK, Bp., 1982); Johann Wolfgang von Goethe: *Versek* (EURK, Bp., 1982); Johann Wolfgang von Goethe: *Válogatott művek* (EURK, Bp., 1982); Octavian Goga: *Költemények* (MINK, Buk., 1972); Octavian Goga: *Octavian Goga legszebb versei* (ALBK, Buk., 1974); Octavian Goga: *Hív a földünk* (KRITK, Buk., 1988); Nyikolaj Vasziljevics Gogol: *Gogol művei* (EURK, Bp., 1971); Nyikolaj Vasziljevics Gogol: *Elbeszélések* (EURK, Bp., 1972); Vasile Goldiș: *Válogatott írások* (KRITK, Buk., 1978); Bazil Gruia: *A mesebeli orvvadászat* (EURK, Bp., 1984); Romulus Guga: *A bolond és a*

virág. *Három regény* (KRITK., Buk., 1983); Wilhelm Hauff: *A szarvastallér legendája* (MFK, Bp., 1989); Wilhelm Hauff: *Wilhelm Hauff legszebb meséi* (MFK, Bp., 1959, 1962, 1966, 1979, 1983; KRITK, Buk., 1988); Heinrich Heine: *Heinrich Heine versei* (EURK, Bp., MADK, Pozsony, 1978); Heinrich Heine: *Vallomások: írások a matrácsírból: 1849-1856* (KRITK, Buk., 1974); Heinrich Heine: *Válogatott versei* (SZEPIRK, Bp., 1951; MHK, Bp., 1973; EURK, Bp., 1976, 1978, 1993); Heinrich Heine: *Válogatott versek* (EURK, Bp., MADK, Pozsony, 1978); Ernest Hemingway: *Az öreg halász és a tenger. Elbeszélések* (EURK, Bp., 1983, 1985); E. T. A. Hoffmann: *Az arany virágcserep.* (EURK, Bp., 1982); Victor Hugo: *Victor Hugo versei* (EURK, Bp., 1975); Emil Isac: *Az örök dal* (DACK, Kolozsvár, 1986); Panait Istrati: *Pusztai bogáncsok. Négy kisregény.* (EURK, Bp., 1961, 1965, 1975, 1981; IMK, Buk., 1968; SZEPIRK, Bp., 1970); Alexandru Ivasiuc: *Pro domo* (EURK, Bp. 1976); Shirley Jackson: *Sóbbálvány. Elbeszélések* (EURK, Bp., 1983); Alfred Jarry: *A láncra vert Übü* (SZSZK, Szolnok – VFMK, Szolnok, 1979); Pejo Javorov: *A kék köd órájában* (EURK, Bp., 1970); Eugen Jebeleanu: *Kicsérélem a keresztet* (EURK, Bp., 1976); Jevgenij Jevtusenko: *Az ébredő város* (EURK, Bp., 1972); Jevgenij Jevtusenko: *Ballada a nekifutásról* (EURK, Bp., 1980); Karel Jonckheere: *Szemünk világa* (EURK, Bp., 1972); Egon Erwin Kisch: *Ciánkáli a vezérkarnak* (ZRK, Bp., 1987); Kiss Jenő: *Márk vitéz. Román népballadák Petre Crețu Solcan repertoárjából* (KRITK, Buk., 1974); Mihail Kogălniceanu: *A parasztság sorsának könnyítése* (KRITK., Buk., 1975); Csukovszkij Kornyej: *Tótágas* (MFK, Bp., 1976); Marie-Madeline Pioche de La Vergne Lafayette: *Cléves hercegnő. Manon Lescaut és des Grioux lovag története. Adolphe* (KRITK, Buk., 1983; EURK, Bp., 1984); Philip Arthur Larkin: *Versek* (EURK, Bp., 1988); Nikolaus Lenau: *Nikolaus Lenau versei* (EURK, Bp., 1979); Vladimir Iljics Lenin: *Lenin stílusa* (KRITK, Buk., 1971); Mihail Jurjevics Lermontov: *Mihail Lermontov válogatott művei. Líra, Elbeszélő költemények, Álarcosbál, Korunk hőse, A kaukázusi, Levelek* (EURK, Bp., 1974); Mihail Jurjevics Lermontov: *Lermontov versei* (EURK, Bp., 1980); Jack London: *Északi Odüsszea. Válogatott művek* (EURK, Bp., 1982); Federico García Lorca: *Két esti hold* (MFK, Bp., 1975); Federico García Lorca: *Frederico García Lorca válogatott versei* (KOSZK, Bp., 1977); Federico García Lorca: *Andalúz poétika hat húrra. Federico García Lorca legszebb versei* (ALBK, Buk., 1989); Emil Boleslav Lukáč: *Óda az utolsóhoz és elsőhöz. Emil Boleslav Lukáč válogatott versei* (EURK, Bp., 1973, 1979); Alexandru Macedonski: *Titkos ország. Válogatott versek* (EURK, Bp., 1963); Alexandru Macedonski: *Alexandru Macedonski legszebb versei* (ALBK, Buk., 1972); Vladimir Vlagyimirovics Majakovszkij: *Lángfaló-csodaló és más versek* (MFK, Bp., 1981); Bernard Malamud: *A beszélő ló. Elbeszélések* (EURK, Bp., 1980); Mircea Malița: *A szürke arany. Esszék* (DACK, Kolozsvár, 1976); Mircea Malița: *Eszmék faggatása* (ALBK, Buk., 1976); Thomas Mann: *Az elcsereált fejek. Halál Velencében* (SZÉPIRK, Bp., 1969, 1985; HELK, Bp., 1993; GABK, Bp., 2016); Thomas Mann: *Lotte Weimarban/A kiválasztott/A törvény* (MHK, Bp., 1970); Thomas Mann: *Válogatott elbeszélések* (EURK, Bp., 1973, MKK, Bp., 2000); Thomas Mann: *Úr és kutya. Kisregények.* (EURK, Bp., 1979); Prosper Mérimée:

Regények és elbeszélések (EURK, Bp., 1989); John Milton: *John Milton válogatott költői művei* (EURK, Bp., 1978); John Milton: *Elveszett Paradicsom/A küzdő Sámson* (EURK, Bp., 1988); Molière: *Don Juan* (CSGSZ, Kaposvár, 1979); Michel de Montaigne: *Esszék* (KRITK, Buk., 1983); Charles Montesquieu– Louis de Secondat: *A törvények szelleméről* (KRITK, Buk., 1987); Christian Morgenstern: *Akasztófa-énekek* (MHK, Bp., 1965; MFK, Bp., 1989; TINK, Bp., 1989); Cyprian Norwid: *Cyprian Norwid versei* (EURK, Bp., 1982); Nyikolaj Alekszandrovics Nyekraszov: *Válogatott versei* (MFK, Bp., 1972; EURK, Bp., 1972); Sean O’Casey: *Drámák* (EURK, Bp. 1977); Janus Pannonius: *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul* (TANKK, Bp., 1972); Janus Pannonius: *Legszebb versei* (ALBK, Buk., 1972); Janus Pannonius: *Janus Pannonius búcsúverse. Huszonkilenc magyar fordításban* (BARMK, Pécs, 1989); Janus Pannonius: *Janus Pannonius munkái* (SZEPIRK, Bp., 1953; TANKK, Bp., 1987); Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak* (KRITK, Buk., 1977); Ştefan Pascu: *A kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem* (DACK, Kolozsvár, 1972); Francesco Petrarca: *Francesco Petrarca daloskönyve* (EURK, Bp., 1974; KRITK, Buk., 1988); Valeri Petrov: *Enyhe ősz* (EURK, Bp., 1982); Ion Pillat: *Egyenes mérleg. Válogatott versek* (KRITK, Buk., 1972, 1974); Luigi Pirandello: *Színművek* (EURK, Bp., 1983, 2008); Simion Pop: *Hőfőher menet. Riportok* (KRITK, Buk., 1974); Veronica Porumbacu: *Hang és áradat* (EURK, Bp., 1979); Nicolae Preliceanu: *Nicolae Preliceanu versei* (EURK, Bp., 1986); Mihai Purdi: *Világ Szépe és Világ Gyönyörűje. Magyarországi román népmesék* (EURK, Bp., 1982); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Elbeszélő költemények* (EURK, Bp., 1963, 1977); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Válogatott költői művei* (EURK, Bp., 1964, 1967; KOSZK, Bp., 1971); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Mesék* (IK, Bp., 1968, MLL, Pozsony, 1970, 1974, 1977; OSIK, Bp., 2003); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Puskin versei* (EURK, Bp., 1974); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Jevgenyij Anyegin/Drámák* (EURK, Bp., 1976); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Összes művei* (EURK, Bp., 1976); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Elbeszélő költemények/Mesék* (EURK, Bp., 1977); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Két magyar Anyegin. Puskin verses regénye Bérczy Károly és Áprily Lajos fordításában* (EURK, Bp., 1984); Alekszandr Szergejevics Puskin: *Lírai költemények* (EURK, Bp., KRITK., Buk., 1978); Quintus Horatius Flaccus: *Ódák* (EURK, Bp., 1985); Aurel Rău: *Törékeny lányok. Versek* (KRITK, Buk., 1973); Aurel Rău: *A hóember. Versek* (EURK, Bp., 1981); Rainer Maria Rilke: *Rainer Maria Rilke versei* (MADK, Pozsony, 1978); Rainer Maria Rilke: *Rainer Maria Rilke versei* (EURK, Bp., 1983); Arthur Rimbaud: *Napfény és hús* (KOSZMK, Bp., 1989); Arthur Rimbaud: *Arthur Rimbaud versei* (EURK, Bp., MADK, Pozsony, 1981); Georgina-Viorica Rogoz: *Meg ne tudja Aladdin! Tudományos-kalandos elbeszélések* (ICK, Buk., 1985); Mihail Sadoveanu: *Válogatott művek* (EURK, Bp., 1966); Mihail Sadoveanu: *Kisvárosi csend. Válogatott elbeszélések* (EURK, Bp., 1980); Friedrich Schiller: *Friedrich Schiller összes drámái* (MHK, Bp., 1970; OSIK, Bp., 2002); Friedrich Schiller: *Friedrich Schiller versei* (EURK, Bp., 1977); Friedrich Schiller: *Drámák* (EURK, Bp., 1980); Anna Seghers: *Az igazi kék* (EURK, Bp., 1983); William Shakespeare:

Shakespeare összes drámái (UJMK, Bp., 1955; MHK, Bp., 1972; EURK, Bp., 1988); William Shakespeare: *Shakespeare összes művei* (EURK, Bp., 1961, 1964; MHK, Bp., 1992, 1997, 2001); George Bernard Shaw: *Hat színmű* (EURK, Bp., 1972); Si King: *Dalok Könyve* (EURK, Bp., 1974); Isaac Bashevis Singer: *A hét kicsi suszter. Válogatott elbeszélések* (EURK, Bp., 1984); Mircea Sîntimbreanu: *A nagyszünet. Karcolatok, történetek* (ICK, Buk., 1980; 1988); Juliusz Slowacki: *Slowacki versei* (EURK, Bp., 1976); Marin Sorescu: *Hidegtelelés. Anyaöl* (EURK, Bp., 1980); Edmund Spenser: *Királyi szépség, mennynél fényesebb. Amoretti/Epigrammák/ Epithalamion* (MHK, Bp., 1978); Jules Supervielle: *Jules Supervielle versei* (EURK, Bp., 1978); Leo Tolsztoj: *Mesék* (CORVK, Bp., 1959; MFK, Bp., 1977); Leo Tolsztoj: *Medve a szekéren* (EURK, Bp., 1977); Leo Tolsztoj: *Az aranyhajú királyleány / Золотоволосая царица* (EURK, Bp., 1978); Georg Trakl: *Georg Trakl válogatott versei* (KOSZK, Bp., 1972); Ivan Szergejevics Turgenyev: *Tavaszi vizek* (UJMK, Bp., 1956; EURK, Bp., 1957, 1985; SZEPIRK, Bp., 1973); Ivan Szergejevics Turgenyev: *A diadalmas szerelem dala. Kisregények és elbeszélések* (EURK, Bp. 1989); Mark Twain: *Egy jenki Artúr király udvarában* (KRITK., Buk., 1980); Nicolae Valea: *Mélyrepülés. Egyholdas virágkert – háborúban. Elbeszélések* (EURK, Bp., 1973); Paul Verlaine: *Paul Verlaine versei* (EURK, Bp., 1974); Paul Verlaine: *Válogatott versek* (MHK, Bp., 1979); Jules Verne: *Doktor Ox teóriája* (MFK, Bp, 1967, 1973, 1979); Jules Verne: *Az ostromzáron át* (MFK, Bp. 1982); Ion Vinea: *Árnyékok malma: válogatott versek* (KRITK, Buk., 1976); Erwin Wittstock: *Látomás. Elbeszélések* (KRITK, Buk., 1970).

Orosz fordítástudomány a 20. századi filológiában

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Abstract: Russian translation studies played a major role in the history of universal and Eastern European translations in the twentieth century. The traditions of Russian linguistics in the 18th–19th centuries laid the foundations for the theoretical opinions by starting from Lomonosov, which connected the very nature of translation with the theory of translation, the systematization of its methods, tools, and structural descriptions. Jakobson, Fyodorov, Svejcer, Recker, Vinogradov, Barhudarov, Komisarov, and others represent the theorists of the Russian line of European translation studies in the second half of the twentieth century. While they were obviously influenced by the universal translation theory trends that gained momentum in the 20th century, they drew much from the work of Russian theoretical linguists of earlier centuries. At the same time, they paved the way for the newer foundations of translation studies with their work.

Keywords: Russian translation theory, universal foundations, Hungarian translation studies

1. A fordítástudomány történeti háttere a 20. századi orosz filológiában

A fordítás gyakorlata fokozatosan megteremtette azt a filológiai hátteret, amely önálló tudományként fordításelméletként, fordítástudományként különült el. Kikből lettek fordítók orosz földön? Kezdetben a kétnyelvű környezetben felnőtt generáció tagjai, akik nem kizárólag bölcsész, filológus felkészültséggel kerültek olyan, leggyakrabban háborús szituációba, hogy fordításra, tolmácsolásra kényszerültek. A 20. századi történelmi háttéreseeményei, az európai háborúk, határváltozások sora óhatatlanul hozzájárult ahhoz, hogy a fordítókra, tolmácsokra megnövekedett az igényt.

A kelet-középeurópai viszonyok között az orosz fordítók, s a fordításelméleti szakírók dominanciája a második világháború után hosszú időre meghatározta a gondolkodásunkat a fordítás folyamatáról és a fordítások elemzéséről. Ezért napjainkban, amikor a fordítástudomány fókusza az angolszász központú megközelítésekre tevődött át, talán utolsó pillanatban vagyunk, hogy a közelmúltat meghatározó orosz fordításelméletre, néhány teoretikusra pillantást vessünk. Nem annyira az elméleti irányultságuk kritikai szándékával, hanem az orosz elméletalkotók pályaképének meghatározóan háborús, közéleti életrajzi adalékainak felvillantásával. Honnan indult ez a világháborúk éveiben még fiatal orosz generáció, s mit gondolt a fordításról?

A fordításelmélet általános kérdéseinek tisztázásához célszerű a fordítás fogalmi meghatározásából kiindulni. Napjainkban a fordítás fogalmi meghatározásához számos értelmezés járul hozzá. Az orosz fordításelmélet képviselői is törekedtek saját meghatározásuk kidolgozására, ezzel mintegy körülhatárolva a saját elméleti okfejtésük megalapozását, kutatásuk irányát. Eközben kiderül, hogy ugyanannak a fogalomnak más-más megközelítését helyezik a figyelem középpontjába. A fordítás rendkívül sokoldalú és összetett entitás, amelynek

lényegét egyetlen, akár jól kifejtett meghatározásban feltárni, nagy valószínűséggel lehetetlen. A fordítás önmagában is minimum kettős természetű. Egyrészt egy intellektuális kommunikatív cselekvés, a fordítás folyamatában való részvétel, másrészt ennek a cselekvési folyamatnak az eredménye, a fordító által végzett beszédcselekvés kész terméke. Tehát mindig meg kell különböztetnünk a cselekvést annak eredményétől, amikor a tudományos megközelítés tárgyát vesszük szemügyre.

Az alábbiakban az orosz fordítástudomány meghatározó személyiségeinek pályaképi hátterét villantjuk fel, s általuk a fordítás lényegi meghatározását emeljük ki. (Az életrajzi adatokhoz megadjuk a dolgozat végén a jelenleg interneten elérhető orosz nyelvű életrajzi oldalakat.)

2. Az orosz fordítástudomány képviselői a 20. században

2. 1. Jakobson, R. O. (1896–1982)

Jakobson, Roman Oszipovics, a formalista nyelvészet 20. századi egyik legjelentősebb képviselője, Moszkvában született egy háromgyerekes családban. Szülei Rigából származtak. A gimnázium elvégzése után 1914-ben a moszkvai egyetem szlavisztika szakára jelentkezett. Már 1915-ben tagja lett a moszkvai nyelvész körnek, amelynek 1920-ig elnöke volt. A Vörös kereszt tolmácsaként 1920-ban Csehszlovákiába költözött. 1926-ban a Prágai nyelvészeti iskola egyik megalapítója lett. 1930-ban Prágában megvédte doktori értekezését szerbhorvát témából. 1939-ben a zsidóüldözés elől Skandináviában talált menedéket. A Norvég Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1941-ben Amerikába települt át. A Columbiai Egyetem professzoraként 1943-tól tevékenykedett, de több egyetem tanára is volt. 1962-ben Nobel-díjra terjesztették fel. Az 1982-ben bekövetkezett halála után a sírján oroszul, latin betűs átírással ez áll: „orosz filológus” („*ruszkij filolog*”) (WWW1)¹.

Jakobson a fordításnak a három fajtáját különbözőképpen nevezte el: 1. nyelven belüli fordítás (*intra-lingual translation, rewording* = átfogalmazás, átfordítás), amelynek során a nyelvi jelek értelmezése ugyanazon nyelv más jeleivel történik, 2. nyelvek közötti fordítás (*inter-lingual translation* = a szoros értelemben vett fordítás, a tulajdonképpeni fordítás), amely akkor jön létre, ha egy szöveget az egyik nyelvről a másikkra fordítunk, és a nyelvi jelek értelmezése valamilyen más nyelv segítségével történik, végül a 3. szemiotikai rendszerek közötti fordítás (*transmutation* = átalakítás, átváltozás), amelyben a verbális jelek interpretációja egy nem verbális jelekből álló szemiotikai rendszer segítségével valósul meg (pl. egy regény megfilmesítése vagy egy mesének balettként történő feldolgoása) (Bart–Klaudy 1986: 16).

---

¹ Az életrajzi adatok helyét itt és később WWW jelzéssel a google.ru keresője alapján adtuk meg. (Cs. J. E.)

Jakobson nyelvészeti munkásságának csak egy szelete a fordítástudomány, de látható, hogy benne az interpretáció és narratológia lehetőségei meghatározó szerepet játszanak.

2. 2. *Fjodorov, A. V. (1906–1997)*

Fjodorov, Andrej Venediktovics 1906-ban Szentpéterváron született. Az orosz műfordítás elméletének egyik megalapítója. A szentpétervári (akkor leningrádi) egyetem német filológia tanszékét vezette több mint tizenöt évig. Többek között Scserba és V. V. Vinogradov tanítványa volt. A második világháború éveiben a hadseregben tolmácsként szolgált. A háború után Moszkvában tanított, majd a leningrádi idegen nyelvek főiskolájának német tanszékét vezette. Több száz publikációja, tucatnyi könyve jelent meg a fordításelmélet köréből. Főleg német nyelvből fordított. Dolgozott a moszkvai Szépirodalmi Kiadónál, majd Leningrádban a fordítástudományi tanszékét vezette. Első jelentős műve a versfordításról 1927-ben jelent meg. Az 1930-ban publikált *A fordítás művészete* című munkája alapműnek számított. Szentpéterváron hunyt el 1997-ben. Nemcsak enciklopédikus tudással rendelkezett, de finom érzékű nyelvész stilisztika és tehetségesen alkotó író is volt (WWW2).

Fjodorov, A. V. szerint a fordítást mindenekelőtt olyan beszédcselekvésnek kell tekintenünk, amely az eredeti művel szoros megfeleltetésben van mind a két nyelv sajátosságait, mind a szöveg műfaji hovatartozását tekintve. „A fordítás annyit jelent, mint teljességében és hűségében kifejezni az egyik nyelv eszközeivel azt, amely korábban egy másik nyelv eszközszerével kifejezést nyert” (Fjodorov 1983: 10). Fjodorov ezzel előremutatott a kultúra alapú fordításekvivalencia elmélete felé.

2. 3. *Sveitzer, A. D. (1923–2002)*

Sveitzer, Alekszandr Davidovics 1923-ban született Moszkvában. Nyelvész, Amerika-szakértő, gyakorló fordító és tanár volt. A szinkrontolmácsolás iskolájának megalapítója, professor, a tudományos akadémia nyelvtudományi intézetének kutatója. A második világháborúban a szovjet hadsereg tolmácsa lett. A háborút követően Moszkvában a M. Torez Idegennyelvi Főiskola tolmácsképző tanszékét vezette. Doktori értekezését az amerikai és brit angol nyelv összevetéséből írta. Fordításelméleti munkái a tolmácsolás, a kommunikáció, az angol sajtónyelv kontrasztív stilisztikájához kapcsolódnak (WWW3).

Sveitzer, A. D. úgy látta, hogy a fordítás egyirányú, kétfázisú nyelvek és kultúrák közötti kommunikációs folyamat. „Ennek során az elsődleges szöveg céltudatos fordítói elemzése alapján létrejöhét egy másodlagos szöveg (meta-szöveg), amely a célnyelvi nyelvi és kulturális rendszerben újra elsődlegessé válik. A folyamat a forrásnyelvi szöveg kommunikatív effektusaira összpontosít, s bizonyos változtatásokat hoz létre arra való tekintettel, hogy a két nyelv és

kultúra között milyen különbségek jelentkeznek az adott kommunikatív szituációban” (Sveitzer 1988: 75).

Sveitzer a szakfordítás és sajtónyelvi fordítás területén volt kora előremutató elméletírója.

2. 4. Retzker, JA. I. (1897–1984)

Retzker, Jakov Joszifovics 1897-ben Taganrogban jómódú kereskedő család gyermekeként született. Az 1920-as években tolmácsként dolgozott. 1940-től francia és angol nyelvet tanított és fordítói kurzusokat vezetett. A Moris Torez főiskola tanára is volt. Doktori disszertációjának témája az angol stilisztikához kapcsolódott. Jól ismerte a német, az olasz és a francia nyelvet is. Nyelvészettel, fordítástudománnyal és lexikográfiával foglalkozott. A francia és olasz frazeológiai szótár szerzője volt. Az ő nevéhez fűződik a fordítás logikai kategóriáinak, transzformációinak és a kontextuális ekvivalencia fogalmának a bevezetése (WWW4).

Retzker, Ja. I. azt hangsúlyozza, hogy a fordítás feladata – teljességében és pontosságában átadni az egyik nyelv eszközeivel azt a tartalmat, ami az eredetiben van. Eközben meg kell őrizni annak stilisztikai és expresszív jellegzetességeit is. 'Teljességen' a forma és a tartalom olyan egységét kell értenünk, amely az új nyelvi alapokon jön létre. Ha a fordítás pontosságának kritériumát az információ azonosságával mérjük, akkor a fordítás csak akkor tekinthető teljesnek (teljesértékűnek, adekvátnak), ha ez az információ azonos értékű eszközökkel valósul meg. Másképpen fogalmazva „a tartalommondástól eltérően a fordítás nemcsak azt adja vissza, ami az eredetiben van, hanem azt is, ahogy ez ott kifejezést nyert. Ez a követelmény vonatkozik a fordítás egészére ugyanúgy, ahogyan annak egyes szegmenseire is” (Retzker 1974: 7).

Retzker meglátása alapján a kommunikatív ekvivalencia előfutárának tekinthető.

2. 5. Vinogradov, V. SZ. (1925–2009)

Vinogradov, Venedikt Sztjepanovics 1925-ben Szentpéterváron, az akkori Leningrádban született. A leningrádi blokádot 1941–45 között szülővárosában élte át. 1952-ben kapott diplomát a tanárképző karon. A Moszkvai Állami Egyetem professzoraként a spanyol és portugál tanszéket vezette 1995-ig. A nyolcvanas években a spanyol nagykövetség tanácsadójaként dolgozott. Kiadói munkássága a filológiatudományok terén Moszkvához kapcsolta. Nyelvtudományi kutatásai az összevető fordítástudományban a lexikai reáliák terén teljesedtek ki. Fordított újlatin nyelvekből, számos spanyol és portugál tankönyv szerzője volt. Jelentős munkája a *Bevezetés a fordítástudományba* (2001) (WWW5).

Vinogradov, V. Sz. szerint a fordítás különös típusú, sajátos és önálló nyelvi művészeti ág. Ez a művészet másodlagos, az eredetinek átformált kifejezése egy másik nyelven. A fordító művészete hasonló a zeneművet interpretáló zené-

széhez, művészhöz, előadójához abban, hogy egy meglévő műalkotást reprodukál, nem pedig abszolút újat hoz létre. A „fordítás élesen elkülönül minden más előadói művészetől és az alkotó művészi tevékenység egyfajta különálló változatát képviseli, sajátos formáját adva a »másodlagos« alkotói munkának” (Vinogradov 1978: 8).

Vinogradov gondolatai előrevetítik az újrafordítások indokoltságát, mint minden alkalommal az újraértelmezés egy-egy újabb lehetőségét.

2.6. Belorucsev, R. K. (1922–2000)

Minjar-Belorucsev, Rjurik Konsztantyinovics 1922-ben Tbiliszipben született. A második világháború alatt a fekete-tengeri flottánál szolgált, majd az idegen nyelvek főiskolájának elvégzése után tanári pályáján számos fordítástudományi és nyelvi tankönyv szerzője volt. Aktív tolmácsként Charles de Gaulle, Fidel Castro és más huszadik századi politikai személyiség tolmácsa lett. A moszkvai Idegen Nyelvek Főiskolájának és az Állami Egyetemnek tolmácsképző tanszék-vezetőjeként dolgozott. Moszkvában hunyt el (WWW6).

Minjar-Belorucsev, R. K. azt hangsúlyozza, hogy a fordítástudomány tárgya nem egyszerűen a két nyelven történő kommunikáció, hanem olyan két nyelv felhasználásával folyó kommunikáció, amely az eredetit, a fordítót és a befogadó feleket is korrelációban látja. Központi magja a fordítói tevékenység vagy a szorosan értelmezett fordítás, amely egyike a bonyolult beszédtevékenységeknek. A fordítás mintegy megkettőzi a kommunikáció komponenseit, mivel két beszédforrás jön létre, mindegyik saját motívumaival és céljaival. Két szituációról (beleértve a pozitív és negatív szituációt), két beszédműről és két befogadóról van szó. A kommunikáció komponenseinek megkettőződése alapvető megkülönböztető jegye a fordításnak, mint beszédtevékenységnek. „A kommunikatív komponensek megkettőződése sajátos problémákat vált ki. Ezek közül a két legfontosabb a fordíthatóság kérdése és az invariánsok kezelése a fordításban”. (Minjar-Belorucsev 1996: 29)

Minjar-Belorucsev a szóbeli, konsekutív (követő) tolmácmunka elméleti hátterében volt előremutató szakíró.

2.7. Barhudarov, L. SZ. (1923–1985)

Barhudarov, Leonyid Sztjepanovics 1923-ban Petrogradban született. A háború után idegen nyelvű katonai főiskolán is tanult. Diplomáját a leningrádi egyetemen szerezte. A kandidátusi fokozat megszerzése után a moszkvai M. Toretz intézetben tanított, majd a moszkvai Állami Egyetem angol tanszékét vezette. Szerkesztette a *A fordító füzetei* című kiadványt. Moszkvában az angoltanárok továbbképző központját irányította. Nyelvtankönyvein kívül a fordítástudomány transzformációs grammatikájáról, általános és speciális fordításelméletről írt könyveket. Moszkvában hunyt el (WWW7).

L. Sz. Barhudarov a fordítás kapcsán azt emeli ki, hogy „a fordítás a transzformáció egy sajátos fajtája, nevezetesen nyelvek közötti transzformáció. A

fordításban nemcsak beszédcselekvésről, hanem szövegegésről kell gondolkoznunk” (Barhudarov 1975: 6).

Barhudarov a transzformációs grammatika fordítási alkalmazhatóságának lehetőségeit mérlegelve teremtett nívumot.

2. 8. Komisszarov, V. N. (1924–2005)

Komisszarov, Vilen Naumovics 1924-ben Jaltán született. A második világháború után az idegen nyelvek főiskoláján szerzett diplomát angol és német szakon. A moszkvai Állami Egyetem fordításelméleti tanszékét vezette. Az orosz fordítók szövetségének egyik vezetője volt. Fontos munkája a fordítások nyelvészeti eredményéről írt disszertációja. A szóbeli, szinkrontolmácsolás meghatározó szakírója volt. Moszkvában hunyt el 2005-ben (WWW8).

Komisszarov, V. N. megállapítja, hogy a fordítás jellegzetessége a nyelvi szövegek közötti hármass, triadikus viszony. Ez különbözteti meg minden más, nyelvek közötti kommunikációtól. Összetevői a) a forrásnyelvi kommunikáció, b) a célnyelvi kommunikáció és harmadikként c) a fordítás szövegének a létrehozása. Gondolatmenetének újszerűsége, hogy a fordítás lényege az az „egységesítés (kommunikatív kiegyenlítés), amelynek segítségével az összetevők közül az a) és b) közötti kommunikáció létrejön” (Komisszarov 2001: 25).

Komisszarov a fordítás kommunikációelméleti lényegét fogalmazta meg munkáiban.

3. Összegzés és új kihívások

A fordítás nyelvek és kultúrák közötti kommunikáció, amely két nyelv és kultúra között zajlik. Olyan nyelvek közötti kontaktus, amely természeténél fogva nyilvánvalóan aszimmetriával jellemezhető. Talán ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a mai élő nyelvek közül mindegyik képes kifejezni, leírni a valóságélmények tetszőleges fragmentumát. Roman Jakobson a 'fordíthatatlanság' jelenségét úgy tekintette, mint a szkeptikusok azon törekvését, amely időről időre felbukkan, mint a sokféle fordításelméleti és a fordítás-technikai probléma gordiuszi csomója. Azonban „az egész világmegismerési tapasztalást és a folyamat osztályozását minden valóságos nyelven kifejezhetjük” – mondta Jakobson (Jakobson 1985: 364).

A fordítás újabb megközelítéseinek kihívásaira a választ a 21. században a kognitív pragmatika és a kulturális fordítástudomány kínálja az elemzők számára. A kognitív keretű megközelítés a nyelvészetben már a 20. század második felében tért hódított. Helyet kapott a funkcionális poétikai elemzésben, de a fordítás-stilisztikában is szerephez jutott. Különösen hasznos a stilisztikailag motivált nyelvi fordulatok megvilágításában, az értékhordozó asszociációkat kiváltó nyelvi konstrukciók nyelvhasználati, kognitív grammatikai beágyazottságának feltárásában. A fordítások a keret-szemantika, a kontextuális keret alapú pragmatika alapján használják a világra vonatkozó tudást, azaz az ún. fogalmi, enciklopédikus alapú ismereteket, amelyeket a célnyelvi szövegekben közvetítenek (vö. Andor

2005: 19). A 20. századi orosz fordítók és elméletírók saját tapasztalataik alapján, ha utalások szintjén is, ezekhez is tudtak adalékokkal szolgálni.

A szövegekivalencia nyelvi jelekben megmutatkozó szintjén a szinonimitást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy lexikális és stilisztikai elemek kulturális asszociációi mindenkor meghatározzák a fordító szóválasztását. Erre a nyelvhasználat változásán keresztül a kulturális fordítástudomány is felhívja a figyelmet. Az érzelmi-tudati asszociációk egyaránt szűkíthetik és szélesíthetik az eredeti szöveghez képest az interpretáció kultúraszemantikai tartományait. A világról alkotott kép nyelvben realizált, szimbolikus rögzítése az adott nyelvi gondolkodásnak megfelelően nyelvenként módosul. A fordítói világlátás kulturális, társadalom-lélektani mentális háttere meghatározza az asszociációs bázist. Az ezt nyelvileg reprezentáló stílussal külön is kell foglalkoznunk.

Ezekkel a kérdésekkel az orosz fordítástudomány még nem foglalkozott kellő mélységben. A gondolatalakzatokkal átszőtt szövegszerkezetek a legegyszerűbb helyzetekben is csak a saját kulturális kompetencia meghatározottságában képesek működésbe jönni. Az e téren szerepet játszó szociolingvisztika, a kulturális antropológia az orosz szakírók idejében – hasonlóan a pszichológiához – még nem fejlődhetett megfelelő mértékben. A szovjet időkben kifejezetten nem kívánatos tudományterületeknek számítottak.

A fordítások tükrében a fordítás folyamatának megismeréséhez, megtapasztalásához újabb és újabb elméleti háttérelemeket igyekszik biztosítani a nyelvtudomány és az irodalomszemiotika rohamosan fejlődő egyetemes tudásbázisa. A bemutatott orosz fordítástudomány ezeknek az új megközelítéseknek nem lehetett része, de ha csak csíráiban is – főleg a fordítók saját háborús és közéleti megtapasztalása alapján – már a 20. században adalékokat szolgáltatott.

Az orosz fordítástudomány szakíróinak fentebb bemutatott arcképcsarnoka, meglátásunk szerint mégis fontos, minthogy talán utolsó felmutatása annak a háborús korosztálynak, amely hosszú ideig meghatározó, saját korukban legtöbbször hivatkozott munkásságával készítette elő a 21. század új kihívásait, új követelményeit a hermeneutika, filológiai terén. E kérdésekre a választ a keleteurópai és mai magyar fordítástudomány képviselői adják meg. Az ő korszakuk a tudományosságban nyilvánvalóan történelmi múlt. Talán ma már az orosz fordítástudományban sem megkerülhetetlen erejű. Ugyanakkor e korosztály munkássága – történelmi jelenléténél fogva – meghaladottsága ellenére is elrugaszkodási pontot képezett, ezért fontos, hogy a kulturális emlékezet számontartsa a 20. század tudománytörténetében.

Felhasznált irodalom

Andor, J. 2005. Kognitív grammatika: A tudomány jelenlegi állása és kapcsolódó kérdései: Interjú Ronald Langackerrel. Kertész, A.&Pelyvás, P. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI.* Budapest. Akadémiai Kiadó. 13–42.

- Bart, I.&Klaudy, K. (eds.) 1986. *A fordítás tudománya*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Бархударов, Л. С. 1975. *Язык и перевод*. Москва. Высшая школа.
- Федоров, А. В. 1983. *Основы общей теории перевода*. Москва. Высшая школа.
- Якобсон, Р. 1985. *Избранные работы*. Москва. РГГУ.
- Комиссаров, В. Н. 2001. *Современное переводоведение. Учебное пособие*. Москва. Высшая школа.
- Миньяр-Белоручев, Р. К. 1996. *Теория и методы перевода*. Москва. Московский Лицей.
- Рецкер, Я. И. 1974. *Теория перевода и переводческая практика*. Москва. Воениздат.
- Швейцер, А. Д. 1988. *Теория перевода; Статус, проблемы, аспекты*. Москва. Библиотека филолога.
- Виноградов, В. С. 1978. *Лексические вопросы перевода художественной прозы*. Москва. Высшая школа.

Internetes hivatkozások

WWW1- Jakobson

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D1%81%D0%BE%D0%BD_%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%9E%D1%81%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(Letöltve: 2022. 12. 12.\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D1%81%D0%BE%D0%BD_%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%9E%D1%81%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(Letöltve: 2022. 12. 12.))

WWW2- Fjodorov

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%91%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(Letöltve: 2022. 12.12.\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%91%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(Letöltve: 2022. 12.12.))

WWW3- Sveizer

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B5%D1%80_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%94%D0%B0%D0%B2%D1%8B%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(Letöltve: 2022. 12.12.\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B5%D1%80_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%94%D0%B0%D0%B2%D1%8B%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(Letöltve: 2022. 12.12.))

WWW4- Retzker

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B5%D1%80_%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%84%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(Letöltve: 2022. 12.12.\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B5%D1%80_%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%84%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(Letöltve: 2022. 12.12.))

WWW5- Vinogradov

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2_%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(Letöltve: 2022. 12.12.\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2_%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(Letöltve: 2022. 12.12.))

WWW6- Minjar-Belorucsev

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D1%8F%D1%80-%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B2_%D0%A0%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%BA_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1

%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
(Letöltve: 2022.23.12.)

WWW7- Barhudarov

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2,%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B4_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (Letöltve: 2022. 12.12.)

WWW8- Komisszarov

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2,%D0%92%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD_%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (Letöltve: 2022. 12.12.)

Gondolatok a nyelvreírás kiindulópontjának kérdéséről (A nyelvi formától a jelentés felé vagy a jelentéstől a forma felé?)

JÁSZAY LÁSZLÓ

professor emeritus, ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Orosz Tanszék

Аннотация: В первой части статьи подытожены принципы функциональной грамматики Санкт-петербургского направления. Во второй части, с опорой на применение полевой структуры, а также принципа различения центра и периферии, в качестве иллюстрации в сжатом виде описываются такие явления грамматики, как 1) понятие видовой пары, 2) расширенная функциональная парадигма побуждения и 3) разнообразные способы выражения условного значения.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, исходно-семантическая ориентация, центр и периферия, взаимодействие категорий

1. Bevezető megjegyzések

Jelen tanulmányunkban orosz példaanyaggal szemléltetett funkcionális nyelvészetéről és annak nyelvoktatási vonatkozásairól lesz szó. Meggyőződésem, hogy a témával kapcsolatos megállapítások és ajánlások egy része – egyetemes érvényűségéből adódóan – kiterjeszhető más (nemcsak szláv) nyelvekre is, mindenekelőtt két vagy több nyelv összehasonlítása, valamint az idegennyelv-oktatás tekintetében. A címben megjelölt kérdésfeltevés aktualitását többek között az is jelzi, hogy egy a közelmúltban megjelent (A. V. Bondarko tiszteletére összeállított) orosz nyelvészeti tanulmánykötet kimondottan dolgozatunk alcímének jegyében szentel több mint 50 tanulmányt e problematikának rangos szerzők részvételével (Vojejkova 2012).

A hagyományos nyelvreírás a nyelvészeti szinteknek megfelelően mutatja be a nyelvi megjelenési formák sokféleségét – a grammatikát illetően az adott jelenség formai sajátosságaiból kiindulva. Ezek a szintek: a morfológia, a szintaxis, a lexika (ideértve a szóképzést is) és a fonológia. Ez utóbbtól most eltekintünk, mivel annak alapegysége a fonéma önmagában nem jelentést hordozó elem. E nyelvészeti szintek kereteihez szigorúan igazodó nyelvreírási módszernek minden szakszerűsége ellenére megvannak a maga korlátai: a jelenségek elemzése egy bizonyos nyelvi kategória tartományába van szorítva, márpedig ebből többek között az is következik, hogy jelentős mértékben le kell mondanunk a vizsgált jelenség különböző kapcsolatainak figyelembevételéről, más kategóriákkal történő „együttműködésének” bemutatásáról, az ezzel összefüggő tények kifejtéséről. Feltehetően részben ez is hozzájárult annak az alternatív elképzelésnek a térhódításához, amely szerint a szigorú formai kötöttségekből kilépve szükséges egyfajta tágabb keretben, komplex módon is vizsgálnunk az azonos típusú jelentéseket, az egymástól eltérő formák hasonló funkciói alapján. Elsődlegesen

erre – a különböző nyelvészeti szinteket integráló – elvre épülnek a funkcionális irányultságú nyelveirési stratégiák.

Az orosz nyelvészetben az Alekszandr V. Bondarko nevével fémjelzett szentpétervári funkcionális grammatikai iskola következetesen, sőt, hozzátehetjük, a teljesség igényével törekszik az integráló és komplex nyelveirés megvalósítására. Mindez abban is megnyilvánul, hogy a nyelvi kifejező eszközök vizsgálata nem jelenti a jelentésviszonyokból való kiindulás kizárólagos alkalmazását (megjegyezzük, többen leegyszerűsítve csupán ebben a sajátosságban látják a funkcionális elv lényegét), hanem figyelembe veszi a hagyományos, „a formától a jelentés felé” tartó irányt is. Ebben a komplex szemléletben azonban a hangsúly kétségtelenül a „jelentés → forma” irányra helyeződik (vö. Bondarko 1983: 32–40). A funkcionális elv kettős irányultságú megközelítésének megalapozott indokai vannak. A „forma → jelentés” irány figyelembevételétől több okból sem tekinthetünk el. Egyrészt a forma képviseli azt a kiindulási alapot, amelyre fölépíthető a grammatika rendszerszerű egysége, másrészt pedig (s ez teljesen nyilvánvaló), ahhoz, hogy a jelentések (azaz a különböző nyelvi formák jelentései) egyfajta közös fogalmi tartalom alapján integrálhatóak legyenek (például egy ún. funkcionális szemantikai mezőben), mindenképp föl kell tárunk azokat, kivonva mindegyiket az adott nyelvi formából (vö. uo.: 33–34).

Az ellentétes irányú „forma → jelentés”, illetve „jelentés → forma” szerinti nyelveirési orientáció egységben történő értelmezését érdemes követelményként állítani a hatékonyabb gyakorlati nyelvoktatás érdekében is. A nyelveirés irányát illetően a két egymással ellentétes utat azért célszerű egyaránt bejárni, mert ez a követelmény a kommunikáció sajátosságából is következik. Aligha vitatható, hogy a kommunikáció bármely helyzetben kétoldalú kölcsönös kapcsolatot feltételez: a beszélő (vagy írásban kommunikáló személy) által létrehozott közlést, valamint e közlésnek a címzett által történő befogadását. Kétségtelen, hogy a „jelentés → forma” szerinti irány követése a mondat-szerkesztés és a szövegalkotás szolgálatában áll, míg az ezzel ellentétes „forma → jelentés” irány a befogadást (a mondottak/írottak megértését) támogatja. Az előbbi szintetizáló, az utóbbi analitikus tevékenység (vö. Papp F. In: Bolla&Páll&Papp 1990: 438). E kétféle megközelítés Lev V. Scserba (a 20. sz. első felének alighanem legjelentősebb orosz nyelvésze) szóhasználatában az „aktív grammatika” és a „passzív grammatika” terminusokban fogalmazódott meg. Megjegyezzük, hogy a megkülönböztetésnek ez a formája később az orosz nyelv lexikográfiai módszertanában is követőkre talált: a sokáig egyeduralkodónak számító hagyományos kétnyelvű vagy egynyelvű értelmező szótárak, melyek ún. „passzív szótáraknak” minősülnek, kiegészültek az ún. „aktív szótárakkal”. Utóbbiak sorában valóságos mesterművek is születtek, mint például az Igor A. Melcsuk és Alekszandr K. Zsolkovszkij szerkesztette értelmező kombinatorikus szótár (Melcsuk & Zsolkovszkij 1984) vagy a Jurij D. Apreszjan által irányított munkacsoport közreműködésével létrehozott új típusú szinonimaszótár (1. köt.: Apreszjan 1997), illetve annak további kötetei. Az „aktív szemlélet” jegyeit is

felmutatja a gyakorlati munkából itthon is jól ismert orosz–magyar igevonzat-szótár (Apreszjan & Páll 1982, 1–2).

2. A funkcionális megközelítés sajátosságai, alkalmazásának előnyei

Azoknak az elveknek a lényegét, melyeket Alekszandr V. Bondarko több monográfiájában is kifejtett, néhány pontba szedve foglalom össze, s ebben egy korábbi írásomban felvázolt szempontrendszerre is támaszkodom (Jászay 1996).

1. Amint már a bevezetőben szó volt róla, a funkcionális grammatika – jóllehet prioritásként kezeli a „jelentéstől a forma felé” mutató orientációt – nem mond le a „forma → jelentés” irányról sem.

2. A különböző nyelvi formákat (morfológiai alakokat, szintaktikai kapcsolatokat, lexikailag jellemzett szavakat) egy tágabb fogalmi egység, egy *funkcionális szemantikai mező* hierarchikus rendszerében helyezi el – a vizsgált jelenség sajátosságaitól függően a centrum és a periféria megkülönböztetésének figyelembevételével.

3. Az említett mezőt egy sajátos kategóriaként, azaz más nyelvi szintekhez tartozó alakzatokkal kibővített funkcionális szemantikai kategóriaként kell elképzelni, melynek központját számos esetben valamelyik morfológiai kategória alkotja. A jelentésnek az adott morfológiai keretből való kilépése (a szintaktikai és lexikai eszközök bevonása következtében) terminológiai módosulást is maga után von, – az igei kategóriák esetében ily módon: *igedő* → *temporalitás*, *aspektus/igeszemlélet* → *aspektualitás*, *személy* → *perszonalitás*, *igemód* → *modalitás*, *igefaj(ta)* → „*igefajtajleg*” (értsd: *залог* → *залоговость*). Fontos hangsúlyozni, hogy a mező strukturáltsága nem mindig írható le egyértelmű, az egyes zónákat élesen megkülönböztető határokkal. Ennek oka, hogy a centrum–periféria elve alapján megállapított zónák – akár valamely skálán ábrázolt fokozatok – a nyelv természetéből adódóan diffúz módon egymásba fonódnak, átmeneteket képeznek: centrum → a centrum közvetlen környezete → közeli periféria → távoli periféria.

4. A mezőn belüli centrum és a periféria összefüggéseinek feltárása bizonyos esetekben külön kutatás tárgyát képezi. Például az „aspektuális mező” központját alkotó igeszemlélet (a „vid”) miközben erősen grammatikai alapú kategória, használatát, párokba rendeződő képességét illetően nem független a lexikai jelentéstől. E mező másik fő összetevőjét alkotó akcióminőségek (Aktion-sarten) pedig mint az igei szóképzés példái elsődlegesen lexikailag jellemezhetőek, ugyanakkor azonban kimutatható a grammatikai (igeszemlélettől való) függőségük is, továbbá számos grammatikai (azaz igeszemléleti) sajátosságot meghatároznak (ld. például az igék szemléleti párban való megjelenését vagy igeszemléletű voltát, illetve a szemléleti jelentések realizálhatóságának problémáját.)¹

---

¹ E kölcsönhatás felismerése a modern szláv aspektológia megalapozójának Jurij Sz. Maszlovnak a munkáira vezethető vissza, ld. például (Maszlov 1984). Részletkérdések kidolgozását illetően a további kutatások elmélyítéséhez a hazai orosz, illetve szláv nyelvészet művelői közül is

5. Gyakorlati szempontból az egyik legfontosabb elemes egyszersmind alapvető feladata az itt felvázolt irányzatnak, hogy elemezze és leírja az azonos értelmű, de egymástól eltérő nyelvi megjelenési formák közötti különbségeket. Az eltérő nyelvi formák azonos fogalmi tartalma mögött gyakran a látásmódon alapuló interpretációs jellegű különbség rejlik. A nyelvhasználati formák ilyen típusú megkülönböztetésének a közelmúltban külön tanulmányt szenteltem, konkrét példaanyagot elemezve a különbségeket (Jászay 2022).

6. A funkcionális grammatika általunk követett irányzata² maximálisan kihasználja a szintézisre törekvés lehetőségeit. E felfogás értelmében az egyes mezőket, de mindenekelőtt az azok központját alkotó kategóriákat (melyek az ige esetében gyakran a tulajdonképpeni morfológiai kategóriák) nem csupán önmagukban kell vizsgálnunk, hanem más kategóriákkal létrejött kölcsönhatásban is. Például az igeszemléleti kategória valamilyen mértékben funkcionális kapcsolatban van a többi (kizárólag az igei szófajra jellemző) morfológiai kategóriával, a legnyilvánvalóbb módon (amint ez az oktatási gyakorlatból is ismert) – az igeidővel.

2. 1. A mezőszerkezet kiterjesztésének lehetőségeiről

Tapasztalatom szerint első megközelítésben a bemutatandó irányzat előnyei a legközvetlenebb módon a nyelvi tények mezőszerkezetben történő interpretálása esetén ragadhatók meg. Ez a módszertani keret kiválóan alkalmas arra, hogy a formai eszközeiben is változatos nyelvi valóságot adekvát módon, jól áttekinthetően mutassuk be. Ennek illusztrálására az alábbiakban a centrum–periféria elvére támaszkodva három olyan, a grammatikához köthető jelentéstartalom komplex kifejezési módjára irányítjuk a figyelmet, melyek a rendszer szintű leírás igényével a szakirodalomban napjainkig nem kaptak kellő hangsúlyt.

2. 1. 1. A szemléletpárok meghatározásának problémájáról

Általános vélekedés szerint két egymáshoz rendelt ellentétes szemléletű ige kapcsolatát illetően bizonyos szempontból kétféle helyzet jöhet létre: vagy szemléletpárt alkot a két ige (például *писать–написать*), vagy nem jön létre közöttük szemléletpár-viszony (például *писать–дописать*). Bár alapjában véve ez az állítás kétségtelenül igaz, annak mégis további árnyalására van szükség, ami közelebb vezet a realisabb összkép megalkotásához. Arról van szó, hogy a páros és nem páros viszonyok között nem minden esetben vonható hasonlóan éles, egyértelmű határ. A „pár vagy nem pár” dilemmája a lexikográfiai megoldásokban is (s ebből adódóan a tankönyvi gyakorlatban is) olykor bizonyos követ-

---

hozzájárultak néhányan, amit Krékits József, Pálosi Ildikó és Pátrovics Péter egy-egy munkájára történő utalással jelzünk (Krékits 1989, Pálosi 2018, Pátrovics 2018).

² Megjegyezzük, hogy ez az irányzat (mely a szentpétervári iskolához köthető) beépült az ELTE-n folyó doktori képzés keretében működő orosz nyelvészeti programba is, melyben immár három évtizede (az alapítástól kezdve) kötelező tantárgyként szerepel.

kezetlenségek formájában nyilvánul meg – akár ugyanazon szótár igei anyagán belül is, de szembetűnőbbek az eltérések, ha különböző szótárakat hasonlítunk össze. Az orosz mint idegen nyelv elsajátításának vonatkozásában az ezzel kapcsolatos bizonytalanság azért teremt „veszélyes helyzetet”, mert könnyen a helyes aspektushasználat eltévesztését okozhatja. Az igeszemlélet használata ugyanis nagy általánosságban és formai oldalról nézve nem jelent mást, mint a szemléletpáron belül alkalmazandó aspektusváltást.

A szemléletpár az orosz nyelvben – kulcsfontosságú fogalom, mely egyfajta aspektológiai alapegységnek is felfogható. Lényege, hogy két ellentétes szemléletű (folyamatos/imperfektív, illetve befejezett/perfektív) ige képes azonos lexikai jelentésben visszaadni bizonyos aspektuális tartalmakat (azaz a cselekvés lefolyásának jellegét érintő különbségeket). Az oroszban a szemléleti viszonytal kapcsolatos lexikai azonosság igazolására meghatározott funkcionális kritériumok szolgálnak (melyeket – e feltételek megfogalmazójára, Ju. Sz. Maszlovra utalva – „maszlov-i kritériumoknak” is neveznek). Eltekintve e helyen attól, hogy a szemléletpárok lexikai jelentésük jellegétől függően különböző szemantikai osztályokba rendezhetők, esetünkben arra a sajátosságra szükséges rámutatni, hogy ezeknek a korrelációknak az igéi, jóllehet kétségtelenül összetartozóak (úgymond, „egymásra vannak utalva”), de *nem feltétlenül azonos mértékben*.

Kissé bővebben, ez az állítás a következőt jelenti: bizonyos szemléletpárok folyamatos és befejezett igéi egymáshoz való viszonyukban, egymást szemléleti jelentéseikben és azok árnyalataiban kölcsönösen kiegészítve valóban bármely kontextusban ugyanazt az „elvárt” nyelvi teljesítményt nyújtják (miközben megfelelnek bizonyos szintaktikai átalakításokon alapuló tesztelés kritériumainak is). Ezért – funkcionális alapon – az ilyen, senki által sem vitatott párokat *prototipikus* pároknak is nevezik. Értelemszerűen ezek a korrelációk, más szóval, ezek az ún. „tisza” aspektuspárok alkotják az adott fogalmi mező centrumát. Nagy többségük imperfektíválás útján jött létre (például *показать* → *показывать*, *дать* → *давать*), kisebb részük prefixális képzéssel perfektíválás útján (például *делать* → *сделать*, *строить* → *построить*), egészen csekély hányaduk pedig szuppletív képzéssel (például *брать–взять*, *класть–положить*). Az ilyen, szemantikai értelemben ideálisnak tekinthető párokon kívül azonban nagy számban fordulnak elő olyan szemléleti korrelációk is, amelyek nem mindegyik (hanem csupán néhány, esetleg csak egyetlen) típusú kontextusban viselkednek szemléletpár módjára. Ezek alkotják a perifériát – összetartozottságuk fokától függően annak közeli vagy távoli szféráját (például *прыгать* → *прыгнуть*, *говорить* ‘beszél’ → *поговорить*). Árnyaltabban kifejezett terminológiában tehát beszélhetünk valódi, prototipikus (mindenki által elfogadott), valamint csupán megközelítőleges szemléletpárokról, úgynevezett aspektusbeli partnerviszonyokról (vö.: *видовое партнёрство*), melyek némelyike alkalmi szemléleti viszonynak tekinthető, mivel érvényessége

csupán egy-egy sajátos jelentésre vonatkozik. Az itt összefoglalt nyelvészeti szemléletnek a részletes kifejtését (ld. Jászay 1997).

2. 1. 2. A felszólítás kifejezésének formáiról

Az alcím első értelmezésben alighanem azt a gondolatot hívja elő, hogy a felszólítás kifejezésére az igei szófajnak egy speciálisan erre a célra kialakult igemódja szolgál, amit *felszólító módnak* (imperatívusznak) nevezünk. E jelentéstartalom kifejezési eszköztárával való fogalmi azonosulás érthető, ugyanakkor azonban – amint az alábbiakban látni fogjuk – a morfológiailag jelölt felszólító mód paradigmája nem fedi le teljes mértékben a felszólító tartalom valamennyi nyelvi formáját. Mielőtt azonban áttekintenénk a felszólításnak azon főbb eszközeit, amelyek nem tartoznak a morfológiailag jelölt imperatívuszhoz, feltétlenül szükséges néhány szót ejteni a tulajdonképpeni felszólító módról, mely az igemód-kategória teljes tartományának egy alkategóriája, s mely önmaga kereteiben is leírható (nemcsak logikai, hanem formai szempontú érveléssel is) a centrum–periféria elvének figyelembevételével.

A központi helyzetet kétségtelenül a 2. személyű *felszólító alak* foglalja el, – ehhez az alapformához képest a 3. személyű kifejezésmód alkotja a perifériát, a többes szám 1. személy kifejezési formái pedig egyfajta közbülső zónát képezve érintkeznek mind a centrummal, mind a perifériával. Az imperatívusz alakjainak e differenciált szemléltetése a felszólító szituáció résztvevőinek kapcsolatából következik. A felszólítás kapcsolati jellege ugyanis (bármely nyelvben) a grammatikai személyre vonatkoztatottság függvényében változik: 2. személyben a felszólítás *közvetlenül* a címzettre irányul, ami azt jelenti, hogy a felszólított és a címzett ugyanaz a személy. Ezzel szemben 3. személyben a felszólítás csupán *közvetett* lehet, mivel a felszólított személy és a címzett azonossága kizárható, sőt, a címzett fizikai jelenléte sem releváns tényező a felszólítás aktusában. Vö.: *utazz el / utazzatok el* (ez a centrum), illetve *ő utazzon el / ők utazzanak el* (ez a periféria). Ami pedig a többes szám 1. személyt illeti, ez a felszólítás valamilyen együttes cselekvés végzésére irányul, s ebben az aktusban közvetlen felszólítottként sajátos módon van jelen maga a beszélő, azaz a felszólítás kezdeményezője. A felszólító és a felszólított személy, valamint a címzett viszonya tehát a grammatikai (azaz a személykategóriának megfelelő) személytől függ: *спи/поспи* ‘aludj’, *пусть/пускай он (она) спит/поспит* ‘aludjon’, *давайте поспим/давайте спать* ‘aludjunk’. Ebben a rendszerben – miközben a 2. személyű felszólítás szintetikus alakkal fejeződik ki – az analitikus felszólítási módok formálisan egy grammatikalizálódott segédigei funkcióban használt igealak részvételével történik.

A tényleges nyelvhasználat során, illetve annak elsajátítási folyamatában azonban a lehető legtágabb, funkcionális paradigmát érdemes figyelembe vennünk, nevezetesen azt, hogy mi azoknak az eszközöknek az összessége,

amelyek felszólító tartalom kifejezésére szolgálnak. Sorra vesszük a legjellemzőbb eseteket³.

2. 1. 2. 1. Az oroszban felszólító funkcióban gyakori az ige *infinitívus*-alakja. Megkülönböztető jegye a fentebb bemutatott morfológiai paradigma alapformájával való összehasonlításban, hogy szigorú, kategorikus felszólítást fejez ki, ezért használata elsősorban olyan esetekre jellemző, ahol a felszólítás aktusában szerepet játszik az alá-fölérendeltség viszonya. Például parancs kiadásakor: *Молчать! Не рассуждать! Исполнять приказание! Живо!* (М. Булгаков. Дни Трубных). Ilyenkor az infinitívus használata a magyarban is lehetséges, bár kevésbé elterjedt, s talán túlzottan nyersnek is tűnik, ezért megfeleltetésképpen inkább a felszólító módot választjuk: 'Hallgassanak! Ne okoskodjanak! Teljesítsék a parancsot! Élénken!' Ugyanakkor – megfelelő (azaz felszólító) intonációval – pusztán a személyragos alakokkal történő kifejezőmód is elfogadhatónak látszik: 'Hallgatnak! Nem okoskodnak! Teljesítik a parancsot! Siessenek!'

Az infinitívussal kifejezett felszólítás nem feltétlenül egyetlen konkrét beszédhelyzetre vonatkozik, lehet általános érvényű is: *Перед употреблением взбалтывать* ('használat előtt felrázandó'), *При аварии разбить стекло* ('baleset/üzemzavar esetén az üveget betörni'). Gyakran fordul elő tiltás kifejezése: *Без стука не входить* ('kopogás nélkül nem szabad belépni'), *По газону не ходить* ('a fűre lépni tilos'), *Не высовываться* ('kihajolni tilos') és hasonló. Az infinitívussal történő tiltás vonatkozhat konkrét személyre is: *Только, пожалуйста, у меня не пьянствовать и не беспокоить меня никакими просьбами* (А. Чехов. Палата № 6) ('Csak kérem, mellőzze a részegeskedést és ne zaklasson semmiféle kérésekkel').

2. 1. 2. 2. A magyarhoz hasonlóan az oroszban is lehetséges a felszólító tartalom kifejezése az ige *személyragos* (kijelentő módú) alakjával: *Подойдешь к начальнику и спросишь...* (vö.: *подойди и спроси*), azaz 'Odamész a főnökhöz és megkérdezed...' (≈ 'Menj oda a főnökhöz és kérdezd meg...'). Hozzá kell tenni, a kijelentő módnak felszólító értéke elsődlegesen befejezett alakban fejlődhet ki, mivel a személyragos befejezett ige eleve, a kontextus támogatása nélkül is a jövő időre vonatkozik (csakúgy, mint a felszólító alak).

2. 1. 2. 3. A *feltételes módú* igealak, illetve a *бы* partikulás infinitívuszi szerkezet szintén képes „behatolni” a felszólítás szemantikai tartományába, kifejezve annak enyhébb változatait – tanácsot, jóindulatú javaslatot: *Вы бы похудели немножко* ('Lefogyhatna kissé'), *Тебе бы чаще обращаться к врачу* ('Fordulhatnál gyakrabban orvoshoz'). Szépirodalomból: *Знаете, Владимир Платоныч, вы бы помирились с вашей женой. Простили бы ее хоть ради*

---

³ A jelen tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy külön kitérjünk a 2. személyű felszólító igealak folyamatos, illetve befejezett változatára, melyek segítségével számos szituációtípus kiválóan jellemezhető. A magyar nyelvű szakirodalomban ennek irodalmi példák alapján bemutatott tömör összefoglalását ld. (Jászay 2019: 85–89).

сына (А. Чехов. *Душечка*) ('Tudja Vlagyimir Platonics, kibékülhetne a feleségével. Megbocsáthatna neki legalább a fia érdekében').

2. 1. 2. 4. *Kérdő mondatok tagadó partikulával.* Amennyiben a tagadás jövő idejű cselekvésre vonatkozik – a mondatnak az oroszban felszólító értéke is van, ezért az ilyen típusú kérdések a felszólítás kifejező eszközeinek periférikus részét képezik: *Не расскажешь ли мне о случившемся?* (értsd: 'Mesélj nekem/ Mesélhetnél nekem a történekről', 'Nem akarsz mesélni nekem a történekről?'). A tagadó kérdő mondatok sorában jellemzőek a „személytelen” szerkesztésű (értsd: alany nélküli) infinitívuszos változatok: *Не пойти ли нам на финальный матч?* ('Ne menjünk ki a döntő meccsre?').

2.1.3. A feltételes jelentéstartalmú mondatokról

Összességében nézve az oroszban a feltételes jelentéstartalmú mondatok – a feltételes mellékmondatok eltérő megszerkesztettsége miatt – egymáshoz képest szembetűnő különbségeket mutatnak. Többek között erről tanúskodik a feltételes jelentésű kötőszó jelenléte vagy annak lehetséges hiánya, némely feltételes jelentésű kötőszó stilisztikai differenciáltsága, valamint az a sajátosság, hogy a feltételes mellékmondatok strukturális szempontból is eltérőek lehetnek.

2. 1. 3. 1. A fentebb (a 2. pontban) vázolt nyelvelírási elveket követve a különböző formai megoldások alaptípusának célszerű az olyan alárendelt összetett mondatokat tekinteni, amelyekben az ige feltételes módban (azaz a *бы* partikulával) szerepel. De kissé tágabb (szintaktikai nézőpontú) értelmezésben a központ tartományába vonhatóak mindazon esetek, amikor a feltételes tartalom a *если* kötőszó segítségével vagy annak semleges stílusértékű funkcionális bővítésményeivel együtt fejeződik ki (kijelentő módú, jövő időre vonatkozó igealakokkal): *в том случае, если; при условии, если; при условии, что.* Ha azonban a megválasztott kötőszó „népnyelvi”, kissé vulgáris színezetű (pl. *коли, кабы*), a feltételes tartalom kifejezési módja a centrum határán kívül esik. Mindazonáltal előfordul, hogy bizonyos állandósult kapcsolatokban, szólásokban megőrződött a kötőszó népnyelvi változata. Például: *Долог день до вечера, коли делать нечего* (körülbelül 'Lassan múlik az idő, ha nincs mit csinálni').

Enyhén beszélt nyelvi árnyalatú a *раз* kötőszó. A vele alkotott feltételes mondatokat azért sem sorolnánk a centrum tartományába, mert e kötőszó szemantikai tartalmában egyformán van jelen a feltétel és az ok kifejezése: *Раз вы пришли в мой дом, я вас должен угостить* ('Ha már egyszer eljött a házamba, köteles vagyok önt megvendégelni').

2. 1. 3. 2. Az oroszban jól elkülöníthető csoportot alkotnak a kötőszó nélküli feltételes mondatok, melyekben az igealakok (jelen, jövő és múlt időben) változatlanok maradnak: *Любишь кататься – люби и саночки возить* ('Ha szeretsz szánkózni, húzni is szeresd a szánkót' – közmondás), *Не придёшь на вечер, пожалеешь* ('Ha nem jössz el az esti rendezvényre, megbánod'), *Поел – убери за собой!* ('Ha befejezted az evést, takaríts el magad után' – figyelmeztető kiírás gyorséttermekben). Irreális feltétel kifejezésekor (ami kizárólag múltbeli

eseményre vonatkozhat) szintén előfordulnak példák a feltételes kötőszó elhagyására: *Сообщили бы об этом вовремя, мы могли бы еще помочь* ('Ha szóltak volna időben, még tudtunk volna segíteni').

2. 1. 3. 3. A formai elkülönülés még nyilvánvalóbb, amikor a feltételes jelentés kifejezése a mondat alapvető struktúrájának megváltoztatásával jár együtt. A szerkezetváltás egyik fajtájában formálisan a 2. személyű felszólító alak vesz részt. Hangsúlyoznunk kell, hogy az orosz imperatívusz-alaknak számos átvitt értelmű, ún. álfelszólító (kváziimperatívusznak minősülő) funkciója van (erről bővebben: Jászay 1995), ezek közül az egyik a feltételes cselekvés kifejezésére szolgál. Modell: *Приди я раньше, этого не случилось бы* ('Ha korábban jöttem volna, ez nem történt volna meg'). A kváziimperatívusznak a valódi imperatívustól történő szemantikai elszakadását többek között a következő tények is szemléltetik: 1) nemcsak jövő időre, hanem múlt időre is vonatkozhat, 2) ez az eredendően 2. személyű igealak vonatkozhat bármely személyre, 3) a feltételes jelentést kifejező kváziimperatívusznak csakis egyes számú alakja használatos, de ennek ellenére az vonatkozhat több személyre is, 4) A *не* tagadó partikulával ilyenkor a befejezett alak nem változik folyamatosra.

Példák irodalmi szövegből: *Что поделаешь? Напиши я в благопристойном тоне, публика не поймет* (Э. Войнич. Овод) ('Mit tehet az ember? Ha illedelmes hangnemben írnék, a közönség nem értené meg'). *А ведь приди вчера мне в голову эта мысль, я бы ужасно огорчился* (Ф. Достоевский. Вечный муж) ('Ha tegnap jutott volna eszembe ez a gondolat, szörnyen elkeseredtem volna'). *Запусти, говорят, язву-то. Не запусти, еще бы пожил* (В. Панова. Сестры) ('Azt mondják, elhanyagolta a fekélyét. Ha nem hanyagolta volna el, még élhetett volna'). *Не добеги мальчик вовремя, никто не знал бы, что автолавка уже здесь* (Ч. Айтматов. Белый пароход) (Fehér János fordításában: *Ha a fiú jókor haza nem szalad, senki sem tudja, hogy már itt is a vándorbolt*).

Fontos megjegyezni, hogy a feltételes jelentésnek ez a fajta kifejezőmódja kizárólag a kötetlen társalgási nyelvre jellemző, tehát teljesen idegen a tudományos stílustól, a jogi nyelvezettől, a hivatalos nyelvhasználat bármely változatától.

2. 1. 3. 4. Az eltérő struktúrájú mondatokkal kifejezett feltételes jelentés másik típusa a határozói igeneves mondatokkal kapcsolatos. Ebben az esetben arról van szó, hogy az adott jelentés – valamelyest elhalványult formában ugyan (sőt, a mondat struktúráját illetően is rejtett módon) – jelen lehet az ilyen szerkezetekben. A feltétel kifejeződése ugyanis következhet az alapcselekvés (ami a mondat állítmánya) és a határozói igenévvvel jelölt háttércselekvés egymáshoz való viszonyából, amennyiben ez összhangban van a mondat egészének a jelentésével. A határozói igenévvvel szerkesztett feltételes mondatok – ellentétben az álfelszólító alakkal létrehozott feltételes mondatoktól (2.1.3.3.) – stilisztikailag semlegesek.

Idézünk néhány egyszerű példamondatot: *В этом можно убедиться, проделав простой опыт* (vö.: *если проделать*) ('Erről meggyőződhetünk, ha elvégzünk egy egyszerű kísérletet'). *Я могу это простить, принимая все это за шутку* ('Meg tudom bocsátani, ha ezt tréfának fogom fel'). *Претендуя на эту должность, надо обладать талантом организатора...* ('Ha valaki igényt tart erre a beosztásra, annak szervezői tehetséggel <...> kell rendelkeznie'). Az orosz határozói igenév különböző jelentésárnyalatainak aktualizálódására, így a feltételes jelentés kifejezésére is, kitért Ferenczy Gyula is kontrasztív szemléletű gyakorlati nyelvtanában: *Основательно изучая это явление, мы можем сделать ценные выводы – На алапосан tanulmányozzuk ezt a jelenséget, értékes következtetéseket vonhatunk le* (Ferenczy 1983: 507). Végül megjegyezzük, hogy a feltételes jelentés természetesen kifejlődhet a határozói igenévnek tagadó partikulával történő használata esetén is: *Не зная культуры страны, не можешь понять поведение людей* ('Ha nem ismered az ország kultúráját, nem tudod megérteni az emberek viselkedését').

3. Összegzés

A szentpétervári funkcionális grammatikai iskola munkásságához számos témakör feldolgozása köthető. Az utóbbi évtizedekben született alapművek egyben ösztönzést is jelentenek ennek a tanításnak még szélesebb kiterjesztésére, nevezetesen arra, hogy a fentebb bemutatott irányzatnak az elveit, módszereit a nyelvi valóság további szegmenseinek leírására is alkalmazzuk. Tanulmányunkban a funkcionális irányzat jellemzésére a második fejezetben felvázolt sajátosságokat néhány konkrét grammatikai fogalom példáján mutattuk be, szándékunk szerint olyan jelenségeken, amelyeknek a fogalmi összetartozottság nézőpontjából mind ez ideig nem szenteltek kellő figyelmet.

A gondolkodásnak, a jelenségek megértésének természetes velejárója, hogy a dolgokat bizonyos közös jegyek alapján osztályozzuk, rendszerezjük. A grammatika területén is így jöttek létre a különböző kategóriák. Amint azonban ez közismert, a grammatikai kategorizálás alapja a vizsgált jelentéstípusok kifejezésekor a *formai* megkülönböztetés, bizonyos elvontabb jelentéskülönbség létrejöttének *formai* jelöltsége. Ebből következik tehát a nyelvreírásnak a formától a jelentés felé mutató iránya. A fentiekben arra kívántunk rámutatni, hogy az egyetemi képzésben ezt a hagyományos módszert szükségszerű kiegészíteni a jelentésből kiinduló ellentétes irány követésével. Ennek megfelelően már osztályozásunk alapjául, kiindulópontjául a *jelentés* fog szolgálni, tehát egy általánosított jelentéshez rendeljük hozzá a lehetséges nyelvi formákat, melyek – mint láthattuk – esetenként szembevetendő különbségeket mutatnak. Ezzel a komplex megközelítéssel a nyelvi közlés megértését és az új mondatok létrehozásának képességét, végső soron a szövegalkotást egyaránt elősegítjük, s egyszersmind szélesebb horizontú rálátást teszünk lehetővé a nyelvben meglévő általános szemantikai viszonyokra. Nem arról van szó, hogy ez a módszer összerosná a különböző kategóriákat és nyelvi szinteket, – ld. például

a felszólító alak használatát kváziimperatívusként feltételes jelentésben, illetve a morfológiai feltételes mód használatát felszólító tartalmú funkcióban ‘tanács’ kifejezésére. Arról van szó, hogy a jelentés (azaz a közös, általános tartalmat integráló, „egynemű” jelentés) kohéziós ereje nem támogatja a szemantikailag összetartozó különböző nyelvi formák egymástól való függetlenítését, elszakítását. Ez az oka annak, hogy azokat egy tágabb fogalmi keretben elképzelve, ún. funkcionális szemantikai mezőbe rendezve mutatjuk be. Éppen a nyelv természetéből fakad, hogy a nyelvész által vizsgált jelenségek többsége szinte kínálja magát a mezőkeretben történő hierarchikus ábrázolásra.

Felhasznált irodalom

- Апресзян Ю. Д. 1997. – Апресян Ю. Д. (ed.). *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Первый выпуск. Москва. Языки русской культуры.
- Апресзян & Páll 1982. *Orosz ige – magyar ige. Vonzatok és kapcsolódások*. 1–2. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Bolla&Páll&Papp 1990 – Болла К.&Палл Э.&Папп Ф. *Курс современного русского языка*. 5. kiadás. Budapest. Tankönyvkiadó
- Bondarko, A. V. 1983. – Бондарко А. В. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград. Наука.
- Ferenczy, Gy. 1983. *Gyakorlati orosz nyelvtan*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Jászay, L. 1995. – Ясаи Л. Императивная форма русского глагола в функционально-семантической интерпретации. *Studia Slavica Hung.* 40: 343–358.
- Jászay, L. 1996. Az ún. aktív grammatikától a funkcionális szemléletű nyelvleírásig. In: Terts István (ed.). *Nyelv, nyelvész, társadalom*. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára. Első kötet. Pécs. Janus Pannonius Tudományegyetem. 142–145.
- Jászay, L. 1997. – Ясаи Л. О принципах выделения видовой пары в русском языке. *Вопросы языкознания*. № 4: 70–84.
- Jászay, L. 2019. *Az orosz igeszemlélet oktatásának nyelvészeti alapjai*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Jászay, L. 2022. A cselekvés grammatikai interpretálásának kérdéséről (orosz nyelvű példák alapján). In: Nagy, S. I. (ed.). *A nyelv mint lelkünk tükré. Szavak, szövegek, gondolatok*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 131–142.
- Krékits, J. 1989. – Крекич Й. *Семантика и прагматика временно-предельных глаголов. Изменения значений*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Maszlov 1984 – Маслов Ю. С. *Очерки по аспектологии*. Ленинград. Ленинградский ун-т.
- Melcsuk & Zsolkovszkij 1984. – Мельчук, И. А.&Жолковский, А. К. (eds.). *Толково-комбинаторный словарь современного русского языка*. Вена. Wiener Slawistischer Almanach.

Dokumentumok a Modern Filológiai Társaság Fordítástudományi Szakosztályának történetéből

KLAUDY KINGA

professzor emeritus, ELTE BTK, Fordító és Tolmácsoló Tanszék

Abstract: The study reviews the eight-year activity of the Translation Theory Section of the Society for Modern Philology, founded in 1983. Available documents are the following: the minutes of the inaugural meeting, the topics of the monthly meetings, the attendance sheets of meetings, the list of members, etc. Based on these hitherto unpublished documents, the author evaluates the role the Translation Theory Section played in the development of Hungarian Translation Studies.

Keywords: The Society for Modern Philology, Translation Theory Section, hitherto unpublished documents

1. Bevezetés

A Modern Filológia Társaság (a továbbiakban MFT) közelgő 40 éves évfordulójára (2023. május), bizonyára számos visszaemlékezés, tanulmány fog megjelenni. Frank Tibor 2014-ben írt egy kiváló tanulmányt az MFT születéséről, alapos kutatómunkával feldolgozva a társaság létrehozását megelőző évek javaslatait, indítványait, és az ezzel folyamattal kapcsolatos személyes levelezést is. Az én tanulmányom bizonyos fokig folytatása Frank Tibor írásának, mert az MFT megalakulása utáni első, nem egészen tíz év eseményeit dolgozom fel, egyetlen szakosztálynak, az MFT Fordításelméleti Szakosztályának (a továbbiakban FSZ) rendelkezésemre álló dokumentumai alapján (az alakuló ülés jegyzőkönyve, jelenléti ívek, éves és havi programok stb.). Ezekre a dokumentumokra DOK 1, DOK 2 stb. formában utalok a szövegben, és a végén források címszó alatt sorolom fel őket. Sokszor fogok egyes szám első személyben fogalmazni, nem szerénytelenségből, hanem azért mert, azon kevesek közé tartozom, akik az MFT megalakulásától kezdve tagja és tisztségviselője a társaságnak egészen a mai napig. Tehát tanúja voltam az MFT életében végbement változásoknak, melyeket erősen befolyásolt a társaságot körülvevő politikai, társadalmi és tudományos környezet változása az elmúlt negyven év alatt. Most azonban csak az első, kevesebb mint tíz éves szakasról lesz szó.

Jelen voltam 1983. május 30-án az MTA zsúfolásig telt Dísztermében rendezett alakuló ülésen, és természetesen tartottam egy ilyen jellegű társaság megalakulását, amely Szabolcsi Miklós szavaival összefogja „a nem-magyar és nem-klasszikus nyelvek és irodalmak tanulmányozását” (Szabolcsi in Frank 2014: 44). Frank Tibor említett tanulmányában meglepődéssel olvastam, hogy az MFT megalapításának gondolata már 1978-ban felmerült, és majdnem öt évig tartott míg eljutott a megvalósulásig. Frank Tibor tanulmánya szélesebb politikai megvilágításba helyezi az MFT megalapítását, mely a II. világháború után elnyomott modern filológiai tanszékek újraéledésével volt kapcsolatban. A Társaság megalapítóit az a gondolat vezérelte, hogy ha Európához akarunk tartozni

legalább két idegen nyelvet kell tanítani, és ennek meg kell teremteni a tudományos hátterét.

Az előkészítő bizottság a Társaság munkáját kezdettől fogva szakosztályok keretében képzelte el. Idézzük a társaság főtítkárát¹, Frank Tibort az 1983-as indulásról:

Még azon év decemberében az előkészítő bizottság intencióinak megfelelően sor került az afrikai, az angol-amerikai, az észak európai, a francia, az olasz, az orosz-szovjet, a német, a portugál-spanyol, a sémi-filológiai az arab, illetve a kultúrák kölcsönhatása elnevezésű szakosztály megalapítására, s ezeket mindjárt 1984 januárjában követte az ázsiai, a fordításelméleti és a közép- és délkelet európai szakosztály alakuló ülése is. (Frank 2014: 49)

A Fordításelméleti Szakosztály megalapítása nem volt ilyen egyszerű, mert kezdetben nem szerepelt a tervezett szakosztályok listáján. A Társaság alakuló ülésen felszólalt Radó György, költő és műfordító, a *Babel* című nemzetközi fordításelméleti folyóirat akkori főszerkesztője, és ő vetette fel a Fordításelméleti Szakosztály megalapításának gondolatát.

Őszintén bevallom, nem nagyon lelkesedtem az ötletért, mert nem sokkal korábban 1983 januárjában alapítottam meg az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságán belül a Fordításelméleti Szekciót, és arra gondoltam, hogy nem foglalkoznak olyan sokan fordításelmélettel, hogy párhuzamosan működjön két különböző tudományos szervezet azonos témájú szakosztálya. Nem volt igazam. Végül Frank Tibor főtítkár oldotta meg a problémát azzal a javaslattal, hogy nemcsak párhuzamos működés képzelhető el, hanem együttműködés is. Ez később így is történt.

Mivel a társaság alapítói igyekeztek a szakosztályok élére minél magasabb akadémiai fokozattal rendelkező elnököket választani, Papp Ferenc akadémikus lett a Fordításelméleti Szakosztály elnöke, és ő engem kért fel titkárnak. Tehát az a különös helyzet alakult ki, hogy a MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának Fordításelméleti Szekciójában elnöki, az MFT Fordításelméleti Szakosztályában pedig titkári funkciót töltöttem be, de ahogy Frank Tibor megjósolta, ebből nem lett gond, mert jól együtt tudtunk működni egymással. A 80-as években az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság Fordításelméleti Szekciója hét egész napos nagylétszámú fordítástudományi konferenciát szervezett az MTA Székház Nagytermében, és ezeknek a szervezésébe az FSZ tagjai is bekapcsolódtak, sőt az akadémiai ülések anyagát tartalmazó *Fordításelméleti Füzetekben* publikálási lehetőséget is kaptak az FSZ-ben elhangzott előadások.

Az FSZ alapkonceptiója az volt, hogy a fordítással való foglalkozás összeköti a műfordítókat, a szakfordítókat, valamint a fordításelmélettel foglalkozó alkal-

---

¹ A MFT első elnöke (1983-tól) Dobossy László professzor volt, főtítkára Frank Tibor. A MFT második elnöke (1996-tól) Nyomárkay István professzor volt, főtítkára pedig Papp Andrea.

mazott nyelvészeket, és lesz mondanivalójuk egymás számára. Hogy ezt mennyire komolyan gondoltuk, azt tükrözi az alakuló ülés jegyzőkönyve is. A műfordítók részéről Géher Istvánt, a szakfordítók részéről Vida Tamást, a fordításelmélettel foglalkozó alkalmazott nyelvészek részéről pedig Hell Györgyöt kértük fel alelnöknek, és egyúttal a vitaindító előadás megtartására is.

2. Az alakuló ülés jegyzőkönyve

Az alábbiakban változtatás nélkül ismertetjük az FSZ alakuló ülésének jegyzőkönyvét. Az ülés 1984. január 10-én zajlott le az ELTE BTK Tanácsstermében (DOK 1).

Rába György (az MFT alelnöke): Megnyitja az ülést és átadja a szót Papp Ferenc akadémikusnak, a Fordításelméleti Szakosztály (a továbbiakban FSZ) elnökének, hogy vezesse le a vezetőség megválasztását, majd a kerekasztal beszélgetést.

Papp Ferenc: Bemutatja az alelnökjelölteket: Géher Istvánt, műfordítót, szerkesztőt, Vida Tamást, az OFFI igazgatóhelyettesét, Hell Györgyöt a fordításelméleti kutatások és a gépi fordítás egyik kiváló képviselőjét, valamint a titkársjelöltet Klaudy Kinga kandidátust, az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának adjunktusát. Szavazásra szólítja fel a megjelenteket, majd miután a jelölteket egyhangúlag megszavazták, felszólítja az alelnököket, hogy üljenek középre (az U alakú asztal belső székeire), és tartsák meg vitaindító előadásukat. A kerekasztal beszélgetés megkezdése előtt még felkéri Klaudy Kingát, hogy az ülések lebonyolításával kapcsolatos adminisztratív kérdéseket a megjelentekkel beszélje meg.

Klaudy Kinga: Az MTA Titkársága nevében elnézést kér a késői értesítésért, és javasolja, hogy a további programok ideje minden hónap utolsó hétfője legyen. (Ezt a megjelentek elfogadják, és javasolják, hogy az ülések 2-kor kezdődjenek, hogy a vidékiek még elérjék a vonatot.)

Papp Ferenc: (megnyitja a kerekasztal beszélgetést, és elsőként Géher Istvánnak adja meg a szót.)

Géher István: Úgy érzi magát, mint egy pék a liszt tudományi kongresszuson. Őhöz a mindennapi kenyér megsütése áll közelebb. Amire azonban szerinte is szükség lenne, és ez lehetne a FSZ munkájának egyik iránya, az a műfordításkritika. Ki érthetne ehhez jobban, mint a szakfilológus? Hiszen a műfordításkritikához az idegen nyelven írt irodalmi mű mélyreható elemzése elengedhetetlen. És ismerni kell a magyar irodalmi szöveg természetét is. Össze kell tehát hozni a különböző diszciplínák szakembereit. Erre nagyon alkalmasnak látszik a FSZ. Fel kell venni a kapcsolatot az Írószövetség Műfordítói Szakosztályával. A magyar műfordítók már megmutatták az általánosításra való hajlandóságukat a Gondolat kiadó *Műfordítás ma* című kötetében. Most a tudományos feldolgozáson van a sor. A szakfilológusok a kiadókkal sincsenek kellőképpen szoros kapcsolatban. Ki tudna jobban kontrollszerkesztéseket végezni, mint a szakfilológusok? Mégis kevés példa van

rá. A FSZ-nak a kiadókkal is fel kellene venni a kapcsolatot, meghívni kiadói szerkesztőket, akik beszámolhatnának munkájukról. Az utánpótlásra is gondolni kellene. A mai műfordítói nemzedék lassan kiöregszik. Annyira nincs utánpótlás, hogy a kiadók már maguk tartanak műfordítói szemináriumokat. (például az Európa kiadó angol műfordítók számára). A bölcsészkaron vannak műfordítói szemináriumok, de a különböző nyelvi tanszékeken folyó műfordítói szemináriumok szinte semmit nem tudnak egymás munkájáról. A műfordítói szemináriumok munkájának koordinálása is feladata lehetne az FSZ-nak. Műfordítói pályázatokat is kellene hirdetni, pályadíjakat kitűzni, és a pályázatokat a szakosztályüléseken értékelni.

Juhász János: Szerinte a műfordítás csak kis részben tudomány, nagyobb részben művészet. Célszerűbb lenne a kettőt elválasztani. Ez a műfordításnak sem a felértékelését, sem a leértékelését nem jelenti. A világ nemcsak tudományos módszerekkel ismerhető meg, hanem a művészet eszközeivel is. A hermeneutikával való foglalkozás elősegíthetné a műfordítás tudatosságát. Nem minden fordító fordít tudatosan. Nem látja világosan, mennyire kapcsolódhat be a tudomány a műfordításba.

Käfer István: Van azért egy terület, ahol fontos a tudományos megközelítés: a műfordításkritikában. A műfordítás kérdéseinek egyébként megvan a tudományos feldolgozása, hogy csak a szlovák és a cseh szakirodalmat említse, Jiržy Levý és Anton Popovič műveiben. Van még egy javaslata a FSZ programja számára: érdemes lenne magyar művek idegen nyelvre való fordítását elemezni, meghívni olyan fordítókat, akik idegen nyelvre fordítanak.

Soproni András: Igaz, hogy a műfordítás nagyrészt intuíció kérdése, de a tudomány az intuíciót is vizsgálat tárgyává teheti. A műfordításkritikára pillanatnyilag az jellemző, hogy jobbra verselemzéssel foglalkozik. Ez jellemző a *Műfordítás ma* című kötetre is. Ez azzal magyarázható, hogy a prózai művek terjedelme reménytelenül teszi a részletező egybevetést. Ő vállalkozna Csehov *Ványa* című novellájának elemzésére és kb. 10-11 fordítás egybevetése alapján.

Világhy József: A fenti kérdésekkel foglalkozott az *Élet és Irodalom* című folyóirat is, de az Írószövetség Műfordítói Szakosztályának ülésein is gyakran felmerülnek. Ő a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen szeretett volna rendezni egy konferenciát, ahol a műfordítás és a szakfordítás kérdései egyaránt szerepeltek volna, de nem kapott rá támogatást. Most készül Pécsen egy kötet, melynek címe *Műfordítás oroszról magyarra*. Erről alkalomadtán szívesen beszámol. Ugyancsak szívesen tartana előadást az *Anna Karenina* fordításáról.

Szilassy Zoltán: Felteszi a kérdést, hogy mivel eddig csak a műfordításról volt szó, fog-e foglalkozni a szakosztály általában a fordítás elméleti problémáival műfajtól, nyelvtől függetlenül? Mert ha nem, akkor inkább „Műfordítói Szakosztálynak” kellene nevezni.

Drahos József: Szívesen tartana előadást az orosz igeszemlélettel kapcsolatos fordítási problémákról akár Solohov, akár Dosztojevskij művei alapján.

Papp Ferenc: Megnyugtatja Szilassy Zoltánt, hogy nemcsak a műfordításról lesz szó, és megadja a szót Vida Tamásnak.

Vida Tamás. A szakfordítás képviselőjében szól hozzá a vitához. Történelmi pillanatok vagyunk a tanúi, a műfordítók és szakfordítók találkozásának. A szakfordítás sem egységes. Két területre lehet bontani: műszaki-természettudományi és társadalomtudományi szövegek fordítására. Több témajavaslata van a FSZ további üléseire. Mi a közös a műfordításban és a szakfordításban? Vagy: Milyen fordítói problémákat okoz a köznyelv és a szaknyelv egymásra hatásának különbözősége egyes nyelvekben? Végül javasolja, hogy a FSZ-nak a szótárak kérdését is napirendre kell tűznie.

Mátay Gábor: Mivel a szakemberek 75%-a nem tud idegen nyelveket, szakfordításra még egy ideig szükség lesz. Ha magyarról idegen nyelvre kell fordítani, akkor kiderül, hogy a szakemberek a magyar nyelvet sem ismerik kielégítően. Ezért a FSZ-nak a magyar nyelvművelés kérdéseit is fel kell venni programjába. Témajavaslata: A műszaki nyelvművelés kérdései a szakfordítás tükrében. Ő maga például régóta küzd azért, hogy a logikátlan és félrevezető *rozsdamentes* terminus helyett vezessék be a *rozsdállót*. De hiába.

Juhász János: A nap sem keleten kel és nyugaton nyugszik. Szerinte nem érdemes harcolni a *rozsdamentes* ellen, hiszen a nyelvben nem szabad logikát keresni.

Mátay Gábor: Igen, de a szaknyelv eszköz, az információ átadásának eszköze, és meg kell tőle kívánni, hogy az információt a lehető legpontosabban adja át, vagy legalábbis ne vezessen félre.

Papp Ferenc: Lezárja ezt a vitát és átadja szót a harmadik alelnöknek, Hell Györgynek.

Hell György: Mivel a szakosztály neve Fordításelméleti Szakosztály, először arról beszél, mennyire nevezhető elméletnek a fordításelmélet? Ha az elmélet algoritmikusan leírható szabályokat jelent, akkor ez nem elmélet. És az is kérdés, minek a fordításáról van szó? Vajon lehet-e a szakfordításról és a műfordításról közös alapon beszélni? Véleménye szerint, igen. Talán a szövegnyelvészet lenne az, ami közös alapot nyújtana a művészi szöveg és a szakszöveg elemzéséhez. Mindaz, amit a szövegről tudunk, az utóbbi évek kutatásainak eredménye. Ide kapcsolódik a stílus kérdése is. Ez szintén közös alap lehetne. Hiszen egy szabadalmi leírásnak is van stílusa. Témajavaslata: Szöveg és stílus, A szövegtani ismeretek felhasználása a fordítás oktatásában.

Szathmáry Györgyné: Mivel a prózaírás áll közelebb a köznyelvhez a FSZ-nak a prózafordítással kell foglalkoznia és nem a versfordítással. Szintén fontosnak tartja a magyar nyelvművelés fordítást érintő kérdéseinek napirendre tűzését.

Soproni András: Javasolja, hogy a FSZ szenteljen egy ülést Elbert János életművének elemzésére.

Juhász János: Legyen egy olyan ülése a FSZ-nak, mikor egy műfordító és egy szakfordító együtt lép fel, és mindkettő beszámol a munkájáról.

Papp Ferenc: Ez lehetne akár a legközelebbi ülés programja. (Ezután lezárja a vitát, megköszöni a részvételt és az aktivitást.)

*Lejegyezte: Klaudy Kinga
Budapest, 1984. január 10.*

3. Az alakuló ülés javaslatai alapján leadott program

Az alábbiakban az FSZ tervezett programpontjai következnek, amelyeket az alakuló ülés javaslatai és az írásban érkező javaslatok alapján állítottam össze a Társaság programfüzete számára (DOK 2):

- Mi a közös a műfordításban és a szakfordításban – a műfordítás és a szakfordítás elméleti kérdései.
- Fordítók műhelyében – szakfordítók és műfordítók köztük a magyar irodalmi műveket idegen nyelvre átültető fordítók munkabeszámolói.
- A műfordításkritika filológiai (nyelvészeti és irodalomtudományi) alapjai.
- Gyakorlati fordításkritika – például egy mű több fordítási változatának egybevetése, idegen nyelvre fordított magyar művek elemzése, fordítói életművek bemutatása.
- A műfordítóképzés módszertanának kidolgozása – az ELTE BTK műfordítói szemináriumainak tapasztalatai alapján.
- Művészi szöveg és szakszöveg.
- A szövegnyelvészet eredményeinek felhasználása a fordításelméletben.
- A szakfordítók képzésének elméleti alapjai.
- A szakfordítás oktatásának módszertana – az ágazati szakfordítóképzés (Miskolc, Debrecen, Gödöllő) tapasztalatai alapján.
- Hibaelemzés és tananyagtervezés a fordítóképzésben.
- Fordítástechnika és intuitív fordítás.
- Szótárkiadásunk a fordítók szemszögéből.
- Magyar nyelvhelyességi ismeretek fordítók számára.
- A fordítás szociolingvisztikai problémái.

Megjegyzések:

- A szakosztályüléseket általában minden hónap utolsó hétfőjén du. 14.00-kor tartjuk.
- A program nyitott, a fenti témák mindegyikéből többen is tarthatnak előadást és új témákat is javasolhat bárki, akár szóban a szakosztályülésen, akár írásban a szakosztálytitkár dr. Klaudy Kinga ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoport 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.).

Ezt a majdnem 40 évvel ezelőtti listát több szempontból is érdekes végigolvasni. Jól mutatja a fordítással kapcsolatos kérdések örökérvényűségét, szerteágazó jellegét, és a végleges megoldások reménytelenségét. Egyes kérdések kuta-

tásában most sem jutottunk sokkal előbbre (például műfordításkritika, fordítói életművek feldolgozása), és vannak olyan területek, amelyekben azóta nagy fejlődés ment végbe, például a fordítóképzés elméleti alapjainak megteremtésében, vagy szövegnyelvészet eredményeinek fordításelméleti felhasználásában.

4. A Fordításelméleti Szakosztály ülései

Az alakuló ülés után azonnal elkezdődtek az FSZ ülései, mégpedig az alakuló ülésen javasolt programmal. Az alakuló ülésen hangzott el a javaslat, hogy egy műfordító és egy szakfordító beszéljen a saját munkájáról. Ez kétszer is megtörtént 1984 februárjában és márciusában. A havonta megrendezett ülések programját az előző hónap 15-ig lehetett leadni Székelyhidiné Miski Anikónak, az MFT szervezőtitkárának, majd főtítkárhelyettesének, aki kezdetben stencilezett A4-es oldalakon küldte körbe a programfüzetet a tagságnak (1200 főnek). A stencilezett programfüzetet 1987 áprilisától kezdve *A Modern Filológia Társaság Értesítője* című kiadvány váltotta fel, amely azóta is minden hónapban megjelenik, a 2005-ös júniusi számtól Nagy Sándor szerkesztésében. Dokumentumaim között van az MFT 1983-as alakuló ülése után készült tagnévsor, amely 1197 nevet tartalmaz (DOK 3), és az 1991-es tisztújító közgyűlés után készült tagnévsor, amely 777 nevet tartalmaz (1992. január 20.) (DOK 4). Azoknak az MFT-tagoknak a száma, akik a Fordítástudományi Szakosztályt (vagy azt is) megjelölték, mint érdeklődésük tárgyát 1984-ben 185 fő volt, 1985-ben pedig 212 volt (DOK 5, DOK 6). Az FSZ munkája iránt érdeklődők nagy létszámának nyilván az is volt az oka, hogy több szakosztályt lehetett megjelölni, és az FSZ tagjai nyilván a hozzájuk közelálló nyelvi szakosztályt is megjelölték.

Az FSZ üléseinek programját az alábbiakban próbálom rekonstruálni. Ahol nem tudtam kideríteni az előadás pontos címét, ott csak a tágabb témát jelöltem meg zárójelben. Az összes ülés jelenléti ívét megőriztem, de a jelenléti ívek csak az előadó nevét, az előadások idejét és a résztvevők nevét és címét tartalmazzák. A jelenléti ívek tanúsága alapján az FSZ üléseken az érdeklődők száma néha a 40–50 főt is elérte. (DOK 7)

1984

január 10.	Alakuló ülés: Papp Ferenc (elnök), Géher István (alelnök), Vida Tamás (alelnök), Hell György (alelnök), Klaudy Kinga (titkár)	(műfordítás, szakfordítás, fordításelmélet)
február 27.	Karcsay Sándor, Benyhe János	(szakfordítás és műfordítás)
március 26.	Lator László, Pongrácz Judit	(műfordítás és szakfordítás)

április 18.	Cs. Nagy Miklós	(szakfordítás)
szepember 24.	Kornya László, Benyhe János, Zöldhelyi Zsuzsa, Géher István	(szakfordítás és műfordítás)
október 22.	Makai Imre	(műfordítás)
november 26.	Szeredás András Képešs József	(filmszinkronizálás)
december 10.	Vida Tamás	Beszámoló a FIT (Fordítók Nemzetközi Szövetsége X. Kongresszusáról, Bécs, 1984. augusztus)
	Koltai Géza, Felkért hozzászólók: Meskó Sándor, Heltai Pál, Ányos László	Szakfordítási segédanyagok lexikai problémái

1985

január 21.	Rab Zsuzsa, Tornai József	(műfordítás) (A Magyar Írók Szövetsége Műfordítói Szakosztályával közös rendezésben)
február 25.	Göncz Árpád	A műfordítás hitelességéről
	Rába György	A magyar versfordítói hagyomány sajátosságai (A Magyar Írók Szövetsége Műfordítói Szakosztályával közös rendezésben)
március 11.	Dániel Ágnes	Nyelvi rendszer – szövegrendszer
	Gergelyi Mihály	A fordító skizofréniája
május 27.	Fehér György (Felkért hozzászólók: Sturcz Zoltán, Bozsó Lászlóné, Gyömörey Erzsébet)	Kísérlet a magyarra való fordítások objektívebb értékelésére (A Nyelvoktatási Szakosztállal közös rendezésben)
szepember	Hell György	A műfordítás és a szakfordítás viszonyáról
október 21.	Soproni András Felkért hozzászólók: Cs. Jónás Erzsébet, Székely Gábor, BÉlteki Zoltánné, Laczik Mária	Egy Csehov-elbeszélés több fordítási változatának egybevetése
november 25.	Lomb Kató, Felkért hozzászólók: Rót	A soknyelvűségről

	Sándor, Dienes Gedeon	
december	Előd Nóra	A lexikai kapcsolódás helye és szerepe a fordításban és a fordítás oktatásában
	Kovács Zoltán	Így fordítunk mi

1986

január 27.	Hell György, Eördögh Miklós	(szakfordítás)
február 17.	Jászay László	Az aspektus-kutatás terminológiai problémái
	Heltai Pál	Különbségek az angol és magyar terminusok használatában
március 17.	Emericzy Tibor	Fordítás és anyanyelvi háttér
	Seregy Lajos	Anyanyelvi ismeretek a fordításhoz
április 28.	Erdei Gyula	Végzett szakfordítók tapasztalatainak tanulságai
	Pelyvás István	A szöveggrammatika egyes elemeinek oktatása a szakfordítóknak
	Gribovszky Lászlóné	A szaknyelv írásbeli és szóbeli változatának oktatása a szakfordítók képzésében
május 19.	Szóllósy-Sebestyén András, Zalán Péter	(fordításelmélet)
szeptember 29.	Mikó Pálné	A tulajdonnevek fordítása
	Lendvai Endre	A „lefordíthatatlan” megfeleltetési lehetőségei
október 27.	Ruzsiczky Éva	A Biblia fordításáról

1987

január 26.	Szappanos Géza, Vida Tamás	(az OFFI bemutatása)
február 23.	Mesterházy Márton	Egy O'Casey dráma több fordítási változatának egybevetése
március 30.	Radó György	(műfordítás)
április 27.	Balabán Péter	Angol jövevények térfoglalása a magyar nyelvben
	Heltai Pál	Lexikai hibák az angol nyelvvizsga-dolgozatokban

május 25.	Iványi Károly, Hidasi Judit	Külgazdasági szakfordító és tolmácsképzés indul a Külkereskedelmi Főiskolán
június 8.	Szappanos Géza, Vida Tamás	Tájékoztató a Magyar Fordítók Egyesületének megalakulásáról
szepember 21.	Petőfi S, János	Szövegnyelvészet és fordítás
november 30.	András T. László	Az idegen nyelvre való fordítás problémái
	Czobor Zsuzsa	A kommunikatív fordításról
december 14.	Kovács Zoltán	Fordítás magyarról oroszra. Egy készülő fordítástechnikai kézikönyv ismertetése

1988

február 29.	Ányos László	Szótárak és használók
	Cs. Nagy Miklós Felkért hozzászóló: Vida Tamás	Beszámoló a rövidesen megjelenő „Öt nyelvű növénytermesztési szótár” készítéséről
május 4.	Bendik József, Lomb Kató, Nanovfszky György, Rozsnyai Katalin, Rubányi Ágnes, Stadler Ágnes, Zalka Ilona	A tolmácsolás kérdései (Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága Fordításelméleti Szekciójával közös rendezésben)
október 24.	Pór Judit Vitavezető: Benyhe János	Borisz Paszternák <i>Zsivago doktor</i> című regényének fordítási problémáiról
november 28.	Bán Ervin	Fordítás eredeti nyelvből
	Karig Sára Vitavezető: Benyhe János	Fordítás közvetítő nyelvből

1989

február 27.	Ortutay Péter	Az amerikai szleng megfeleltetésének problémái magyar és orosz nyelven (J. D. Salinger <i>Zabhegyező</i> című regénye alapján)
április 25.	Klaudy Kinga	A fordítási ekvivalenciáról (A Magyar Nyelvtudományi Társasággal közös rendezésben)
május 29.	Mónika Doherty (Humboldt Egyetem,	Conventionalized redundancies. relativity of sentence boundaries.

	Berlin)	(Angol nyelvű előadás, kérdéseket németül is fel lehet tenni) Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának Fordításelméleti Szekciójával közös rendezésben)
október 31.	Vida Tamás Az MFTE elnöke	A Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületének megalakulásáról és eddigi tevékenységéről
november 29.	Hell György	Ideológiák a fordításban

1990

május 31.	Lomb Kató	40 éves tolmácsi és fordítói tapasztalataim
-----------	-----------	---

1991

november 12.	Klaudy Kinga	Merre tart ma a fordítástudomány? (A Magyar Nyelvtudományi Társasággal közös rendezésben)
--------------	--------------	---

5. A Fordításelméleti Szakosztály jelentősége

Az MFT Fordításelméleti Szakosztálya fennállásának nyolcéves története alatt kétségtelenül fontos szerepet játszott a magyar fordítástudomány fejlődésében. A 20. század utolsó előtti évtizedében járunk, amikor a nemzetközi szakirodalomban is egyre többen kezdenek érdeklődni a fordítás elméleti kérdései iránt. Nem lehet véletlen, hogy Magyarországon 1983–1984-ben néhány hónap különbséggel alakul meg két olyan tudományos szerveződés, ahol az eddig jobbra pusztán gyakorlati tevékenységnek tartott fordítást elméleti szempontból kezdték vizsgálni (a pontos időrendi adatokat táblázatba foglalva ld. Klaudy 2020: 194).

Az FSZ nyolc évének gazdag programját végignézve látjuk, hogy a szervezők igyekeztek az alakuló ülésen felvetett témák mindegyikét felvenni a szakosztály programjába. Mivel a program nyitott volt a fordításról való gondolkodás minden területe iránt, olyan témák is bekerültek a programba, melyeket az alakuló ülésen nem vettek fel. Például a filmszinkronizálás és a tolmácsolás. Tehát olyan területek, amelyeknek akkor még elmélete nem volt, csak gyakorlata.

Papp Ferenc akadémikus, a szakosztály elnöke azonban szenvedélyesen érdeklődött az alkalmazott nyelvészet minden területe iránt. Lomb Kató előadásának tervét csak félve vetettük fel neki, és ő a legnagyobb lelkesedéssel fogadta. Talán kissé túlsúlyba kerültek a fordítóképzéssel és a fordítás oktatásával

kapcsolatos előadások. Ezeken a területeken csak az elmúlt években kezdődtek komolyabb empirikus kutatások, tehát látjuk, hogy az FSZ programja azzal, hogy a legszélesebb értelemben vette a nyelvi közvetítést, megelőzte korát. A műfordítók érdeklődésére számot tartó témák kissé háttérbe szorultak, de erre még később visszatérünk.

Ahogy az 1983 és 1987 közötti gazdag program mutatja, az alapkoncepció helyes volt. Nyolc év alatt 80 előadás hangzott el (DOK 7) a nyelvi közvetítés legváltozatosabb területeiről. Az FSZ összehozta a fordítás kutatása, oktatása és gyakorlata iránt érdeklődő szakembereket. Akik később az alkalmazott nyelvészeti konferenciák fordítási szekcióiban vagy az FTT–OFFI konferenciákon részt vettek, azok itt találkoztak először, itt kötöttek szakmai ismeretségeket.

6. A Fordításelméleti Szakosztály kettéválása

Mint az Értesítőből láthatjuk, a 90-es években csökkent az FSZ aktivitása, majd amikor az 1991-es tisztújító közgyűlése után megváltozott a szakosztályi struktúra, és lehetett új szakosztályokat alapítani az FSZ kettévált egy Műfordítói Szakosztályra (elnök: Zöldhelyi Zsuzsa), és egy Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Szakosztályra (elnök: Kiefer Ferenc). Az 1992-es Értesítőből az is látható, hogy nemcsak az FSZ szűnt meg, de az 1991-es közgyűlés után alakult új szakosztályok is egyre kevesebb ülést tartottak. Az 1992-es évben még lezajlottak az új szakosztályok alakuló ülései, de volt olyan szakosztály, amely az alakuló ülés után csak 1-2 szakosztályülést tartott.

Ennek feltehetőleg az az oka, hogy megváltozott a tudományos környezet az MFT körül. Ez már a 20. század utolsó évtizede, a rendszerváltás utáni évek, melyekben rengeteg új kezdeményezés indult. 1991-ben volt a Magyar Alkalmazott Nyelvészek Egyesületének első konferenciája, melyet azóta 28 követett, minden évben népes fordítási szekcióval. Az alkalmazott nyelvészeti konferenciák előadásai minden évben nyomtatásban is megjelentek, és ez is vonzóvá tette az alkalmazott nyelvészeti konferenciákat. Az MFT Értesítő 1991. januári számába be is kerül az első alkalmazott nyelvészeti konferencia meghívója, sőt még a jelentkezési lapja is. Az évente megrendezett alkalmazott nyelvészeti konferenciák mellett az MFT Értesítő leköszölte az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke és az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) 1999-ben induló és szintén minden évben megrendezett fordítás-tudományi konferenciáinak programját is.

Ahogy az Értesítők lapjait forgatjuk (DOK 8), látjuk, hogy egyre kevesebb benne a szakosztályi rendezvény, és egyre több bennük a tájékoztató anyag más intézményi keretekben szervezett eseményekről, egyre több a könyvismertető, sőt időnként teljes tudományos közlemények is megjelennek. Szerencsére az Értesítő továbbra is helyt ad a különböző intézmények fordítással kapcsolatos eseményeinek, és ezzel továbbra is szolgálja a fordítástudomány fejlődését.

7. Zárógondolatok

Az FSZ-nek úttörő szerepe volt abban, hogy megpróbálta a teljes fordítói szakmát összehozni. Ezt a célt kezdetben sikeresen megvalósította, hiszen fennállásának nyolc éve alatt 80 előadás vagy felkért hozzászólás hangzott el, és a szakfordítók mellett olyan műfordítók tartottak előadást, mint *Géher István, Benyhe János, Lator László, Makai Imre, Zöldhelyi Zsuzsa, Rab Zsuzsa, Tornai József, Göncz Árpád, Rába György, Soproni András, Mesterházy Márton, Radó György, Balabán Péter, Karig Sára*. Ennek ellenére az a koncepció, hogy a műfordítóknak és a szakfordítóknak lesz mondanivalójuk egymásnak, nem ért el teljes sikert. Talán a műfordítók és a szakfordítók mégsem érdeklődtek olyan nagyon egymás munkája iránt, vagy az érdeklődés nem volt kölcsönös. A műfordításról szóló előadások mindig nagy közönséget vonzottak, de a szakfordításról, és a nyelvészeti megközelítés lehetőségeiről szóló előadások a műfordítók számára idegenek voltak. Ezért alakították meg 1992-ben a műfordítók a saját Műfordítói Szakosztályukat, melynek működése már az MFT fennállásának második évtizedéhez tartozik, amikor a szakosztályi struktúra egyre inkább kezd háttérbe szorulni.

Ennek az utóbbi jelenségnek az lehet az oka, hogy a 20. század utolsó évtizedében megváltozott a tudomány szervezésének tempója. Míg az MFT kezdeti éveiben még mechanikus írógéppel készültek a programok, és postán kellett kiküldeni a tagoknak, 1990 után napi gyakorlattá vált a számítógépes szövegszerkesztés, és a 90-es évek közepétől az e-mailes konferenciaszervezés is. Könnyebb lett a konferenciák szervezése, szaporodtak a többnapos konferenciák, melyekben egy szekcióban több előadás hangzott el, mint az MFT bármelyik szakosztályában fél év alatt. A szakosztályokban zajló munkát más kommunikációs csatornák váltották fel. Felgyorsult az élet a modern filológiai kutatások különböző szinterein is, és a szakosztályi szerveződés helyett végül az MFT is áttért az egész napos konferenciák szervezésére. Ez azonban már egy másik történet. Mi ebben a tanulmányban csak az MFT Fordítástudományi Szakosztályának 1984-től 1991-ig tartó tevékenységére koncentráltunk, amely üléseinek gazdag és változatos programjával sok érdeklődőt vonzott, és kétségkívül hozzájárult a magyar fordítástudomány fejlődéséhez a múlt század 80-as éveiben.

Felhasznált irodalom

- Frank, T. 2014. A Modern Filológiai Társaság születése. In: Bárdosi, V. (ed.) *Szövegalkotó gyakorlatok és nyelvteremtő praktikák*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 43–55.
- Klaudy, K. 2020. A Fordítástudományi Doktori Program 10 éve. In: Klaudy, K. (ed.) *Tézisek a fordítástudományról*. Budapest. Tinta Könyvkiadó 193–201.

Források

- DOK 1 = Az MFT Fordításelméleti Szakosztály alakuló ülésének jegyzőkönyve (1984. január 10.)
- DOK 2. = MFT Fordításelméleti Szakosztályának tervezett programja az alakuló ülés javaslatai és az írásban érkező javaslatok alapján (1984. január 10.)
- DOK 3. = Az MFT 1983-as alakuló ülése után készült teljes társasági tagnévsor 1197 névvel (1984. november)
- DOK 4. = Az MFT 1991 es tisztújító közgyűlése után készült teljes társasági tagnévsor 777 névvel (1992. január 20.)
- DOK 5. = Az MFT Fordításelméleti Szakosztályának tagnévsora 195 névvel (1984. november 8.)
- DOK 6. = Az MFT Fordításelméleti Szakosztályának tagnévsora 212 névvel (1985. december 10.)
- DOK 7. = Az MFT Fordításelméleti Szakosztály üléseinek programja. Rekonstruálva a jelenléti ívek alapján (1987 előtt), és A Modern Filológiai Társaság Értesítője alapján (1987 után).
- DOK 8. = A Modern Filológia Társaság Értesítője füzet alakban (1987 áprilisától, az V. évfolyamtól kezdve).

Purizmus és nyelvújítás

NYOMÁRKAY ISTVÁN – NAGY SÁNDOR ISTVÁN

Abstrakt: Die Veränderung des Alltags- bzw. Kulturwortschatzes der ungarischen Sprache spielte eine wichtige Rolle im historischen Prozess der ungarischen Spracherneuerung. In der Studie analysieren wir die Herausbildung der ungarischen, tschechischen, kroatischen, slowenischen und serbischen Spracherneuerungsbewegungen im Laufe des 18.–19. Jahrhunderts. Wir stellen die ersten Formen der Ersetzung von Fremdwörtern mit Begriffen aus der Muttersprache vor und analysieren die erzielten Ergebnisse, unter anderem aufgrund des Werks von Henrik Becker, Andrija Jambrešić, Ferenc Toldi, Vilmos Tolnai, P. J. Šafařík und Bogoslav Šulek.

Schlüsselwörter: Spracherneuerungsbewegungen der ungarischen, serbischen, kroatischen Sprache, Purismus.

A kölcsönös civilizációs és nyelvi kapcsolatok következtében megismert tárgyak, cselekvések vagy elvont fogalmak anyanyelven való kifejezésének igénye végigkíséri a nyelvek történetét.¹ Ebben a tekintetben természetesen külön kell választanunk a mindennapi élet szókincsét az úgynevezett kultúrszókincstől. A mindennapi élet szókincsének a változása a nyelvek közötti kapcsolatok kiterjedéséről, tartósságától és intenzitásától függ.

A ÉrtSz szerint a purizmus jelentése: nyelvtisztaság, illetve erre való aggályos törekvés, erre irányuló túlzó tevékenység; nyelvtisztítás. A nyelvtisztaság címszó alatti értelmezés: „A nyelvművelésnek a nyelv állapotára vonatkozó olyan követelménye, hogy a nyelv a fölösleges idegen elemektől mentes legyen, és saját belső törvényszerűségeinek megfelelően fejlődjék, illetve az ilyen követelménynek megfelelő nyelvi állapota.”

A nyelvi tisztaságnak fogalmának legalább kétféle megközelítése lehet. (Fodor 2013: 46) A mozgalom egyik célja a nyelv káros idegen hatásoktól való megtisztulása, érintve a nyelv minden szintjét (szintaxis, stílus, alaktan és a hangrendszer). Másik törekvés az volt, hogy a nyelv kifinomult, klasszikus vagy annak vélt formáit akarja megőrizni, vagy visszaállítani. Mintaképp az archaikus és költői stíuselemeket vették.

A magyarság – mint köztudott – a X–XI. századi (sőt esetleg már korábbi) (Zoltán A., 2012) egymás mellett élés során számos mezőgazdasági, vallási, közigazgatási stb. jelentésű szót vett át a szlávoktól, olyan tárgyak, fogalmak, intézmények megnevezésére, amelyek jó része számára addig ismeretlen volt, például *barát, család, ruha, munka, szabad* stb. Több szláv eredetű tőszó származékaival és összetételeivel együtt népes szócsaládot alkotott, mint például *szabad, szabadság, szabadidő, szabadesés, szabadalom* stb. Előfordult azonban, éppen a kapcsolatok intenzitása folytán, hogy olyan szavakat is átvettünk,

---

¹ A tanulmány eredetije *Purismus und Spracherneuerung* címmel német nyelven a *Studia Slavica* 2013/1. számában jelent meg. Ezen magyar nyelvű változat tartalmazza a professzor úr kézzel írt kiegészítéseit. (Nagy Sándor közlése)

amelyekre már megvolt a megfelelő anyanyelvi kifejezés. Nem volt szükséges például olyan szavak átvételére, mint *rend*, *kalapács*, *takács* stb., mert az általuk kifejezett fogalomra, tárgyra, mesterségre megvoltak a *szer*, a *verő*, illetve a *szövő*. Ezekre az átvételekre, amelyeket korábban luxus-jövevényszavaknak neveztek, magyarázatul a kapcsolatok folyamatos és intenzív jellege szolgálhat.

Más kérdés az úgynevezett kultúrzsavak és kifejezések meghonosítása a magyar nyelvben. Többségük közvetlen vagy esetleges több nyelv által is közvetített latin átvétel, amelyek fonetikai, morfológiai és szemantikai tekintetben is folyamatosan beilleszkedtek az átvevő nyelvek részévé váltak. Közülük számos olyannyira meghonosodott, hogy meghittebb, inkább sajátjának érzett hangulatot árasztanak, mint magyar nyelvi megfelelőik. „A *muzsika* és *nóta* sokkal élményszerűbb, meghittebb, bizalmasabb hangulatú, mint a *zene* és a *dal*. *Zene* lehet jó vagy rossz, éles, kellemetlen stb., *muzsika* csak kellemes, vidám, andalító, hangulatos stb. lehet” (Hadrovics 1992: 99) Hadrovics László művében további példákat sorol fel. Érdekes lenne a hasonló jelenségek kutatása több európai nyelvben. Feltehetően gyarapodnának azok a jegyek, amelyek a (közép)-európai nyelvek szellemi rokonságát dokumentálják, és ezzel együtt az eurolingvisztika új diszciplínájának kutatási területét is bővítik.

Mint számos kutató kiemeli, a kultúrkompetenciát a korai középkortól először a klasszikus, majd a középkori latin jelentette, amely Curtius megállapítása szerint az európai kultúra történetében két hatalmas feladatot teljesített: egyfelől létrehozta a középkori könyvirodalmat, másfelől „könyvképesé” tette az eladdig úgyszólván csak szóbeli használatra korlátozódó nyelveket (Schmitt 2010: 139).

Átfogó latin hatásról a természettudományok, a teológia, a filozófia, a közgazdaságtan, a technológiai stb. nyelvben beszélhetünk. Néhány esetben a latin helyébe a görög is léphetett, a görög szavakat azonban az európai nyelvekbe a latin közvetítette. A legfontosabb az adsztrátum-viszony, amely a latin kultúrnyelv és a különböző újlatin és nem újlatin nyelvek között folyamatosan fennáll, s amellyel az európai nyelvek a legjobban jellemezhetők. (Schmitt 2010: 162–163; Keipert 2010: 637)

A közép- (kelet-közép-) európai nyelvek szókincsének ez a része az, amelyek használatát már a XVIII. század második felétől kezdve először egyéni próbálkozásokkal, majd szervezett mozgalmak keretében a nemzeti (elsősorban nem újlatin) nyelvekben kíséreltek meg korlátozni, és – legalábbis köznyelvekben – anyanyelvi megfelelőikkel helyettesíteni.

A purizmus kezdete és korszakai

A latin és a nemzeti nyelvek viszonyának alakulása, s vele együtt a latin szavak átvevő nyelvekbe való beilleszkedésére, de meg inkább anyanyelvi megfelelőik megalkotására irányuló tendenciák közép-európai vonatkozásban összetettek, nyelven kívüli tényezőktől is függenek, s mindenekelőtt sok hasonló vonást is mutatnak. A nemzeti nyelvek kifejezőképességének lehető legtökéletesebbé

tételére irányuló, eleinte elszórt törekvésekben, amelyek idővel mozgalmakká váltak a német, a magyar, a cseh, a horvát, és a szlovén nyelv történetében elsősorban a XVIII–XIX. századi szakaszában számos közös vonással, közvetlen kölcsönhatással, azonos vagy hasonlószepléleti alapon nyugvó nyelvújítási megoldással is találkozhatunk.

Ha csak futólag tekintünk is végig az idegen szavak anyanyelveikkel való helyettesítésének történetén, két fő indítékot vehetünk észre.

1. A fejlettebb társadalmi és szellem állapot alkotta fogalmak anya- (átvevő)nyelvbéli kifejezését szülhette a közvetlen szükséglet például két civilizáció érintkezése, mint a szláv–magyar nyelvi hatások kezdetén. A kulturális és nyelvi szükség ösztönözte például a szláv írás megalkotását, amelyen a Szaloniki környéki szlávok nyelvét, az ószláv, majd később egyházi szláv nyelvet rögzítették, és amelynek későbbi helyi változataiból először dialektusok, majd az egyes szláv nyelvek is kialakultak. A szent iratok görögből szlávra való átültetése során jelentős nyelvfejllesztési tevékenység bontakozott ki. Szükség volt például – egyebek mellett – a hit és erkölcs alapvető fogalmainak közérthető kifejezésére. Szemléletes példa erre az ószerb (horvát) szókincs. A minta adott volt: a görög nyelven kifejezett fogalmak szláv megfelelőit kellett megalkotni, ami az esetek többségében művelt szakszerűséggel, leggyakrabban utánzással, azaz tükörszóalkotással történt, például *blagodarънь*, *člověkoljubije*, *velikomučenikъ*, a görög *εύχάριστος ή Χιλαντρώπια ó μεγαλομάρτυς* mintájára. (Zett 1970: 136)

2. A szükséglet mellett szerepet játszott a nemzeti és nyelvi öntudatnak olykor a hatalom által is erősített tekintélye, amelynek érdekes megnyilvánulásával – mely azt mutatja, hogy az anyanyelv tisztaságát már ókorban is szem előtt tartották – a Kr. utáni 1. században találkozunk. Például Caius Svetonius Trankvilis *Caesarok élete (De Vita Caesarum)* című munkájában, a *Tiberius (Vita Tiberi)* császárról szóló részben. A császárról, sok minden mellett, azt is megtudjuk, hogy:

[71] Sermone Graeco quamquam alioqui promptus et facilis, non tamen usque quaque usus est abstinitque maxime in senatu; adeo quidem, ut *monopolium* nominaturus veniam prius postularet, quod sibi verbo peregrino utendum esset. Atque etiam cum in quodam decreto patrum *έμβλημα* recitaretur, commutandam censuit vocem et pro peregrina nostratem requirendam aut, si non reperiretur, vel pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque Graece testimonium interrogatum nisi Latine respondere vetuit.

71. Görögül fordulatosan és könnyedén beszélt, mégsem használta gyakran ezt a nyelvet; kiváltképpen a senatusban került, annyira, hogy egyszer, mielőtt a *monopolium* szót kimondta, előbb engedelmet kért, hogy idegen kifejezést kell használnia. Máskor meg egy senatusi határozatban ezt a szót olvasták fel: *έμβλημα*, mire Tiberius javasolta, hogy cseréljék ki, és alkalmazzanak latin szót helyette, vagy ha megfelelőt nem találnak, inkább több szóval körülírva fejezzék ki a dolog értelmét. Egy

katonától valaki görögül kért tanúvallomást; Tiberius utasította, hogy csak latinul adhat választ. (Suetonius: Caesarok élete. Harmadik könyv)

Már ekkor megjelent tehát a nemzeti nyelven való kifejezés igénye, ha pedig ez nem lehetséges, akkor javasolták a magyarázó körülírást.

A XVI. századtól kezdődő időszakot Európában a latin nyelvnek, mint tudományok művelésének és a nemzetközi kommunikáció legfőbb eszközének uralma határozza meg. A latinnak, mint nemzetek fölötti kommunikációs eszköz „kARRIERJÉNEK” történetében három nagyobb szakaszt lehet megkülönböztetni:

- az első, körülbelül 1700-ig tartó időszakot, amikor a latin nyelvnek volt abszolút elsőbbsége
- a második körülbelül 1800-ig tartott, amikor a latin és a nemzeti nyelvek egyenjogúsága, illetve párhuzamossága volt jellemző
- a harmadik a XIX. századtól kezdődött, jellemzői voltak a nemzeti nyelvek egyre erősödő státusza, s a latinnak a tudományos kommunikációra, az oktatásra és a kutatásra való korlátozódása jellemezte.

Helmut Keipert ezzel a korszakolással elsősorban a latin és a német nyelv történeti viszonyát vázolja ugyan fel, de a folyamat sok tekintetben a közép-európai (a magyar, a horvát, a cseh és a szlovák) nyelvek történetében is hasonló. (Keipert 210: 639–640)

A latin mellett a német jelentős francia hatás alatt is állt, így a német nyelvművelők célja a klasszikus latin mellett egy élő és változó újlatin nyelv kifejezéseinek morfológiai adaptálása és/vagy anyanyelvvel való helyettesítése is volt. Találón írja Rudolf Kleinpaul:

... das wir ein gelehrtes Volk geworden sind und bis ins 18. Jahrhundert hinein lateinisch gesprochen, lateinische Urkunden, Bücher, Briefe geschrieben haben, das danken wir der Einführung einer Religion ... Jeder Geistliche ist ein halber Lateiner, jeder Arzt ein halber Grieche, ... der Kaufmann welscht, der Sportsmann britet, ... der Adel franzt, ... das Militär hat fast keinen Grad und keine Waffe deutschen Klages und Gepräges. (Kleinpaul 1911)

... azt, hogy tanult nép lettünk, és egészen a XVIII. századik latinul beszéltünk, latin okiratokat, könyveket leveleket írtunk, egy vallás bevezetésének köszönhetjük, ... minden lelkész félig latin, minden orvos félig görög, ... a kereskedő félig franciául, félig olaszul, a sportoló félig angolul, ... a nemesség franciául beszél, a hadseregben egyetlen rendfokozatnak vagy fegyvernek sincs német csengésű neve. (Dengl 1937: 314–315)

Hasonló „többfrontos harcot” kellett vívnia a három közép-európai nyelvnek (magyar, cseh, horvát) is. A nyelvújítókat és hivatásos nyelvművelőket egyfelől a latin terminusok, másfelől pedig a német (illetve német közvetítésű latin és újlatin) szavak anyanyelvekkel való helyettesítése foglalkoztatta. Magyar–horvát

vonatkozásban a helyzetet még a közös államiság és a belőle eredő sokszor csupán képzelt, de több esetben reális hivatalos kényszerből is adódó nyelvi függés nehezítette.

A közvetlen szükség parancsa, a tekintély (korlátozott és alkalmi) érvényesítését tehát tudatos, széles körű nyelvújítás követte, amely Közép-Európában különálló, egyéni kezdeményezésekből nemzeti mozgalmakká a XVIII. század végétől szerveződött. Ezeket nevezzük hagyományosan nyelvújítási mozgalmaknak. Végül pedig, a XXI. század újabb korszakot nyitott meg, amelyet az angol nyelvnek a latin évszázados hegemoniájához hasonló egyeduralma jellemez, noha hatása (egyelőre) nem olyan egyetemes és kizárólagos, mint a latiné volt, mert már kezdetétől fogva jelentős ellenállásba ütközött és ütközik folyamatosan is. A napjainkban új diszciplínaként kibontakozó eurolingvisztika egyik fő célkitűzése is, hogy Európában olyan többnyelvűségi állapot jöjjön létre, amelyben az egyes nyelvcsaládok közötti (egymás nyelvén való) kommunikáció képes lesz az angol nyelv hegemoniáját legalábbis relativizálni. (Hinrichs 2010: 2)

A nyelvújítási mozgalmaknak megvolt a maguk tudományos alapja. Daniel Jenisch 1796-ban Berlinben kiadott munkájában, amelyben kifejezőképesség és grammatikai rendszer tekintetében több európai nyelvet hasonlított össze, rámutatott a germán nyelveknek arra a sajátosságára, hogy „szellemi fogalmak és absztrakciók kifejezésére saját tőszavaikból alkottak új szavakat” (Jenisch 1796: 317). A következő példákat hozza fel: *ideé – Begriff, passion – Leidenschaft, sentiment – Empfindung, raison – Vernunft, jungement – Urteilskraft*. Szerinte (és ez a gondolat tükröződik a későbbi európai nyelvújítók tevékenységében is): „*Sprache, als das Mittheilungs-Organ unserer Begriffe und Empfindungen, erreicht ihre Bestimmung alsdann, wenn sie Begriff und Empfindung dem jedesmaligen Bedürfnisse des Geistes gemäß, darstellt.*” (Jenisch 1796: 3) („A nyelv, mint fogalmainknak és érzéseinknek közlő szerve, rendeltetését akkor teljesíti, ha fogalmat és érzelmet a szellem mindenkori igényeinek megfelelően fejez ki.” – Nyomárkay István fordítása)

A „mindenkori szellemi igény” hangsúlyozása a későbbiekben fontos szerepet játszott a közép-európai nyelvújítási mozgalmakban. Ebből következnek az általa megfogalmazott elvek, illetve követelmények, például *Nachdrücklichkeit* (kifejezőképesség), *Deutlichkeit* (világosság), *Reichtum* (gazdagság), *Wohlklang* (jóhangzás).

A magyar nyelvújítás első jelei már a kódexekben felbukkannak, majd végigkísérik a XVII. és a XVIII. századot is. (Tolnai 1929) Tolnai Jenisch szellemében (is) így fogalmazza meg:

A nyelvújítás céltudatos, szándékos mozgalom. A szándékosság három irányban nyilvánul: a nyelvújító vagy bővíteni akarja a nyelvet, vagy idegen elemektől megtisztítani, vagy eddiginél szebbé tenni. Eszerint van nyelvbővítés, ez szorosabban vett nyelvújítás (neológia), nyelvtisztítás (purizmus) és nyelvszépítés (stilisztikai és esztétikai neológia). (Tolnai 1929: 4)

A magyar nyelvhez kapcsolódó nyelvújítási törekvéseket, azok tapasztalatait első alkalommal, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, Imre Sándor, az akadémia tagja foglalta össze az 1873-ban megjelent *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjára* című művében. A nyelvújítás szükségességét a következőkben foglalta össze:

Oly műszókra, részint állandó értékű nevekre (nomenclatura), részint tudományos kifejezésekül leginkább tulajdonságnevekre (terminológia) volt szükség, melyeket a német és francia tudósok, a görög-latin szók megtartása által már megszereztek és alkalmazhattak, vagy ugyanazon szók változtatásai s az elhalt régi nyelvek szavainak életre delejezése által, majd képezve majd összetéve, könnyen előállíthattak. Ezeket mi átvenni vagy megtartani nem akartuk, nem mertük. Néhány példa: matematika *tudákosságnak*, kört *karikának.*, sugár *küllőnek.* (Imre 1973: 11)

A magyar nyelvújítás feladatait a következőkben foglalta össze (Imre 1873: 14):

I. *A kellő szóbőség hiányát* már a XVII. században érezték. Orvoslására már szabályokról is kezdtek gondolkodni, tettekkel is élen jártak. *Geleji Katona István* és *Apáczai Csere János*, *Birczafalvi Szabó Dávid* és *Szacsvai Sándor* újonnan alkotott, vagy csak felvett szavaiban: *ész, eszély, eszme, eszmény, fogalom*, vagy a *virtus=jószág*, mely szó egyszers-mind vagyont, sőt marhát is jelent.

II. *A nyelvbővítés egyszersmind szépített is.* A költészetet és szépprózát nemesebb kifejezésekkel látták el. Sylvester (Erdősi) János XVI. század első teljes, korszerű, tudományos kritikát kiálló magyar Újszövetség fordításánál görög-romai modellt egyedül kísértette meg sikeresen, majd következett Gelei, Zrínyi. Először Kazinczy volt, akinek a fő elve a nyelvészépítés volt; ennek a nyelvújításban minden egyebet alárendelt. E miatt állapította még 1817-ben, hogy a nyelven az író (szépirodalmi) uralkodik, nem a szokás, a szépség nem a helyesség. Ennek kedvéért eltúrte, sőt ajánlotta a „kellemes selypítést” is, a soloecismust, a remekírókból elvont eszmék kedvéért önkénykedést.

1. A rövidítések használata. Néhány példa: *arcz, alkony, báj, bók, bős, ború, csáb, lenge, lebel, nedv, nő, pír, üdv, üde, zaj, vész* stb.

2. A lágyabb hangzatú szavakat gondosan gyűjtötték és szorgalmasan alkalmazták: *borong, mereng, csábul, zeng, zseng, leng, lebeg, dereng*, illetve a belőlük alkotott melléknevekkel: *lenge, csába, derűs, borús, borongó, derengő, anda, méla, moraj.*

3. Színezett kifejezéseket gyűjtöttek és alkottak: *andalg, lelkenéz árjong, révedez, csendre vagy éjre száll, éjbe borul, légbé vész, kedvre gyúl, szerelemre hevül* stb.

4. A társalkodási kifejezéseket minden lehető változatban igyekeztek képezni: *nő, hölgy, urnő, delnő-lovag, lovar – kedv, kedély, kedület-jellem, jelleg, jelv* stb.

5. Az önkényesen alkotott tudományos műszavak esetében is ügyeltek a rövidségre, tartalmasságra, sőt a hangzat tetszetőségre is. Például az *ály, ély, ány, ény, am, em, ma, me* és más képzők segítségével alkotott szavakra példák:

kedély, nedély, eszély, esély, irály, vizzály-idény, erény, merény, futam, roham, mozzam, kelme, térme, lény, tény stb.

III. *Nyelvtisztítás*. A bővítés és szépítés nem lehetett el tisztítás nélkül. Fel lehet venni vagy meg lehet tartani az idegen szavak egy részét. *Kazinczy Ferenc* is megkísértette ezt a módot, *Kis János* és mások ajánlották, vagy legalább széles és kevésbé elhatárolt körben eltűrték. *Udvardy Sándor* könnyelműen javasolta. Például a közneveket, megszokottabb igéket is lehet latinul használni, a katonai kifejezésekre a franciából és németből vett szavakat lehet használni. Például Cserei Miklósnál: *lejtinán, cáprár, sirbok, dragon, muskotélyos, sturm* stb..

Imre Sándor a nyelvújítás szükségességét Kazinczy szavaival foglalja össze:

Ott kell' minden növendéknek keblébe oltani legnagyobb írónk *Kazinczy* meggyőződését: „nekünk ezt a nyelvet szeretni kellene, hanem oly szép es a maga nemében egyetlenegy volna is; mert *mienk!*” Ez a *miénk* a nagy szó. A nemzettel együtt érzést, az ősökkel és kortársakkal összetartozás tudatát és benső érzését élesztgetni, s vallásos mélységében fenntartani (rengem szerény szív von tifeletek): ez minden fokozatú nevelés ügye. (Imre 1873: 204)

Henrik Becker értelmezése szerint – aki a magyar és a cseh nyelvújításról szóló monográfiájában az egyes nyelvújítások mellett már 1948-ban európai nyelvszövetségről beszélt – a nyelvújítás lényegében a magas kultúra körébe, különösképpen az európai nyelvszövetségbe való belépést célul kitűző és segítő mozgalom: „der Eintritt neuer Sprachen in die Sprachbünde der Hochkultur, besonders in den europäischen Sprachbund” (Becker 1948: 9) Ezért is nevezi ezeket a mozgalmakat „nyelvi csatlakozásnak”; ma úgy neveznénk felzárkózásnak, amit már könyve címe (*Zwei Sprachanschlüsse* – Nyomárkay István kurziválása) is kifejez.

Becker monográfiája – Tolnai értelmezésével rokon gondolatmenetének megfelelően – négy fejezetet tartalmaz. A címek egyúttal a nyelvújítás fő területeit jelölik: *die Sprachregelung* (nyelvszabályozás), *die Sprachbereicherung* (nyelvgazdagítás), *die Sprachreinigung* (nyelvtisztítás) és *die Sprachbeschwingung* (nyelvfejllesztés). Ezek a célok vagy egyes részterületek szorosan összefüggenek egymással. A nyelvszabályozás feladatát lényegében a grammatikák látják el. A XVIII. század végén sorra jelennek meg magyar, horvát, cseh iskolai grammatikák, s velük – jórészt latin és német minták fordításával – a közép-európai terminológiák is stabilizálódtak. A nyelvgazdagítás magában foglalja a különböző szakterminológiákat, így a XIX. század közepétől egyre több terminológiai szótár is napvilágot lát.

A horvát és szerb nyelvújítás előzményei

A következőkben – kissé részletesebben – a bevezetőben említett három korszakból a horvát és a ki sem bontakozott szerb nyelvújítás előzményeit vázolom, néhány példa bemutatásával, két okból is: egyrészt mivel a módszerek hasonlóak, másrészt pedig új kifejezések alkotásában jelentékeny magyar

hatással is számolhatunk. Az első, tudatos megoldások a horvát terminológiai szókincs egyik részének, a jogi szakszókincsnek kifejezőképessé tételében figyelhetők meg. Ezeket a megoldásokat a szükséglet diktálta. Werbőczy István *Tripartitum*ának csaknem korabeli fordítása Ivan Pergošić (Ivanuss Pergossich) varasdi jegyző munkája 1574-ből. A fordítás – mely az eredeti latin szöveg, valamint kisebb mértékben Veres Balázs korabeli magyar adaptációja alapján készült – nem volt könnyű munka, hiszen a horvát szókincsből alapvető magán- és büntetőjogi fogalmak és eljárások kifejezései hiányoztak. Ezeket az űröket a magyarul kiválóan tudó Pergošić magyar szavakkal töltötte ki. Néhány példa: *pone, onus, birsagium* – *biršag* 'birság', *consilium* – *tolnač* 'tanács', *processus judicarius* – *foljaš* 'folyás, folyamat', *causans, litigans* – *peruš* 'peres' stb. Pergošić szavai közül leghosszabb életű a *biršag* lett, amely meg egy 1830-as jogkönyvben is felbukkan: *Byršag* pako onda stopram plachasze, kad god od Zarukov prez Zroka bi odztupil. 'Bírságot meg inkább fizetni kell, ha a kezesek közül valaki ok nélkül visszalép' (Nyomárkay István fordítása) (Domin, 1830: 19)

A tudatos horvát nyelvújítás vagy inkább nyelvtisztítás nyomai először fordításokban bukkannak fel. Esterházy Pál *A boldogságos Szűz Anya Szombatty* (Nagyszombat 1691) című műve horvát fordításának címe: *Szobottni kinch blasene devicze Marie* 'Boldogságos Szűz Mária Szombati kincse', ami – mint a címlap szövege is mutatja – Draskovich János főudvarmester özvegyének, Nádasdy Mária Magdolnának megrendelésére készült. Draskovich János főudvarmesterről annyit tudunk, hogy apja, D. János horvát bán, majd nádor buzgó katolikus volt, s a protestantizmus terjedésének ellensége. A fordítás néhány érdekes adatot tartalmaz az eredeti műben szereplő latin szavak anyanyelvi helyettesítésére, például: egy gazdag *senator* – bogat jeden *starešina*; *poenitentiát* akarván ott tartani – gde bi do smrti ...*pokoru* činila; *portaria* voltam eddig – *vratarica* beh do vezda stb. A *senator=staresina*, *poenitentia=pokora*, *portaria=vratarica* megfeleltetések tudatos purista tendenciát mutatnak. Hasonló törekvések mutatkoznak a legjelentősebb XVIII. századi szótárakban (Belostenec 1740, Jambrešić 1742) is.

Jambrešić négy nyelvű (latin–horvát–német–magyar) szótára a magyar lexikográfia történetében is jelentős, hiszen néhány magyar szó és kifejezés nála fordul elő először (Eder Z. 1999: 69). Andrija Jambrešić és Andrija Sušnic: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples: in usum potissimum studiosae juventutis* című szótárát, amelynek forrásnyelve a latin és ennek ekvivalenseit adja horvát, német és magyar nyelven, Zágrábban nyomtatták 1742-ben.

A latin címszavakat viszonylag ritkán adja vissza egy szóval, többször körülíró magyarázathoz vagy szinonimák felsorolásához folyamodik. Az értelmezések mellett sokszor 'peregr(ine)' ('idegen szó') minősítéssel a köznyelvi (idegen, legtöbbször német) szó olvasható, például: *cursor* – *derkavec*, *tekavec* 'futár', peregr. *Láfar*; *pictor* – *obraznik*, *szlikovalac*, *kipo-piszec* 'festő, kép-író' peregr. *Málar*; *calcearius* – *obuvo-sivec*, *czepelissar*, *posztolar* 'varga, cipész', peregr.

Sostar stb. Jambrešić nem csupán nyelvgazdagításra törekedett, hanem nyelvtisztításra is, hiszen a közhasználatú (részint német, részint magyar) szavakat – mint az idézett példák is mutatják – rendre 'peregrine' minősítéssel közölte. Ritkábban fordul elő, hogy a hivatali nyelvben használatos latin szót 'vulgo' ('népi, népnyelvi') megjegyzéssel közöl: *advocatus – pravdaš, bravitel, promoćnik na pravdi* 'ügyvéd, védő, jogi segítő', vulgo vel peregrine *prokurator*; *testamentum – zadnya volja* 'végakarát', *poslednya odluka* 'végső döntés', *zadnye volje svedochanstvo* 'a végakarát bizonyítványa', *predszmertno odredienye* 'halál előtti rendelkezés' – peregr. *testament*; *tutor – branitel i szkerbitel sziroticz* 'árvák védője és gondviselője', vulgo *tutor* stb. Érdekesekek, és Jambrešić tudatosságát igazolják az úgynevezett kultúrszavak szócikkei is, például: *theatrum – gledalische* 'néző hely'; *zkazalisce*, 'bemutató hely', *mesto za zkazanye obchinzke igre* 'közös játék bemutatására szolgáló hely'; *Schau-Platz* 'játék-néző hely. Bogoslav Šulek terminológiai szótárában (Šulek, B. 1874–1875) *glumište*, vulg. *kazalište, pozorište, teatar*. Az első, Jambrešić által vulgárisnak minősített változat került bele a horvát standardba. Hasonló próbálkozást látunk a két fő drámai műfaj, a tragédia és a komédia jelentésében, illetve magyarázó körülírásában: *Tragoedia – Salostno igro-kazanye* 'szomorú játék', *Trauerspiel, ein traurig und ernstlich Schauspiel*. 'Kimutatott szomorú játék'; *Comoedia – pokazan, prikaza. Veselo igre kazanye*. Šuleknál: *Trauerspiel, ialostna gluma, tragedija; Lustspiel, komedija; vesela gluma*. A horvát értelmezések hosszúak, inkább magyarázó körülírások, mindenestre az anyanyelven való megértetési szándékot mutatják. Egy másik kultúrterminus, az *universitas* jelentésének Jambrešić hosszabb szócikket szentel: *Universitas, atis, f. – Opchina, opchinstvo, vsa vnosina zkupa* 'közösség; minden együtt', harmadik jelentésként adja magát a terminust: *Universitas scientiarum. Mesta vsih plemenitih navukov* 'az összes nemes tudomány helye'. Šuleknál a mai standard *sveučilište* 'tulajdonképpen minden tudás helye' szerepel. Olyan terminus ez, amely az idegen szavak iránt toleráns szerbben adaptált latin alakjában (*univerzitet*) rögzült, de a purista horvátban a *sveučilište* vált általánossá.

A szerbeknél hasonló tudatos törekvéseknek csak később kaptak korlátozott nyilvánosságot, a Szerb Tudományos Akadémia elődjének, a *Društvo srbske slovenosti* 'Szerb Szépirodalmi Társaság', *Glasik Društva srbske slovenosti* 'A Szerb Szépirodalmi Társaság híradója' című folyóiratában *Nazyvoslove reči izradene Društvom srbske slovenosti* 'A Szerb Szépirodalmi Társaság által kidolgozott elnevezéstani szavak' címmel.

Az ajánlott szerb szavak többségükben latin vagy újlatin terminusok tükörfordításai, például: *allegoria – inokaz* 'tulajdonképpen más beszéd', *botanica – biljoslovije* 'növénytan'; *conscientia – svest, savest* 'lelkiismeret' stb. A szerb nyelvújítás atyja, Vuk Stefanović Karadžić azonban ellene volt mindenféle 'szógyártásnak', ezért tekintélyével megakadályozta ennek az érdekes és a kor szellemének megfelelő kezdeményezésnek a kiteljesedését. Sommás ítélete így hangzott: „...društvo zanimajući se ovim poslom ništa drugo ne čini, nego samo

kvari i grdi naš jetik.” 'a társaság ezzel a dologgal foglalkozva nem tesz mást, mint rontja és csúfítja a szerb nyelvet'. A *Glasnik* I. évfolyamában (1847) megjelent szótárak anyagát részletesebben érdemes lenne összehasonlítani a horvát szótárak anyagával, hiszen csupán futólagos áttekintéssel is több egyező szóalakra bukkanunk.

Az intézményes nyelvújító és nyelvművelő mozgalom, melynek a XIX. század közepén általános népművelési és határozott pedagógiai célja is volt, terminológiai szótárak megjelentetésében lépett a szélesebb körű nyilvánosság elé.

Az Osztrák Monarchiában beszélt szláv nyelveken német–szláv (cseh, horvát, szerb, szlovén, ruszin) terminológiai szótárt először 1850-ben Bécsben adott ki a császári és királyi Udvari és Állami Nyomda. A szótár (*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*) első, német–cseh része (*Separat-Ausgabe*) kiadását három év elteltével követte a német–horvát–szerb–szlovén kötet, majd ugyancsak 1853-ban látott napvilágot Prágában P. J. Šafařík szerkesztésében egy német–cseh terminológiai szótár (*Německo-český slovník vědeckého názvoslovi pro gymnasia a reálné školy* 'Német–cseh tudományos terminológiai szótár a gimnáziumok és reáliskolák számára', melynek szóanyaga a *Juridisch-politische Terminologie* anyagánál lényegesen gazdagabb. Šafařík szótárának német korpusza képezte a pesti Heckenast kiadásában 1858-ban megjelent *Német–magyar tudományos műszótár a csász. kir. Gymnásiumok és reáliskolák számára* című szótár címszóanyagát. A szótárat a *cs. kir. cultus és közoktatási ministerium-tól e célból kinevezett bizottmány* szerkesztette, a bizottmány elnökeként, és előszava szerzőjeként Toldy Ferenc nevéhez kötődik. Az előszóban Toldy meg is említi, hogy

... vezérfonalúl a fentisztelt cs.k. ministerium által hasonló célból és terv szerint dolgoztatott és Prágában 1853-ban megjelent német–cseh tudományos műszótár szolgált, amelytől csak ritkán történt eltérés, de mely helyenként pótolgatott. (Toldy 1858: IV).

A szóanyag német–cseh–magyar összefüggésben részletesebb tanulmányozást igényelne. A szótárak előszavából s természetesen az egyes szócikkekben is kitűnik, hogy a tudomány és az oktatás vagy a hazai tudományosság nyelve nem ugyanaz, hiszen míg a szótárak (főként a *Juridisch-politische Terminologie*) célja elsősorban az egyszerű nép, valamint a tanulók ismereteinek lehetőleg anyanyelven való bővítése, addig Šafařík, Toldy és a horvát szaknyelv megteremtésében műhatatlan érdemeket szerzett Bogoslav Šulek (Šulek B. 1874–75) tudományos terminusokat is beledolgoztak szótáraikba. Így találták magukat szemben a felvilágosodás szellemében fogant „tudóssá létel” s belőle következően az idegen kifejezések anyanyelvvél való helyettesítése, tehát a purizmus és következménye: *a mívelt világtól való elzárás* (Toldy F. kifejezése: 1858: V1.) dilemmájával. Ez a dilemma Šafaříknál, Toldynál és Šuleknál is hangsúlyozottan jelen van. Persze ez nem újdonság, hiszen a probléma a németeknél már jóval

korábban megfogalmazódott. 1810-ben fejezte ki „a tudományos kultúra közös nyelvének” elhanyagolása miatti aggodalmát Arnold Heeren:

Nicht ohne Ursache hatte Europa für diese wissenschaftliche Cultur eine allgemeine Sprache angenommen, und bey allen Vortheilen, welche die Veredlung der Muttersprachen haben mag, ist die Vernachlässigung der gelehrten Sprache dennoch ein nicht zu berechnender Verlust.

‘Nem ok nélkül fogadott el Európa a tudományos kultúra számára egy közös nyelvet (tudniillik a latint, Ny. I.), és minden előny mellett, amely az anyanyelv nemesítését eredményezheti, a tudós nyelv elhanyagolása kiszámíthatatlan veszteséggel jár’. (idézi Keipert 2010: 640).

Toldy Ferenc azt mondja, hogy

... az elvkérdés, mely a bizottmányt (tudniillik a szótár szerkesztőbizottságát, Ny. I.) mindenekelőtt elfoglalta, a természeti tudományok, s különösen a vegytan egyetemes műnyelvét illette: t. i. mennyiben lenne arra a purizmus elve alkalmazandó?" (Toldy 1858: IV.)

Šulek (ugyancsak a kémia nyelvére vonatkozóan) így kérdez: „hoéemo-li ove luébene tudjinke u nasu narodnu knjigu na prosto presaditi, oli pako pretoéiti?” ‘szándékunkban áll-e ezeket a vegytani idegen szavakat népnyelvünkre egyszerűen átültetni vagy átönten?’ (Šulek B.1874–75: XII).

A „köz műnyelv” elfogadása mellett az szól, hogy „ennek tudása nélkül el vagyunk zárva a külföld tudományos haladásai léptenkénti követhetésétől” (Toldy i. h.). Šulek szavaival: „ima jih, koji misle da bi po nas najbolje bilo, kad smo prigrlili ...evropsku...terminologiju,... [tako] i obéoj evropskoj obrazovanosti blik se primakli” ‘vannak, akik szerint legjobban, ha magunkhoz öleljük ...az európai terminológiát ...[így /ugyanis/] közelebb kerülünk az általános európai műveltséghez’ (Šulek B. uo.) Toldynál és Šuleknál is felmerül azonban az a vélemény, hogy ezek a „műszók” „leges-legnagyobb részt a classicaei nyelvekből vétettek” és „a magyar nyelvet nem csak kellemetlenül zavarják, ... de ami a fő, felette nehezen kezelhető is, miután származékokat csak bajjal és darabosan képeznek” (Toldy 1858: IV–V.). Az alaktani és fonetikai (jőhangzási) akadályokról beszél Šafařík és Šulek is. Šafařík véleménye szerint a cseh nyelv természete nem visel el nagyobb számú idegen szót, minden esetre kevesebbet, mint a német (idézi Sulek, B. 1874–75: XIII.). Megfogalmazódig tehát az a tény, hogy a közép-európai, nem újlatin és nem germán nyelvek nehezebb helyzetben vannak a közvetlen mintául szolgáló németnél (is). Toldy Ferenc szerint a megoldás „a szaktudomány és az általánosan képző tudomány és a szépelőadás nyelvének” különválasztása. Az egyes fogalmaknak „jelentés neveket” volna szükséges adni, mert

... hol jelentés nevek adathatnak – bár vegytani elemekről legyen is szó – ha nem merítik is ki, sőt élesen körül nem vonalozzák is a fogalmakat, ...ajánlhatók mégis mert a tárgy egy vagy más sajátosságát érintvén, mihelyt

értelmezés kíséretében egyszer kimondattak a tanuló előtt, csakhamar bele tapadnak ennek emlékezetébe. (Toldy F. 1858: VI.)

Toldy pedagógiai szempontból tartaná megokoltnak, hogy az „általánosan képző” tudomány (azaz az iskolai oktatás) ennek az elvnek megfelelően folyjék. Egyetlen példát említ csupán, az *éleny* használatát javasolja „folyó szövegben”, a német *Sauerstoff* (*oxigén*) mintájára. Šulek ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozik. Šulek hosszú szólistát közöl, mintegy javaslatot téve a horvát elnevezésekre. Figyelemre méltó az érvelése, ugyanis szerinte a horvát (és a jórészt mintául szolgáló cseh) nyelv „hajlékony, lágy és olyan kellemes hangzású, mint a görögön kívül egyetlen más nyelv sem”. Érvelése végén a „cseh testvérekre” hivatkozik, „koi su odmah u poeietku svoga prieporoda najboljim uspjehom poceli stvarati sve znanstveno nazivlje, a tim su u znanosti put pokrcili u narod, i jeziku svomu pribavili štovanje u tudini.” ’... akik mindjárt nemzeti újjáéledésük kezdetén nekiláttak a tudományos szókincs megalkotásának, s ezzel utat törtek a nép számára, és külföldön is tiszteletet vívtak ki’. (Šulek 1990: XV.)

Összefoglaló

A közép-európai nyelvújítások egyik alapvető tanulsága a purizmus és a nemzetköziség nehezen feloldható ellentéte. Ez a dilemma csírájában már a közép-európai nyelvek XVIII–XIX. századi nyelvújítási mozgalmait megelőző törekvésekben is jelentkezett. A magyar és a szláv szókincsénél fogva nehezebb helyzetben volt, mint az újlatin nyelvek. A magyar nyelvet, amint Toldy Ferenc mondja, „az idegen szók nem csak kellemetlenül zavarják, de, ami a fő, felette nehezen kezelhetők is, miután származékokat csak bajjal és darabosan képeznek.” (Toldy 1858: V.). Ugyanezt a problémát látja Šulek is:

Da bez ... preinačivanja lučbenih nazivah nitko nebi mogao napisati hrvatske lučbe, to će doista svatko dopustiti. Nu ako je prosto dodavati tudjim kordenikam naše dometke, prekrajati tudjinke na našu, i tako stvarati rieči, kojim je stražni dio naš i nov, a samo prednji tudj ... dakle rieči, koje niti sasvim naše niti sasvim tudje, nego prave maškare: zašto da nebude prosto stvoriti jim i prednji dio, da postanu sasvim naške, te da nenagrade nego obogate hrvatski jezik?

(‘a kémiai elnevezések megmásítása nélkül senki nem képes horvát kémiát írni, ezt mindenki beláthatja. De ha az idegen szótövekhez saját toldalékainkat egyszerűen hozzáadjuk, és így alkotunk szavakat, átszabva az idegen szavakat a mi nyelvünkre, olyan szavakat alkotunk, amelyeknek hátsó része új és saját, csupán első részük idegen ... tehát olyan szavak, amelyek nem teljesen sajátjaink, de nem is teljesen idegenek, hanem igazi maskarák: miért ne lenne egyszerűbb új első tagot is alkotni, hogy teljesen a mieink legyenek, és így ne rontsák, hanem gazdagítsák a horvát nyelvet?’) (Šulek, B. 1874–75: XIV.)

Napjainkban akaratlanul is az angol „hegemóniájára” gondolunk. E kérdés részleteit sok tanulmány és felmérés feldolgozta már. Újabban – meggyőző, konkrét nyelvi anyag alapján – Heinrich Pfandl foglalkozott a kérdéssel (Pfandl 2010). A közép-európai nyelvek „angollal szembeni” viselkedése azonban még részletesebb kutatómunkát igényel.

Felhasznált irodalom

- Bárczi G., Országh L. (eds) 1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest. Akadémiai kiadó. (ÉrtSz)
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>
- Becker H. 1948. *Zwei Sprachanschlüsse*. Leipzig und Berlin. Die Humboldt-Bücherei Gerhard Mindt.
- Beloszténecz J. 1740. *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum Aerarium: selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoricis, adagiis, abundantissime locupletatum*. Zagrabiae. J. B. Weitz.
- Dengl J. 1937. *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*. Budapest. Grill Károly Könyvkiadó vállalata.
- Domin I. 1830. *Navuchanye vu praviczah szamoszvojnch. Knige I. Ztran II. Odszek II. od Pravicze na Dugovane iz Pregreskin*. Zagreb. Szlovami Ferencza Szuppan.
https://books.google.hu/books/about/Od_Pravicze_Na_Dugovanye_Iz_Pregreskin.html?id=yZxbAAAACAAJ&redir_esc=y
- Éder Z. 1999. *Túl a Dunatájon. Fejezetek magyar művelődéstörténet európai kapcsolata köréből*. Budapest. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Fodor I. 2013. A nyelvújítás, purizmus és fajtái. *Magyar nyelvőr*. 2013/5.
<https://www.c3.hu/~magyar nyelv/05-1/fodori.pdf>
- Grickat, I. 1964. *Pokusaji stvaranja srpske naucne terminologije sredinom prosllog veka*. In: *Nas jezik*. n.s. knj. XIV. sv. 2-3. Beograd. Институт за српскохрватски језик.
https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/1431?show=full&locale-attribute=sr_RS
- Hadrovics L. 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Hinrichs, U. 2010. *Handbuch der Eurolinguistik. Herausgegeben von Uwe Hinrichs, unter Mitarbeit von Petra Himstedt-Vaid*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag.
- Hinrichs, U.: 2010. Vorbemerkungen zum Handbuch der Eurolinguistik. Mit besonderer Berücksichtigung der kulturellen Identität Europas. In: *Handbuch der Eurolinguistik*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag. 1–25.
- Imre S. 1873. *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjára*. Budapest. Eggenberger-féle Akadémiai Könyvkereskedése.
- Jambrešić, A.–Sušnic, A. 1742. *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples: in usum potissimum studiosae juventutis*. Zagreb. Typ. academicis soc. Jesu, per Adalb. Wilh. Wesseli.
- Jenisch, D. 1796. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn altern und neuern Sprachen Europens, namentlich der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen,*

- Holländischen, Dänischen, Schwedischen, Polnischen, Russischen, Litauischen*. Berlin. Friedrich Mauser.
- https://books.google.hu/books?id=bvR7OwAACAAJ&pg=PR1&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false
- Keipert, H. 2010. Die lexikalischen Europäismcn auf lateinisch-griechischer Grundlage. In: Hinrichs U. (ed.) *Handbuch der Eurolinguistik*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag. 635–660.
- Kleinpaul, R. 1911. *Deutsches Fremdwörterbuch*. Leipzig. G. J. Göschen'sche Verlagshandlung.
- https://archive.org/stream/deutschesfremdw00klei/deutschesfremdw00klei_djvu.txt
- Pfandl, H. 2010. Lexikalische Besonderheiten der Sprachen Europas (Der Einfluss des Englischen ...). *Handbuch der Eurolinguistik*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag. 661–683.
- Šafařík, P. J. 1853. *Némecko-český slovník vědeckého názvoslovi pro gymnasia a reálné školy*. Prága. Nákladem Kalvénského Knihkupescti.
- https://books.google.cz/books?id=AdphAAAacAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Schmitt, Chr. 2010. Die Bedeutung des Lateins für die sprachliche Europäisierung. In: Hinrichs U. (ed.) *Handbuch der Eurolinguistik*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag. 137–170.
- Svetonius. 121. *De Vita Caesarum*.
- <https://thelatinlibrary.com/suet.html>
- Suetonius. 1994. *Caesarok élete. Tizenkét életrajz*. Fordította Kiss Ferencné, Terényi István. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- <https://mek.oszk.hu/03200/03264/03264.htm>
- Šulek, B. 1990. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Zagreb. Globus.
- Toldi F. 1858. *Német–Magyar Tudományos Műszótár, a cs. k. gymnásiumok és reáliskolák számára*. Pest. Kiadja Heckenast G.
- Tolnai V. 1929. *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
- Zett, R. 1970. Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode. In: *Slavistische Forschungen*, Band 9. Köln. Böhlau Verlag.
- Zoltán A. 2012. Szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink időrendje. In: Kocsis M., Majoros H. (ed.) *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Szláv Intézete. 383–387.

Filológiai tartalmak mint a térségi ismeretek (area studies) képzés fontos elemei, különös tekintettel a közép-európai stúdiumokra

PÁTRÓVICS PÉTER

egyetemi tanár, ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék

Abstract: The paper focuses on the role of philological content in area studies. Citing numerous examples, the author argues that philology, including the results of research into the linguistic worldview (LWV), should have an important, unavoidable role in the training of area experts, diplomats, and political analysts.

Keywords: philology, area studies, international studies, Central European Studies

1. Szakértőképzés – Nyelvismeret – Filológia

Több dolog is utal arra, hogy a térségi szakértők¹ képzésének jelentősége korunkban felértékelődött: számos felsőoktatási intézmény indít ilyen jellegű, komplexebb képzéseket, amelyek viszonylag nagy számban vonzanak hallgatókat, sőt, gyakran önálló intézetek is alakulnak egy-egy térség, országcsoport vagy ország nyelvének/nyelveinek és kultúrájának/kultúráinak kutatása és oktatása céljából. Bizonyos értelemben tulajdonképpen térségi szakértőket képeznek az egyetemek filológiai és nemzetközi tanulmányok szakjai is, ami főként a speciálisabb képzést nyújtó mester szakokra érvényes, hiszen az ott végzettek már eleve, vagy később általában valamilyen térségre/országra specializálódnak, és jó esetben – például biztonságpolitikai vagy más szempontból – az adott térség vagy ország szakértőjévé válnak, amihez azonban elengedhetetlen a térségi nyelvek és kultúrák magas szintű ismerete.

A nyelvoktatásban viszonylag hosszú út vezetett a nyelvben manifesztálódott nyelven kívüli és kulturális tartalmak fontosságának felismeréséig, addig, amíg a glottodidaktika eljutott az oktatási anyagban eleinte rendszertelenül megjelenő, útikönyv jellegű leírásoktól a nyelvhez rendelt és a nyelvbe kódolt kulturális-országismereti tartalmak integrált oktatásának a gyakorlatáig (Jónás 2003: 160–165). E felismerés eredményeként a nyelvek mellett a para- és extranyelvi kompetenciát, valamint a kultúrkompetenciát, illetve ezek pragmatikai alváltozatait a kommunikációs kompetencia összetevőiként határozták meg (Bańcerowski 2000: 342–351). A kereskedők és a tárgyalók – a mai üzletemberek és diplomaták elődei – azonban már az igen korai időktől fogva találkoztak az egyes népek történelmi-társadalmi hagyományai, szokásai és temperamentuma közötti különbségekkel, a kommunikációs és érintkezési

---

¹ Meg kell jegyezni, hogy a valaha tekintélyesen csengő *szakértő* szó szemantikai értéke – nem függetlenül annak politikai kontextusban és a médiában való gyakori használatától – mára jelentősen inflálódott.

szabályok között mutatkozó eltérésekkel, valamint az ezekből fakadó kommunikációs csapdákkal (ezekről bővebben I. Hidasi 1998, Holló 2008, Pátrovics 1998: 142–150, Pátrovics&Pátrovics-Egri 2018: 39–70). Korunk sokasodó és egyre nagyobb veszélyeket rejtő kihívásai, az egyre összetettebbé váló nemzetközi kapcsolatrendszerek megkövetelik olyan szakemberek létét, akik jól ismerik egy-egy térség vagy ország problémáit, és biztonsággal képesek eligazodni annak történelmében, kultúrájában és aktuális ügyeiben. Szakértőkre tehát feltétlenül szükség van. Fontos azonban, hogy a szakértő megőrizze függetlenségét, ha ugyanis nem teszi, az ahhoz hasonlatos, mintha az orvos a hozzátartozók aktuális elvárásaihoz, nem pedig a valósághoz igazítaná a beteg állapotáról adott tájékoztatást. Az is számos probléma forrása lehet, ha a szakértőt a fennálló helyzet elemzése helyett arra próbálják meg rávenni, hogy megjósolja a jövőt, amire azért meglehetősen gyakran találni példát. E helyzet fonákságáról – igaz a történésekkel kapcsolatban – Davies² is szól, aki maga is enged a kísértésnek, és jóslatokat fogalmaz meg Európa és az Európai Unió jövőjével kapcsolatban az ezredforduló táján megjelent, alább hivatkozott monumentális művében.

Joggal vetődhet fel azonban a kérdés, hogy milyen szerepe lehet, egyáltalán, lehet-e, van-e bármilyen szerepe az *area studies* jellegű képzésekben a klasszikus értelemben vett³ filológiának? A válasz, amely első rátekintésre egyértelműnek és logikusnak tűnik, ti., hogy természetesen *lehet* és *van*, egyáltalán nem mindenki számára egyértelmű. Sőt, úgy tűnik, magának a filológiának a szerepe és a tartalma is egyre inkább kezdi vita tárgyát képezni. Míg ugyanis egyesek a hagyományos értelemben vett filológiai képzés megújításának, illetve megreformálásának szükségességét hangsúlyozzák, vagy a filológia valamiféle „átértelmezéséről” beszélnek, mások már egyenesen arról értekeznek, hogy a hagyományos értelemben vett filológiai képzés mára anakronisztikussá vált, és ideje, hogy átadja a helyét valami másnak.⁴ Korunkban persze meglehetősen gyakorinak számít valamely hagyományos dolog „újrágondolásáról”, vagy

---

² „Van valami ironikus abban, hogy a múltat kutató történést állandóan arra próbálják rábírní, hogy megjósolja a jövőt. Egy kicsit segít, hogy nyomon követte az események alakulását, de sokat nem” (Davies 2002: 1072).

³ A kifejezés alatt a jelen esetben nem csupán a klasszika filológiát, hanem a filológiai képzést általában véve értjük, mint olyant, amely az írott emlékek alapján foglalkozik valamely nép nyelvvel, irodalmával és műveltségének egyéb vonatkozásaival, és amelynek gerincét a hagyományos értelemben vett történeti és leíró nyelvészeti, valamint az irodalomtörténeti, irodalmi képzés alkotja. A filológia újrágondolását érintő alábbi kritikus megjegyzéseink természetesen nem vonatkoznak a digitális bölcsészeti tartalmakra és az olyan plusz tartalmak bevonására, mint a szociolingvisztika, a diskurzus- vagy a szövegkorpusz-analízis. Ezek szükségességét és mai filológiai kutatásokat nagyban segítő, illetve kiegészítő voltát magunk sem vitatjuk, sőt, messzemenően elismerjük.

⁴ Az efféle nézetek hirdetői – akiket többnyire valamilyen homályos ideológiai megfontolás, permanens újtási mániában manifesztálódó szakmai hivatkozás, vagy a kettő zavaros elegye motivál – a legtöbbször olyan dolgokra hivatkoznak, mint „a felgyorsult világ megváltozott igényei”, „a munkaerőpiac aktuális elvárásai” vagy „a társadalmi hasznosság”, de szinte soha nem mondják meg konkrétan, mi is lenne az a „valami más”.

divatos szóval élve „racionalizálásáról” beszélni, ami a lényegét tekintve sok esetben nem jelent mást, mint – a legtöbbször anyagi vagy ideológiai érdekek, illetve kényszer által motivált – megszüntetést, leépítést, vagy szerencsésebb esetben csak átcsoportosítást. Utóbbi a szupermarketek polcainak időről időre történő, marketing szempontú átrendezéséhez hasonlatos, és szellemi értéke sem több ennél. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy az „újragondolásnak” az a változata, amelyet e helyütt kritikával illetünk, mindig egyfajta „lebutított verziót” jelent. Az ilyen „újragondolást” a filológia esetében általában a rendszeres irodalomtörténet, a nyelvtörténet és a deskriptív grammatika szenvedik meg, mint olyan tantárgyak, amelyek jelentős tárgyi tudást és szellemi erőfeszítést kívánnak meg előadótól és befogadótól egyaránt, és viszonylag kevés teret engednek a szabad asszociációknak. Az átalakítás végeredménye aztán sajnos sokszor olyan „újracsomagolt” tantárgyak összessége, amelyeknek hangzatos elnevezése rendszerint fordított arányban áll tartalmi gazdagságukkal. A nyelvoktatásban is divatos manapság a „könnyen, gyorsan” szlogen, amely a gyakorlatban többnyire a grammatika nagyfokú háttérbe szorítását jelenti. Nota bene, egy idegen nyelvet *könnyebben* és *gyorsabban* persze lehet, „könnyen és gyorsan” azonban nem lehet (meg)tanulni, a nyelvtan ismerete nélkül pedig egész egyszerűen nem lehet idegen nyelven helyesen beszélni.

Ami az *area studies* jellegű képzéseket illeti, ezek számos esetben az adott nyelvek és kultúrák oktatására specializálódott filológiai szakok képzéseitől függetlenül folynak, miközben a filológiai képzés egyes elemeinek, vagy akár egészének talán az *area studies*, vagy a térségi szakosodás fázisába jutó, MA szintű nemzetközi tanulmányok előfeltételének, de legalábbis részének kellene lenniük.⁵ Az *area studies* jellegű képzések általában az adott térség(ek) vagy ország(ok) történelméről, földrajzáról, jelen társadalmi berendezkedéséről, gazdaságáról, (olykor nyelveiről és irodalmáról) szóló bevezető, áttekintő jellegű, illetve választható tantárgyak mellett többnyire csak különböző szintű – a legtöbbször szakszókinccsel kiegészített⁶ – nyelvi kurzusokat kínálnak a hallgatóknak. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a nyelv nem csupán

---

⁵ Van rá példa, hogy MA szintű *area studies* programok a filológiai képzésektől függetlenül folynak, ám arra is, hogy filológiai szakok bevezető jellegű tantárgyait integrálják a saját képzési rendszerükbe – mindkettőt aggályosnak tartjuk. A helyzetet tovább rontja, ha olyanok beszélnek egy-egy térségről, akik az adott térség nyelvét/nyelveit nem, vagy nem megfelelő szinten ismerik/beszélik. Szintén komoly problémát jelent, ha az oktató az adott ország gazdaságáról vagy jogrendszeréről tart kurzust, de nem rendelkezik szakirányú képesítéssel, (például nem közgazdász, nem jogász).

⁶ Szaknyelvet és szakterminológiát is lehetőleg annak kellene oktatnia, aki meglévő nyelvi kompetenciáján túl maga is az adott terület szakértője, tehát: gazdasági szaknyelvet közgazdász, jogi szaknyelvet jogász oktasson. A szaknyelvi elemek lexikológiai/lexikográfiai keretben történő, nyelvészek általi bemutatásának természetesen van létjogosultsága. Ilyen értelemben a Közép-európa stúdiók esetében a szaknyelvekre vonatkozóan például számos tanulsággal szolgálnak Nyomárkay István kutatásai, éppen ezért feltétlenül ajánlható a professzor vonatkozó tanulmánya (Nyomárkay 2012: 249–252, a témához lásd még: Csengődi 2010: 155–160).

egyfajta „kiegészítő” ismeret, ugyanakkor nem is öncél⁷, hanem az a nélkülözhetetlen kulcs, amely az idegen kultúra zárját nyitja. Akinek ez az eszköz nincs a kezében vagy nem tud vele megfelelően bánni, az nem lesz képes az idegen kultúra világába belépni, annak számára az idegen kultúra közege áthatolhatatlan marad. Eleve lehetetlen vállalkozásnak tűnik, ha valaki nyelvismeret nélkül, vagy közvetítő nyelvet (pl. a mára globálissá lett angolt) használva vág bele egy idegen kultúra felfedezésébe, ilyenkor ugyanis nagy a veszélye annak, hogy még amit érteni vél, valójában azt is félreérti. S hogy mennyire komplex tudásra van szüksége egy szakértőnek, arra vonatkozóan álljon itt annyi, hogy a nyelv és a nyelvbe kódolt kultúra ismeretén kívül fontos még az adott nép zenéjében és képzőművészetében való tájékozottság is, amire – csupán az említés szintjén – hozunk majd alább néhány példát.

2. A kultúraismeret fontossága

Lehet-e tehát valaki csupán valamiféle „általános” vagy inkább felületes(?) tudás birtokában egy korszak, egy térség vagy egy ország szakértője? Ugyan mit mondhatunk a középkori ember világgképéről Dante *Isteni színjátéka* vagy Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae*-je nélkül? És lehet-e fogalmunk az amerikai világgképről és ethoszról Emerson esszéinek, Thoreau *Walden*jének, Walt Whitman vagy Robert Frost költészetének és Mark Twain műveinek ismerete nélkül?

S vajon lehet-e valaki például Oroszország-szakértő középfokú orosz nyelvtudással, anélkül, hogy eredetiben olvasott volna Puskind, Tolsztojt, Turgenyevet, Dosztojevskijt, Csehovot, Blokot, Gorkijt és Bulgakovot (meg persze Gogolt és Solohovot, akikben az ukrán folklór és a kozákok sajátos világa „összeér” az orosz világgal), anélkül, hogy ismerné az óoroszbilinákat, az *obscsina* vagy a *manyilovscsina* fogalmát, vagy az orosz ikonfestészet nagyjait és alkotásaikat (sőt, magát az ikon fogalmát és jelentőségét az ortodoxiában), hogy tudná, mi is a *sirókaja dusá* kifejezés tartalma, hogy ismerné az orosz értel-

---

⁷ Tévedés azt gondolni, hogy a nyelvészet egésze számára kizárólag „öncél” lenne a nyelv, ami leginkább talán csak az elméleti nyelvészet egyes ágaira, ha igaz. Cáfolatként elég itt csak az alkalmazott nyelvészet valamely területére, például az ún. törvényszéki nyelvészetre (*forensic linguistics*) utalni. A nyelv mibenlétének és funkcionálásának jobb megértése ugyanis számos dologhoz vihet/visz minket közelebb. Említsük itt meg, hogy a kognitív nyelvészet a nyelvre nem is az emberen kívül álló entitásként, hanem olyan valamiként tekint, amely az ember kognitív felszereltségének a része. E felfogás szerint a kettő feltételezi egymást: ember nélkül nincs nyelv, nyelv nélkül pedig nincs ember. A kognitív paradigmában fontos jelentőséggel bíró világ nyelvi képének (VNyK/ang. LWV) a rekonstruálására irányuló kutatások például hatékonyan járulnak hozzá az emberi megismerés és gondolkodás folyamatainak jobb megértéséhez, eredményeik pedig jól felhasználhatók lehetnének az *area studies* programokban is (vö. Bańcerowski 2010: 31–40, Bárdosi 2010: 41–54, Nyomárkay 2000: 484–497, 2010: 189–195, Pacsai 2010: 197–207, Pátrovics 2018: 185–192). S hogy egy másik nyelvészeti paradigmát is említsünk, az emberről és az emberi világról meglehetősen fontos tanulságokkal szolgál az antropológiai nyelvészet is (l. Balázs&Takács 2009).

miséget legalább a 19. század óta foglalkoztató két nagy kérdést⁸, hogy látta volna a nagy orosz festők, például Repin, Levitan vagy Siskin képeit, Tarkovszkij filmjeit, vagy meghallgatta volna Muszorgszkij Borisz Godunovját, Hovanscsináját, vagy Sosztakovics hetedik, ún. Leningrádi szimfóniáját?⁹ S hasonlóképpen: lehet-e valaki Németország szakértő anélkül, hogy ismerné a Nibelung-éneket, hogy eredetiben olvasott volna Goethét, Hölderlint, Novalist, E. T. A. Hoffmann, Fontanet, Thomas Mann¹⁰, Böllt vagy Grasst (a sor – akárcsak a fenti, orosz szerzők esetében – még hosszan folytatható), és olvasta volna a nagy német filozófusokat, például Fichtét, Schopenhauert, Hegelt, Leibnizet, Kantot, Nietzsche vagy Heidegger, és – tegyük hozzá – látta volna az idősebb Lucas Cranach, Albrecht Dürer, Caspar David Friedrich és Karl von Piloty képeit, hallgatta volna Bach, Beethoven és Wagner zenéjét?¹¹ – A válasz nyilvánvalóan és egyértelműen nem.

3. A közép-európai stúdiók komplexitása

S ki lehet akkor Közép-Európa¹² szakértő¹³? Hiszen a fenti két nyelv és nép (orosz és német) ismerete – lévén, hogy nagyban befolyásolták a közép-európai térség

---

⁸ Az egyik ilyen kérdés a *Кто виноват?* 'Ki a bűnös?', a másik a *Что делать?* 'Mit tegyünk?'. Mindkettő szállóigévé vált regénycím is egyben: az első A. I. Herzen 1847-ben megjelent művének, a másik N. G. Csernisevszkij 1863-ban írott regényének a címe. Az utóbbi gondolat már Lev Tolsztoj egy írásában is föllelhető, s később Lenin is ezt választotta egy programadó írás címéül.

⁹ A kultúrához természetesen nemcsak az itt hivatkozott, ún. „nagybetűs”, de a „kisbetűs” kultúra is hozzátartozik, mint amilyen például az orosz konyha világa.

¹⁰ Mann kapcsán érdemes felhívni a figyelmet felesége, Katia Mann *Megíratlan emlékeim (Meine ungeschriebenen Memoiren)* című munkájára, amely igen értékes korrajz is egyben.

¹¹ A németiség és a német nyelv esetében a kérdést bonyolítja, hogy egy pluricentrikus nyelvről és kultúráról van szó (ide értődik az ausztriai német nyelv és kultúra, valamint a svájci német, mindkettő a maga sajátos összetettségével).

¹² Valójában több Közép-Európa-fogalom létezik: Magyarországon hagyományosan nagyjából azt a térséget szokás „Közép-Európa” alatt érteni, amely az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területét képezte. Létezik azonban egy tágabb értelemben vett Közép-Európa-elképzelés is, amely a lengyelekre jellemző. Utóbbi a német és az orosz világ által határolt, a három tenger: a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger (lengyel terminológia szerint az ún. „ABC-tengerek” (*Morza ABC: morza Adriatyckie, Bałtyckie a Czarne*)) közén elhelyezkedő, eléggé nagy és igencsak változatos adottságokkal-érdekekkel rendelkező térséget jelenti. Az itt található kisebb, független államok: Lengyelország, Észtország, Lettország, Litvánia, Fehéroroszország, Ukrajna, Csehország, Jugoszlávia, Magyarország, Románia és Bulgária É.- D. tengelyű együttműködése lett volna az alapja a nagy lengyel államférfi, Józef Piłsudski által a két világháború közötti időszakban képviselt ún. 'Intermarium' (*Międzymorze*) elképzelésnek, amely a nyugat és kelet felől a kisebb államokat fenyegető birodalmi nyomást kívánta ellensúlyozni, és amely ma megváltozott formában ugyan, de feléledni látszik. Ugyancsak Piłsudskitól ered a lengyel–orosz viszony, és az USA jelenlegi, Oroszországgal szembeni politikájának megértéséhez nélkülözhetetlen ún. prométheizmus (*prometeizm*) doktrínája is (Światłowski 2014: 1–34).

¹³ Kniezsa István (1898–1965), a kiváló szlavista nyelvudós szerint csak az mondhatja magát szlavistának, aki kitűnően ismeri azt a szláv nyelvet, amelyet kutat, magas szinten tud oroszul, latinul és németül (utóbbi nyelven jelentős szlavisztikai szakirodalom lelhető fel), és minden szláv irodalmi nyelven legalább olvas. Aki csak egy szláv nyelvet (pl. a lengyelt) tudja, de másikat nem

sorsának alakulását¹⁴ – sok minden más mellett – mondhatni alapkövetelmény. De nem képzelhetők el a Közép-Európa stúdiumok a „polonisztikai modul”, értsd: a lengyel nyelv és kultúra (meg persze a történelem¹⁵) ismerete nélkül sem, mivel szinte közhely, hogy a 14. század utolsó negyedétől a 18. századi felosztásokig Lengyelország-Litvánia volt Európa területileg legnagyobb állama, s hogy a térségben legnagyobb súlyt képviselő Lengyelország sorsa máig meghatározó egész Közép-Európa szempontjából.

Amit pedig fentebb a német, valamint az orosz nyelv és kultúra fontos térségi szerepéről írtunk, az lengyel vonatkozásban még inkább igaz. Mivel közelebről szemügyre véve a témát ki kell jelentenünk, hogy a polonisztika valójában nem is pozicionálható a német (ideértve természetesen az ausztriai németet is), valamint az orosz nyelv és kultúra¹⁶ ismerete nélkül (az ukrán, illetve a lengyel nyelv és kultúra kapcsolata természetesen külön figyelmet érdemel), ahogyan az ukrainisztika sem pozicionálható a lengyel, valamint az orosz nyelv és kultúra ismerete nélkül. Viszonylag könnyen belátható, hogy a német nyelv és kultúra mennyire fontos szerepet játszott/játszik a közép-európai térségben¹⁷, elég csupán a lengyel példán mindezt emlékezetünkbe idézni. Mindaz ugyanis, amit a németség hatásáról a lengyelekre vonatkozóan elmondunk – eltérő hangsúlyokkal és mértékben bár –, de sok tekintetben Közép-Európa más térségeire is igaz.

---

ismer, az lehet ugyan jó polonista, de szlavista – a szó kniezsai értelmében – nem. Véleményünk szerint hasonló – ám még ennél is kiterjedtebb – tudásra van szükség ahhoz, hogy valakit „Közép-európa szakértőnek” – lehessen nevezni. Hiszen gondoljuk csak meg, ma már az – egyébiránt pluricentrikus – angol nyelv ismerete (is) alapkövetelmény, a fentebb említett szláv nyelveken kívül fontos a román nyelv, de a zsidóság történetének, kultúrájának és a térségben betöltött szerepének az ismerete sem nélkülözhető.

¹⁴ A Habsburg uralom a térségben hosszú évszázadokig tartott, és a Monarchia generációkon át állami keretét alkotta az itt élő népek együttélésének, még ha egy „szláv ház is volt, német homlokzattal”, aminek megvan a nyelvi lenyomata (Pátrovics 2005: 113–117.). A három megszállási övezetben élő lengyelek sorsa a felosztások idején, azaz 123 évig, szorosan összefonódott Oroszország és Poroszország, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia történelmével. 1945 után pedig a térség legtöbb állama csaknem fél évszázadra orosz (szovjet) fennhatóság alá került.

¹⁵ Problematikusnak érezzük, hogy – mivel az *area studies* programoknak sok esetben a történelem szakok a „gazdái” – gyakran aránytalanul nagy súllyal szerepel bennük a történelem, a legtöbbször más tartalmak kárára. Kénytelenek vagyunk leírni: attól, hogy valaki viszonylag jól ismeri egy adott térség/ország geopolitikai helyzetét vagy történelmét (esetleg általános földrajzi ismeretekkel is rendelkezik róla), még nem válik annak „szakértőjévé”. Ahhoz sokkal több szükséges. Különösen megmosolyogtató, ha az illető még az adott térség/ország híres történelmi személyeinek vagy politikai aktorainak a nevét sem képes helyesen kiejteni.

¹⁶ A lengyel, illetve az orosz nyelv és kultúra egymáshoz való közelsége, érintkezési pontjainak megléte tagadhatatlan tény, hasonlóan a két nép máig fennálló geopolitikai gyökerű ellentétéihez és drámai fordulatokban bővelkedő történelméhez. A nyugati szláv csoportba tartozó lengyel bizonyos nyelvi kategóriák (az aspektus) funkcionálása szempontjából például sok tekintetben közelebb áll a keleti szláv típusú orosz, mind a nyugati szláv cseh vagy szlovák nyelvhez.

¹⁷ Az, aki a német nyelvet és kultúrát nem ismeri, aligha képes valamit is felfogni Európából, Közép-Európáról már nem is beszélve.

3. 1. A közép-európai „tájkép” egy sajátos szelete: a németiség és a lengyelek viszonyáról

Jóllehet a lengyelek viszonya a németekkel történelmileg meglehetősen terhelt, ez a viszony a lengyel államalapítás kezdeti időszakában, és még egy ideig később is inkább pozitív volt, hiszen Bátor Boleszláv III. Ottó német-római császár egyik fő szövetségese volt a keresztény nemzetek közösségének megteremtésében, amelyet az európai térségben kívántak kialakítani. Maga Ottó személyesen látogatott el Kr. u. 1000-ben Gnédzába (*Gniezno*), ahol elismerte az önálló lengyel püspökséget. Később viszont a németek és a lengyelek sokszor kerültek szembe egymással, a szembenállás végigkísérte a két nép csaknem egész eddigi történelmét (főként ezzel magyarázható, hogy a németek nyelvi képe a lengyelben alapvetően negatív). A szembenállásról szólnak már a lengyel-litván állam német lovagrenddel vívott küzdelmei és a felosztások időszaka is, az ellentét legtragikusabban azonban a 20. században mutatkozott meg, s főként a második világháború alatt okozott a lengyeleknek mély, máig kitörölhetetlen traumákat, az azt követő – embertelenül végrehajtott – ki- és áttelepítések pedig a németekben hagytak fájó emlékeket. A történelmi sérelmek mellett viszont tagadhatatlan az a hatás is, amely német részről érte a lengyel nyelvet és kultúrát hosszú évszázadokon át, s amely máig érzékelhető nyomot hagyott annak számos területén. Ez a hatás a 13. század és 15. század között volt a legintenzívebb, s a 16. századtól fogva már egyre gyengült, bár a krakkói Mária-templomban – amely a német polgárság temploma volt – még a 16. században is német nyelven prédikáltak és imádkoztak. A németeknek a korai időktől fogva tartó és több hullámban zajló betelepődése miatt – mint Közép-Európában másutt is – a német elem gazdasági erejénél, szervezettségénél fogva jelentős hatással volt a lengyel városok fejlődésére és a lengyel városkép alakulására. Lengyelországban századokon át német gyökerű volt a polgárosodás és a városfejlődés, aminek jeleit sok lengyel város történelmi magja máig magán viseli. A lengyel kultúrában és társadalmi életben számos német származású személy játszott fontos, a lengyel kultúrát gazdagító szerepet. Közülük itt csak kettőt említünk: Nürnbergből érkezett lengyel földre Wit Stwosz (*Veit Stoss*) a krakkói Mária-templom csodálatos szárnyas-oltárának készítője, s mindkét kultúrában és nyelvben otthonosan mozgott a tolmácként is tevékenykedő tudós csillagász pap, Kopernikusz, a heliocentrikus világkép megalkotója, aki a lengyel király hű porosz alattvalója volt. A középkori lengyel városi polgárság körében jelentős volt a németek aránya, számuk Krakkóban a 14. század első felében elérte a 80%-ot és a többségük nem tudott lengyelül. (Nota bene, a nagy idealista filozófus, a poroszországi Königsberghez kötődő Kant viszont – német létére – számos nyelv (óhéber, ógörög, latin, francia) mellett lengyelül is tanult, felismerve annak fontosságát.) Ez a korai német–lengyel együttélés sem volt azonban zavartalan. Az évszázadok óta tartó, hol intenzívebb, hol kevésbé intenzív kapcsolatok a nyelven is lenyomatot hagytak, Łaziński csaknem 220 oldalon sorolja szótárában a lengyelbe bekerült német kölcsönszavakat (Łaziński

2008). Nem véletlen, hogy a lengyelben (és más nyugati szláv nyelvekben) maga a *miasto* 'város' szó is német tükörfordítás (vö. ném. *Stadt, statt* tkp. 'hely') és a német eredetű szavak a városi élettel (pl. *ratusz* (rég. kfn. *rathus* – ma *Rathaus*) 'városháza', *rynek* (Ring) 'piactér', *burmistrz* (Bürgermeister) 'polgármester', *wójt* (Vog(e)t) 'szolgabíró', *cegła* (Ziegel) 'tégla', *dach* (Dach) 'tető', *handel* (Handel) 'kereskedelem', *herb* (rég. kfn. *erbe* tkp. 'örökös') 'címer', *kiermasz* (Kirmes) 'vásár', *knajpa* (Kneipe) 'kocsmá', *kuchnia* (Küche) 'konyha', *rada* (Rat) 'tanács', *szlaban* (Schlagbaum) 'sorompó', *szyłd* (Schild) 'cégér', *śluzá* (Schleuse) 'zsilip', *tama* (rég. kfn. *tam*) 'gát'), illetve a kézműiparral és a különféle szakmákkal összefüggő számos területen jelen vannak.

4. Filológiai tartalmak szerepe a Közép-Európa stúdiumokban konkrét példákön

Már e rövid áttekintés alapján is belátható, hogy azok számára, akik a közép-európai térséggel kívánnak foglalkozni, alapvető fontosságú a német nyelv és kultúra ismerete, különös tekintettel az ausztriai német¹⁸ nyelvre és kultúrára. Térségi szempontból ugyanis – ha az orosz (és a főként Közép-Európa délebbi részeit hosszabb időre fennhatósága alá vonó törököt) nem számítjuk – két jelentős súlyú és hatású nyelv és kultúra azonosítható: a német (illetve az ausztriai német) és a lengyel. Mindkettő túlmutat(ott) azon a szűkebb értelemben vett területen, ahol – jobb híján mondjuk így – „őshonosak”: az ausztriai német nyelv és kultúra hatása az egész Monarchia területére kiterjedt, a lengyelé pedig mind nyugati, mind pedig keleti irányban megmutatkozott; hiszen a mai lengyel – német határt sem csupán két folyó vonala alkotja¹⁹; nem beszélve a lengyel másik irányban érzékelhető hatásáról a messzi keleti végeken²⁰, ahol századokon át igazodási pont és kultúraformáló erő volt, és

---

¹⁸ Gyakran valahogy elsikkad, legalábbis nem kap elég figyelmet az, hogy a közép-európai tanulmányok vonatkozásában nem egyszerűen „csak” a német nyelv és kultúra, hanem az ausztriai német nyelv és kultúra játszik fontos szerepet.

¹⁹ „...A térképek nem mondanak igazat. A lengyel–német határ nem egy vonal, amely két folyó mentén húzódik, melyek közül az egyik – a Neissén – majdnem száraz lábbal át lehet kelni, hanem egy majdnem kétezer kilométer széles terület, amely a keleti végektől egészen Vesztfáliáig, a lembergi Zamarstynówtól (*Sommerstein*) a Ruhr-vidéki Bochumig és Danzigtól Bécsig ér. A németek és a lengyelek a 19. században szomszédok voltak, egymás közvetlen közelségében laktak, bosszankodtak egymás miatt és házasodtak egymással nyelvi határookra való tekintet nélkül. Hol németül, hol lengyelül, hol pedig a kettő keverékén beszéltek egymással. Ezeknek a kapcsolatoknak a nyomai megtalálhatók minden lengyel és német város telefonkönyvében. A német telefonkönyvek hemzsegnek a lengyel, a lengyelek pedig a német családnevektől” (ford. P. P.) (Krzemiński Adam, *Granica szeroka na dwa tysiące kilometrów* (Kétezer kilométer széles határ) In: Łaziński 2008: 7–8).

²⁰ Az ún. „(Keleti) végek” (*Kresy (Wschodnie)*) alatt a két világháború közötti Lengyelország azon keleti területei értendőek, amelyeket a jaltai szerződés értelmében a második világháború után a Szovjetunióhoz csatoltak. E területek ma Litvániához, Fehéroroszországhoz és Ukrajnához tartoznak. A pusztá geográfiai meghatározáson túl azonban a *Kresy* a lengyelben rendkívül gazdag tartalommal bíró és megkerülhetetlen fogalom.

valamennyire talán az ma is. E hatások nyomai sokrétűek, szerteágazók és például a nyelven, a gasztronómián vagy az építészetben máig felfedezhetők.

Az alábbiakban olyan, a közép-európai térségre vonatkozó filológiai tartalmakat osztunk meg az olvasóval, amelyek készülőben lévő kulturális szótárak elemei. Fenti okfejtésünk szellemében választásunk olyan szócikkekre esett, amelyek egyrészt az osztrák, másrészt a lengyel nyelvhez, illetve kultúrához kötődnek. Az első két tartalom konkrétan kötődik magához a nyelvhez. Ezek egyike a bécsi nagyvárosi zsargon, amely a Bárczi Géza által kutatott „pesti nyelvhez” is sok ponton kapcsolódik, míg a másik a batakknak nevezett lebergi városi nyelvváltozat, amely a szűkebb térség (a jelen esetben Galícia) szempontjából bír jelentőséggel, hiszen a keleti végek (*Kresy*) egykori színes és – a későbbi borzalmak ismeretében – idillinek tűnő világának egyik nyelvi manifesztációja, amely a második világháborúval végleg elveszett. Lényeges, és fontos tanulságokat hordozó különbség közöttük, hogy a bécsi nyelv túlélte, míg a batakokról ugyanez nem mondható el. A másik két tartalom irodalmi jellegű: Robert Musil korszakos regényét, *A tulajdonságok nélküli embert*, illetve Adam Mickiewicz *Pan Tadeus*-át ismertetjük röviden. Mindkét mű meghatározó jelentőségű a közép-európai kulturális térben. Választásunkat (főként a *Wienerisch*, a *batak* és a *Pan Tadeus* esetében) az is motiválta, hogy lehetőleg olyan tartalmakra hívjuk fel a közép-európai térséget tanulmányozni kívánók figyelmét, amelyek fontosak ugyan, de talán mégis kevesebb figyelmet kapnak.

Wienerisch a ‘bécsi nyelv’ egy nyelvváltozat, pontosabban szólvá ún. nagyvárosi zsargon, amely meghatározó szerepet játszik az osztrák köznyelv alakításában. Bécs városi dialektusa ma már mértékadó normának számít Ausztria valamennyi városában (talán a tiroli és vorarlbergi területeket kivéve) és egyre inkább kiszorítja a használatból a kisebb paraszti nyelvjárásokat. A bécsi nyelv szókincse és frazeológiája a magyaron kívül főként a csehéből, a déli szlávból (pl. horvát, szlovén) és az olaszból, valamint a jiddisből és a Rothwelschnek (< *rot* ‘koldus’ + *welsch* itt: ‘érthetetlen nyelv’) nevezett német tolvajnyelvből merített. A Wienerischben sok olyan szót fedezhetünk fel, amely él a mai magyar (köz)nyelvben is: *Agrasin* ‘egres’, *Buchtel* ‘bukta’, *Ribisel* ‘ribizli’, *Karfiol* ‘karfiol’, *Kohlrabi* ‘karalábé’, *Kukuruz* ‘kukorica’, *Paradeiser* ‘paradicsom’, *Zeller* ‘zeller’, *Bagasch* ‘bagázs’, *Bussi* ‘puszi’, *Hapschi* ‘hapsi’, *Hawara* ‘haver’, *Kredenz* ‘kredenc’, *Lavua* ‘lavór’, *Tschik* ‘csikk’, *Kusch!* ‘Kuss!’, *Popscherl* ‘popsi’. A Wienerisch – amelyet „másfajta németnek” (*das andere Deutsch*) is neveznek – jellegzetességeit többek között Peter Wehle dolgozta fel szótár formában a *Sprechen Sie Wienerisch?* [Beszél-e bécsiül?] című örökbecsű művében, de a Beppo Beyerl – Klaus Hirtner – Dr. Gerald Jatzek szerzőhármas *Wienerisch* [A bécsi dialektus] című nyelvi-kulturális „vademecumának” és Robert Sedlaczek *Wörterbuch des Wienerischen* [A bécsi nyelv szótára] című munkájának is ez a nyelvváltozat a tárgya. Sajátos szavain és kifejezésein túl a Wienerisch kedveli a kettős tagadást: *Des ist ka Guater net!* (Das ist kein guter Mensch!), a birtokos

eset helyett pedig – más német nyelvjárásokhoz hasonlóan – a részes esettel történő körülírást, amelyet leginkább élőlényt jelentő főnevek esetében alkalmaz: *dem Vata (dem Hund) sei Fuaß* 'az apa (a kutya) lába', de: *der Fuaß vom Tisch* 'az asztal lába'. A névelők és a partikulák a Wienerischben erősen redukálódnak: az *a* lehet az *auch*, az *ein*, vagy az *eine* megfelelője, az irodalmi *einen* *an*-nak, a *der da*-nak, a *die de*-nek, a *das des*-nek, a *dir* vagy a *die* egyaránt *di*-nek, az *ich i*-nek hangzik. A *nicht* megfelelője a *net*, a *nichts*-é pedig a *nix*. A kicsinyítés az *-erl* képzővel történik: a *Hase*-ből így lesz *Haserl* 'kisnyúl'. A kicsinyített főnevek jelentése nem minden esetben pozitív: a *Des is a Herzal!* kifejezéssel unszimpatikus, a *Vaserl* szóval pedig naiv emberre utalunk. A sokszor hallható *das Busserl/Bussel* szó értelme 'csók', tehát a képző itt nem fejez ki kicsinyítést: „*Was a Busserl wolln S' haben? Sie, ein einfacher Soldat?*” – kérdezik már Karl Kraus a *Die letzten Tage der Menschheit* [Az emberiség végnapjai] című regényében is. A *Busserl* (vagy *Bussi*) másik jelentésében kicsi édessüteményt jelöl (vö. 'puszedli'). Az előljárószók közül jellemző a bécsi nyelvre az *an*, *am* nagy arányú térhódítása: *man sitzt am Tisch* (n. *bei Tisch*) 'az asztalnál ül', *man trifft sich am Bahnhof* (n. *im Bahnhof*) 'a pályaudvaron találkozik', *man kräut am Berg aufe* (n. *kriecht den Berg hinauf*) 'felmászik a hegyre'. Stilizált bécsi nyelváltozatban vannak megfogalmazva a *Kronen Zeitungban* a tipikus bécsi öregúr, Herr Strudl bölcsességei, csakúgy mint a *Kleine Zeitungban* a kotnyeles bécsi matróna, Amanda Klachl mondásai.

bałak a Lembergben beszélt városi zsargon neve. Az elnevezés valószínűleg az ukr. *балакати* 'beszél, fecseg', le. *bałakać* 'ua.' szóból ered, s talán ezzel állhat kapcsolatban a 'zaj, lárma' jelentésű régi lengyel nyelvjárási *bałuch* is. A bałak kialakulásában jelentős szerepe volt a Lembergben és környékén egykor élt sokféle nemzetiségnek: a nagyszámú lengyelség mellett jelentős számban éltek itt ukránok, zsidók, örmények is. Az előbbieknél valamivel kevesebben voltak a németajkúak. A bałaknak két változata létezett: egy magasabb presztízsű „kultúrváltozat”, amelyen a városi értelmiség tagjai érintkeztek egymással és egy alacsonyabb presztízsű, kevésbé igényes, köznapi, amelyet a Lemberg környékén élők beszéltek. A felsőbb rétegek nem használták napi szinten a bałakot, de jól értették azt. A két nyelváltozat – főként a hangtan területén – számos közös vonással rendelkezett. Ilyen volt a hangsúlytalan e i-vé, vagy y-vé: *dziękuję* ☐ *dzinkuji* 'köszönöm', *przeczytał* ☐ *przyczytał* 'elolvasta', *jeden* ☐ *jedyn* 'egy', *talerz* ☐ *talirz* 'tányér', vagy a hangsúlytalan o u-vá válása: *ciekawość* ☐ *ciekawuść* 'érdekesség', *ty go nie znasz* ☐ *ty gu nie znasz* 'te nem ismered őt'. A kiejtés jellemző (és archaikus) jegye volt még a lengyel *rz*-vel jelölt, *zs*-hez hasonló hang helyén egy *rzs*-hez hasonló réshang ejtése is: *gorzki* ☐ *gorszki* 'keserű', *wierzba* ☐ *wierzba* 'fűzfa'. Szintén jellemző volt még a *ta* szócska kötőszóként való gyakori használata: *ta, co ty mówisz* 'az, amit mondasz', vagy az általános lengyel o-igekötő helyett az *ob*- használata: *omyć* ☐ *obmyć* 'lemos'. A bałakot számos jellegzetes szava és kifejezése tette egyedivé: *meszty* 'félcipő', *makutra*

‘virágcserep’, *drzewko* ‘karácsonyfa’, *rura* (le. ‘cső’) < ném. *Röhre* ‘sütő’, *borówki* ‘fekete áfonya’, *trybulka*, *trymbulka*, *trembulka* ‘metélőhagyma’, *zaprażka* ‘rántás’, *lubcia* ‘a kedves’, *batiar* < magy. *betyár* ‘utcagyerek, kis csibész’, *besztać* ‘korhol’, *ciumać* ‘csókol’, *jojkać* ‘panaszkodik’, *dać komuś bobu* ‘bánt, gyötör’, *dać sobie ducha* ‘kifáraszt’, *ruski miesiąc* ‘igen hosszú idő’. Az ukranizmusok, mint a: *chabaź* ‘kenőpénz’, *harmider* ‘lárma’, *paciuk* ‘patkány’, *kawon* ‘görögdinnye’, a kisszámú germanizmusokhoz: *grysik* ‘gríz’, *rura* ‘sütő’, *heca* ‘móka, hecc’, *kiel* ‘kelkáposzta’, *precel* ‘perec’ hasonlóan a baľak magasabb presztízsű változatában fordultak elő. A lemergi humor két jellegzetes, baľakot használó alakja volt Szczepko és Tońko, polgári nevükön: Kazimierz Wajda és Henryk Vogelfänger, akiket a *Wesoła Lwowska Fala* [Vidám Lembergi Hullám] című rádióműsor tett híressé. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a mai lengyel beszélők túlnyomó része – ellentétben az ukrán vagy a belorusz anyanyelvűekkel – a baľak szót már alig ismeri, az ország keleti részén azonban a szó valamivel jobban ismert, mint más területeken.

Der Mann ohne Eigenschaften ‘A tulajdonságok nélküli ember’ Robert Musil (1880–1942) főművének tartott, 1650 oldalas monumentális regény, melyen az író az 1920-as évektől kezdve élete végéig dolgozott, ám mégis befejezetlen maradt. A mű első kötete a Monarchia világának szatirikus hangvétellű, teljes társadalmi-szellemi ábrázolását nyújtja. Ebben írja le Musil a Monarchia két országrésze közötti különbségre utalva azt a sommás és gyakran idézett vélekedését, mely szerint Ausztria és Magyarország úgy illett egymáshoz, mint egy piros-fehér-zöld zakóhoz egy fekete-sárga nadrág. A mű cselekménye egy előkelő bécsi társaság körül forog, akik arról elmélkednek, hogy mi lehetne az az eszme, amelynek szellemében I. Ferenc József uralkodásának 70., Vilmos német császárnak pedig 30. évfordulóját méltó módon meg lehetne ünnepelni. A főhős, Ulrich ebben a társaságban vállal főtitkári posztot, s e minőségében veszi górcső alá a számba jöhető eszméket, rámutatva egyúttal azok képtelenségére, nevetséges voltára is. Az Ulrichot körülvevő társaság tagjai is különféle jellemző személyiség típusokat és azok torzulásait testesítik meg. A mű második, befejezetlen kötetében került volna sor az új eszmék keresésére és az „új tulajdonságok” megszerzésére, a „másik állapot” elérésének bemutatására, amelyben helyreállítható lenne az én és a világ közötti elveszett azonosság. Az elveszett azonosság helyreállításának keretét a műben a testvérszerelme metaforája jelenti: a főhősnek Agatha húga iránt érzett szerelme, aminek révén Ulrich ugyan „új tulajdonságokat” szerez, ez az állapot azonban csupán átmenetinek bizonyul. A regényben azonban ez a testvérszerelme is csak elvont utalás formájában jelenik meg, s végül az is talány marad, hogy hogyan értelmezhető Musil műve „az egzakt élet utópijaként”. A regény alapján látható, hogy a szerzőre és ábrázolási módszerére jelentős hatást gyakoroltak korának olyan tudományos elméletei, mint például a relativitáselmélet, a kvantumfizika és Heisenberg „koegzisztáló lehetőségekről” szóló tanítása. A mű első két köny-

vének (1930, 1932) teljes posztumusz kiadására 1952-ben került sor, s a mű igazi jelentőségét is ekkortól kezdték csak igazán értékelni.

Pan Tadeusz 'Pan Tadeus' tulajdonképpen 'Tádé Úr' a nagy költő és drámaíró, Adam Mickiewicz 1832-34-ben keletkezett, talán egyik legismertebb és legtöbb nyelvre lefordított műve, teljes címén: *Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem* [Pan Tadeus avagy az utolsó birtokfoglalás Litvániában. Nemesi történet 1811-12-ből tizenkét verses könyvben], amely műfaját tekintve eposz, maga a napóleoni hadjárat idején játszódó történet viszont híján van az eposzokra általában jellemző komoly konfliktusoknak. Igaz azonban, hogy a cselekmény egy rozoga várkastély birtokjogáért folyó per köré szerveződik, amely két gyűlölködő család, az oroszok híveinek számító Soplica és a lengyel függetlenséget támogató Horeszko-család között folyik, immár hosszú évtizedek óta. A viszály eredője, hogy Jacek Soplica megölte Horeszko grófját, amiért az oroszok Horeszko kastélyával jutalmazták. A néha komoly helyi összecsapásokkal is tarkított rivalizálás végül húsz év múltán, a két család gyermekeinek, Tadeusznak és Zosiának a házasságában nyer feloldást, ily módon is kifejezésre juttatva a haza szabadságának érdekében vállalt nemzeti összefogás fontosságát. A Pan Tadeus a régi nemesség (*szlachta*) új hazafias réteggé válását bemutató, váratlan fordulatokban bővelkedő cselekményénél azonban talán fontosabb, hogy a mű a távoli végeken (*Kresy (Wschodnie)*) élő lengyel kisnemesek életének kétségkívül idealizált, ám enciklopédikus igényű képét tárja az olvasó elé: erre mutat az ősi szokások, az ünnepek, a vadászatok és a nagy lakomák színes és érzéletes leírása. Ide kívánczik azonban, hogy ez a Mickiewicz által idealizált formában bemutatott világ, már az író korában sem létezett. A műben Mickiewicz tulajdonképpen egyfajta szintézist adott; a Pan Tadeus nemzeti epepeia, amelyben jelen vannak a klasszikus hőseposz, a heroikus eposz, a népi epika, a nemzeti adomázás és a 19. századi regény elemei. Keveredik benne a fenséges a komikussal, az epikai hitelesség a líraisággal, a romantikus természetfilozófia a világ realizisztikus szemléletével. A mű – amelyet sokan a lengyel irodalom legnagyobb alkotásának mondanak – D. Molnár István polonista-irodalomtörténész szerint:

Századunkban a lengyel olvasók tömegei számára olyan jelentőséggel bír, mint számunkra egyrészt a János vitéz, másrészt a Toldi. (D. Molnár 1997: 135).

Egyet lehet érteni azzal a számos irodalomtörténész által hangoztatott véleménnyel, hogy a lengyel irodalomnak ez a mű biztosított tartós helyet a világirodalomban. A művet Andrzej Wajda vitte filmre 1999-ben, parádés szereposztással.

5. Záró gondolatok

Összegzőképpen: nem szabad megfeledkezni arról, hogy a magas szintű nyelvtudás feltétele az adott térség vagy ország megismerésének, ezért a nyelvbe kódolt kultúrát hordozó szöveget kutatása tárgyának tekintő filológiai képzésnek, illetve e képzés bizonyos tartalmainak – mint a kultúrkompetencia és a pragmatikai kultúrkompetencia fontos pilléreinek – is a térségi szakértő-képzés elemeit kell alkotniuk. Az ilyen – egy adott ország vagy térség kultúrájára vonatkozó – sokoldalú műveltség konkrét haszna persze sokszor csak nehezen megragadható, s általában csak áttételesen jut kifejezésre a szakértői megnyilatkozásokban, hiánya azonban a legtöbb esetben mégis jól észrevehetően megmutatkozik.

Felhasznált irodalom

- Balázs, G.&Takács, Sz. 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk–Budapest. Pauz-Westermann – Inter – PRAE.HU.
- Bañcerowski, J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest. ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bañcerowski, J. 2010. Nyelv, nyelvhasználat és a világ nyelvi képe. In: Bárdosi, V. (ed.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 31–40.
- Bárdosi, V. 2010. A világ nyelvi képe a legújabb francia szavak, szólások tükrében. In: Bárdosi, V. (ed.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 41–54.
- Davies, N. 2002. *Európa története*. Budapest. Osiris Kiadó.
- D. Molnár, I. 1997. *Lengyel irodalmi kalauz. A kezdetektől 1989-ig*. Budapest. Széphalom Könyvműhely.
- Hidasi, J. 1998. *Szavak, jelek, szokások*. Budapest. Windsor Kiadó.
- Holló, D. 2008. *Értsünk szót! Kultúra, nyelvtanítás, nyelvhasználat*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Jónás, F. 2003. Az országismeret didaktikai alapvonalai a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In: *Hungarológiai Évkönyv*, IV. évf. 1. sz. 160–165.
- L. Csengődi, Á. 2010. A szlovák jogi szaknyelv néhány sajátossága. In: Bárdosi, V. (ed.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 155–160.
- Łaziński, M. 2008. *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*. Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nyomárkay, I. 2000. A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában. *Magyar Nyelvőr* 4. 487–494.
- Nyomárkay, I. 2010. Nyelvjárások és nyelvi világkép. In: Bárdosi, V. (eds.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 189–195.
- Nyomárkay, I. 2012. Az első terminológiai szótár az Osztrák Monarchia szláv népei számára. In: Kocsis, M.&Majoros, H. (eds.) *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*. Szeged. Szegedi Tudományegyetem, Szláv Intézet. 249–252.

- Pacsai, I. 2010. A tükörfordítás szerepe a világ nyelvi képének formálódásában. In: Bárdsi V. (eds.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 197–207.
- Pátrovics, P. 1998. Beszédaktusok – konverzációs stratégiák – kultúrák. In: *Magyar Nyelvőr* 2. 142–150.
- Pátrovics, P. 2005. Slawische Elemente in der österreichischen Phraseologie. *Studia Slavica Hungarica*, 113–117.
- Pátrovics, P. 2018. Lengyel–cseh bosszúságok – germán örömök „összefésült” gondolatok a lengyel pepik szó kapcsán. In: Dudás, M.& Dudás, E. (eds.) *Velencétől Dubrovnikig Köszöntő kötet Vig István tiszteletére*. Budapest. ELTE, BTK, Szlav Filológiai Tanszék. 185–192.
- Pátrovics, P.&Pátrovics-Egri, É. 2018. *Lengyelek és magyarok közös utakon*. Beau Bassin. GlobeEdit.
- Światłowski, B. 2014. Prometejska racja stanu. *Poliarchia* 2. 1–34.

Lehet-e *Lied* a dal, ha nem német szöveggel éneklik? – Esettanulmány a vokális ekvivalencia vizsgálatáról német– orosz viszonylatban

SÁRVÁRI KINGA FANNI

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

Abstrakt: Die Studie beschäftigt sich mit dem Themenbereich der Liedübersetzung, wobei der Schwerpunkt auf das spezielle Gebiet des deutschen *Liedes* gesetzt wird. Die Fragestellungen, ob und wie eine gelungene Liedübersetzung geschaffen werden kann, werden unter Berücksichtigung der Skopostheorie sowie anerkannter Liedübersetzungsmodelle von Franzon und Low beantwortet. Anschließend wird von der Autorin ein selbst entwickeltes Modell zur Analyse von Liedübersetzungen mit Zusammenfassung dessen wichtigster Elemente und Anwendungsmöglichkeiten mit Hilfe einer kleinen Fallstudie dargestellt.

Schlüsselwörter: Liedübersetzung, Text-Musik-Kohäsion, Übersetzungsanalyse, vokale Äquivalenz

1. Bevezető gondolatok

Komplex műfajként a klasszikus műdal nem csupán az irodalom- és zene-tudomány, hanem rendszerint több nyelven való megjelenésének és előadhatóságának köszönhetően a nyelvészeti fordítástudomány (különösen annak audiovizuális fordítással foglalkozó részterülete) érdeklődésére is számot tarthat, mely kijelentés érvényét gazdag szakirodalmi előzmények is alátámasztják (Graham 1989, Low 2003, 2005, 2008, 2013, 2017, Gorlée 2005, Franzon 2008, Bodnár 2015, Bodnár&Horváth 2018, Földvári&Sárvári 2022). A kultúrafogyasztó közönségen kívül legközvetlenebbül a dalfordítások készítőit és előadóit, tehát jellemzően műfordítókat és zenészeket, elsősorban énekeseket és hangszeres kísérőiket érinti a problémakör, mely összetettsége révén mindannyiuk számára speciális kihívást jelent. Gondoljunk csak a számtalan döntési helyzetre, mellyel munkája közben egy dalfordító, illetve repertoárja bővítésekor vagy koncertre készüléskor egy dalénekes szembesül: Milyen célból készül a fordítás? Ki az előadás célközönsége? A forrásnyelvi dalszöveg tartalmi (lexikai és poétikai) elemeihez vagy az eredeti megzenésített verzió formai (hangzásbeli és énekelhetőségi) adottságaihoz igazodjon inkább a célnyelvi változat? E számos megválaszolandó kérdésre nem létezik egyszavas, de még csak teljesen egyértelmű válasz sem, viszont sejthető belőlük, hogy a dalfordítás általában több szinten megvalósítandó mérlegelés során kiérlelt kompromisszumok terepe, ahol gyakran egymásnak gyökeresen ellentmondó tényezőket kell kibékíteni egymással.

Jelen tanulmány e tényezők feltárásán túl a gyakorlatban is alkalmazható tanácsokkal kíván szolgálni azok számára, akik a dalfordításokban valamilyen módon érintettként szeretnének eligazodni a fordításkészítési, -elemzési, -kritikai és -választási szempontok rengetegében. Az ennek szellemében felvázolt

elmélet gyakorlati alkalmazási lehetőségeit egy Goethe szövegére komponált Liszt-dal, a *Mignons Lied* kvalitatív vizsgálata szemlélteti.

1.1. A kutatási részterület problémafelvetései

A dal műfajára jellemző, hogy a zeneszerzők általában egy már létező, olykor korábban mások által már meg is zenésített vers szövegét veszik alapul, és annak vagy eredeti, vagy fordított szövegét zenésítik meg. A felhasznált szöveg a komponista belátása szerint lehet a vers változatlan alakja is (esetlegesen ismétlésekkel), de gyakran előfordul az is, hogy csupán egy-két versszakot vesz át a zeneköltő, a többi strófát pedig elhagyja.

A rendkívüli gazdagságú dalirodalomban szép számmal találunk példát olyan esetekre is (főleg kevésbé ismert költők verseinek megzenésítésekor), amikor egy versszöveg a megzenésítést, azaz a dallá válást követően tesz szert korábban nem tapasztalt népszerűsége, így keletkezési helyétől távolabb is megjelenik különböző kottakiadásokban, melyekben a helyi közönség és az egyéb felhasználók igényeinek megfelelően az eredeti, idegen nyelven közölt dalszövegnek a megfelelő fordítását, illetve fordításait is közreadják. És bár nem vonhatjuk kétségbe, hogy e kiadói gyakorlatot alapvetően jó szándék vezérli, sajnos meg kell állapítanunk, hogy a dalfordítás összetett feladata a mai napig olyan kihívás elé állítja mind a hivatásos, mind a műkedvelő műfordítókat, melynek azok az esetek többségében csak erős kompromisszumokkal, gyakran pedig egyáltalán nem tudnak megfelelni. Ez felveti azt a kérdést, hogy van-e értelme ilyen körülmények között a dalok fordításának, illetve lehetséges-e egyáltalán olyan dalfordításokat készíteni, melyek az eredetivel egyenrangúnak tekinthetők akár a szövegminőség, akár a tartalom, akár szöveg és zene összefonódása szempontjából.

1.2. Szöveg és zene kapcsolata, forrás- és célnyelv viszonya a többnyelvűség keretei között

A fenti kérdések megválaszolásához több irányban is folytatnunk kell a gondolatmenetet. Egyrészt feltételezzük, hogy egy tetszőleges nyelven írott eredeti dalszöveg mindig jobban illeszkedik a rá komponált zenei anyagra, mint a már elkészült dal utólagos szövegfordításai. De ez vajon tényleg így van-e? Egyáltalán milyen mérhető összetevői vannak ennek a bizonyos „illeszkedésnek”? Az énekelhetőség kritériumán kívül beletartozhatnak-e lexikai és poétikai szempontok is?

Másrészt bonyolítja a kérdésfelvetést az a tény is, hogy a zeneszerzők – különösen, ha maguk is több nyelvet ismernek – anyanyelvükön kívül más eredeti nyelveken írott versekre vagy prózai művekre is komponálhatnak vokális műveket, ezért a fordítástudományban általánosan elfogadott forrás- és célnyelv fogalmait is érdemes árnyaltabban kezelni. Egy-egy szerzői életművön belül elképzelhető, hogy míg egyes művek esetében a komponista anyanyelve egybeesik a megzenésített mű eredeti szövegének nyelvével (azaz forrás-

nyelvnek tekinthető), addig más daraboknál a szerzőhöz már fordításban jutnak el a szövegek, így a célnyelvi változat lesz számára a kiindulási alap, ez viszont forrásnyelvként értékelhető akkor, ha ezt a megzenésített változatot később más nyelvekre is lefordítják egy-egy többnyelvű kottakiadás kedvéért.

Példaként álljon itt két eset az előbbi eshetőségek érzékeltetésére: amennyiben mondjuk Heinrich Heine valamely németül íródott versére egy szintén német anyanyelvű zeneszerző dalt komponál, melyet később Londonban a német eredeti szöveg mellett angol fordítással is kiadnak, a német ebben az esetben egyértelműen forrásnyelvnek, az angol pedig célnyelvnek tekinthető. Azonban ha ugyanez a zeneszerző egy eredetileg franciául íródott vers német fordítását is alapul veheti a komponálásakor, akkor két eset fordulhat elő: 1. ha nem ismeri vagy nem érti a francia eredeti szöveget, akkor a megkomponált dal vizsgálatkor azt kell feltételeznünk, hogy a megzenésített mű forrásnyelve a német, mivel a megzenésítés nem a francia eredeti, hanem a németre fordított szövegen alapul; 2. ha a zeneszerző számára – akár külső segítséggel – hozzáférhető az eredeti francia szöveg kiejtése és jelentése, akkor nagy valószínűséggel mégis erre a szövegre komponál, így a francia lesz a forrásnyelv, a kottakiadásban pedig minden bizonnyal ez a szöveg is szerepelni fog a német és esetleges egyéb fordítások mellett.

Egy még ismertebb példát említve köztudott az is, hogy a német anyanyelvű Mozart operalibrettóinak többsége olaszul íródott, azonban a *Varázsfuvola* eredeti szövege német, egyházi műveit pedig latin nyelvre komponálta a szerző. Ha a három vagy több nyelv használata nem is tekinthető mindennapinak, azért a latin és az anyanyelv kettősének alkalmazása számos, vokális műveket komponáló szerző számára magától értetődő volt, és az is a mai napig.

Az előbbieken kifejtett gondolatok alapján belátható, hogy a dalfordítások problematikája a költők és zeneszerzők többnyelvűségével kapcsolatos kérdéseket is felvethet például azáltal, hogy az egyes művek forrás- és célnyelveinek megállapításakor alaposabb vizsgálatra ösztönöz.

2. A dalfordítások helye a fordítástudományi kutatásokban

A dalfordítások létjogosultságáról az érintettek körén belül lényegében örök vita zajlik.

2.1. A nem-fordítás mint fordítói stratégia

Számos, vokális műveket kizárólag eredeti nyelven előadó zenész mellett a zene- és fordítástudomány képviselői között is találunk olyanokat (Bodnár&Horváth 2018), akik szerint például magyar–német viszonylatban arra a kérdésre, hogy „érdemes-e a magyar nyelvű fordítást az éneklés során erőltetni”, a válasz „egyértelműen nem” (Bodnár&Horváth 2018: 8). Tapasztalataik alapján a fordított dalszövegekben rendszerint lényegtelen momentumok emelődnek ki (akár zenei eszközökkel is nyomatékosítva), s e bizonytalan, inkább csak sejtetett dolgok az eredetiben előtérbe helyezett (költői és/vagy zenei) képek rovására válnak

túlhangsúlyozottá. Ezek az eltolódások végül ahhoz vezetnek, hogy az eredetitől eltérő mondanivalót tartalmazó verssorok keletkeznek, melyekből akár alapvető közölnivalók is kiszorulhattak, a legrosszabb esetekben pedig az eredeti mű közlendője teljes módosítást szenved el, és az egyes sorokon túlmutatón egész strófák, sőt a költemény maga is új művé alakul, melynek az eredetihez már vajmi kevés köze lesz. A fordítói torzítási folyamat Bodnár és Horváth értelmezésében tehát szélsőséges esetben az eredeti alkotások meghamisított átdolgozásait eredményezheti, ezek átvételét pedig károsnak tartják, legyen szó akár pedagógiai, akár előadói célokról.

Természetesen amennyiben kitágítjuk a fordítás fogalmát, úgy a dalszövegek *nem-lefordítását* is tekinthetjük egyfajta fordítói stratégiának, ahogy azt Franzon (2008) is teszi. Ebben az esetben természetesen énekelhető „fordítás” (azaz *nem-fordítás*) készül, amennyiben a dal eredeti szövege is énekelhető változatban maradt fent.

2.2. Nyers- és énekelhető fordítások

Franzon felosztásában további négy lehetőség áll a dalfordító előtt: a zene figyelmen kívül hagyásával fordítja le a dalszöveget, azaz nyersfordítást készít; új, énekelhető dalszöveget ír (itt ismét a fordítás fogalmának kitágításával találkozunk); a zenét igazítja hozzá a fordításhoz, hogy a dal a fordított szöveg változtatása nélkül váljon énekelhetővé; a fordítást igazítja hozzá a zenéhez annak érdekében, hogy utóbbi módosítása nélkül kapjon (ha kell, kompromisszumos szövegű) énekelhető célnyelvi verziót.

Természetesen az egyes fordítói stratégiák a gyakorlatban egymással keveredve is előfordulnak (eddig tapasztalataink alapján inkább ez és nem pedig éles elkülönülésük a jellemző), amit véleményünk szerint a bevezető gondolatok között már említett kompromisszumkészség és az összhatás javítása érdekében változtatott, az adott fordítási probléma megoldásához legjobban illeszkedő módszerek használata indokol. Amennyiben pedig tovább árnyaljuk és tágítjuk a fordítás mint művelet fogalmát, könnyen eljuthatunk a fordítás és átdolgozás közti határvonalat elmosó, azokat inkább egy skála különböző pontjain elhelyezkedő (újra)alkotói stratégiákként értelmező megközelítésekhez is. Ezek közé tartozik Peter Low (2005) elmélete is, aki pontozásos kritériumrendszerében nem tesz különbséget átdolgozás és fordítás között, mely jelenségek közül a magasabb pontszámmal rendelkezőkben szerinte túlnyomóan fordítási, az alacsonyabb pontszámmal bírókban pedig nagyrészt adaptációs, azaz átdolgozási karakterisztika érvényesül. Az elemzésből Low azonban nem zár ki eleve bizonyos, gyengébbnek tartott fordított műveket, hanem az általa alkalmazott fordításelemzés összpontszámai segítségével bizonyítja az egyes fordítási változatok között megfigyelhető minőségbeli különbségeket. Bodnár és Horváth (2018) kvalitatív megállapításait tehát Low (2005) kvantitatív elemzési módszerével kiegészítve számszerűsíthető eredményeket kaphatunk a dalszöveg-fordítások minőségéről. Ezen árnyaltabb elemzési eljárás részleteit a

továbbiakban jelen dolgozat módszertani információkat is magában foglaló negyedik fejezete tartalmazza.

2.3. A kompromisszumrendszer mint komplex dalfordítási taxonómia

Peter Low (2005) fordításelemző rendszere szintén a kompromisszum mint kulcszó köré szerveződik, s a dalfordítási szakirodalomban megkerülhetetlen ún. *pentatlon elvek* leírásaként vált ismertté. Low, aki gyakorló dalfordítóként a szkoposzelmélet (Reiß&Vermeer 1984) felől közelítve jutott el végül az énekelhető, illetve előadásra szánt fordított dalok vizsgálatáig, rendszere ismertetésekor a célnyelvi szöveg és a forrásnyelvi szövegre írott zenei anyag szükségzerű kompatibilitását tartja szem előtt. Ennek megvalósulására szerinte akkor van esély, ha a fordító képes megfontoltan egyensúlyozni az énekelhetőség, értelem, természetesség, rím és ritmus öt, egymással korántsem egyenrangú és önmagukban véve nem abszolútizálható fontosságú kritériuma között. Tökéletesen megvalósuló rímelésű, ugyanakkor énekelhetetlen metrumú és lexikai elemeiben, illetve hangulati tartalmában az eredeti soroktól nagyban elütő szöveg helyett sokkal inkább az egyes tényezők között megvalósítható kompromisszumokat és az általuk kijelölt „köztes” fordítási eredményt tartja sikerültebbnek. Azaz minél több elem figyelembevételével születnek meg a fordító több szempont között egyensúlyozó döntései, annál nagyobb a mozgástere a választás szabadságának köszönhetően, s annál jobb esélyei vannak „a szempontok átlagát” tekintve a forrásnyelvi verzióval lehető legtöbb tulajdonságában ekvivalensnek mondható célnyelvi szöveg megalkotására, ugyanis szélesebb kritériumskálának (legalább részben) megfelelvén a nagyon feltűnő és/vagy fájó fordítási veszteségek is könnyebben elkerülhetők lehetnek.

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy a *pentatlon elveket* alkotó öt tényező milyen alszempontokat is takar pontosabban, illetve hogy mi alapján lettek éppen ezek a kategóriák a rendszer építőkövei. E dilemma jogosságát érzékeltethetik például az énekelhetőséggel kapcsolatba hozható jelenségek, melyekkel a dalfordítók sajnos jellemzően nincsenek annyira tisztában, mint maguk a vokális művek előadói. Borszik (2015) idesorolja a szöveg zenében megvalósuló ritmusát a szöveg normál beszédritmus szerinti lüktetéséhez képest, a magán- és mássalhangzók használatát (különös tekintettel a *h* hangzó előfordulására, valamint egymást követő szóvégi és szóeleji hangzók vizsgálatára), továbbá a magánhangzók megválasztását a hangmagasság tükrében. Véleményünk szerint a felsorolt kihívások mindegyikének meglehet a helye a low-i pentatlon elvek rendszerében is, azonban ehhez egyértelmű és jól körülhatárolt módon kell megadni az alapfogalmak jelentését. Nem mindegy ugyanis, hogy természetesség alatt lexikai-szintaktikai, tehát a verbalitás keretei között vizsgálható tartalmi, vagy éppenséggel akusztikai-fonológiai, azaz adott esetben az énekelhetőséget befolyásoló formai természetességet értünk. Megfelelő elkülönítés és definíciók nélkül a szempontrendszer egyes elemei könnyen önmagukat ismétlő modellé duzzadhatnak.

3. A *Lied* és a német nyelv kapcsolata

A tanulmány címében feltett kérdés megválaszolásakor érdemes röviden kitérnünk a szándékosan német eredeti terminussal leírt műfaj, a *Lied* különleges helyzetére is. Úgy véljük, egyszerűen *dal*-ként hivatkozva a *Liedre* nem egyszerű fordítási művelet, hanem pontatlan fogalomhasználat eredményével van dolgunk, ugyanis a dal gyűjtőfogalomként a magyarban zenei értelemben jelenthet népdalt, műdalt, sőt gyakran inkább népies műdalként emlegetett nótát is, nem beszélve az ún. könnyűzenei műfajokban használatos számtalan előfordulási lehetőségéről, ráadásul műfajelméleti kontextusban használja az irodalomtudomány is. Utóbbi helyzet szintén a gyűjtőfogalmi státuszt erősíti, hiszen összetételekben (csatadal, bordal, helyzetdal stb.) egymástól nagyon eltérő altípusokat fog egybe a közös utótag alkalmazása – mindezt természetesen zene nélkül.

A *Lied* esetében azonban bár gazdag, a többi vokális csoporttól meglehetősen könnyen elkülöníthető műfajról van szó. A nemzetközi szakirodalom azt a jellegzetesen német, a romantika korában virágkorát élő hangszerkíséretes daltípust sorolja ide, melynek kialakulása már a bécsi klasszika kora előtt is évszázados múltra tekintett vissza, és művelői az azt követő csúcskorszak után még a XX. századba átnyúlóan is tudtak maradandót alkotni.

A nemzeti karaktert magukon viselő műdalokkal természetesen más népeknél is találkozhatunk (gondoljunk csak az olasz canzonék, a francia sanzonok vagy az orosz románcok színes világára), azonban mindezek közül egyértelműen a *Lied* határozta meg a hosszú XIX. század olasz operákon túli vokális zenei köznyelvét, ami a német muzsika barokktól uralkodónak mondható hódító internacionalizmusa fényében nem is különösebben meglepő. Jól jellemzi a helyzetet az *Orosz bárka* című Szokurov-film francia diplomatájának ironikus elszólása a láthatatlan társszereplőként vele társalgó operatőrrel folytatott egyik velős párbeszédében (Szokurov 2002: 40.15–40.35):

- *A zene mindenesetre jó volt. Ki a szerző?*

- *Glinka.*

- *Glinka. Német.*

- *Orosz.*

- *Nem-nem, német. Az összes zeneszerző német.*

- *Persze, minden zeneszerző német.*

Az idézett jelenet szimbolikus jellegéből természetesen nem következik a *Liednek* mint műfajnak egyeduralma a klasszikus dalirodalomban, ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a német eredeti szövegekre írott dalok különleges helyet foglalnak el a zenetörténetben. A tanulmány második fejezetében írottak alapján felmerülhet bennünk a gyanú, hogy amennyiben a művek fordított szöveggel hangzanak el, valami a legnemesebb fordítói szándék ellenére is elveszhet autentikus jellegükből. A tanulmány negyedik fejezete fordításelemző eset-tanulmány keretében vizsgálja nyelvi és zenei szempontú megközelítéssel a

forrás- és célnyelvi szövegekkel énekelhető *Lied* komplex szövetét az elkerülhetetlen veszteségek és azok esetleges kompenzációs lehetőségei tükrében.

4. Példa a *Lied* színeváltozására a szövegfordításban

Az alábbi fejezet egy Goethe-versre komponált Liszt-dal, a *Mignons Lied* német eredetijének és oroszra fordított énekelhető változatának nyomtatott kiadásban megjelent verzióit veti össze egymással. Megjegyezzük, hogy a költő és zeneszerző anyanyelve egyaránt a forrásnyelvi német volt, a célnyelvi orosz egyikük sem beszélte. A két nyelv mindegyike fejlett ragozási rendszerrel rendelkezik, és bár hangzásukban különösen a keménység és lágyság tekintetében erőteljesen eltérnek egymástól, hangsúlyviszonyaik lényegesen szabadabbak a magyarénál, melyben a mindig szókezdő szóhangsúly zeneileg gyakran hangsúlytalan helyre kerülése rendkívül megnehezíti az érthető, ugyanakkor lüktetésében is természetesnek ható célnyelvi szöveget alkotni kívánó dalfordító dolgát.

A mű három különböző megzenésített változata ismert: az első csak kéziratban maradt fenn németül, míg a második és harmadik nyomtatásban is megjelent (előbbi az eredeti mellett angol és orosz, utóbbi orosz fordításban). Liszt számos dalának fiatalkori verzióit átdolgozta évekkel az elsőt követően, mert nem volt elégedett az eredeti, idősebb korában túlságosan „szabadosnak” gondolt szövegkezelésével. Mielőtt azonban részletesen bemutatnánk, mely változtatásokkal jutott közelebb a kívánatosnak tartott összehatáshoz, az 1. számú ábrán felvázoljuk, mely tényezőkre lehetett többé-kevésbé tekintettel a komponista az eredeti szöveg megzenésítésekor.

megzenésítendő szöveg: általában vers	
FORMA	TARTALOM
strófaszerkezet	értelme
sorok szótagszáma	hangulat
hangsúlyviszonyok	költői eszközök
hangzóhasználat	gondolati ív
rím	felépítés
metrum	stílus
az elkészült zenei anyag és az eredeti szöveg kapcsolata	
ÉNEKELHETŐSÉG	SZÖVEG–ZENE KOHÉZIÓ
ritmika	szöveg és zenei anyag szerves egysége
hangmagasság és ejtendő hangzók	lexikai és zenei kohéziós váz illeszkedése

1. ábra. Dalok megzenésítésekor szerepet játszó tényezők

Látható, hogy táblázat felső része a nem megzenésített versek elemzéskor is figyelembe veendő formai (hangzásbeli) és tartalmi (lexikai-poétikai) elemeket sorolja fel, míg alsó soraiban a kifejezetten a lírai művek megzenésítésekor a fentiekben túlmenően jelentőssé váló összetett énekelhetőségi és ún. szöveg–

zene kohéziós szempontok kerülnek elő. Eddig azonban csak szöveg és zene bonyolult, azonban még egy nyelvi rendszeren belül kirajzolódó kapcsolatát vázoltuk fel. A többnyelvűség és így a fordítás felé elmozdulva láthatjuk viszont, hogy az ábra a többnyelvűség keretein belül is értelmezhető úgy, hogy a formai és tartalmi elemek alatt most nem a verbális és zenei rétegek közötti kapcsolatot keressük (tehát például, hogy hogyan támogatja a zenei anyag a szavak lexikai jelentését és a mű hangulatvilágát, erősíti a költői eszközök és a nyelvi fokozás hatásait), hanem hogy milyen viszonyok jönnek létre a forrás- és célnyelvi szövegek formai és tartalmi elemei között. Ez esetben a táblázat forma és tartalom oszlopaiban felsorolt összetevők zenei vetület nélkül vizsgálандók, akár egy klasszikus műfordítás-elemzés során. Az alsó sorok ugyanakkor az eredeti és fordított szövegű dal megzenésítésével létrejött új viszonyrendszereket hasonlítják össze egymással a külön az eredeti és fordított szövegű műben is értelmezhető énekelhetőségi és szöveg–zene kohéziós kapcsolatok minőségi egybevetésével. A 2. számú ábra ezt a felfogást tükrözi.

lefordítandó szöveg: általában vers	
FORMA	TARTALOM
strófaszerkezet	értelem
sorok szótagszáma	hangulat
hangsúlyviszonyok	költői eszközök
hangzóhasználat	gondolati ív
rím	felépítés
metrum	stílus
az elkészült fordítás és a zenei anyag kapcsolata	
ÉNEKELHETŐSÉG	SZÖVEG–ZENE KOHÉZIÓ
ritmika	szöveg és zenei anyag szerves egysége
hangmagasság és ejtendő hangzók	lexikai és zenei kohéziós váz illeszkedése

2. ábra. Dalok lefordításakor szerepet játszó tényezők

A két táblázat együttese sejteti, milyen sok szempont mentén végezhető a dal-fordítások elemzése, hiszen elkülönül bennük egy verbális (nyelvi, lexikai) és zenei (hangzással és zenei formavilággal is kapcsolatos) réteg, melyek elkülönült vizsgálatát azonban az egyes rétegek közötti kölcsönhatások elemzése egészíti ki. Tehát vizsgálható önmagában az eredeti szöveg és fordítása is lexikai elemzéssel, sőt a megzenésített mű zenei anyagáról mindkét szöveget leválasztva egy ún. zenei kohéziós váz is megalkotható, melyet a lexikai kohéziós vázzal összevetve megállapítások tehetők például a kettő illeszkedéséről vagy éppenséggel annak hiányos voltáról is. (A zenei kohéziós vázat alkotó elemeket a táblázat jelen formájában csak részben tartalmazza, mert egyelőre nem szerepelnek benne például a hangszeres kíséretben előforduló harmóniak és szünetek kiváltotta hatások. Ezek részletes vizsgálata az akár egy lépéssé is összevonható 9–11.

sorokban lehet esedékes.) Hasonlóképp vizsgálható szöveg és zenei anyag szerves egysége külön az eredeti, majd a fordított szövegű verzióban is, és az így nyert észrevételek ezt követően a különböző nyelvű változatok egymás mellé helyezésével rajzolhatnak ki egyezéseket vagy a nyelvi közvetítés során megbicsakló kevésbé harmonikus szöveg–zene találkozási pontokat.

A modell teljes megértéséhez ezért elengedhetetlen a *szöveg–zene kohézió* csoporton belül bevezetni kívánt két új terminus, a mikroszintű és közvetlenebb formában vizsgálható *szöveg–zene illeszkedés* és a makroszintű *szöveg–zene kohézió* helyes és következetes használata. Bevezetésükkel értelmet nyerhet egy, az eddigi vizsgálataink során jobb híján csak *vokális ekvivalenciaként* körülírt komplex jelentéstartalommal bíró terminus is, mely véleményünk szerint alkalmas az egy dal eredeti és fordított szövegű verziói között megfigyelhető *szöveg–zene illeszkedési és kohéziós viszonyok* megfeleltethetőségi mértékének leírására. Egyszerűbben fogalmazva: minél nagyobb mértékben valósul meg egy megzenésített dal és fordítása között a *vokális ekvivalencia*, objektíven mérhető szempontok alapján esetükben annál jobban sikerült fordításról lehet szó.

Az áttekinthetőség érdekében az általunk bevezetni kívánt dalfordítás-elemzési modell javasoltan egymásra épülő lépéseit a 3. számú ábrán foglaljuk össze.

sorsz.	szöveg nyelve	elemzett anyag	elemzés típusa
1.	forrásnyelv	vers	lexikai kohéziós / makroszint
2.	forrásnyelv	dalszöveg	lexikai kohéziós / makroszint
3.	forrásnyelv	vers és dalszöveg	lexikai kohéziós egybevetés (eltolódások: megzenésítés) / makroszint
4.	célnyelv	versfordítás	lexikai kohéziós / makroszint
5.	célnyelv	dalszöveg	lexikai kohéziós / makroszint
6.	célnyelv	versfordítás és dalszöveg	lexikai kohéziós egybevetés (eltolódások: megzenésítés) / makroszint
7.	forrásnyelv és célnyelv	vers	lexikai kohéziós egybevetés (eltolódások: fordítás) / makroszint
8.	forrásnyelv és célnyelv	dalszöveg	lexikai kohéziós egybevetés (eltolódások: fordítás) / makroszint
9.	(forrásnyelv)	zenei anyag	zenei kohéziós / makroszint
10.	(célnyelv)	zenei anyag	zenei kohéziós / makroszint
11.	(forrásnyelv és célnyelv)	zenei anyag	zenei kohéziós egybevetés (eltolódások: „fordítás”) / makroszint
12.	forrásnyelv	dalszöveg és zenei anyag	lexikai és zenei kohéziós egybevetés (eltolódások: megzenésítés) / makroszint
13.	forrásnyelv	dalszöveg és zenei anyag	szöveg–zene illeszkedés vizsgálata / mikroszint
14.	célnyelv	dalszöveg és zenei anyag	lexikai és zenei kohéziós egybevetés (eltolódások: megzenésítés) / makroszint

15.	célnyelv	dalszöveg és zenei anyag	szöveg–zene illeszkedés vizsgálata / mikroszint
16.	forrásnyelv és célnyelv	dalszöveg és zenei anyag	szöveg–zene kohéziós egybevetés (eltolódások: fordítás; lexikai és zenei kohéziós vázak viszonya) / makroszint
17.	forrásnyelv és célnyelv	dalszöveg és zenei anyag	szöveg–zene illeszkedés vizsgálata / mikroszint
18.	forrásnyelv és célnyelv	dalszöveg és zenei anyag	a vokális ekvivalencia megvalósulási mértékének vizsgálata / összegző értékelés

3. ábra. Egy lehetséges dalfordítás-elemzési modell részletes lépései

A 9–11. sorok speciális helyzetéről már volt szó, hiszen ezekben a nyelvi réteg nélkül fordításról beszélni nem tűnhet megalapozottnak. Ugyanakkor olyan művek esetében, ahol a szöveg fordítása a zenei anyag jelentősebb módosításával is együtt járt, már érdemes lehet önmagában a zeneszöveg eredeti és módosított verziója közti eltérések rögzítése is.

Az első nyolc lépésben az eredeti mű és fordítása, továbbá a megzenesítés során keletkező, jellemzően sok ismétlést (esetlegesen kihagyásokat) tartalmazó eredeti és fordított nyelvű szövegek vizsgálata történik meg a zenei anyagtól függetlenül. (A nyelvi és zenei réteg együttes elemzése a 12–18. sorokban összegyűjtött lépéseken keresztül történik.) A lexikai kohézió szempontjából kulcsfontosságú ismétléskapcsolatok érdemi feltárása előtt, pusztán az eltérések és hasonlóságok számszerűsítésével érdekes eredményeket kaphatunk, melyeket a 4. és 5. ábra szemléltet. (A szövegek lexikai kohéziójában kiemelt szerepet betöltő ismétlések számának meghatározásakor mindegyik szöveg mindegyik szavának az előfordulási számából egyet kivonva megkapjuk az adott szó ismétléseinek számát. Az adatokat a 4. számú ábra tartalmazza.

Szöveg	Eredeti (német)	1. dalverzió (német)	2. dalverzió (német)	3. dalverzió (német)	2. dalverzió (orosz)	3. dalverzió (orosz)
Ismétlések száma	51	161	136	139	107	107

4. ábra. Lexikai kohéziós elemzés során feltárt ismétléskapcsolatok száma

Itt rögtön feltűnik, mennyivel több ismétlést tartalmaznak a dalok az eredeti versszöveghez képest. Gyakoriság alapján az eredeti vers három legfontosabb szava a *kennst*, a *du* és a *dahin* (mindegyik öt ismétléssel), ezekből rajzolódik ki a versszakok ismétlésrendszere egyfajta keretes refrénvariációként. Ehhez képest a dalokban nemcsak több szó fordul elő ismételt az eredeti vershez képest (például a *Kennst du* kérdést követő *das Land*, *das Haus* és *den Berg* vagy további kulcsszavakként a *[mein] Beschützer* és *Geliebter*, illetve az utolsó versszakban szintén felértékelődő *Weg* és *Vater* is), hanem az ismétlések száma is jelentősen megemelkedik. Az 5. számú táblázat az újabb ismétlésekkel kiemelt kulcsszavakat tartalmazza.

Szöveg:	Eredeti (német)	1. dalverzió (német)	2. dalverzió (német)	3. dalverzió (német)	2. dalverzió (orosz fordítás)	3. dalverzió (orosz fordítás)
Ismételt kulcsszavak az ismétlés számával	kennst 5	kennst 13	kennst 14	kennst 14	знаешь (знают) 10	знаешь (знают) 10
	du 5	du 14	du 15	du 15	ты 9	ты 9
	dahin 5	dahin 23	dahin 20	dahin 22	туда 24	туда 25
	Land -	Land 1	Land 1	Land 1	край 2	край 2
	Haus -	Haus 1	Haus 1	Haus 1	дом 2	дом 2
	Berg -	Berg 1	Berg 1	Berg 1	гор(ных) 1	гор(ных) 1
	Beschützer -	Beschützer 3	Beschützer 3	Beschützer 3	хранитель 2	хранитель 2
	Gelieb-ter -	Geliebter 3	Geliebter 3	Geliebter 3	любимый 2	любимый 2
	Weg 1	Weg 3	Weg 3	Weg 3	путь 2	путь 2
	Vater -	Vater 4	Vater 3	Vater 3	отец 2	отец 2

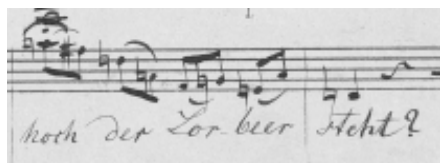
5. ábra. Lexikai kohéziós elemzés során vizsgált kulcsszavak az ismétlések számával

A megzenésített változatokban egyértelmű túlsúllyal szerepel a *dahin* szócska, melynek kiemelésére Liszt számos megoldást nyújt, ezeket a dalok zenei és *szöveg–zene kohéziós* elemzése tárhatja fel részletesen. A szövegelemzés technikai részével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy bár a megismételt mondatok és félmondatok terjedelmesebbé tették a dalokat, mindegyik esetben 24 mondatos terjedelműnek tekintettünk valamennyi szöveget, tehát egy teljes sor megismétlését nem külön mondatnak számított, hanem egynek, mintha az adott mondat kétszer annyi szóból állna. Az egységes mondatszám miatt pedig az ismétlésszámok is gond nélkül összehasonlíthatók. Egyedül az orosz fordításnál válik emiatt valamelyest nehezebbé a számolás, ahol az *o Vater, lass uns gehn!* sor fordítása oroszul hosszabb, ezért a megfelelő helyeken mindig más részét (*родитель мой, отец мой, пойдём мы туда!*) alkalmazza a fordító, hogy összességében mindegyik elemet szerepeltethesse. Az ismétlési sűrűség egységesen 24 mondattal történő számításakor azonban egyértelműen kirajzolódik a kép, miszerint a dalok lexikai kohéziója a megnövekedett ismétlésszám révén erősebb lett, ennek pedig zenei okai vannak.

Jelen tanulmány kereteit a tisztán zenei kohéziós szerkezet felvázolása szétfeszítené, azonban néhány kottapélda segítségével a *szöveg–zene illeszkedési* és *kohéziós* elemzés lehetőségeit bemutatva utalunk néhány

megállapítással arra is. Mivel az általunk használt kották kétnyelvűek, elmondhatjuk, hogy ugyanazon zenei szövegek kerültek mindkét nyomtatásban megjelent verzióban a német forrás- és orosz célnyelvi szöveg mellé, ezért a szöveg nélküli zenei anyagot vizsgáló 9–11. táblázatsorok valójában verzióként egy közös lépésben is egyesíthetők lennének.

A három verzió láncolatából kirajzolódik egyrészt a zeneszerző útkeresése, illetve éreési folyamata is, ugyanakkor eltérő megoldásai rámutatnak azokra a nehézségekre is, melyekkel a szöveg és a zenei anyag megmunkálásakor szembe-sülhetett a szerző a zenei, illetve a szöveg–zene illeszkedés és kohézió megte-remtésén fáradozva. A három változat közül napjainkban a nyomtatásban is megjelent másodikat és harmadikat szokták előadni, az első mellőzésének oka egyfelől, hogy az lényegében a második verzió valamivel nyersebb előképe, ráadásul nehezen, például internetes adatbázisokban elérhető digitalizált kézirat formájában hozzáférhető. Az említett nyersség tetten érhető egyfelől a kíséret helyenként nehézkes (például ugráló kettősfogásokkal és tág fekvésű, egyér-telműen a Liszt óriási kezére méretezett akkordokkal tarkított menetekben megnyilvánuló) és egyhangú voltán is (gondoljunk csak az utolsó versszak *Dahin* kezdetű sorától indulva szinte végig egyeduralkodó, kissé monoton tizenhatod szextolás zongoraszólamra). Másfelől a helyenként előforduló ritmikai túlbonyo-lítottság és a túl magas fekvésben ismételt hangok indokolatlanul az énekel-hetőség és természetesség kárára mennek. A túlkomplikált ritmikára hozhatók példaként a *mit dir / armes Kind / Weg / Vater* szavaknál előkerülő átkötéses végű triolák, ráadásul több helyen *i* hangra kell hajlítással több hangot énekelni, amit korántsem egyszerű teljesíteni. Hasonlóképpen nehéz magas fekvése miatt az első versszak negyedik sorában álló *hoch* szótagra egy tiszta kvint felfelé ugrást követően kétvonalas *a*'' hangot kitartani (ami nyilván tökéletes összhangban van a szó 'magasan' jelentésével, de embert próbáló feladat, ezért a második és harmadik változatban már énekesbarátabb *fisz*'' helyettesíti, ahogyan azt a 6. számú ábra is mutatja).

6. ábra.

A *hoch* szótag dallambeli kifejeződése Liszt kéziratában (balra), valamint első (jobbra fent) és második (jobbra lent) nyomtatott kiadásában

Nincs könnyebb helyzetben az énekes az egyébként többször is elhangzó *möcht ich mit / geht unser* szótagjain ismételtetett *fisz*”, valamint az utolsó *Vater* szó első szótagján megkövetelt *a*” hang(ok) megszólaltatásakor sem: ezek a már említett ritmikai figurációkkal és bonyolult hangközugrásokkal kiegészülve semmiképpen nem támogatják az énekelhetőség vagy természetesség kritériumait.

Érdeemes megemlíteni még, hogy az első feldolgozásban Liszt Goethe eredetijéből néhány szót felcserélt (*Marmorbilder / Marmorhallen, mich / dich*). Az első cserét egyértelműen a *-bildert* felváltó *-hallen* lágyabb hangzása indokolhatja, és a jelentésmódosulás nem olyan horderejű (márványképek helyett márványcsarnokok néznek a lírai énekre), azonban a 36 alkalommal véghezvitt *mich* → *dich* átírás már valódi nézőpontváltásról árulkodik (igaz, kellemesebb hatást kelt az *n* hangzót követő *d*, mintha *m*-be folyna át). A szöveg szabadabb kezelése egyébként, ahogy említettük, a fiatal dalköltő Liszt szokása volt, későbbi átdolgozásaira egyértelműen az eredeti verssel szemben tanúsított szövegűség lesz a jellemző.

A második változat már egy letisztultabb, érettebb dal összehatását kelti, ugyanakkor egy fontos innováció még hiányzik belőle (bár csírájában már benne van), ez pedig nem más, mint a harmadik verzióban már uralkodó jellegű 6/4-es és 3/2-es ütemmutató, melyet azért néha még ott is 4/4 vált fel. Míg azonban a második változatnál még a 4/4 az egyeduralgó (itt a nyújtásoknál a hosszú hangok rövidekkel szembeni aránya rendszerint 3:1, ami kicsit szögletesebb a harmadik verzióra jellemzőbb 2:1-nél, utóbbinál ugyanis a rövidebb hangokra is énekelhető kényelmesen és szépen olyan szótag, ami nemcsak rövid magánhangzóból áll, hanem adott esetben mássalhangzót, sőt, akár hosszú magánhangzót is tartalmaz). A 4/4-es alapülktetés a *Dahin* kezdetű részekben is megmarad, de triolásra vált, így már érezhető benne a szöveg egészére jobban passzoló 6/4, ami azonban csak a harmadik versszak első négy sorában jelenik meg. Az ütemmutatók eltérő karakterét a 7. számú ábrán figyelhetjük meg.

7. ábra. A 4/4-es és 6/4-es (3/2-es) lüktetés jelölése a mű két nyomtatott kiadásában

Összességében mindegyik változat igyekszik követni a költemény egészét jellemző trochaikus lüktetés megtartását, a legkövetkezetesebben azonban ez a harmadik változatban valósul meg, melyről ezenkívül elmondható az is, hogy az ének- és zongoraszólam még szerveesebben összefonódik, mint az első kettőben (itt a zongorakíséretből ugyanis helyenként szólistikus hangvételűvé lép elő, például amikor az énekes dallami és ritmikai figurációit megelőzi vagy megismétli, illetve változatosabb mind az első, mind a második verzió kíséreténél). Liszt szövegkezelési tehetségére jellemző azonban, hogy a rímmel is összecsengő szavak hangsúlyos szótagjai mind a 4/4-es, mind a 6/4-es verzióban hangsúlyos helyre, tehát ütemegyre vagy ütemközépre esnek. A sorok vagy sorrészek ismétlése nyilvánvalóan a zenei építkezés logikájából fakad, például a versszakok nem ismétlődő részeinek felépítését követi a refrénszerű részek zenei felépítése, és ha ehhez nem elég hosszú a sor (például a *Dahin* esetében), akkor a szerző mindannyiszor ismételni fog egyes szavakat, ahányszor erre csak a zenei lüktetés egységességének fenntartásához szüksége van. Például: az első négy verssor ritmikai és zenei képlete is – rövid (*Kennst du das Land*); – rövid (*wo die Citronen blühen*); – hosszú (*im dunkeln Laub die Goldorangen glühen*); – rövid (*ein sanfter Wind*); – rövid (*vom blauen Himmel weht*); – hosszú (*die Myrthe still und hoch der Lorbeer steht*), ezt a jellegzetes zenei mondatszerű hármas építkezést (rövid – rövid – hosszú) pedig megtaláljuk az ismétlődő részekben is, így jön létre az első versszak második fele: – rövid (*Kennst du es wohl*); – rövid (*Kennst du es wohl*); – hosszú (*Kennst du es wohl* + „időkitöltő” zongorakíséret; az első verzió második versszakában ugyanakkor csak kétszer szerepel a kérdés). Így azonban a versszak a duplájára duzzad, mivel a *Dahin* kezdetű, sok ismétlést tartalmazó és energikus részek fogják kiegyenlíteni az eddig felépített, melankolikusabb versszakkezdeteket.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy valamilyen mértékű *szöveg–zene kohézió* mindhárom német nyelvű változatban megvalósul, viszont az énekelhetőség és természetesség kritériumai következetesebben érvényesülnek a második és harmadik verzióban, míg a lüktetés és ritmika beszédyszerűsége és az énekszólam szerveesebb részévé váló zongorakíséret alapján e kettő közül is a

harmadik változatnak sikerül teljesebben megvalósítani a Peter Low-i (2005) *pentatlon-elveket*, tehát itt az erősebb a *szöveg–zene illeszkedés és kohézió*.

Az orosz fordításról szólva meg kell említenünk, hogy a második és harmadik énekelt verziót (melyek, mint láttuk, lényeges zenei elemekben különböznek egymástól, ami azonban, két *o* felkiáltástól és egy *dahintól* eltekintve az eredeti német szövegekre nem hatott ki) szinte szó szerint ugyanazzal az orosz fordítással adták közre (itt a két dalszöveg között szintén csak egy *o* és egy *myða* a különbség, ami elhanyagolható). Érdekességként jegyezzük meg, hogy orosz szöveggel véleményünk szerint a második, tehát valamivel élesebb ritmikai mintázattal íródott verziót érdemesebb énekelni, ugyanis az orosz nyelvben sokkal erőteljesebb a különbség a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok között, utóbbiak redukált jellege pedig jobban érvényesülhet egy élesebb tizedhatodon, mint például a hármas lüktetésű triolák utolsó, legkönnyedebb hangján. Ezt leszámítva mindkét verzió jól énekelhető, ha eltekintünk a hosszú, olykor még hangsúllyal is kiemelt negyed vagy fél értékű hangokra eső, ajakréses *ы*-t és *у*-t tartalmazó szótagoktól (például: *ты, лимоны, мирт, зреним*), ezeket valamennyivel kellemetlenebb énekelni, de legalább nincsenek elérhetetlen magasságokban.

Összességében jellemző az orosz szövegre, hogy az eredetinel gazdagabb a szókészlete, emiatt a megfelelő német verziókhoz képest érezhetően kevesebb benne az ismétlés (139, illetve 136 helyett mindössze 107). Az ismétléssel kiemelt szavak jórészt megfelelnek az eredetiben találhatóknak (lásd az 5. számú ábra táblázatát), különbség csak a *Land* helyén álló *край* és a *Haus*nak megfelelő *дом* többszöri szerepeltetésében mutatkozik, illetve az ismétlések számában, de az arányok különben egybeesnek az eredetivel, kivéve a *dahin* ekvivalenseként szereplő *myða*-t, melynek előfordulási gyakorisága egyedülként megelőzi a német szövegekbeli *dahint*. Ennek oka talán abban rejlik, hogy fonológiai adottságai miatt ez a szó különösen alkalmas az adott felfelé ugró motívum megszóvegezésére, és sok szerepeltetése kárpótolhat a többi szó kevesebb előfordulásáért. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a lexikai kohézió ismétlésen kívüli elemei (szinonimák, antonimák, valamint a hiponímia és meronímia jelensége) milyen kohéziós eltolódásokat okoznak a szövegben. Itt a terjedelem szűkössége miatt csak a következő figyelemre méltó fordítói megoldásokat említjük: *Goldorangen* → *лимоны, плоды горят*; *Himmel* → *лазурь*; illetve azt a honosító eljárást, amikor a *hoch der Lorbeer steht* tipikusan mediterrán képe helyett az orosz hallgatók számára jobban átérzhető *не знают снежных бурь* sora szerepel. Mindezek elemzéséhez további vizsgálatok végzésére és az eredmények esetleges vizuális ábrázolására is szükség lenne, azonban a *szöveg–zene kohézió és illeszkedés*, valamint a *vokális ekvivalencia* megvalósulási mértékének megállapítása véleményünk szerint enélkül is, a 3. számú ábrában foglalt elemzési lépések következetes véghezvitelével ugyancsak lehetséges.

5. Összegzés

Jelen tanulmány a *Lied* különleges műfajának fordítás- és zenetudományi megközelítésén keresztül kívánt betekintést nyújtani a dalfordítások speciális fordítói kihívást nyújtó világába. A kutatási részterület releváns szakirodalmi tételeinek áttekintését követően szót ejtettünk a német kultúrában gyökerező, ugyanakkor az egyéb nemzeti daltípusoknál több szempontból is egyetemesebb jelentőségűnek mondható *Lied*nek mint az európai zenei örökség egyik univerzális képviselőjének méltán elismert szerepéről a vokális hagyományban. A *nemfordítás*, *újrairás* és *átdolgozás* jelenségeit tematizálva a tágabb értelemben vett fordítás fogalmi keretrendszerében ismertettünk a dalfordítások szempontjából alapvető fontosságúnak tekintett fordításelemző és -értékelő megközelítéseket, melyeket tovább gondolva javaslatot tettünk egy lexikai, zenei és *szöveg–zene illeszkedési*, illetve *kohéziós* elemzést lehetővé tévő komplex fordításelemző modell megalkotására. A javasolt modell gyakorlati alkalmazhatóságát egy Liszt-dal példáján mutattuk be részletes pontozás helyett inkább kitekintő jelleggel, hogy átfogó képet adhassunk az elemzésre érdemesnek tartott szempontok széles tárházáról.

Úgy véljük, a téma kutatásában eddig kapott és a jövőben várt eredmények adalékul szolgálhatnak az audiovizuális fordítások kutatása, a zenetudomány, a vokális előadóművészet, a műfordításkritika, valamint a fordítóképzés és a zenepedagógia speciális részterületei számára is.

Felhasznált irodalom

- Bodnár, G. 2015. *A Dichterliebe magyarul. A zene és a dalfordítás szövegének kohéziós problémái*. Habilitációs dolgozat. Budapest. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Bodnár, G., Horváth, I. 2018. Zene és fordítás: a német Lied szövegének fordítási kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 18/2. 1–9.
- Bozsik, Gy. 2015. *A lexikai kohézió és az énekelhetőség vizsgálata operaszövegek fordításában*. Doktori disszertáció. Budapest. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Földvári, M., Sárvári, K. F. 2022. A fordítástudomány és a zenetudomány kapcsolatáról. *Fordítástudomány* 24/1. 104–121. DOI: 10.35924/fordtud.24.1.7
- Franzon, J. 2008. Choices in Song Translation. Singability in Print, Subtitles and Sung Performance. *The Translator* 14/2. 373–400.
- Gorlée, D. L. 2005. *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation*. Amsterdam. Rodopi.
- Graham, A. 1989. A New Look at Recital Song Translation. *Translation Review* 29/1. 31–37.
- Low, P. 2003. Singable Translation of Songs. *Perspectives* 11/2. 87–103.

- Low, P. 2005. The Pentathlon Approach to Translating Songs. In: Gorrée, D. L. (ed.) *Song and Significance: Virtues and Vices of Vocal Translation*. Amsterdam. Rodopi. 185–212.
- Low, P. 2008. Translating Songs That Rhyme. *Perspectives* 16/1–2. 1–20.
- Low, P. 2013. When Songs Cross Language Borders. *The Translator* 19/2. 229–244. DOI: 10.1080/13556509.2013.10799543
- Low, P. 2017. *Translating Song: Lyrics and Texts*. London/New York. Routledge.

Ajánlott irodalom

- Reiß, K., Vermeer, H. J. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen. Max Niemeyer Verlag.

Internetes hivatkozások

- Szokurov, A. 2002. Orosz bárka. <https://www.youtube.com/watch?v=Nv6gztsfq2g> – 2023.02.20.

Források

A Goethe-vers forrása:

- von Goethe, J. W. 1795. *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. Bd. 2. Frankfurt (Main) u. a. 7-8. (https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/goethe_lehrjahre02_1795?p=13) – 2023.02.20.

dalkiadások:

1. verzió kéziratban [https://imslp.org/wiki/Mignons_Lied,_S.275_\(Liszt,_Franz\)](https://imslp.org/wiki/Mignons_Lied,_S.275_(Liszt,_Franz)) – 2023.02.20.
- Német–orosz nyelvű kiadás: Ф. Лист. 1981 г. *Песни для голоса с фортепиано в трех томах. Том II*. Составление, редакция и комментарии Я.И. Мильштейна. Москва. «Музыка». № 11268. (2. és 3. verzió: С. 9–16., 122–129.)

Mit gondolnak a műfordítók a műfordítói kompetenciákról? Egy felmérés eredményei 3.

SOHÁR ANIKÓ

egyetemi docens, PPKE BTK, Angol-Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógiai és Fordítástudományi Tanszék

Abstract: Based on the results of an online survey conducted in May 2018, this essay explores what Hungarian literary translators consider important/unimportant competences from a professional viewpoint and discusses the possible reasons behind their choices together with the potential consequences. These choices also influence their professional attitudes and self-image, and most probably the quality of the literary translations themselves. The consensus is that literary translators need to have a talent for literary translation, a few textual-cultural competences, and some language skills, while they can do without a profound knowledge of translation theory, any preparation for the task in question and having a translation strategy. However, it seems that younger generations focus more on the trainable aspects of the profession, and professionalisation of literary translation is under way in Hungary.

Keywords: literary translator competences, professionalism, self-image, PETRA-E Framework

A világirodalom jelentős részét mindnyájan különféle műfordítók átültetésében, átköltésében, anyanyelvünkön ismerjük, ha mozi- vagy tévéfilmet, netán sorozatot nézünk, videójátékot játszunk, gyakran tesszük magyarul, vagy magyar nyelvű felirattal. A műfordítás nap mint nap jelen van az életünkben, s akkor szerteágazó áttételes kulturális hatásáról még nem is beszéltünk. Jelentőségéhez mérten azonban a műfordítás kevésbé kutatott és a tudományos nyilvánosságban kevés figyelmet kapó téma, pedig gyakran kerül a közérdeklődés homlokterébe, többnyire egy ünnepezt műfordító vagy egy feltűnően elrontott műfordítás kapcsán. Ebben a tanulmányban azt fogom bemutatni, hogy maguk a műfordítók milyen kompetenciákat tartanak fontosnak a tevékenységhez, s kísérletet teszek a választások megmagyarázására és a belőlük fakadó következmények leírására.

A felmérés

2018-ban végeztem egy kérdőíves online felmérést, amely a magyar műfordítók helyzetét és énképét vizsgálta. Ennek a műfordítók honoráriumára és megbecsültségére vonatkozó előzetes eredményei egy évvel később meg is jelentek a nem sokkal korábban elhunyt Papp Andreára emlékező és a *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései* címet viselő kötetben, majd a felmérés egyik további, a műfordítás felfogásával kapcsolatos kérdésére kapott válaszokat már a korábbi szerkesztő, Nyomárkay István emlékkötetében publikáltam. Papp Andrea és Nyomárkay István hosszú éveken át voltak a Modern Filológiai Társaság vezetői, a magyar irodalmi-kulturális fordítástudomány zászlóvivői, akik jelentős mértékben járultak hozzá a fordítástudomány magyarországi meghonosodásához, korábban mellőzött területek – például a gyermekirodalom fordításának – kutatásához, és a szakmai utánpótlás-neveléshez.

1.1. A kérdőív

A kérdőív tíz kérdéscsoportból állt, négy oldalon, tehát mindössze háromszor kellett kattintani ahhoz, hogy a végére érjen az ember s kitöltése nagyjából 15–20 percet vett igénybe. Azért lett ilyen rövid, hogy minél kevesebb potenciális kitöltőt riasszon el. Az összes engem érdeklő kérdést persze emiatt nem is tudtam feltenni, de azért ezzel is sikerült közelebb jutni a műfordítók jobb megismeréséhez és önképük fölvázolásához.

A kérdőív kitöltése során mindenki megtapasztalhatta, hogy a válaszolás nem kötelező, ki lehet hagyni egy-egy választ, pontosan abból a megfontolásból, hogy minél többen tölthessék ki legjobb tudásuk szerint, de ne legyen rákényszerítve a kitöltő sem hasraütéses, sem az álláspontjával nem teljesen egyező válasz bejelölésére vagy begépelésére. Ezzel megnehezítettem a válaszok (statisztikai) elemzését, és utat nyitottam a nem teljesen következetes válaszoknak is, ellenben reményeim szerint így a valóságot pontosabban közelítő végeredményre tettem szert.

Maga a felmérés élénk visszhangot keltett műfordítói berkekben, több ilyen jellegű Facebook-csoportban, s különféle viták is kialakultak következtében (a helyes-helytelen kérdésfeltevéstől egészen a műfordító mibenlétét meghatározni próbáló definíciókig), ezek tartalomelemzésére is előbb-utóbb érdemes lenne sort keríteni. Most azonban terjedelmi okokból csak a kérdőív és a kapott válaszok egy részének rövid bemutatására szorítkozom: ígérem, ez sem lesz érdektelen.

Az első kérdéscsoport a műfordítók honoráriumára és megbecsültségére vonatkozott a múltban és a jelenben. A második a műfordítók szokásait, véleményét, valamint (ösztön)díjait firtatta. A harmadik és negyedik a műfordítók szokásainak konkrét megnyilvánulására irányult: szoktak-e a műfordítók a saját helyzetükről és/vagy pályájukról, tapasztalatukról beszélgetni másokkal, illetve, ha igen, kikkel osztják meg tapasztalataikat, illetve gondolataikat a saját helyzetükről és/vagy pályájukról? Az ötödik és hatodik azt akarta megtudni, tagjai-e valamely érdekvédelmi szervezetnek vagy műfordítással foglalkozó tudományos társaságnak a műfordítók, illetve mennyire ismertek, elfogadottak ezek a műfordítók körében. Kíváncsi voltam arra is, hogy esetleg van-e olyan szervezet, aminek a létezéséről nem is tudtam a kérdőív összeállításakor. A hetedik kérdés azt igyekezett felmérni, hogy a műfordítók szerint milyen ismeretek, készségek, jártasságok szükségesek a műfordításhoz, s az erre kapott válaszokat most össze is fogom hasonlítani a PETRA-E keretrendszerben felsorolt kompetenciákkal. A nyolcadik pontban a felsorolt állítások a műfordítók attitűdjét vizsgálták: viszonyukat a kiadókkal, bizalmukat önmaguk és a kiadók iránt, magának a műfordításnak, valamint a műfordítói szerepnek a felfogását, társadalmi ismertségét, illetve az angol nyelv dominanciájáról vallott felfogásukat. A kilencedik kérdéscsoport a műfordítók életkorát, nemét, munkaidejét, -nyelvét és -tempóját, foglalkoztatottságát volt hivatott felderíteni; a tizedik pedig azt firtatta, a válaszolók munkaidejük mekkora hányadát töltik

műfordítással, azaz hányan élnek szintisztán műfordításból, s hányan végzik ezt a tevékenységet más munka mellett. Különösen a két csoport egymáshoz viszonyított arányára voltam kíváncsi, s ennek változására az előző felmérés óta.

Amikor megadott válaszok közül lehetett választani, minden esetben négy lehetőség állt rendelkezésre (például rendkívül rossz, rossz, jó, kiemelkedően jó), módszertani okokból sehol nem szerepelt a sokak által elvárt „Nem tudom/nem akarok felelni” opció.

1.2. A válaszolók

A kérdőívet részben vagy egészben egy hét alatt 84-en töltötték ki, akiknek ez úton is hálásan köszönöm a válaszokat (összehasonlításképpen: a CEATL-felmérést 2013-ban 41, 2020-ban 52 fő). Tizenkilencen nem árulták el életkorukat, illetve azt, hogy idejük mekkora hányadát teszi ki a műfordítás. A kapott válaszokból le lehet vonni néhány érdekes következtetést.

A válaszolók 75%-a nő, 25%-a férfi volt. Kérdéses, hogy ez az arány valóban jellemző-e a műfordítókra, vagy csak esetleges. Mivel az első CEATL-felmérés nem kérdezett rá a válaszolók nemére, csak a hasonló arányokat mutató másodikkal tudom összehasonlítani (71% nő, 27% férfi, 2% nem bináris/queer), ugyanakkor nem lepne meg, ha kiderülne, hogy a műfordítás anyagi és erkölcsi megbecsültségének hiánya elnöiesedéshez vezetett, ahogy ezt más szakmáknál (pl. a tanítói-tanári pálya esetén) már láthattuk.

A korfa sokatmondó, a legfiatalabb kitöltő 25, a legöregebb 80 esztendő, azaz a műfordítók közül még az idősebbek is ott vannak a világhálón, facebookos csoportokban, egyéb online szakmai fórumokon. Nem biztos, hogy ezt sok más értelmiségi szakma mondhatja el magáról. Azt is érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, hányan maradnak szakmai szempontból is aktívak hetven fölött is, mivel az utóbbi időkben több vizsgálat is kimutatta, hogy több nyelv rendszeres használata jelentősen csökkenti a demencia kockázatát, miként az időskori elszigetelődését, elmagányosodását is (például Anderson et al. 2020, Calabria et al. 2020, a jelenleg is futó FAB-projekt¹ és mások).

Ha évtizedek szerinti bontásban is megnézzük az életkor szerinti eloszlást, akkor azt látjuk, hogy a digitális bennszülöttek, a harmincon aluliak alig több mint tíz százalékát teszik ki a válaszolóknak, szemben a 61 és 80 közöttiek 15%-ával, míg a legtöbben, csaknem ugyanannyian, a harmincas és negyvenes korosztályból (28, illetve 27%) vették a fáradságot s töltötték ki a kérdőívet.² Ez nem sok jót sejtet az utánpótlás terén.

Az életkor szerinti megoszlás rögtön az első kérdéscsoportnál azonnal jelentőséget kapott, hiszen a fiatalabbaknak a rendszerváltás előtti vagy

---

¹ Fitness, Ageing, and Bilingualism (FAB) projekt az Agderi Egyetemen 2020 és 2023 között. <https://ell.uia.no/fitness-ageing-and-bilingualism-fab/>.

² A 2020-as CEATL-felmérésben 17%-ot tett ki a 65 évesnél idősebbek aránya, 15% az 55–64 éveseké, 21%-ot a 35–44 éveseké, és 23%-23%-ot a 25–34, illetve 45–54 éveseké. A 25 éven aluliak száma 1% alatt maradt. Ez egészségesebb korfa, s stabil utánpótlást jelez.

közvetlen utáni időkről nincs személyes tapasztalata, csak hallomásból tudhatják, milyen volt akkoriban a műfordító élete – erre sokan ki is tértek a visszajelzésekben, azt tudakolván, hogyan nyilvánítsanak véleményt olyan évtizedekről, amikor még nem is éltek. Ez azért érdekes, mert civilizációnk erősen épít a másodkézből szerzett információkra (írásbeliség, formális oktatás), miért ne lehetne véleménye valakinek hallomásból vagy olvasmányélményből szerzett tudás alapján? Egy műfordító esetében különösen igaznak tűnő feltevés, hogy tudása javát az olvasott és lefordított könyvekből szerzi – vajon igazolja-e ezt a feltevést a vizsgálat?

A válaszolók összesen 13 forrásnyelvről fordítanak, közülük kimagaslók az angol, amit a német, a francia és érdekes módon a magyar követ, a többi nyelvet csupán egy vagy két műfordító említette. Ezek ábécésorrendben: belorusz, cseh, finn, holland, kínai, latin, lengyel, olasz és spanyol. Egyvalaki a „vegyes” szóval válaszolt, ami alatt feltehetőleg azt értette, hogy nem egy forrásnyelvről dolgozik, ám az sajnós nem derült ki, mely nyelvekről.

2. Mik azok a műfordítói kompetenciák?

Amióta csak létezik közbeszéd a (mű)fordításról, a témáról megszólalók mindig is nyilvánosságra hozták, hogy szerintük mit kell tudnia a (mű)fordítónak, Cicerótól³ és Tytlettől Paul de Manig (2007), Tourytól (1980, 1995) Chestermanig (1997), s hogy itthoni példát is hoznak, Lőrincz Juliannától (2007)⁴ Pusztai-Varga Ildikóig⁵ (2018) és Gulyás Adriennig⁶ (2021). S ahányan papírra vetették, annyiféleképpen fogalmazták meg, milyen képességekkel és tudásokkal kell rendelkeznie, aki műfordításra adja a fejét, még ha természetszerűleg voltak-vannak is átfedések. Nem véletlen tehát, hogy az Európai Unió is megbízást adott egy szakértői csoportnak, állítsák össze a műfordítói készségek és ismeretek listáját, ennek gyümölcse a PETRA-E keretrendszer.

---

³ Cicero: *De finibus bonorum et malorum* és *De optimo genere oratorum*.

⁴ A felsorolt kompetenciák: (1) A műfordító anyanyelv- és idegennyelv-ismerete, (2) a forrásnyelvi kultúrára vonatkozó ismeretei, (3) a célnyelvi kultúrára vonatkozó ismeretei, (4) a művészi szöveg alkotására vonatkozó alapismeretei, (5) interpretatív alkotói befogadóképessége, amely magában foglalja a forrásnyelvi szövegértési képességet, és a célnyelvi szövegalkotó képességet, (6) kreatív gondolkodása, (7) feladatorientáltsága, (8) pontossága, (9) munkabírása, (10) munka közbeni idegállapota.

⁵ A felsorolt kompetenciák: kitartás, önreflexió, missziós lendület, motiváltság, alkotókészség, felelősség, kooperáció, kezdeményezés, megbízhatóság, műveltség és tájékozottság, a célközönség elvárásainak szem előtt tartása, elemzőkészség, szövegértés, értékelés-műfordításkritika, műfajismeret, folyamatismeret, két nyelv, két irodalmi kánon.

⁶ „A műfordítónak tehát nem pusztán a forrásszöveg jelentését, hanem a forma és a tartalom egységéből adódó esztétikai hatást is vissza kell adnia, még hozzá a forrásnyelvtől eltérő nyelvi és kulturális közegben. A műfordítónak ennél fogva értenie kell a forrásnyelv irodalmához, nyelvtanához, történelméhez, illik ismernie a tágabb kulturális és társadalmi környezetet, amelyben a szöveg létrejött.” 23.

Az eredeti⁷ 2016-ban közzétett PETRA-E keretrendszer nyolcféle kompetenciát sorol föl, amelyek többé-kevésbé elengedhetetlenek a műfordítóképzéshez (transzfer, nyelvi, szöveg-, heurisztikus, irodalmi-kulturális, szakmai, evaluatív és kutatási). Ezek minden szinten (kezdő, haladó tanuló, pályakezdő hivatásos, haladó hivatásos, szakértő) egyre gyarapodó tudást, tapasztalatot jelentenek, természetesen nem egyforma méretűt, ahogy maga a fejlődés a különféle kompetenciákban sem egyenletes: például amikor egy irodalomtudóst felkérjük élete első műfordítására, könnyen előfordulhat, hogy az illető transzferkompetenciája még csak kezdő szinten van, míg a nyelvi és/vagy az irodalmi-kulturális már eléri a haladó hivatásosét, vagy akár a szakértőét. A kompetenciák továbbá eltérő mértékben szükségesek a hivatáshoz, hiszen például a szakmai ismeretek közé tartozik a szaktudás továbbadásának hajlandósága és képessége is, s ezekkel nem mindenki rendelkezik, valamint a kutatási kompetencia tartalmazza az elméleti-tudományos tájékozottságot is, amit sok műfordító egyáltalán nem tart lényegesnek. A keretrendszerben nem szerepel a műfordítás történetének, vagy a műfordítói etikának beható ismerete, s alig esik említés digitális kompetenciáról, holott a 21. században nélkül már nem könnyű elboldogulni.

Minden egyes kompetenciához tartoznak ún. deskriptorok, olyan jellegzetes vonások, amelyekkel a készítő leírják az adott kompetencia tartalmát, majd ezekhez a jellemzőkhöz rendelik az egyes szinteken elvárható tudást, például a nyelvi kompetenciának jellemzője a nyelvi variáció kezelése, amelyet fel kell ismerjen már egy kezdő műfordító is, a haladó tanuló ezt alkalmazni is képes, míg egy pályakezdő hivatásos már magáévá is tudja tenni az átültetendő szöveghez illő nyelvi variációt. (A PETRA-E keretrendszerhez ld. Pusztai-Varga 2018, Gulyás 2021, és mások tanulmányait.)

Saját felmérésem ennél jóval egyszerűbben, a pályáiven pillanatnyilag elfoglalt helytől függetlenül, általánosságban kérdezett rá a véletlenszerűen felsorolt, műfordításhoz szükséges, korábbi műfordítás-oktatói és kutatói tapasztalatok alapján kiválasztott 19 kompetenciára, s mindnél azok fontosságát firtatta. Mint az 1. ábrán látható, ezt a részt sokan töltötték ki (77–81 fő), s meglehetősen egyöntetűek a vélemények arról, mi igazán fontos a gyakorló műfordító szemszögéből.

A felsoroltak közül a készségek nem taníthatók, tehát ha valakiből hiányoznak, vagy csak egészen kis mértékben vannak meg benne, akkor valószínűleg nem lesz belőle műfordító. Azaz nem szakmáról, sokkal inkább hivatásról beszélhetünk, hiszen a szakmai közvélekedés szerint az adottság, a tehetség meghatározó tényező, nélküle – elvben – senki sem lehet műfordító. Azonban valamicske ezekből a készségekből szinte mindenkibe szorul, s az igenis

---

⁷ 2021. november 4-én a PETRA-E Hálózat közgyűlése úgy döntött, hogy kibővíti a kompetenciákat, de a cikk leadásának pillanatáig, 2022. december 31-éig még nem hozták nyilvánosságra az új, módosított keretrendszert, mely hangsúlyosabban foglalkozik majd a digitális kompetenciákkal és az etikával.

fejleszthető. Manapság egyre inkább fejlesztendő is, mert a gyors, kapkodó üzenetváltások korában a fogalmazás- és kifejezőképesség, a precíz nyelvi megformálás visszaszorult, sokkal elterjedtebbé vált a sablonok, közhelyek használata: minél több találatot dob ki rá a Google, annál elfogadhatóbbnak számít a szó vagy nyelvi fordulat. A sajátos egyéni nyelvhasználat kiment a divatból, holott „a stílus maga az ember”⁸, s a műfordító természetéből fakadóan stílusművész kell legyen, aki mindig az épp aktuális alkotó „bőrébe bújik”, akárcsak a színész a szerepbe (Radó 1909: 23). Ez az alakváltás – ami szerintem az alkotó-, illetve az alkalmazkodóképesség egyik tanítható része – meghatározó eleme a műfordítói habitusnak. Hiányában a műfordító hangja mindig kihallatszik az elkészült fordításból, ahogy ez többé-kevésbé megszokott a magyar műfordítói hagyományban (például Bartos Tibor esetében⁹), amely leginkább az egyéb művészi tevékenységükről ismert alkotókat (próza- és drámaírókat, költőket stb.) ismeri el műfordítóként is (pl. Devecseri Gábor, Rakovszky Zsuzsa, Szabó T. Anna, Varró Dániel). A többi – a nyelvek és a kultúrák, a műfajok ismerete, valamint a szókincs – természetesen tanítható, csakúgy, mint a fordítási stratégia és a fordítás-előkészítés munkálatai, ideértve az adekvát szemléletet és értő olvasást is, ezért ezeket tekinthetjük a műfordítás szakmai részének.

Mint várható volt, a nélkülözhetetlen tulajdonságok között csak kis mértékben vannak jelen a veleszületett adottságok (4), bár jelentőségük nagy, és jóval hangsúlyosabban szerepelnek az elsajátítható szakmai ismeretek (15), így aztán a műfordítók szerint szükséges formális, lehetőleg egyetemi diplomát adó műfordítóképzés és műfordításból megszerezhető DLA-fokozat észszerű és megvalósítható elképzelés, hiszen művelése főként átadható tudáson és elsajátítható ismereten alapul (vö. Csikai & Kóbor 2021). Ráadásul a szakma intézményesülése és professzionalizálódása jelentősen növel(het)né a műfordítók anyagi és erkölcsi megbecsülését – mindkettővel régóta adós a magyar kultúra.

3. A felmérés eredményei: a kompetenciák fontossági sorrendje a kapott válaszok alapján

A felmérésben azokat tekintem a legfontosabb tudnivalóknak, amiket a válaszadók legalább fele nagyon fontosnak ítélt. Így a leglényegesebb ismeretek egy műfordító esetében a fogalmazásképesség (95%), a célnyelv ismerete (93%),

---

⁸ „Le style c’est l’homme même.” Georges-Louis Leclerc, Buffon grófja (1707–1788): *Discours sur le style – Értekezés a stílusról* (1753, akadémiai székfoglaló, ford. Rónay György).

⁹ Kepes János interjú <http://ekultura.hu/2012/02/27/interju-kepes-janos-2012-februar>, M. Nagy Miklós. ajánló és interjú <https://europakiado.hu/hir/muforditogep>, <https://1749.hu/flow/interju/ugy-allok-a-prozai-mu-forditasahoz-mintha-kolteszet-lenne-interju-m-nagy-miklossal.html>, <https://www.kortaronline.hu/aktual/m-nagy-miklos.html>, Takács Ferenc: „Bartos Tibor (1933–2010)” *Holmi*, 2010/4, 529–533; Závada Pál naplórészlet, *Holmi*, 2012. január 31., https://litera.hu/irodalom/netnaplo/vegnyuk_csak_elo_megint_bartost.html

a kifejezőkészség, illetve a szókinccs (88%), a forrásnyelv ismerete (81%), a célkultúra ismerete (76%), a forráskultúra ismerete (75%), és az alkotókészség (73%). Ha ehhez hozzáadjuk azokat is, akik fontosnak tartják a felsorolt kompetenciákat, az arányok így változnak: kivétel nélkül mindenki bejelölte a célnyelv és a célkultúra, valamint a forráskultúra ismeretét, a kifejezőkészséget, illetve a szókinccset (100%), ám egy-egy válaszoló nem tartja fontosnak a fogalmazáskészséget, a forrásnyelv ismeretét, és az alkotókészséget (99%). A válaszadók szerint a legkevésbé fontos a fordításelméletek ismerete (64%), a fordítás-előkészítés (27%), a kortárs világirodalom ismerete (18%), a fordítási stratégia (17%), a forrásnyelvi kortárs irodalom ismerete (14%), a forrásnyelvi klasszikus, illetve a célnyelvi kortárs irodalom ismerete (13%), a klasszikus világirodalom ismerete (10%), és a klasszikus célnyelvi irodalom ismerete (9%). Olyan kompetencia, amit senki sem tartott fontosnak, nem szerepelt a felsorolásban.¹⁰ Vegyük sorra, hogy ezek a választások mit árulnak el a műfordítói hivatás – szakma? – felfogásáról!

Először is, mint fentebb olvasható, mindössze öt tudnivalót ítélt az összes válaszadó fontosnak (a szókinccs és a kifejezőkészség, a célnyelv, valamint a forrás- és a célkultúra ismerete), amelyek azt sugallják, hogy a műfordítók szerint mindenekelőtt nyelvi-kulturális tudás és íráskészség szükséges a műfordításhoz. Ez az álláspont teljes mértékben egybevág azzal a hagyományos felfogással miszerint a műfordítás tulajdonképpen irodalmárok melléktevékenysége, nem önálló foglalkozás (pl. Lőrincz 2007: 23), s passzol ahhoz a szemlélethez is, amelynek folyamányaképpen újabban irodalmi fordításnak nevezik a mű- azaz művészi fordítást. Egy elnevezés persze befolyásolja azt is, hogyan tekintünk erre a hivatásra s művelőire: művészetnek fogjuk-e föl, vagy sem (vö. Pusztai-Varga 2008, Sela-Sheffy 2008, Sohár 2021). S annak, hogy művészetnek tekintjük-e, komolyak a jogi-gazdasági következményei: ha a műfordító alkotótárs, társ-szerző, akkor ugyanolyan jogok illetik meg, mint magát a szerzőt, például nem csak munka- és felhasználási díj, hanem részesedés is megilleti, megilletné a befolyt haszonból.

Akad néhány igencsak meglepő válasz, köztük a világirodalom, a forrás- és célnyelvi irodalom ismeretének vagy a fordítás-előkészítésnek nem fontos besorolása némelyek által. Ezek olyan állítások, amelyek szembehelyezkednek a megszokott nézetekkel s érdemes lenne kinyomozni, vajon mi indíthat kijelentésükre néhány műfordítót, hiszen, mint látható, a hivatás gyakorlóinak jelentős többsége úgy véli, a célkultúra – esetünkben a magyar –, s azon belül az irodalmi hagyományok, műfajok és stílusirányzatok igen alapos ismerete elengedhetetlen ehhez a munkához. A forrásnyelvi irodalom és a világirodalom ismerete kevésbé fontos, mint a célnyelvi irodalomé, bár egyedül a célnyelvi irodalomnál jelenik meg az „egyáltalán nem fontos” vélemény mind a klasszikus,

---

¹⁰ Ugyanakkor több helyen is előfordult, hogy a válaszolók egyik választási lehetőséget sem jelölték be: ennek okát fontos lenne kideríteni, leginkább a jövődő felmérések érdekében.

mind a kortárs irodalom esetében, jóllehet nem ugyanannál a válaszlónál (mindketten „nem fontos”-nak tartják a másik célnyelvi irodalom kategóriát is). Elképzelhető, hogy ez a két műfordító kizárólag olyan szövegeket ültet magyarrá, amilyenek munkásságukig egyáltalán nem léteztek az itthoni kultúrában, s ezért számukra fölöslegesnek tűnik elmélyedni a célnyelvi irodalomban. Mivel azonban a megbízók a műfordítóktól a célkultúra irodalmi rendszerébe illeszkedő alkotások létrehozását várják el, amihez szükséges mind a klasszikus, mind a kortárs irodalom valamilyen szintű ismerete, valószínűtlennek tűnik, hogy egy professzionális műfordító a pályán működhessen ilyen tudás nélkül. Érdekes, hogy a kortárs irodalom megismerését kevesebben tartják fontosnak, mint a klasszikus irodalomét. Abból a négy válaszlóból, akik a műfajismeretet sorolták a nem fontos kategóriába, egyikük teljes munkaidejét műfordítással tölti: ő feltehetőleg csupán egyetlen műfajba tartozó műveket fordít, s ezért nincs szüksége a többi megismerésére.

Hasonlóképpen a fordítás előkészítésének munkálatait – (többszöri) értő olvasás, szöveg- és műfajelemzés, utánajárás, pl. hivatkozások, vendégzsövegek felkutatása, a felmerülő fordítási problémák megbeszélése a szerkesztővel és/vagy megbízóval, esetleges szerzői hibák tisztázása stb. – is lényegesnek szokás tekinteni, hiszen elmaradásuk a megszokottakon kívül rengeteg további utómunkálattal követel meg, rossz esetben akár az elkészült fordítás teljes átírását, ami óhatatlanul idő- és pénzvesztéshez, netán a leadási határidő be nem tartásához vezet, aminek következtében eleshet az ember további megbízásoktól, elterjedhet róla, hogy csúszik a leadással stb. Semmi esetre sem szerencsés ilyen könnyen megelőzhető kellemetlenségnek kitenni magunkat. Ráadásul a műfordító feje nem káptalan, hogy minden egyes apró mozzanatra s azok célnyelvi megoldására emlékezzen egy ezeroldalas regény esetében, így gondos előkészítés – vagy CAT-eszköz, azaz fordítómemória használata – híján megeshet, hogy az utómunkálatok során átsiklik valami fölött, amit aztán kipellengéreznek az olvasók. Mégis a válaszlók 26,5%-a, több mint egynegyede nem tulajdonít különösebb jelentőséget az előkészítésnek. Feltűnő különbségek mutatkoznak azonban az arányokban, mint ezt a 2. ábra is szemlélteti: azok, akik kizárólag műfordítással foglalkoznak, munkájuk elengedhetetlen részének tekintik a gondos előkészítést, őket viszont a munkaidejük egynegyedénél is kevesebbet műfordítással töltők követik 16%-kal. Ugyanakkor a legnagyobb számban a munkaidejük legalább háromnegyedét műfordítással töltők tartják nem fontosnak az előkészítő munkálattal, 60%-uk sorolta a nem fontos kategóriába a fordítás-előkészítést. Őket a munkaidejük egynegyedét-felét műfordításra fordítók követik 31%-kal, közülük tehát csupán feleannyian utasítják el az előkészítés fontosságát. A fordítás-előkészítés adatait mindenképpen érdemes lenne továbbvizsgálni, főleg azt, hogy növekszik-e azok száma, akik ignorálják a fordításnak ezt a fázisát, s ez megmutatkozik-e valamilyen formában az elkészült és kiadott műfordítások minőségén.

Ugyanilyen váratlan a fordítási stratégia nem fontosnak bélyegzése (3. ábra): nincs olyan műfordító, aki ne hozna számos tudatos – és zsigeri – döntést munka közben annak érdekében, hogy műfordítása a megbízó és a célközönség számára megfelelő, elfogadható legyen, így erre a „nem fontos”-ra esetleg az elvonatkoztatás és önreflexió hiánya adhat magyarázatot. Különösen érdekes, hogy ezt leginkább a munkaidejük legalább felét műfordítással töltők ítélték nem fontosnak (a munkaidejük 50%-át műfordítással töltők 37,5%-a, a 75–99%-át műfordítással töltők 30%-a, szemben a többi kategória 15–17%-ával), míg azok, akik munkaidejük egynegyedénél kevesebbet fordítanak műfordításra, mind fontosnak tartják. Szintén elgondolkodtató azok válasza, akik nem adták meg sem koruk, sem nemük, sem azt, hogy mennyi időt töltenek műfordítással, ugyanis egyedül ebben a csoportban nő szinte egyenletesen a válaszok száma a „nagyon fontos” irányába, s egyedül náluk van a legtöbb „nagyon fontos”-ból, minden más csoportban a „fontos” besorolás vezet, ha néhol nem is sokkal.

Első pillantásra a legdöbbenetesebb talán az, hogy akadt egy-egy olyan válaszoló, aki szerint nem fontos az alkotó- illetve fogalmazáskészség, illetve a forrásnyelv ismerete. A forrásnyelv ismeretének lekicsinylését érthetővé teheti az a máig elterjedt szokás, hogy időnként közvetítő nyelv segítségével, vagy – főleg versek esetében – nyersfordításból dolgozik egy műfordító, az alkotókészség fontosságának tagadását azonban nehezebb megfejteni, csak találgatni tudok. Feltételezem, hogy olyasvalaki választotta ezt a lehetőséget, aki szerint a műfordítás teljes egészében tanítható, bárki elsajátíthatja, nem kell hozzá adottság.¹¹ A fogalmazáskészség nem fontosnak minősítése viszont teljességgel érthetetlen, mert ha valaki nem tud jól fogalmazni, akkor az általánosan fontosnak tekintett kifejezőkészségével is akadhatnak gondok. Hacsak nem azt gondolta a válaszadó, hogy a műfordítót csak zavarja saját kreativitása, miközben gondolkodás nélkül, vakon utánozza a szerzőt... Fontos azonban megjegyezni, hogy olyasvalaki választotta ezt a lehetőséget, aki munkaidejének kevesebb mint negyedét tölti műfordítással, feltehetőleg mellékállásban vagy hobbiból. Felmerül tehát a kérdés, az egyre inkább elterjedő nem hivatásos – jó értelemben vett amatőr/hobbyi – műfordítás befolyásolja-e a szakma/hivatás felfogását, gyakorlását, munkaéthoszáét, és az elkészült fordítások minőségét?

Sajnos a fordításelméletek nagymérvű elutasíthatósága a műfordítók körében egyáltalán nem meglepő, inkább általánosnak mondható. Arra szokás hivatkozni, hogy a műfordítás gyakorlatorientált szakma, művelés közben sajátítja el az ember, s az elméletek ismeretétől senki sem lesz jobb műfordító. Ez alapvető félreértelmezése az elméletek hasznának, ami azért is különösen érdekes, mert a műfordítók tevékenységéhez szintén jól alkalmazható irodalom- és kultúraelméletek esetében fel sem merül ez a kíváncsi: senki sem várja el egy kultúra- vagy irodalomelméletől, hogy megismerésével ő majd jobb íróvá

---

¹¹ Mivel ez a válaszoló csak a kérdőív elejét töltötte ki, nem lehetséges a válaszokból megtippelni ennek okát.

vagy költővé válik. Az elméletek leginkább arra szolgálnak, hogy elvonatkoztatassanak, az egyediből általánosítsanak, az általánosból egyedítsenek, megválaszolható kérdéseket vessenek föl, leírjanak, osztályozzanak és rendszerezzenek fordítási jelenségeket, teoretikus, módszertani és gyakorlati problémákra mutassanak rá, feltárják az egyes jelenségek közötti összefüggéseket, tesztelendő hipotéziseket állítsanak föl a leírtak alapján, magyarul, tudományos alapvetésként viselkednek, olyan fundamentumok, amelyekre valóban alapozni lehet egyes fordítással kapcsolatos vizsgálódásokat. Ráadásul szinte minden műfordító maga is gyárt kisebb-nagyobb elméleteket, amikor saját – és mások – műfordítói tevékenységére reflektál, legfőleg ezeket nem tekinti teóriának, csak töprengésnek, szakmai nézetnek, spekulációnak.

Az egyik legifjabb válaszoló, aki kora ellenére évi 95 ívet ültet évente angolról magyarra s munkaidejének több mint háromnegyedét tölti ki a műfordítás, tehát igen foglalkoztatott, professzionális műfordító, egyáltalán nem tartja fontosnak a célnyelvi klasszikus irodalom és a fordításelméletek ismeretét s szerinte nem fontos a kortárs világirodalom, a forrás- és a célnyelvi kortárs irodalom ismerete, a fordítás-előkészítés, vagy a fordítási stratégia. Elképzelhető, hogy az illető ahhoz a már futólag megemlített fordítói irányzathoz tartozik, amelyik olvasás nélkül vállalja el egy mű lefordítását s elzárkózik minden előkészítő munkálattól abban a (hiú) reményben, hogy így megőrizheti az olvasói élmény spontaneitását munka közben és az elkészült fordításban.

Úgy tűnik a válaszokból, hogy az idősebbek és a nők tartanak sok ismeretet nagyon fontosnak, míg a fiatalabbak és a férfiak könnyebben bélyegeznek egy kompetenciát nem fontosnak, s inkább elvetik a hagyományos felfogást, miszerint a műfordítás arisztokratikus foglalatosság, amelyet jóval átlag fölötti műveltséggel és íráskészséggel rendelkező értelmiségiek művelnek. Számukra a műfordítás talán már nem hivatás, hanem bárhol űzhető, főnököt nem ismerő szakma, elsajátítható fogásokkal, kötetlen munkaidővel, nem teljes odaadást és sokrétű alázatot megkövetelő munka, hanem pusztán pénzkereset.

4. Összegzés

Jóllehet az utóbbi években felébredt az érdeklődés az iránt, mit gondol maga a műfordító szakma a műfordításról és az ahhoz szükséges kompetenciákról, ennek szisztematikus felmérése, majd pedig a felmérés eredményeinek beépítése a műfordító-utánpótlásképzésbe még várat magára. Megállapítható, például a többnyire rövid időtartamú felmérésekben részt vevők számából, hogy a szakmát nagyon is érdekli ez az ügy, felvetése minden fórumon eszmecsere és elmélyült vitát gerjeszt, s ezek felszínre hozták, hogy tulajdonképpen alapvető kérdések is válaszra várnak (mi számít műfordításnak, ki számít műfordítónak, ld. Sohár 2021), s amíg ezeket nem tudjuk kielégítően megválaszolni, minden mást – képzést, érdekvédelmet, szakmai identitást – homokra építünk.

Felhasznált irodalom

- Anderson, J.A.E. & Hawrylewicz, K. & Grundy, J. G. 2020. „Does bilingualism protect against dementia? A meta-analysis.” *Psychonomic Bulletin & Review* 27. 5: 952–965. DOI: 10.3758/s13423-020-01736-5. PMID: 32462636.
- Calabria, M. & Hernández, M. & Cattaneo, G. & Suades, A. & Serra, M. & Juncadella, M. & Reñé, R. & Sala, I. & Lleó, A. & Ortiz-Gil, J. & Ugas, L. & Ávila, A. & Gómez Ruiz, I. & Ávila, C. & Costa, A. 2020. „Active bilingualism delays the onset of mild cognitive impairment.” *Neuropsychologia*.
<https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2020.107528>
- Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam és Philadelphia. John Benjamins.
- Csikai, Zs. & Kóbor, M. (eds.). 2021. Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A műfordítás-oktatás kérdései. Pécs. Kontraszt Kiadó.
http://iranytuportal.hu/sites/default/files/miirtuk/iranytu_2021_muforditas.pdf
- de Man, P. 2007. „Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról”. Ford. Király, E. In: Józán, I., Jeney, É. és Hajdu, P. (eds.) *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest. Balassi. 240–267.
- Gulyás, A. 2021a. „Új területek és témák a műfordítások kutatásában”. *Modern Nyelvoktatás* 3–4. 23–30. DOI: 10.51139/monye.2021.3-4.23.30.
- Gulyás, A. 2021b. „PETRA-E deszkriptorok a műfordítás-oktatásban”. In: Csikai, Zs. & Kóbor, M. (eds.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez*, 39–49. Pécs. Kontraszt Kiadó.
- Lőrincz, J. 2007. Azonosság és másság. A műfordítás-elmélet néhány terminológiai kérdése. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2, 1. 21–28.
- Pusztai-Varga, I. 2008. „Műfordítók mint kulturális brókerek”. *Fordítástudomány* X. 2: 39–46.
- Pusztai-Varga, I. 2018. „Élet ÉS fordítás. Műfordítói kompetencia régen és ma”. *Fordítástudomány* XX, 1. 36–46.
- Radó, A. 1909. *A fordítás művészete*. Budapest. Franklin-Társulat.
- Sela-Sheffy, R. 2008. „The Translators’ Personae: Marketing Translatorial Images as Pursuit of Capital.” *Meta* 53, 3. 609–622.
- Sohár, A. 2019. „Mit gondolnak a műfordítók saját helyzetükről? Egy felmérés előzetes eredményei”. In: Nyomárkay, I. & Nagy, S. I. (eds.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest. Modern Filológiai Társaság. 269–299.
- Sohár, A. 2021. „Mit gondolnak a műfordítók saját magukról? Egy felmérés eredményei 2.”. In: Nagy, S. I. (ed.) *A nyelvtudomány aktuális kérdései. Tanulmányok Nyomárkay István emlékére*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 431–441
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv. The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam és Philadelphia. John Benjamins.
- Tytler, A. F. 2007. „A fordítás elveiről”. Ford. Bezeczký, G. In: Józán, I., Jeney, É. és Hajdu, P. (eds.) *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest. Balassi. 103–118

Internetes hivatkozások

A felmérés linkje.

<https://www.surveymonkey.com/r/9L9V7RQ> – 2022.12.15.

CEATL General report on working conditions for literary translators in Europe, Survey results 2020

<https://www.ceatl.eu/survey-results> – 2022.12.22.

A PETRA-E Hálózat honlapja

<https://petra-education.eu/framework-literary-translation/> – 2022.12.15.

A PETRA-E keretrendszer elérhetősége magyarul

<https://petra-educationframework.eu/hu/> – 2022.12.15.

Kultúraközvetítés a *Bűn és bűnhődés* magyar fordításaiban

TUBOLY ÁGNES

Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet
Doktori Program

Abstract: In this paper I examine the translation operations used to render realia in three Hungarian translations of Dostoevsky's *Crime and Punishment*. After presenting the source works used for the analysis, I briefly review possible interpretations of the term *realia*. I will outline the basic concepts of intercultural translation in the context of cultural mediation, and then present the main operations used to translate realia. In a separate chapter, I will discuss the translation of realia, what translation strategies are most often used to match realia, and which translation variants are most suitable for cultural mediation.

Keywords: reália, interkulturális fordítás, honosítás–idegenítés, konnotáció, jéghegy-modell

Bevezetés

A műfordításban, a szakfordítástól eltérően, jelentős szerepet játszik az irodalmi művek kulturális háttere. A fordítónak nem csak a nyelvi közvetítés a feladata, hanem érzékeltetnie kell a forrásnyelvi kultúra különbözőségét, sajátosságát is (vö. Szegedy-Maszák 1998: 64).

A fordítástudományban a 90-es évek végén merült fel az interkulturális fordítás szükségessége. Ez az irányvonal a kulturális különbségekre helyezi a hangsúlyt, nem az egyetemlegességére. Arról, hogy meg kell-e őrizni a célnyelvi szövegben a forrásnyelvi szöveg idegenszerűségét, igencsak megoszlanak a kutatói vélemények, és különösen igaz ez napjaink fordítói gyakorlatában. Míg korábbi századokban – a bibliafordítást kivéve – erőteljesen honosítottak a fordítók, az utóbbi évtizedekben sokan azt hangsúlyozzák, hogy a fordítás akkor adekvát a forrásművel, ha megőrzi annak eredetiségét, idegenszerűségét is. Kulcsár-Szabó Ernő a műfordítás és intertextuális alakzataival foglalkozó egyik tanulmányában a fordítói viselkedésről szóló leírását tekinthetjük az interkulturális fordítási technikák alkalmazására irányuló törekvésnek is:

[...] „az eredeti és a fordítás sohasem ad teljes megfelelést, de éppen ott, ahol ez a megfelelés lehetetlen és bekövetkezik az idegenség tapasztalata, ott olvasható le a fordítónak a saját nyelven végzett kreatív munkája.”
(Kulcsár-Szabó 1999: 2, idézi Lőrincz 2007: 33)

Vagyis az idegen elemeket úgy lehet és kell megismertetni a célnyelvi olvasókkal, hogy a fordító ne a saját kultúrájának elemeihez hasonlítsa, ne azzal helyettesítse be a forrásnyelvi elemeket, hisz ezzel éppen kolorit-törlést ér el.

Az irodalmi művek kulturális hátterét jelentős mértékben a reáliák határozzák meg. A reáliák fordításában is alapvetően két megközelítés létezik, a honosítás és az idegenítés. Nida dinamikus ekvivalencia felfogása szerint (1964) a fordítás során az azonos olvasói reakció kiváltása a cél, vagyis a célnyelvi szöveg az

olvasóból megközelítőleg azonos hatást váltson ki a forrásnyelvi olvasóéval. Ez egyrészt nem valószínű, másrészt a fordításnak éppen a kultúráközvetítés a célja, hogy az olvasó érezze a különbséget. Azonos olvasói reakció eléréséről leginkább műszaki, hivatalos, szakmai, tudományos tartalmú szövegek fordítása esetén beszélhetünk, amelyekben a kulturális háttér nem játszik szerepet. A jelen tanulmány egy másik felfogást követ, miszerint a kulturális tartalom markáns közvetítése érdekében az *eltérő olvasói reakció elve* követendő. Nézőpontunk szerint különösen a szépirodalmi alkotások fordításakor a kultúraspecifikus tartalom célnyelvre történő átültetése során az olvasói befogadásnak az „*egzotikus, idegen*” komponens mentén kell megvalósulnia, ami semmiképpen nem egyeztethető össze az azonos olvasói reakció elvével, mi több, az *eltérő olvasói reakció követelményét* hangsúlyozza (Lendvai 2015). Lendvai felfogása inkább Venuti (1995) felfogásának felel meg, aki az idegenítő fordítást tartja üdvöztetőnek.

Elemzésemben Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényének három magyar fordításában vizsgálom a reáliák (ezen belül a néprajzi reáliák) fordítását. Az elemzésben arra keresem a választ, hogy milyen fordítói megoldások segítségével ültetik át a reáliákat és a kulturális tartalmat a fordítók az egyes célnyelvi szövegvariánsokban, és hogy mennyire segítették elő a fordítások a kultúráközvetítést, mi az, amit a fordítók „átmentettek” a célnyelvi szövegbe. Röviden kitérek az újrafordítási hipotézisnek arra a megállapítására is, mely szerint az újrafordítások mindig közelebb állnak az eredetihez (Klaudy 2007), így a reáliák fordításában több lesz az idegenítő megoldás.

A tanulmányban a *kulturális tartalom* és a *kultúraspecifikus tartalom* fogalmakat egymás szinonimájaként használom, a *tartalom* pedig egy tágabb gyűjtőfogalom az egybevetett kultúrák specifikus részeselei, átfogó jelenség, tendencia, folyamat értelemben, ami nem kizárólag a szövegek lexikai szintjét jelenti, azon túlmutat.

1. A reália meghatározása

A reáliáknak nincs teljesen egységes definíciója, a terminológiai sokféleség is ezt igazolja. Mujzer-Varga részletes áttekintést nyújt a reália fogalom mibenlétéről, változásairól, annak rendszerbe foglalásával. Munkájában három különböző felfogást különít el, az első a reáliát jeltárgynak, a második nyelvi jelnek tekinti, a harmadik eset pedig akkor lép fel, ha a szerző mindkét értelmezést lehetővé teszi. Reáliának általában a nyelvi jelet tekintjük, de ezzel nem minden fordításkutató ért egyet (Mujzer-Varga 2007: 58–59).

A témával foglalkozó kutatók többsége a *reáliát* nyelvi jelként értelmezi, és vannak, akik mindkettőt értik alatta. Több szűkebb és tágabb értelmezés is létezik arról, hogy mi sorolható a reáliák közé, a szűk felfogás szerint csak az olyan tárgyak, viseletek, eszközök, ételek, italok stb. elnevezései tartoznak ide, amelyek egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemzőek, egy másik kultúra számára ismeretlenek (Klaudy 1997). Tágabb értelemben viszont ide sorolhatók a

történelemmel, földrajzzal, éghajlattal, vallással, politikával, szokásokkal kapcsolatos kifejezések is (Vlahov&Florin 1980).

Klaudy (2013: 86) szerint a reália valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja.

Lendvai (2005: 68) szerint a *nyelvi reália* terminusnak népes szinonimasora van (*kulturális lexéma, kultúrszó, lefordíthatatlan elem, nonekvivalens lexéma, kultúrspecifikus szó*) és nincs egységes definíciója (*kultúrspecifikus jeltárgy, kultúrspecifikus jeltárgy megnevezése, nyelvi megnyilvánulás, amelyben kifejeződik az adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga*), terjedelmi meghatározása változó. Megállapította továbbá, hogy a reália az adott kultúra gyakori jeltárgyát, fogalmát jelölő állandósult megnevezés, amelynek megfelelő jeltárgy, fogalom híján nincs célnyelvi egyenértékese, különböző fordítói stratégiák mentén ültethetők át célnyelvre.

Forgács (2002: 64) a reália fogalmát kiterjeszti a tágan értelmezett frazeologizmusokra is, amelyek egy adott nyelv sajátjai. Írásában Garaczi László műveiben található reáliának minősülő frazeologizmusok fordítási lehetőségeit tárgyalja.

Valló (2000: 45) *kulturális reáliaként* tekint minden olyan megnyilvánulásra, melyben kifejeződik az adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai fogalmai, mentális és emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak. Valló minden olyan szövegelemet kulturálisan meghatározottnak tekint, amely a nyilvánvaló denotatív jelentésbeli különbségeken túl konnotatív/asszociatív, emotív tartalmuknál fogva többletjelentést hordoznak. Kiemeli, hogy tulajdonképpen egy adott szövegben, adott helyzetben bármely elem kultúra-függővé válhat, amely a forrásszöveg megcélzott közönsége számára valamely speciális tartalmat hordoz. Ezt a fajta kultúra-függőséget mindig csak két nyelv viszonylatában és csak a szövegekre támaszkodva lehet érvényesen meghatározni (2000: 44). Azt, hogy a kulturális kötöttség relatív, mindig csak két nyelvkultúra viszonylatában érvényes, és hogy adott szövegben bármely elem kultúraspecifikussá válhat, Vermes (2004) és Heltai (2013) is elismeri.

Vermes (2004) a reáliákat *kultúra-specifikus kifejezéseknek* nevezi, amely alatt azt érti, hogy egy feltevés, amely eleme az egyik közösség kölcsönös kognitív környezetének, nem eleme egy másik közösség kölcsönös kognitív környezetének.

Heltai (2013: 38) szerint azokat a nyelvi (és nem nyelvi) elemeket lehet kultúraspecifikusnak tekinteni, amelyeket egy adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő népcsoport anyagi és szellemi kultúrája határoz meg, amelynek megléte vagy milyensége az adott kultúrához köthető, azzal magyarázható. Kultúra-specifikus lehet ezen elemek referenciális jelentése, a hozzájuk kapcsolódó konnotáció, illetve a nyelvi elemek használati módja.

Tellinger (2003) cikkében leírja, hogy a reáliák kísérői a velük egybefonódott konnotációk, felfogásában Vlahov és Florin nyomvonalát követi, előbbi szerzőpáros úttörő művét (1980) idézi. A műben a szerzőpáros elkülöníti a tárgyi és nyelvi reáliákat, előbbit kultúrspecifikus jeltárgyakként, utóbbit maga a jeltárgy megnevezéseként említik. Említést tesznek arról, hogy a reáliák javarészt a szépirodalmi művekben fordulnak elő, közvetítve a nemzeti koloritot (Vlahov&Florin 1980: 9).

Munkámban egy tág reália-felfogást követek, mivel véleményem szerint nem kizárólag a „klasszikus” értelemben vett reáliák hordoznak kulturális töltetet, hanem minden olyan nyelvi elem, amely a forráskultúra tagjaiban konnotatív jelentésmezőket aktivál. Ide sorolom az irodalmi művek, dalok címeit, a szólásokat, közmondásokat stb., tehát minden olyan nyelvi elemet, amely a forráskultúrában többlettartalommal bír, és konnotációi érzelmi asszociációkat válthat ki a forrásnyelvi nyelvhasználók körében. Mivel az eddigi legtágabb reáliadefiníciót és felfogást Drahotá-Szabó (2013) fogalmazta meg, így az alábbi definíciót tekintem irányadónak:

„[...] a reáliák alatt olyan nyelvi jeleket vagy jelkombinációkat értek, amelyek egy bizonyos korban a jelhasználók egy csoportja számára denotációjukon túlmenően többlettértékkel, konnotációval rendelkeznek, s így a csoport tagjaiban megközelítőleg azonos, illetve hasonló asszociációkat keltenek. Ez a relevanciájuk annak tudható be, hogy a csoport történelmével, társadalmi-politikai berendezkedésével, művészetével, szokásaival és erkölcsrendszerével, azaz röviden: a nyelv-és kultúrákösszeg tagjainak életével, gondolkodásával szorosan összefüggnek.” (Drahotá-Szabó, 2013: 6).

2. Kultúráközvetítés, interkulturális fordítás

A kultúrafogalom definícióinak száma szinte végtelen (Hidasi 2008: 33), ezért azok részletezésére, kifejtésére munkámban nem törekszem, említést teszek azonban néhány meghatározásról. A fordítástudományi diskurzusban számos kultúraértelmezés és felfogás létezik, erről átfogó képet kaphatunk Kóbor (2007) tanulmányából.

Kultúra alatt a hétköznapi szóhasználatban elsősorban olyan társadalmi, emberi produktumokat értünk, mint építészeti alkotások, zeneművek, irodalmi vagy képzőművészeti alkotások. A kultúrát, mint társadalmi, emberi alkotó folyamatot kell elképzelnünk, egy-egy kultúra létrehoz, majd továbbörökít egy szimbólumrendszert mely révén és által a kultúra tagjai érintkeznek. A szimbólumrendszernek vannak *látható* (ide sorolandók a nyelv bizonyos részei (egyes részei a „nem látható” kultúrához tartoznak), a nem verbális szimbólumok egy hányada (gesztusok, mimika stb.) és *nem látható* (viselkedési szabályok, gondolkodás, értékrend, számos belső norma) elemei. Ez utóbbi, de annál fontosabb része a kultúrának, amelyről az ismereteink a legcsekélyebbek, a mai napig nem eléggé feldolgozottak és rendszerezettek (Hidasi 2008: 11–12).

Hall *jéghegy-modellje* azt mutatja be, hogy csupán egy részét látjuk a kultúrának, ő megkülönböztet, külső és belső kultúrát. Külső kultúra, ami látszik, a tárgyiasult kultúra-termékek, a felszínen érzékelhető szimbólumok, viselkedések. Belső kultúra az agy, a gondolkodás, mely vezérli a külső kultúrát (Hall 1975, idézi Hidasi 2008: 13).

A reáliák és a kultúraspecifikus tartalom összevetésére is alkalmas lehet a *jéghegy-modell*, a jéghegy csúcsát képezik a reáliák, míg a láthatatlan víz alatti részt a kultúraspecifikus tartalom jelenti. Nem nehéz észrevenni, hogy a hagyományosan reáliáknak tekintett entitások a látható kultúrához sorolt területeket fedik le. Érdekes módon a fordítástudomány ezekre fordít kiemelt figyelmet (Heltai 2013: 35).

A fordítás és a kultúráról való gondolkodás sohasem szakadt el egymástól, a fordítók saját munkájukra reflektálva mindig is hangsúlyozták a kultúrák közötti közvetítés fontosságát, a kulturális különbségek azonban mint legyőzendő problémák, megoldhatatlan feladatok szerepeltek a fordítástudományi munkákban.

A fordítástudományban bekövetkezett kulturális fordulat óta egyre nagyobb hangsúlyt kap a fordítás kultúraspecifikus volta, átértékelődött a fordítások helye és szerepe a kultúrák közötti érintkezésben. Ezzel párhuzamosan a fordító, mint kultúraközvetítő személye is a középpontba kerül, az interkulturális fordítás iránti igény is megfogalmazódott.

A fogalom alatt Lendvai (2015) által adott értelmezést veszem, mely szerint az interkulturális fordítás a nyelvészeti fordításelméletre épülő, a kulturális antropológia, lingvokultúrológia, valamint az interkulturális kommunikáció eredményeit felhasználó, a forráskultúra sajátosságainak *explicit ábrázolására* szakosodott fordítástudományi paradigma.

Az interkulturális fordítás filozófiája a minden eddiginél markánsabb *explicitálás*, az eddigieknél több eredeti kulturális információ átvitele a célnyelvi szövegbe.

A fordítástudományi kutatásokban és tanulmányokban már korábban is megfogalmazódott ez az „igény”. Klaudy (1994: 29) a fordítási szituáció eleminek ismertetése során a nyelvi tényezők mellett a nyelven kívüli tényezők fontosságára is kitér, amelyek tulajdonképpen a fordítás kulturális tényezőinek is tekinthetők. Az aszimmetria hipotézisről szóló későbbi írásában (2015) az explicitáció és az implicitáció közötti viszonyt vizsgálva kimutatja, hogy a fordítók, ha van lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket (konkretizálás, felbontás, betoldás, felemelés stb.) az implicitációval (általánosítás, összevonás, kihagyás és lesüllyesztés) járó műveletekkel szemben. Magunk részéről feltételezzük, hogy az explicitáció célnyelvi fölényét a forráskultúra minél jobb, adekvátabb bemutatásának szándéka vezérli.

3. A reáliák fordítása

A reáliák fordítástechnikai megoldásait különböző kutatók különféleképpen osztályozzák. Bármilyen műveletet is használunk azonban, számolni kell vesz-

teségekkel. A veszteségeket okozhatják a nyelvi rendszerek különbségeiből fakadó fordíthatósági problémák (grammatikai, lexikai kategóriák különbségei), viszont sokkal nagyobb gondot és talán még nagyobb fokú információvesztést jelentenek a forrásnyelv és a célnyelv kulturális különbségeiből eredő fordítási nehézségek.

A fordítói megoldások elemzése azért olyan fontos, mert egy-egy fordítói döntés akár az egész szöveg értelmezésére és kihathat, meghatározzák a szöveg minőségét is, illetve azt, hogy miben és mennyiben tér el az eredetitől a célnyelvi szöveg.

A reáliák fordítási lehetőségeit vizsgáló kutatók különböző megnevezéseket, illetve eltérő számú műveleteket sorakoztatnak fel a reáliák célnyelvi megfeleltetésére. A teljesség igénye nélkül említünk meg az alábbiakban néhányat.

Vlahov és Florin (1980: 87–93) négy különböző módozatot említ a reáliák megfeleltetésére: 1. transzkripció vagy transliteráció, 2. szókölcsonnés, 3. analógia, 4. kommentálás.

Mujzer-Varga (2010: 87–89) disszertációjában a fordítói stratégiák és műveletek összefüggését skála-moddal szemlélteti, ahol a fordítói műveletek változását szemlélteti az idegenítéstől az adaptálásig (ami a honosítás szélső esete). Ezek a következők: 1. átvétel idegen szóként, 2. átvétel jövevényszóként, 3. betoldás, 4. részleges megfeleltetés, 5. direkt fordítás, 6. kihagyás, 7. általánosítás, 8. adaptáció.

Vermes (2020) Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regényének angol fordításának elemzése során a relevanciaelmélet keretein belül vizsgálja a kulturális reáliák fordítási lehetőségét, ennek során négy alapvető műveleti kategóriát különít el. 1. egyszerű átvitel (*Belváros – Inner City, Fekete Erdő – Black Forest*), 2. tényleges fordítás (tükörfordítás) (*társadalmi munka – community work, tanács – council*), 3. behelyettesítés (*Duna – Danube, pofonegyszerű – simple as a pie*), 4. módosítás (*harisnyaszemfelszedő – shoe repair shop, közért – the market*) (Vermes 2020: 43–52).

Heltai (2008) tanulmányában a kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítására szolgáló eljárások közül – a teljesség igénye nélkül – a következőket emeli ki: 1. közvetlen átvétel (*bryndzové halusky*), 2. közvetlen átvétel + fordítás vagy magyarázat (*bryndzové halusky, azaz juhtúrós galuska*), 3. tükörfordítás (*juhtúrós galuska*), 4. parafrázis vagy kifejtés (*burgonyás (krumplis) galuska, tipikus szlovák étel, amelyre juhtúrót és szalonnapörccöt tesznek; Magyarországon sztrapacska néven ismerik*), 5. adaptálás (*túrós csusza, sajtos tészta*).

Forgács (2002: 46) Garaczi-művek németre való átültetése kapcsán vizsgálta a fordítói műveleteket. Ennek során a kihagyás/betoldás, explikáció/definíciós körülírás, adaptáció műveleteket különíti el, ez utóbbit szűkebb és tágabb értelemben is értelmezi.

A fordítói műveleteket feloszthatjuk honosító és idegenítő jellegű műveletekre. Idegenítés esetén a fordítás olvasója számára világos, hogy a reáliák egy másik kultúrára utalnak, és tudatosítja bennük, hogy fordítást olvasnak. Honosító

fordítás esetén a célnyelvi olvasónak az a benyomása, mintha a saját kultúrájában mozogna, a fordítás gördülékeny, könnyen olvasható (Venuti 1995: 5), és alig van utalás az idegen kultúrára. Idegenítő fordítás esetén (ez részben megfelel a fent említett *interkulturális fordítás* fogalmának) a fordító a forrásnyelvi jelentésnek való megfelelést, honosítás esetén a célnyelvi olvasó ismereteit tartja szem előtt. Az előbbi esetben erősebb a kultúrákövetítő hatás, az utóbbi esetben könnyebb lesz a feldolgozás és befogadás, míg a kulturális információk veszendőbe mennek. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy tisztán idegenítő vagy honosító fordítás nem létezik, a tényleges fordítások a kettő közötti skálán helyezkednek el (Munday 2012: 220).

Figyelembe véve a korábbi szerzők osztályozásait is, saját magam az alábbi osztályozást tartom a gyakorlati elemzés szempontjából a legmegfelelőbbnek.

Megnevezés	Példa
1. Közvetlen átvétel Közvetlen átvétel + fordítás Közvetlen átvétel + betoldás (fordítás vagy magyarázat)	<i>Путер</i> → <i>Pityer</i> ; <i>Пять Узлов</i> → <i>Pjaty Uglov</i> <i>Юсупов сад</i> → <i>Juszupov kert</i> <i>по Владимирке</i> → <i>a vlagyimiri országút</i>
2. Tükörfordítás	<i>у Пяти Узлов</i> → <i>az Ötsaroknál</i>
3. Körülírás	<i>кутья</i> → <i>cukros, mazsolás főtt rizs</i>
4. Általánosítás	<i>щи</i> → <i>leves</i> ; <i>медные пятаки</i> → <i>aprópénz</i>
5. Kulturális behelyettesítés (adaptáció)	<i>пятак</i> → <i>fitying/garas</i> ; <i>пирог</i> → <i>fánk</i>
6. Teljes átalakítás	<i>Гостинный двор</i> → <i>riac</i> , <i>на сажень</i> → <i>jó messzire</i>
7. Kihagyás	<i>думая ...о царе Горохе</i> → <i>képzelvek</i>

Általában a *közvetlen átvételt*, a *tükörfordítást* és a *parafrázist* tartják idegenítő jellegű eljárásoknak, míg az *általánosítás*, *kulturális behelyettesítés (adaptáció)* és a *kihagyás* honosító jellegűek (Pedersen 2005). Ugyanakkor, ahogy arra az elemzésben rá fogunk mutatni, a honosító eljárások is alkalmasak lehetnek kultúrákövetítésre.

*Közvetlen átvétel*nek nevezem azokat a fordítói megoldásokat, amely során a fordító ugyanolyan formában, minden változtatás nélkül emeli át a forrásnyelvi elemet a célnyelvbe, vagy transzkripciót/transzliterációt alkalmaz. Ide sorolom azokat az eseteket is, amikor tulajdonnév köznévi elemét lefordítja a fordító, vagy betold hozzá egy magyarázó elemet. Általában a magyarázat nélküli közvetlen átvételt tartják a legidegenítőbb jellegű eljárásnak.

A *tükörfordítás* több szóból álló reália fordításakor alkalmazható, amikor az egyes elemeket szó szerint feleltetjük meg a forrásnyelvi kifejezésnek. Gyakran alkalmazzák frazeológiai egységek, közmondások fordításában; idegenítő, kultúrákövetítő jellegű eljárás.

A *körülírás* az eredeti reália jelentésének körülírás jellegű meghatározása, amikor a fordító az eredeti forrásnyelvi reáliát több szóval vagy szókapcsolat betoldásával, és/vagy magyarázattal helyettesíti a célnyelven, tehát a jelentést

nem kultúraspecifikus szavakkal explicitálja. Félig idegenítő, félig honosító jellegű megoldás, a megfogalmazásától függően.

Általánosító fordításnak vagy más néven *generalizációnak* tekintek minden olyan műveletet, amely során a fordító a célnyelvi szövegben jóval általánosabb, tágabb jelentéssel bíró nyelvi elemet alkalmaz (gyakran hiperonima), mint amilyen a forrásnyelvi szövegben volt.

Kulturális behelyettesítésnek vagy *adaptációnak*¹ azokat a fordítói megoldásokat nevezem, melyek során a fordító a forrásnyelvi elemet a célnyelvi kultúrában meglévő, formájában, összetételében, funkciójában hasonló kifejezéssel felelteti meg, ahol a denotatív jelentés ugyan eltér, de hasonló konnotációkat hív vagy hívhat elő a célnyelvi olvasóban.

Teljes átalakításnak azokat a fordítói megoldásokat tekintem, melyek során a fordító a forrásnyelvi elemet mintegy lecseréli egy teljesen más értelmű, de közel azonos jelentést közvetítő semleges célnyelvi elemre. A teljes átalakítás gyakran fordul elő irodalmi művek fordítása során. A *teljes átalakítás* és az *általánosítás* művelete részben átfedi egymást.

Kihagyásnak tekintek minden olyan fordítói megoldást, ahol a fordító egyszerűen kihagyja, elhagyja a forrásnyelvi reáliát vagy kultúrspecifikus elemet a célnyelvi szövegből és azt sem más helyen, sem más módon nem kompenzálja.

A fentiekén kívül Pedersen megkülönbözteti az ún. hivatalos fordítást is. Ez a forrásnyelvi reáliának a hagyomány folytán kialakult szokásos fordítását jelenti, így például *Санкт-Петербург* hivatalos fordítása *Szentpétervár*. Vannak olyan reáliák is, amelyek eredetileg jellemzők voltak egy nyelvkultúrára, de nemzetközileg ismertté váltak; ezeket Pedersen transzkulturális elemeknek nevezi. Ilyen például a *vodka* és a *szamovár*, amelyeket ugyanezekkel a szavakkal fordítunk magyarra (Mujzer-Varga ezt az *átvétel jövevényszóként* terminussal jelöli). A transzkulturális elemek használata kétségtelenül idegenítő és kultúraközvetítő jellegű, de kevésbé erősen utalnak az eredeti kultúrára, mint a tulajdonképpeni direkt átvételek.

4. Az elemzés anyaga

Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy az eredeti orosz szövegből kigyűjtött 169 reáliát hogyan adták vissza az 1970 után keletkezett magyar fordítások. A reáliákat a Vlahov&Florin (1980) -féle tipológia szerint osztályoztam; a kategóriákat a szövegben feltárt reáliák ismeretében továbbiakkal bővítettem.

A *Bűn és bűnhődés* első magyar fordítása *Raszkolnyikov* címmel látott napvilágot 1888-ban, a kárpátaljai ruszin származású Szabó Endre (1849–1924) fordításában, aki fordított németből, franciából, de a legtöbbet orosz nyelvből. A következő fordítás mintegy fél évszázadot váratott magára, a Görög Imre-féle változat az 1930-as években jelent meg a *Filléres Klasszikus regények* sorozat

---

¹ Klaudy az *adaptáció* szinonimájaként használja a *teljes átalakítás* terminust is. Ezek megfelelnek Pedersen *kulturális behelyettesítés* terminusának.

részeként az *Est-Pesti Napló* hasábjain. Ezt követte Benamy Sándor az *Epocha* gondozásában 1942-ben kiadott változata, *Bűn és bűnhődés. Raszkolnyikov* címmel.

Mindannyiunk számára az 1970-es Görög Imre–G. Beke Margit műfordító páros által átdolgozott kiadás tette ismertté a regényt és Dosztojevszkijt, ez a verzió került be a középiskolák tanmenetébe is, a *Magyar-Helikon Európa kiadó* megjelentetésében. Ez a verzió időtállóan bizonyult, ugyanakkor 2004-ben ismét napvilágot látott a regény egy még újabb változata, Vári Erzsébet fordításában, a *Jelenkor* kiadó gondozásában. Hosszas kiadói huzavonát követően 2015-ben a *Syllabux Kiadónál* jelent meg a *Bűn és bűnhődés* legújabb, jelenkori fordítása Soproni András tollából.

Szabó Endre (1849–1924) Dosztojevszkij mellett fordította még Turgenyev, Lermontov, Puskin műveit, Nyekraszov verseit. Ircsik Vilmos „Bűnök és bűnhődések” című tanulmányában (Ircsik 2014: 1025–1032) a regény fordítóit és fordításait mutatja be. Ebben említést tesz arról, hogy Szabó Endre az aprólékos részletek visszaadására nagy figyelmet fordít, ugyanakkor mégsem törekszik teljes szöveghűsége, országismereti tájékozottsága nem kielégítő, erre példaként hozza, hogy az orosz földszintet is beleérti az emeletek jelölésébe, ennek köszönhetően az öregasszony a negyediken lakik a háromemeletes házban, a mázoló az első emelet helyett a másodikon dolgoznak.

Görög Imre és Beke Margit házastársakként fordítói munkájukat is közösen végezték, Görög Imre 1945-től orosz irodalmárok műveit fordította magyarra, leghíresebbek Gorkij-, Dosztojevszkij- és Csehov-fordításai. A *Bűn és bűnhődés* magyarra fordításakor többnyire honosító fordítói megoldásokat használtak, ezzel a kulturális tartalom egy része veszendőbe ment.

Vári Erzsébet a regény utószavában fejti ki gondolatait a műről, annak fordításáról, Dosztojevszkij munkásságának hatásáról, ami nagymértékben meghatározta az orosz századforduló kultúráját, műveinek középpontjában javarészt a hatalomgyakorlási, társadalmi és lélektani problémák álltak.

A regény megírásakor Dosztojevszkij a kor szinte minden nyelvi rétegéből alkalmazott fordulatokat, ezek közé ékelődik a rengeteg filozófiai és bibliai idézet és utalás, a pétervári utcai beszédstílus, ami már-már a szlenget súrolja, emellett saját önálló szóalkotásokat is beemel a műbe. „Mindezek miatt természetesen nem egyszerű feladat a *Bűn és bűnhődés* fordítása” (Vári 2004: 605).

A fordító munkája során figyelembe vette a korábbi magyar fordításokat is, azokban kisebb-nagyobb pontatlanságokat vélt felfedezni, illetve szándékos kihagyásokra is gyanakszik. Mindemellett elmondható, hogy a Vári-féle szövegvariánsban találunk a legnagyobb számban idegenítő megoldásokat, a leginkább ő törekedett az idegen színezet és kulturális üzenet átültetésére.

Soproni András nevéhez fűződik még többek mellett (*Akszjonov: Volterjánosok és volterjankák, Szolzsenyicin: A GULAG szigetvilág, Grosszmann: Élet és sors*) a 2007-ben megjelent *Orosz kulturális szótár*, ez utóbbiért „Az év russzisztája” címet is megkapta. Fordított köteteinek száma meghaladja a száz-

húszat, méltán a magyar műfordítás-irodalom egyik kiváló alakja, mostanság Puskin-versek fordításával foglalatoskodott, emellett 2021 novemberében jelent meg fordításában Jozsif Brodskij *Karácsonyi versek* című kötete is. A *Bűn és bűnhődés* fordításakor egy könnyedebb, olvasható szöveget kívánt létrehozni, a fordítói megoldásai is inkább a honosító stratégiát követik.

A *Bűn és bűnhődés* legújabb kiadásának borítóján feltüntették Soproni András nevét, ami a korábbi fordítások megjelenésekor nem volt szerkesztői gyakorlat, véleményem szerint ennek természetesnek kellene lennie, hiszen a műfordítók munkája által ismerszik meg a világirodalom, válhatnak a szövegek a magyar irodalom és kultúra részévé.

A kigyűjtött reáliákat abból a szempontból elemeztem, hogy milyen arányban használtak idegenítő, illetve honosító műveleteket, és mennyiben teljesítették a kultúraközvetítés feladatát. Az alábbiakban összefoglalom az elemzés eredményeit, és bemutatok néhány példát a fordítások különbségeire. A könnyebb idézhetőség érdekében az elemzés során a célnyelvi változatokat a következőképpen jelöltem: OE – orosz eredeti szöveg, GB – Görög Imre–G. Beke Margit fordítása, VE – Vári Erzsébet fordítása és SA – Soproni András fordítása.

5. Eredmények

Szabó Endre fordítását ebben a tanulmányban nem elemeztem. Ez a fordítás az akkori fordítási normáknak megfelelően honosító jellegű, ami leginkább a nevek fordításában mutatkozik meg. Ilyen neveket olvashatunk benne: *Dosztojevszkij Mihajlovsics Tódor, Luzsin Petrovsics Péter, Marmeladova Szemjonovna Zsófia*. Természetesen ez a honosítás és idegenítés keverése, hiszen a magyar szórend és a magyarra fordított keresztnevek mellett a vezetéknevek és az atyai nevek változatlanul maradnak.

Görög Imre és G. Berke Margit fordításában viszonylag sok (összesen 17) a közvetlen átvétellel fordított reália: *Pjáty Uglov, bátyuska, Dirka fedélzetmester, a „Vek” botrányos eljárása, raszkolnyik, begun*, továbbá előfordul közmondások szó szerint fordítása, például *Aki két nyulat hajt, egyet sem fog*, illetve *száz nyúlból se lesz ló*.

Vári Erzsébet és Soproni András fordítása a neveket a mai fordítási normáknak megfelelően természetesen nem fordítja. Vári fordítása többször alkalmaz idegenítő eljárásokat, összesen 25-ször, például átveszi a *Gosztjinyinj Dvor, scsi, versok, pud, százseny, verszta, Petruska, Vek, raszkolnyik, begun, sztarec* szavakat, továbbá nála is előfordul a közmondások szó szerint fordítása.

Soproni fordítása tűnik a leghonosítóbbnak: mindössze 12-szer alkalmaz közvetlen átvételt, de nincs rá példa, hogy olyan esetben venne át eredeti megnevezést, amelyben a másik kettő nem. A közmondásokat ő is szó szerint fordítja.

Bár a közvetlen átvétel nem az egyetlen idegenítő eljárás, ezek az adatok jelzik, hogy a fordítók közül Vári Erzsébet az, aki a leginkább törekedett az idegen színezet és kulturális üzenet átültetésére. Nála a honosító megoldások mellett

jóval több esetben látunk idegenítő fordítói megoldásokat is (közvetlen átvétel transzkripció útján, kommentár, lábjegyzet stb.). Soproni András és a Görög–Beke fordítópáros inkább a honosító jellegű megoldásokat részesítette előnyben, náluk a leggyakrabban az általánosítás, a teljes átalakítás, a kihagyás és a behelyettesítés figyelhető meg. Ők figyelembe vették az olvasók befogadói kapacitását, egy könnyedebb, viszonylag gördülékenyen olvasható szöveget hoztak létre.

Az alábbiakban néhány kiválasztott példán szemléltetem, illetve hasonlítom össze a három fordító megoldásait, Vlahov és Florin kategóriái szerint.

6. A mindennapi élet reáliái

A regényben a földrajzi reáliák (utcák, terek, szórakozóhelyek, városrészek nevei) és a mindennapi élet reáliái (ételek, italok, öltözetek, pénzek, mértékegységek, foglalkozások) fordulnak elő a legnagyobb számban, noha a regény nem kifejezetten a lakomákról és italozásokról szól, inkább a szegény, megnyomort ember hétköznapijairól, ahol az éhezés sem volt ritka.

6.1. Földrajzi nevek

A földrajzi neveket mindhárom fordító általában a tulajdonnév átvételével és a köznévi rész fordításával adja vissza:

- (1) Юсупов сад (OE 161)
Juszupov kert (GB 176)
Juszupov kert (VE 145)
Juszupov kert (SA 121)

Ezt a fordítási módot idegenítő jellegűnek tekinthetjük, bár a részleges fordítás miatt részben (félíg) honosító jellegű. A három fordítás ettől a mintától két helyen tér el:

- (2) И чего-чего в ефтом Питеере нет! (OE 209)
Hej, mi minden van itt, Pétervárott. (GB 230)
Hej, mi minden van itt Pityerben. (VE 187)
Hogy ebbe a Pityerbe mi minden vagyon! (SA 156)

Itt a Görög–Beke páros fordítása honosító, a másik kettő idegenítő jellegű (az orosz megnevezés közvetlen átvételével). Fordított az eset a (3) példánál:

- (3) у Пяти Углов (OE 149)
a Pjáty Uglovnál (GB 163)
Öt Saroknál (VE 135)
Ötsaroknál (SA 112)

Vári és Soproni megoldása a tükörfordítás, amit az idegenítő jellegű stratégiák közé sorolunk, bár kétségtelen, hogy kevésbé idegenítő, mint a közvetlen átvétel. Pedersen (2005) szerint ez a megoldás tulajdonképpen félúton van az idegenítő és a honosító megoldások között.

6.2. Ételek, italok

A fordítók az ételek és italok megfeleltetésére leggyakrabban az általánosítást alkalmazzák, ami azzal magyarázható, hogy az orosz kulináris jellegzetességek hiányoznak a magyar konyhából. A következő példában mindhárom fordító más eljárást alkalmazott:

- (4) И что значила для него пища-эти *пустые щи* с тараканами? (OE 661)
És mit érdekelte az étel, az *üres káposztalevesek* és benne a svábbogarak! (GB 722)
És mit jelenthetett számára az étel: az *üres scsi* svábbogarakkal? (VE 591)
S mit számított neki az étel, az *üres leves*, amelyben csótányok úszkálnak? (SA 478)

Az orosz konyha egyik legjellegzetesebb étele a scsí – a káposztaleves. Alapanyaga a savanyú vagy friss káposzta, emellett számos változata létezik, hozzáadott gomba, sonka, hal, szalonna stb. kiegészítőkkal. Raszkolnyikov a rabságban kapott üres scsít, ami a szegénységet, egyszerűséget, nincstelenséget jelenítette meg, bár ő nem igazán foglalkozott az étel milyenségével.

Általánosítást Soproni alkalmazott az *üres leves* megoldással, Görög–Beke szintén általánosít, bár az *üres káposztaleves* forma kevésbé általánosító, mint az *üres leves*. Vári idegenítő megoldást alkalmazott, átvétellel és transzkripcióval teremtette meg a kulturális színezetet (*scsí*).

- (5) (...) трехрыбное основание мира, эссенция *блинов*, *жирных кулебяк*, вечернего самовара, тихих вихдыханий, теплых кацавеек (...) (OE 252)
(...) a világ eredete, *finom fánkok*, *zsíros falatok*, esti teázgatások, halk sóhajok, puha kacabajkák (...) (GB 277)
(...) ez a világ közepe és eredete, *a palacsinták*, *a zsíros töltött kalácsok*, az esti szamovár, csendes sóhajok és meleg prémes rövidkabátok (...) (VE 227)
(...) a földet tartó három cethal, az élet esszenciája, *palacsinta*, *zsíros húsos fánk*, esti szamovár, csendes sóhajok, meleg prémkabátok (...) (SA 187)

A jelenetben Razumihin és az orvos Zoszimov álmodoznak a szerelemről, egy majdani lehetséges idilli képről, a meghittségben eltöltött estéről, melynek varázsát írja le szavakkal a példamondat egy részlete. Pontosan ezt a meghittséget, az orosz otthon melegét festi elénk a *szamovár*, a *blin*, *kulebjáka*, a meleg *kacabajka*. A magyar olvasó tudatában viszont nem jelenik meg az a fajta konnotatív tartalom, amelyet a *szamovár*, *blin*, *kacabajka* lexémák aktiválnak a forrásnyelvi olvasóban. A fordítók behelyettesítést, illetve adaptációt, tehát honosító jellegű megoldásokat alkalmaznak: *блин* – *fánk/palacsinta*, *жирная кулебяка* – *zsíros falatok/zsíros töltött kalács/zsíros húsos fánk*. Ugyanakkor meg

kell jegyeznünk, hogy bizonyos mértékig a honosító megoldások is alkalmasak a kultúráközvetítő szerepre: a fánk nálunk általában édes sütemény, és ritkán beszélünk *zsíros húsos fánkról*; a felsorolás mindenképpen utal arra, hogy itt egy másik kultúráról van szó.

Hasonlót látunk a (6) példában is:

Az ételnevek fordításában Soproni tűnik a leginkább honosítónak, a *pirogot* is lefordítja:

- (6) Войдя в харчевню, он выпил рюмку водку и съел с какою-то начинкой *пирог*. (OE 67)
Bement, megivott egy pohárka vodkát és vett egy *húsos pirogot*. (SZE 74)
Bement a kifőzdébe, megivott egy kupica vodkát és evett hozzá valamilyen *töltött pirogot*. (VE 61)
Bement, ivott egy kupica vodkát, és evett egy *húsos fánkot*². (SA 53)

Itt megjegyezzük, hogy az orosz irodalom fordításai és az orosz kultúrával a rendszerváltás előtti gyakoribb érintkezés révén a *pirog* szó, illetve étel valamennyire ismertté vált a magyar olvasóközönség számára is, és tulajdonképpen jövevényszóvá vált. Mivel a rendszerváltás után az orosz kultúra háttérbe szorult, ez kérdésessé tette, hogy célszerű-e közvetlen átvétellel fordítani.

- (7) (...) кроме того выпил эти полстакана *вина* и уже капельку в голову ударило (OE 575)
(...) azonkívül a félpohár *pezsgő* is a fejembe szállt. (GB 630)
(...) ezen kívül pedig megittam ezt a fél pohár *bort*, és máris egy kicsit a fejembe szállt. (VE 514)
(...) meg aztán megittam ezt a félpohár *pezsgőt*, és egy kissé már a fejembe is szállt. (SA 415)

A *вино* lexéma nem reália, hiszen mind a magyar, mind az orosz kultúrában ismert. Ugyanakkor csak Vári fordította a szótári ekvivalens behelyettesítésével, míg Soproni és a Görög–Beke páros a *вино-t* a *pezsgő* szóval fordította. Lehetséges, hogy ezzel a fordítással némi kulturális árnyalatot akartak adni a szövegnek, hiszen az orosz irodalom szereplői nagyon gyakran *pezsgőt* isznak. A mondanivaló nem szenved csorbát, itt ugyanis nem az ital jellege a hangsúlyos, hanem az, hogy a szereplő „fejébe száll”.

- (8) (...) за стаканом *шампанского или донского* (...) (OE 647)
(...) egy *pohár pezsgő* vagy *doni bor* mellett (...) (GB 707)
(...) egy *pohár pezsgő* vagy *Don-melléki bor* mellett (...) (VE 576)
(...) egy pohár *sámpányer* vagy *doni bor* mellett (...) (SA 467)

---

² A pirognak sok fajtája van, többnyire édes feltéttel, bár van húsos is. A formája sokszor más, mint a fánké. A pirozok kisebb (ilyet többször ettem Moszkvában az utcán, különösen a káposztásat) formailag némileg hasonlít a fánkra, de soha nem jutott eszembe, hogy fánknak nevezzem. Nem hinném, hogy a „húsos fánk” kifejezés visszaadná a pirog konnotációit. Persze az adott szöveghelytől is függ.

A *донского* fordításában mindhárom fordító közvetlen átvételt alkalmazott, megtoldva a magyarázó jellegű *borral*. A *sampányer* használata Soproninál valószínűleg egyéni megoldás.

6.3. Öltözetek

Az öltözetek fordítása során a leggyakrabban fordítói megoldásnak az általánosítás mutatkozott, az orosz népviseleti ruhadarabok megfeleltetésére a körülírás jellemző, de közvetlen átvételre, behelyettesítésre is láthatunk példát.

Mindhárom fordító honosítást (általánosítást, illetve körülírást) alkalmazott a *кацавейка* szó fordításában. A *кацавейка* 'prémes szegélyű rövid kardigán'³. A *prémes*, *prém-* szó mindhárom fordításban előfordul. A *hacuka* főnév rendelkezik a 'használt, elnyútt, viselt' jelentéstartománnyal is, ami a leginkább illik az öreg uzsorásasszony öltözetének leírásához.

- (9) (...) а на плечах, несмотря на жару, болталась вся истрепанная и пожелтая меховая *кацавейка* (...) (OE 8)
(...) vállán, a hőség ellenére, elnyútt, fakó, *prémes hacuka* lógott. (GB 10)
(...) a vállán pedig, a hőség dacára, egy agyonhasznált, elsárgult, rövid *prémes kis köpeny* lötyögött. (VE 11)
(...) a vállán, a hőség ellenére elnyútt, megsárgult rövid *prémkabát* fityegett. (SA 7)

Raszkolnyikov jellegzetes kalapjának fordítását mindhárom fordító közvetlen átvétellel, transzkripcióval oldotta meg.

- (10) Шляпа эта была высокая, круглая, *циммермановская* (...) (OE 6)
Magas, kerek *Zimmermann-kalap* volt a fején (...) (GB 8)
Magas, kerek, *Zimmermann cilindere* (...) (VE 9)
Magas, kerek kalap volt rajta, amelyet *Zimmermannál lehet kapni* (...) (SA 6)

Érdekes, hogy a Görög–Beke páros idegenítő megoldással, átvétellel (transzkripcióval) fordítja a *рубашка* szót, amely tulajdonképpen hagyományos, hímzett orosz inget jelent, míg a másik két fordító általánosít, és egyszerűen *ing*-nek fordítja:

- (11) (...) отыскал в напиханном под нее бель одну, совершенно развалившуюся, старую, немытую свою *рубашку* (OE 84)
(...) benyúlt a párnája alá, kikereste az odagyúrt holmiból a teljesen elnyútt, régi, mosatlan *rubáskát* (GB 93)
(...) a párna alá gyúrt fehéreneműk közül előkotorta egy már teljesen elrongyolódott, piszkos, régi *ingét* (VE 76)
(...) a begyúrt fehérenemű közül kikeresett egy teljesen szétszakadt, nyútt, mosatlan *inget* (SA 65)

³ Толковый словарь Ушакова онлайн. <https://ushakovdictionary.ru/> Hozzáférés: 2021. május 29.

6.4 Pénzek, mértékegységek

Az orosz fizetőeszköz a rubel, váltópénze a kopejka, melyeknek többféle (népies, régies) elnevezése is szerepel a műben; ezekből mutatunk be néhányat. Megfeleltetésükre a közvetlen átvétel, a behelyettesítés és az általánosítás művelete használatos. A rubel és a kopejka transzkulturális elemnek is tekinthető.

- (12) С тремя целковыми аль с двумя «билетиками», как говорит та...
старуха...гм! (OE 52)
(...) a három ezüstrubeljével, vagy a két „bankócskájával” ahogy az ... a vénasszony... mondja, hm! (GB 58)
Három rubellel vagy két „bankócskával”, ahogy az ... a vénasszony... mondja, hm! (VE 49)
Három ezüstrubellel, vagy két „bankócskával”, ahogy amaz mondja... a vénasszony... hm! (SA 42)

Az orosz eredeti szövegben a *rubel* többféle megnevezése is szerepel (*целковыйй, билетик, желтенький билетик*) mindegyik formula régies, archaikus változat. A magyar fordításokban mindhárom esetben behelyettesítést látunk, a szótári forma (*régi, vulg* egy rubel (OMSz 704) megadása történt (*rubel, ezüstrubel*), míg a *билетик* átültetésére a *bankócska* kicsinyítő képzős formát választották, ami szintén a rubel köznyelvi megnevezése.

Az orosz irodalmi művek magyar fordításaiban legtöbbször a mértékegységeket fordították közvetlen átvétellel. Ezt a fordítási hagyományt leginkább Vári követi:

- (13) (...) по крайней мере восьми вершков росту (...) (OE 79)
(...) *hosszú, mint egy pózna* (...) (GB 87)
(...) legalább 8 *versok* magas (...) (VE 72)
(...) *termetre igazán nem gyerek* (...) (SA 62)

Ebben a jelenetben egy vendéglőben beszélget egy diák és egy fiatal tiszt az öreg uzsorásasszonyról, és annak hűgának, Lizavetának termetéről. A *вершок* (*régi orosz hossz mérték, 4,4 cm*)⁴ az ember magasságának megadására használatos mértékegység, amivel a két *arsin* (*orosz rőf=0,71 m*)⁵ feletti magasságot jelölték, tehát a 8 *versok* azt jelenti, hogy két *arsin* és 8 *versok*, vagyis kb. 180 cm magas.

A fordítók közül Soproni teljes átalakítással él: *termetre igazán nem gyerek*, ezzel hangsúlyozva, hogy magas. Vári közvetlen átvétellel, transzkripcióval (*versok*) teremti meg a koloritot, míg a Görög–Beke páros egy magyar szóláshasonlattal élve felelteti meg (*hosszú, mint egy pózna*).

Vári a *versok* mellett a *pud* és a *százseny* mértékegységeket is átveszi, míg a két másik fordító honosítóbb megoldásokat használ.

---

⁴ OMSz:36

⁵ OMSz:9

6.5. Foglalkozások

A 19. századi orosz irodalom egyik meghatározó témája a *csinovnyik élet*, a „felesleges ember” típusának megjelenítése, akik tétlenül, üresen tengették napjaikat, sem magukra, sem másokra nézve nem voltak hasznosak, sem boldogok. Ez a tipikus kishivatalnok lét a középpontja számos Gogol-, Tolsztoj-, Csehov-műnek is. Csehov *A csinovnyik halála* című művében a végletekig, halálesetig éleződik a kishivatalnoki megalázottság érzése. A *Bűn és bűnhődés*ben a nyomor, az erőszak, az alkoholizmus, a prostitúció mellett jelen van ez a fajta kishivatalnoki megnyomorítotttság is.

Míg más orosz regények fordításában gyakran közvetlen átvétellel fordították a *чиновник* szót, az elemzett három fordításban a szó szerint megfelelő *hivatalnok* szerepel (behelyettesítés), ami nem adja vissza a *чиновник* konnotációit.

- (14) (...) походил на отставного чиновника. (OE 14)
- (...) *hivatalnok* formájú (...) (GB:16)
- (...) nyugalmazott *hivatalnok*-forma vendég (...) (VE 16)
- (...) nyugalmazott *hivatalnokfélének* látszott (...) (SA 11)

6.6. Megszólítások

A megszólítások általában erős kulturális tartalommal bírnak. A különböző rangoknak megfelelő megszólítások mind az orosz, mind a magyar kultúrában léteztek, és bár a rendszerük nem volt teljesen azonos, a denotatív jelentés pontos visszaadása itt nem annyira fontos, mint a személyközi viszonyok és az udvariasság érzékeltetése. Így a *милостивый государь* (OE 15) fordítható akár *tisztelt uramnak* (GB 17), akár *mélyen tisztelt uramnak* (VE 17), akár *igen tisztelt uramnak*, illetve *uraságodnak* (SA 12). Ennél egyenlőtlenebb viszonyra utal a *Ваше превосходительство* megszólítás (OE 530), ami a fordításokban *nagyméltóságú uramnak* (GB 580 és VE 472), illetve *kegyelmes uramnak* (SA 383) felel meg. Ezeket honosító megoldásoknak tekinthetjük, amelyek hasonló, bár nem teljesen azonos konnotációkat fejeznek ki. Hasonló megoldásokat találunk a *милостисдарь* (OE 118), a *милостивая государыня* (OE 263), *сударыня* (OE 477) fordításában is: *uraságod* (GB 128), *tisztelt uram* (VE 107), *náccsásuram* (SA 90); *kedves és igen tisztelt asszonyom* (GB 290), *kegyelmes asszonyom* (VE 236), *nagyságos asszonyom* (SA 196), *asszonyom* (GB 477), *nagyságos asszony* (VE 425), *nagyságos asszonyom* (SA 345).

Hasonlóképpen honosító jellegű a *мамаша* (OE 267) és a *маменька* (OE 266) fordítása is, bár a kicsinyítőképzők orosz kulturális tartalomra utalnak: *anyácskám* (GB294), *édesanyám* (VE 239), *anyuka* (SA199), *anyácska* (GB 292), *mamácska* (VE 238), *anyuka* (SA 197).

Megjegyzendő, hogy a honosító, illetve honosítónak tűnő megoldások ugyanakkor kulturális tartalmat is közvetítenek, főleg a gyakoriságuk révén.

A megszólítások fordításában csak a Görög–Beke szerzőpáros alkalmazza a közvetlen átvételt a *бабушка* esetében:

- (15) Пройдите, *бабушка*. (OE 8)
Tessék, *bátyuska*. (GB 10)
Kerüljön beljebb, *fiatalúr*. (VE 11)
Menjen be, *fiatalúr*. (SA 8)

Mivel a korábbi orosz regényfordításokban gyakran szerepel a *bátyuska* szó, meglepő, hogy az újabb fordítások nem követték ezt a hagyományt. Talán azért, mert a rendszerváltás óta visszaesett az orosz irodalom és kultúra iránti érdeklődés, és nem feltételezték, hogy a fiatalabb generációk ismerik ezt a szót.

Végül lefordíthatatlan reáliának bizonyul a *товарищ* szó, amikor nem *elvtárs* értelemben szerepel a szövegben:

- (16) Как хотите, только я-то вам не *товарищ* (...) (OE 591)
Ahogy tetszik. De énrám ezután ne számíton. (GB 647)
Ahogy akarja, csakhogy én nem vagyok a *cimborája* (...) (VE 529)
Ahogy akarja, de nekünk semmi dolgunk egymással (...) (SA 426)

7. Összegzés

A reáliák fordítása kapcsán a fordítók minden esetben megtalálják a megfelelő műveletet, vagyis valamilyen módon, valamilyen mértékben mindig lefordítják a reáliákat. A célnyelvi olvasóra kifejtett hatás nem lesz azonos az eredeti mű forrásnyelvi olvasójára kifejtett hatásával, hiszen az egyes reáliákhoz kapcsolódó konnotációk jelentős része szükségszerűen elvész a fordításokban. Ezért a fordításokon nem lehet „számonkérni” az eredetit. Ugyanakkor a fordítások, ahogy a példákban láttuk, mégis közvetítik az eredeti kultúrát, még a honosító jellegű megoldások is. A példákból kiderül, hogy az idegenítésnek és a honosításnak vannak fokozatai, továbbá idegenítő (és kultúraközvetítő) hatású lehet az is, ha a *pirogot húsos fánknak* fordítjuk, vagy bizonyos megszólítások eltérő gyakorisága. A közmondások szó szerinti fordítása egyszerre honosító (hiszen magyarul van) és idegenítő, kultúraközvetítő szerepű. A célnyelvi olvasó mind a három fordítás révén kap valamit a 19. századi orosz kultúra atmoszférájából, és aligha fogja azt gondolni, hogy ez a történet a magyar kultúra kontextusában játszódik.

A kultúraközvetítés mértékében (bár ezt nehéz lemérni) a reáliák fordításából kiindulva lehetnek eltérések a három fordítás között. A kultúraközvetítésre leginkább a Vári Erzsébet-féle szöveg bizonyult alkalmasnak, leginkább ő törekedett az idegen színezet és kulturális üzenet átültetésére, nála a honosító megoldások mellett jóval több esetben látunk idegenítő fordítói megoldásokat, a behelyettesítés módszere mellett többször használt transzkripciót. A három fordító közül fordítói utószó kizárólag Vári Erzsébetnél szerepel, amiben szubjektív benyomásait írja le a műről, Dosztojevszkijről, az egész fordítói munkájáról, a korábbi fordításokról. Az interkulturális fordítói nézőpont szerint

ez a megoldás egyfajta metanyelvi művelet, amellyel az olvasó elé próbálja tárni a szöveg nyelvi mélységeit, információs többletet nyújt, szándékolva ezzel a minél több kulturális információ átvitelét.

Soproni András és a Görög–Beke fordítópáros inkább a honosító jellegű megoldásokat részesítette előnyben, náluk a leggyakrabban az általánosítás, a teljes átalakítás és a behelyettesítés figyelhető meg. Az olvasók befogadói kapacitására tekintettel ők egy könnyedebb, viszonylag gördülékenyen olvasható szöveg létrehozására törekedtek.

Soproni András fordítása, amely legkevésbé támaszkodik a reáliák közvetlen átvételre történő fordítására, nem támasztja alá az újrafordítási hipotézist, amely szerint az újabb fordítások közelebb állnak az eredeti műhöz. Ez arra utal, hogy az újrafordítás módja a fordító személyiségétől, fordítási elveitől és a célnyelvi közönség ismereteinek változásától is függ.

Felhasznált irodalom

- Drahota-Szabó, E. 2013. A reáliák mint intertextuális elemek a kulturális szövegtérben. *Fordítástudomány* 15. évf. 2. szám. 5–28.
- Forgács, E. 2002. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 63–82.
- Hajnády, Z. 2004. A Pétervár-mítosz az orosz irodalomban. *Modern Filológiai Közlemények*. 6. évf. 1. szám 62–73. Miskolci Egyetemi Könyvtár. Levéltár. Múzeum
- Heltai, P. 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog c. regényben. *Fordítástudomány*. 10. évf. 2. szám. 61–75.
- Hidasi, J. 2008. *Interkulturális kommunikáció*. 2. kiadás. Budapest. Scholar Könyvkiadó.
- Heltai, P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–53.
- Ircsik, V. 2014. Bűnök és bűnhődések. Dosztojevszkij regényének magyar fordításairól. *Nagyvilág Világirodalmi folyóirat*. LIX. évf. 9. szám. 1025–1032
- Klaudy, K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest. Scholastica.
- Klaudy, K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest. Scholastica.
- Klaudy, K. 2007. Hipotézisalkotás a fordítástudományban In: Heltai P. et. al (eds) A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye Pécs: Gödöllő.
- Klaudy, K. 2015. A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra. In: Gál Zs. (ed.) *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged. Szegedi Egyetem Kiadó. 70–77.
- Kóbor, M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Lendvai, E. 2005. Reáliafelfogások napjaink fordításelméletében. In: Dobos, Cs. et al. (eds) 2005. Klaudy Kinga barátai. *'Mindent fordítunk és mindenki fordít'. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Veszprém. SZAK. 67–72
- Lendvai, E. 2015. *Fordítás és kulturális tartalom. Az interkulturális fordítás alapvonalai*. Gyula. Digi-Book Magyarország Kiadó.
- Lőrincz, J. 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Pandora Könyvek 10. Eger. Líceum Kiadó.

- Mujzer-Varga, K. 2007. A reálfogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány*. 9. évf. 2. szám. 55–84.
- Mujzer-Varga, K. 2010. *Honosítás és idegenítés Örkény egyperces novelláinak fordításában*. Doktori értekezés. Budapest. ELTE.
- Munday, J. 2012. *Introducing Translation Studies*. London and New York. Routledge, Taylor and Francis Group.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden. Brill.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? *MuTra 2005 – Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings*. EU-High-Level Scientific Conference Series.
- Szegedy-Maszák, M. 1998. Fordítás és kánon. *Irodalomtörténet* 29/79. évf. 1–2 szám. 63–83.
- Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciájának szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám. 58–70.
- Valló, Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Venuti, L. 1995. *The translators's invisibility. A history of translation*. London and New York. Routledge.
- Vermes, A. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 5–17.
- Vermes, A. 2020. *Fordítás és kontextus*. A másodlagos kommunikációs helyzetek kezelése a fordításban. Líceum Kiadó. Eger.
- Vlahov, Sz.&Florin, Sz.-Влахов С. & Флорин С. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва. Международные отношения.

Források

- Достоевский, Федор Михайлович. 2019. *Преступление и наказание*. Москва. «Издательство АСТ».
- Dosztójevszkij, Fjodor Mihajlovics. 2020. *Bűn és bűnhődés*. Budapest. Európa Könyvkiadó. Ford.: Görög Imre és G. Beke Margit.
- Dosztójevszkij, Fjodor Mihajlovics. 2004. *Bűn és bűnhődés*. Pécs. Jelenkor Kiadó. Ford.: Vári Erzsébet
- Dosztójevszkij Fjodor Mihajlovics. 2015. *Bűn és bűnhődés*. Syllabux Könyvkiadó. Ford.: Soproni András

Szótárak

- Gáldi, L.&Uzonyi, P. 2000. *Orosz- magyar szótár*. Akadémiai Kiadó.
Magyar Értelmező Kéziszótár.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/a-a-13/allamtanacs-DE9/> Hozzáférés: 2022. augusztus 30.

Műfaji változások napjaink társadalomtudományi és gazdasági szakfordítóképzésében

ZACHAR VIKTOR

egyetemi adjunktus, ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete,
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Abstract: The present paper analyses the genres used in translator training with an emphasis on the fields of social science and economy, mainly in the language pair German-Hungarian. First, it provides an overview of the genres of source texts still relevant in translator training. Then it highlights the less significant genres, or rather the genres that have become less significant in recent years. This latter phenomenon is first and foremost due to the spread of computer-assisted translation (CAT) tools which support the translators mainly in case of highly standardized texts and genres.

Keywords: translation training, genres, social science, economy, standardization

1. Bevezetés

A változó világ, a technika rohamos fejlődése magától értetődően a nyelvi közvetítés területét sem hagyja érintetlenül. Ez pedig szükségszerűen együtt jár a fordítás- és tolmácsolásoktatás változásával is¹, amely jobb esetben – lehetőség szerint minél rövidebb időn belül – követi a szakterület és a fordítói piac változásait. Ez szükséges ugyanis ahhoz, hogy a képzésből kikerülő hallgatók piacképes tudással felvértezve léphessenek a fordítói piacra és kezdettől fogva megállják a helyüket professzionális szakfordítóként a szakmában.

Jelen tanulmányban az írásbeli nyelvi közvetítésre fókuszálok a továbbiakban. Az ezen területet érintő változásokat legegyszerűbben talán öt nagy csoportra oszthatjuk, amennyiben a – szakmában széles körben elfogadottnak tekinthető – *European Master's in Translation* (EMT) kompetenciák szerinti felosztását követjük. Ez a projekt, amely az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága (DGT) és számos európai, valamint Európán kívüli ország egyetemének mesterképzése közötti együttműködés eredménye (a projekt eddigi egyetlen magyar tagja az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke), 2009-ben alkotta meg az azóta többször átdolgozott kompetenciamodelljét.

E szerint a projekt tagintézményeinek jelenleg az alábbi öt területet érintő kompetenciák átadása, megtanítása a célja: nyelv és kultúra (*language and culture*), fordítás (*translation*), technológia (*technology*), személyes és interperszonális vonatkozások (*personal and interpersonal*), valamint szolgáltatásnyújtás (*service provision*) (EMT Competence Framework 2022). Az egyes kompetenciákat a modell további alkompetenciákra osztja, így például a fordítási kompetenciát stratégiai (*strategic*), módszertani (*methodological*) és tematikus

---

¹Ezzel kapcsolatban bővebben lásd például az alábbi két tanulmánykötetet: Dróth 2020, valamint Seresi, Eszenyi&Robin 2020.

(*thematic competence*) alkompetenciára, a technológiáit pedig eszközökre (*tools*) és alkalmazásokra (*applications*).

Jelen tanulmány a változások közül elsődlegesen a fordítás és a technológia területére összpontosít: azt hivatott bemutatni, hogy a társadalomtudományi és gazdasági szakfordítóképzés keretében melyek azok a műfajok, amelyekre a változó körülmények ellenére – vagy éppen azok miatt – továbbra is érdemes hangsúlyt fektetni, és melyek azok, amelyek jelentősége – elsősorban a fordítástechnológia rohamos fejlődésének köszönhetően – csökkent az elmúlt években.

2. Alapvetések

Kiindulási alapom az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén működő *Fordító és tolmács* mesterszak, amelynek elvégzésével a hallgatók társadalomtudományi és gazdasági szakterületen szerzhetnek szakfordítói diplomát. Ennek leszögezése azért fontos, mert a képzés keretében ennek megfelelően nem – vagy csak nagyon korlátozott mértékben – foglalkozunk műfordítással, a hagyományos nagy szakterületek közül pedig műszaki és természettudományi (például orvosi) szakfordítással.

A fent említett társadalomtudományi szakterület meglehetősen tágan értelmezhető és értelmezendő, hiszen magában foglalja – sok egyéb mellett – például a nyelvészetet, filozófiát, pszichológiát és történelmet. A képzési gyakorlat azonban – amely e tekintetben is igyekszik a fordítói piachoz igazodni – azt mutatja, hogy a társadalomtudományi területek közül a legjelentősebb a jog. Ily módon a négy féléves képzésből a hallgatók egy teljes féléven át foglalkoznak gazdasági (harmadik félév) és egy teljes féléven át jogi szakszövegekkel és terminológiával (negyedik félév), kiegészítve ezeket a megfelelő elméleti háttérismeretekkel is, a választott nyelvpártól függetlenül magyar nyelven. Érdemes azonban megemlíteni ennek kapcsán, hogy a két szakterület szövegei, illetve műfajai között sok esetben (jelentős) átfedés mutatkozik, és a képzés során is szoros összefüggésben áll egymással a harmadik és a negyedik félév. Kevés ugyanis az olyan „vegytiszta” gazdasági szöveg, amelynek ne lennének jogi vonatkozásai, és ez fordítva is igaz.

Az alábbi megállapításaimat továbbá mindenekelőtt a német–magyar nyelvpárra, mindkét nyelvirányra alapozom. Más oktatott idegen nyelv esetében elképzelhető ugyan helyenként műfajbeli, vagy éppen azok gyakoriságát érintő eltérés, de a konklúziók ennek ellenére remélhetőleg többé-kevésbé érvényesek lesznek ezekre az eltérő nyelvekre is.

Fontos továbbá előrebocsátani, hogy tanulmányomban Károly (2007) nyomán a továbbiakban, amikor műfajról esik szó, az alábbiaknak megfelelően használom a kifejezést, megkülönböztetve azt a szövegtípustól:

Szövegtípusnak nevezzük tehát a közlés módjára jellemző speciális retorikai stratégia nyomán létrejött olyan szövegeket, mint például az elbeszélő, leíró, érvelő, összehasonlító, okfeltáró stb. típusú szövegek [...].

Ezzel szemben műfajnak a szövegek azon konkrét megvalósulási formáját hívjuk, amely [...] már adott céllal, adott társadalmi kontextusban, meghatározott közönség számára hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet [...]. (Károly 2007: 134)

Előljáróban szólni kell még néhány szót a mesterképzés első két félévéről, vagyis az alapozó évről is.² Az első két félévében a hallgatók a fordítás gyakorlati alapjait sajátítják el anyanyelvükről az első idegen nyelvükre (AB), az első idegen nyelvről anyanyelvre (BA) és a második idegen nyelvről az anyanyelvükre (CA). Az ezekhez kapcsolódó fordítástechnikai kurzusok során a három legfontosabb fejlesztendő készségcsoport a percepciók készségei (vagyis a forrásnyelvi szöveg megértése), a produkciók készségei (vagyis a célnyelvi szöveg megfelelő megformálása) és az átváltási készség csoportja (Klaudy 2005: 57–58).

A percepciók készségei esetén a kezdő fordítók nehézségei abból fakadnak, hogy még nem rendelkeznek megfelelő globális szövegértési stratégiákkal, vagyis „nem a szövegből akarják megérteni a szavakat, hanem a szavakból a szöveget” (ibid: 57). A produkciók készségei esetén szükség van „a magyar nyelv és az idegen nyelv mondat szerkesztési és szövegépítési sajátosságainak tudatosítására” (ibid: 58). Az átváltási készség körében pedig a másodlagos szövegalkotás miatt „a célnyelvi eszköztár tudatosabb, invenciózusabb használata” szükséges (ibid: 58), szemben azzal az esettel, ha saját gondolatainkat vetjük papírra.

AB irányban a készségek fejlesztése kezdetben elsődlegesen a nyelvfejlesztésben testesül meg, mert tapasztalataink alapján az első idegen nyelv a hallgatók többségénél sajnos még nincs az idegen nyelvre fordításhoz szükséges szinten. Ennek oka, hogy a legtöbben a hároméves alapképzésről jönnek, és jellemzően az első, de bizonyos esetekben a második idegen nyelvüknek megfelelő nyelvszakot végeztek, amelynek keretében zömében nyelvészetet, illetve irodalmat tanulnak. Ez a nyelvfejlesztés, amely az anyanyelvi lektorok vezetésével valósul meg, a konkrét fordítási feladatok mellett többek között különböző nyelvtani feladatok, szókincsbővítés, valamint szövegépítési stratégiák és megfelelő retorikai ismeretek oktatása révén történhet.

BA és CA irányban az összefüggő szövegek fordítása az első félévben zömében sajtószövegekre korlátozódik, amelyek színvonalas napi- és hetilapokból származnak, és valamilyen aktuális, érdekes, vagy éppen kultúraspecifikus témát tárgyalnak. A fordítói tanulmányok elején végzett sajtófordítási gyakorlatok alkalmasak arra, hogy a hallgatók az újságcikkek segítségével bővítsék ismereteiket egy-egy témával kapcsolatban, megismerjék az adott nyelvre jellemző, különböző stílusokat, a szóhasználatot, a nyelvi repertoárt.³

A második félévben aztán a sajtószövegek helyét olyan szövegek és műfajok veszik át, amelyek napi rendszerességgel fordulnak elő a fordítói praxisban, és

---

²A témáról bővebben lásd Zachar 2013.

³A kérdéskörrel bővebben lásd Zachar 2017, Zachar 2018 és Zachar&Máté 2020.

amelyek szigorúan véve nem sorolhatók egyetlen szakterülethez sem. Azért nem az „általános jellegű szövegek” kifejezést használom e helyütt, mert ilyenek véleményem szerint nem léteznek a fordítói gyakorlatban. Ennek kapcsán például a következő műfajokra kell gondolni: szórólapok, prospektusok, katalógusrészletek (turisztikai, művészeti, adott esetben könnyebb műszaki stb.), hivatalos sajtóközlemények, meghívók, konferencia-beharangozók, absztraktok, egyszerűbb használati utasítások, önéletrajzok, étlapok és receptek. A félév vége felé azután már megjelennek, illetve megjelenhetnek olyan, speciálisabb ismereteket is igénylő műfajok, amelyek átvezetik a hallgatókat az alábbiakban tárgyaltakhoz, vagyis a harmadik és negyedik félév anyagához. Ilyennek tekinthető például a cégfilozófia, a vállalati irányelvek, a promóciós és marketinganyagok, valamint a különböző honlapszövegek.

3. Jelentős műfajok

Elsőként vizsgáljuk meg azt, melyek azok a műfajok, amelyek oktatása (továbbra is) fontosnak tekinthető a későbbi professzionális fordítók képzése szempontjából. A gazdasági és a jogi félév során egyaránt kiemelkedő jelentősége van a különböző szerződéstípusok fordításának, amelyek ily módon, a korábban írtaknak megfelelően alapvetően mindkét szakterülethez sorolhatók. Ezek jelentősége egyrészt a sokféle lehetséges szerződéstípus miatt kimagasló, amellyel a gyakorló nyelvi közvetítő a mindennapi munka során találkozhat. Másrészt azért is, mert ez esetben a későbbi fordítói pálya egyik meghatározó szegmenséről van szó. Harmadrészt pedig a legtöbb esetben a hallgatóktól és mindennapjaiktól viszonylag távol áll ezeknek a nyelvezete. Ez különösen indokolttá teszi, hogy beletanuljanak és megszokják a szerződések speciális stílusát, nyelvhasználatát a képzés során annak érdekében, hogy később a szükséges tudás birtokában és megfelelő magabiztossággal tudják elvállalni az ilyen szövegek átültetését.

Szigorúan ez utóbbi szempontot alapul véve megállapíthatjuk, hogy nincs olyan lehetséges szerződéstípus, amelynek megtárgyalása kevésbé lenne fontos a többinél. Ha azonban a gyakoriságot vesszük alapul, akkor – legalábbis német–magyar nyelvpárban – leginkább az alábbiakat említhetjük, amelyek megbeszélésére lehetőség szerint sort kell keríteni a harmadik és negyedik félév során: adásvételi szerződés, bérleti szerződés, lízingszerződés, munkaszerződés, megbízási és társasági szerződés, esetleg építési szerződés. Ez utóbbi esetben a hangsúlynak magától értetődően a gazdasági és jogi részekben kell lennie, szemben a műszaki tartalommal. Az ugyanis egyrészt jelentős eltérést mutathat az egyes szerződések vonatkozásában, másrészt túlságosan sok időt venne igénybe a túlnyomó részben műszaki előképzettség nélküli hallgatók esetében.

Az eddig elmondottakból is jól látható, hogy fordításoktatóként akár két teljes félévet is fel lehetne építeni úgy, hogy csak szerződések fordításával foglalkozunk. Ennek ellenére természetesen nem épülhet kizárólag erre a második év anyaga, mert ennél jóval szerteágzóbb a gazdasági és jogi szakterület. Ráadásul

a fokozatosság elvét figyelembe véve célszerű a harmadik, de adott esetben a negyedik félévet is könnyebb, a hallgatók számára „emészthetőbb” műfajokkal indítani. Ezt a célt szolgálhatják a különböző gazdasági jellegű tájékoztató anyagok, brosrák, értesítések, feljegyzések és jegyzőkönyvek. De ebben a körben említhetjük a pénzügyi beszámolókat, jelentéseket, nyilatkozatokat és igazolásokat is. Ezek a forrásnyelvi szövegek lehetőséget adnak az oktatóknak arra, hogy rávilágítsanak a gazdasági terminusokra, nyelvhasználatra, összefüggésekre, vagy akár a gazdasági jellegű hamis barátokra.

Ugyanezen megfontolásokból kimondottan az utolsó, jogi félévben pedig foglalkozhatnak a hallgatók a szerződések mellett, illetve a félév első részében hivatalos, például ügyvédi levél fordításával, vagy éppen általános szerződési feltételek átültetésével. De fontos az is, hogy bepillantást nyerjenek a határozatok, végzések és ítéletek fordításába és nehézségeibe, csakúgy, mint a gyanúsított vagy tanúkihallgatásokba és a részben ezekkel kapcsolatos nemzetközi jogsegélykérelmekbe. Mindezek a műfajok gyakorlatilag napi, heti szinten előfordulnak német–magyar nyelvpárban a fordítói praxisban.

Szerencsésnek gondolom a fent felvázolt munka során, ha a szakfordítási és a szakmai terminológiai kurzus között szoros együttműködés zajlik a két érintett félévben, vagy akár – ideális esetben – ugyanaz az oktató tartja mindkét szemináriumot. Ily módon lehetőség nyílik bizonyos kérdéseket az egyik vagy a másik kurzus keretében bővebben kifejteni, vagy éppen eltérő szempontból megvilágítani azokat a hallgatók számára.

4. Csökkenő jelentőségű műfajok

A továbbiakban viszont érdemes megvizsgálunk azt is, melyek azok a műfajok a gazdasági és jogi szakterületen, amelyek jelentősége kisebb az előző fejezetben tárgyaltakénál, illetve amelyek jelentősége a korábbiakhoz képest csökkent. Ezzel kapcsolatban fontos előrebocsátani, hogy mindez nem azt jelenti, hogy az ezen műfajokhoz sorolható szövegeket egyáltalán nem kell érinteni a megfelelő szakterületeket tárgyaló képzés során. Időhiány esetén például ezeket érdemesebb azonban hátrébb sorolni, a képzés során kevesebb időt szánni rájuk, vagy adott esetben a megtárgyalásukat más kurzus keretében végezni. Erre az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén például a fordítói projekt munka, vagy a fordítóknak szóló szakmai terminológia kurzus keretében kínálkozik lehetőség. Utóbbi már csak azért is látszik kézenfekvőnek, mert leginkább a terminológia és a kontrasztivitás szempontjából célszerű megbeszélni ezeket az alább tárgyalt műfajokat, szövegeket.

Az imént említett időhiány egyébként nem csak a fordítói munka során számít egyre meghatározóbb (egyres kutatók szerint a legmeghatározóbb) szituációs tényezőnek (Bayer-Hohenwarter 2009: 193), hanem az oktatói munka során is. A jellemzően tizenkét hétből álló félév során ugyanis – leszámítva legalább az első, bevezető és az utolsó, értékelő órát – mintegy tíz különböző műfajú szöveg megtárgyalására van csupán lehetőség (nyilvánvalóan csak akkor, ha minden

órán más-más műfajhoz sorolható szöveggel foglalkozunk). Ez olyan összetett, szerteágazó szakterületek esetén, mint amilyen a gazdaság és – főként – a jog, éppen csak arra elegendő, hogy a hallgatók a leggyakrabban előforduló műfajokkal, és azokon belül a legfontosabbnak ítélt kérdéskörökkel és problémákkal ismerkedjenek meg. Ha az előző fejezetben tárgyalt legjelentősebb műfajokat vesszük végig például a jogi félév során, akkor nem – vagy csak érintőlegesen – tudunk szót ejteni az olyan jogi részterületekről, mint amilyen például a társadalombiztosítási jog, a menedékjog, a versenyjog, a bankjog, a környezetvédelmi jog, az agrárjog stb.

Az ebben a fejezetben említett műfajok közös vonása, hogy az ezekhez sorolható forrásnyelvi szövegek nagy fokú sztenderdizációt mutatnak. Ez azt jelenti, hogy az adott műfajhoz tartozó szövegek teljes egészében, vagy legalábbis jelentős részben azonos, kis eltérést mutató részeket és paneleket tartalmaznak. A fordítástámogató eszközök (például Trados, memoQ) elterjedésével, használatával az ilyen részek – sőt akár teljes szövegek – könnyen azonosíthatóvá és kezelhetővé váltak. Vagyis ebben az esetben a nyelvi közvetítők nagymértékben támaszkodhatnak az adott megbízó – jellemzően fordítóiroda vagy vállalat – fordítómemóriájában, tapasztaltabb nyelvi közvetítők pedig a saját fordítómemóriájában már meglévő szegmensekre, előzményekre. Feladatuk ilyen fordítási szituációban arra korlátozódik, hogy ellenőrizzék az adott fordítástámogató eszköz által felkínált találatokat és szükség esetén javítsák, kiegészítsék azokat az aktuális forrásnyelvi szöveg függvényében.

Az ebbe a csoportba tartozó műfajok között meg kell említenünk elsőként a gazdasági szakterülethez sorolható mérleget és eredménykimutatást. Ennél a két műfajnál is jól látszik az, amire fentebb már utaltam: fontos, hogy a hallgatók – valamelyik, korábban említett kurzus keretében – megismerjék az ilyen jellegű szövegeket az anyanyelvükön és a két idegen nyelvükön egyaránt, részletes fordításuk viszont kevésbé releváns. A mérleg és az eredménykimutatás esetében ez egyébként nem annyira a fordítástámogató eszközök elterjedésének és az általuk nyújtott segítségnek tudható be, hanem a műfaj jellemzőinek. Ezek átültetésénél ugyanis nem kezdhetjük el magunktól lefordítani a mérleg vagy az eredménykimutatás egyes sorait, hiszen gyakorlatilag be kell helyettesítenünk a forrásnyelvi sor helyére a célnyelvi megfelelőt.

Ennél kevésbé sztenderdizált, de mégis viszonylag kötött műfajt jelentenek bizonyos ügyekben született határozatok és végzések, mint amilyen például az állampolgársági ígérvényt tartalmazó határozat. Szintén csökkenő sztenderdizációt mutat az előző példákhoz képest a cégkivonat, amely emellett jó példa a korábban említett átfedésre a gazdasági és a jogi szakterület között. Valójában mindkét területre sorolható, hiszen vannak gazdasági és jogi vonatkozásai is. Az azonban bizonyos, hogy formanyomtatvány-szerű műfajról van szó, amelynek fordítása megint csak viszonylag kötött, kevés mozgásteret ad a nyelvi közvetítőnek. Ugyanakkor ennek tárgyalása sem maradhat el – függetlenül attól, melyik kurzus keretében történik ez. Már csak azért sem hagyható ki teljes egészében a

képzésből, mivel számottevő eltérés mutatkozik a német, az osztrák és a svájci cégkivonat között (ld. például Tamás 2019: 159–165), ahogyan az egyébként például az angol (ibid: 148–158) és a francia (ibid: 166–174) nyelvű országok esetében is jól megfigyelhető.

Említenünk kell e helyütt továbbá a különböző engedélyeket, igazolásokat: ilyen például a földhivatal tulajdoni lapja, az adóhivatal adóigazolása, a jövedelemigazolás és a biztosítási adatok kivonata, vagy éppen a különböző járművek forgalmi engedélye. Egyfajta igazolásnak tekinthető a közjegyzői aláírási cím-példány is, amely szintén meglehetősen kötött szövegezésű, valamint egyéb formanyomtatványok. Ez utóbbiak több esetben az Európai Unió területén egységesen használatosak: ilyen például az európai öröklési bizonyítvány, vagy éppen a biztosítási, foglalkoztatási vagy helybenlakási időszakok összehesámításáról szóló igazolás. Az ebbe az alcsoportba tartozó műfajok uniós vonatkozású dokumentumai egyrészt minden nyelven hivatalos iratoknak számítanak. Másrészt nem csupán sztenderdizáltak, de az esetükben az Európai Unión belül a célnyelven meglévő és forgalomban lévő változatot (hivatalos fordítást) kell alkalmaznunk.

Ebben a körben ne feledkezzünk meg a bizonyítványokról, oklevelekről sem, amelyeknek részben lehet jogi vonatkozása is. Ezek speciális típusa az erkölcsi bizonyítvány, amelynek szövege sztenderdizáltak tekinthető, és amely esetében – a cégkivonathoz hasonlóan – megint csak utalnunk kell az azonos hivatalos nyelvet használó országok eltérő szövegezésére. De természetesen ide sorolhatók a hagyományosnak nevezhető oktatási bizonyítványok, oklevelek is, amelyeknek jellemzően csupán kis része változó.

Végül fontos azzal is tisztában lennünk, hogy nem kizárólag műfajok, illetve teljes, összefüggő szövegek tartozhatnak ebbe a csoportba, amely az oktatás szempontjából kevésbé jelentős szövegeket tartalmazza, hanem az ilyen szövegeknek bizonyos részei is. Így például az azonos vagy hasonló ügyekben született határozatok, bírósági ítéletek rendelkező része is ide sorolható (ld. például Tamás 2019: 180–204), ahogyan a tanú- vagy gyanúsított kihallgatás személyes adatakat tartalmazó és tájékoztató részei is. A fordítástámogató eszközök elterjedésével nagy valószínűséggel ezek a teljes szegmensek vagy legalábbis szegmensrészek is megtalálhatók már a megbízó által rendelkezésre bocsátott fordítómemóriában.

5. Összegzés

Tanulmányomban a napjaink társadalomtudományi és gazdasági irányú szakfordító-képzésében használt szövegek műfaját vettem górcső alá, elsősorban német–magyar nyelvpárban. Ennek során mindenekelőtt arra tértem ki, melyek azok a műfajok, amelyek továbbra is jelentős szerepet játszhatnak a képzésben, és melyek azok, amelyek kevésbé jelentősek ezeknél, illetve amelyek jelentősége csökkent a közelmúltban. Ez utóbbi jelenség oka – ha nem is kizárólag, de – elsősorban a fordítástámogató eszközök elterjedésével magyarázható, amelyek

túlnyomó részben a standardizált szövegek és műfajok esetében segítik a nyelvi közvetítő munkáját és az egységesség megteremtését, köszönhetően a fordító-memóriában már eltárolt szegmenseknek és szegmensrészeknek.

Kitekintve a jövőbeli kutatási irányokra, a későbbiekben ugyanezen okból, vagyis a technika folyamatos fejlődése kapcsán érdemes lehet majd megvizsgálni, hogyan befolyásolja a gépi fordítás (például Google Translate, DeepL) előretörése a fordításoktatásban használt szövegek műfaját. Ha azokat az elméleti és gyakorlati kutatásokat vesszük alapul, amelyek ezzel az új fordítástudományi részterülettel kapcsolatban már idehaza is javában zajlanak (ld. például Veresné Valentinyi 2022), célszerű lenne majd elemezni többek között az alábbi kérdéseket, illetve szempontokat: Valóban a nagyobb fokú sztenderdizációt mutató műfajok, szövegek és szövegrészek esetén nyújtanak jobb teljesítményt a gépi fordítóprogramok? Ha igen, ez nyelvpártól függetlenül megfigyelhető jelenség-e, vagy ha nem, akkor mely nyelvpárokra jellemző? És mi a helyzet a jelen tanulmányban említett, alacsonyabb fokú sztenderdizációt mutató és egyelőre még jelentősebbnek, sőt a fordítói praxis szempontjából most még alapvető fontosságúnak tűnő műfajokkal?

Felhasznált irodalom

- Bayer-Hohenwarter, G. 2009. Methodological Reflections on the Experimental Design of Time-pressure Studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 193–206.
- Dróth, J. (ed.) 2020. *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest. Károli Gáspár Református Egyetem & L'Harmattan Kiadó.
- Károly, K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K. 2005. Általános fordítástechnika idegen nyelvről magyarra. Módszertani útmutató a tantárgy oktatásához. *Modern Nyelvoktatás* XI. évf. 1. sz. 57–64.
- Tamás, D. M. 2019. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest. Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt.
- Veresné Valentinyi, K. 2022. A gépi fordítás kihívásai a szakfordítóképzésben. *PORTA LINGUA* (1). 69–80.
- Seresi, M., Eszenyi, R., Robin, E. (eds.) 2020. *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsképzésben. Oktatásmódszertani tapasztalatok a Covid-19 idején*. Budapest. ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Zachar, V. 2013. Valós fordítási feladatok, valós fordítási problémák – Műfajok és feladattípusok az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék mesterképzésén. *Szaknyelv és szakfordítás*. 23–30.
- Zachar, V. 2017. Sajtófordítás a fordításoktatásban. *Fordítástudomány* 19/1. 101–118.
- Zachar, V. 2018. Sajtó és fordítás. In: Robin, E., Zachar, V. (eds.) *Fordítástudomány ma és holnap*. Budapest. L'Harmattan Kiadó. 192–204.
- Zachar, V., Máté, K. 2020. Első szerkesztőségi tapasztalatok a sajtófordítás terén. In: Nyomárkay, I., Nagy, S. I. (eds.) *Etimológia és jelentésfejlődés*. Budapest. Modern Filológiai Társaság. 140–158.

Internetes hivatkozások

EMT Competence Framework 2022:

https://commission.europa.eu/system/files/2022-11/emt_competence_fw_2022_en.pdf – 2022.12.07.